T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

DİVAN ŞİİRİNDE AT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Bülent Kaya

Tez Danışmanı
Prof.Dr. Cemal Kurnaz

Ankara-2008

ONAY

Bülent Kaya tarafından hazırlanan “Divan Şiirinde At” başlıklı bu çalışma 07.07.2008 tarihinde yapılan savunma sonucunda (oybirliği) ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı/Eski Türk Edebiyatı bilim dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan
Prof.Dr. Cemal Kurnaz
…………

Üye
Prof.Dr. Ahmet Mermer
…………

Üye
Prof.Dr. Filiz Kılıç
……….

ÖNSÖZ

Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan at, Türk edebiyatının ilk edebî ürünlerinden günümüze kadar bir kültür öğesi olarak destanlarda, hikayelerde, masallarda ve çeşitli manzumelerde kendisinden bahsedilmiş önemli bir varlıktır. Zaman içerisinde atın önemi arttıkça, ona atfedilen özelliklerin sayısında artış olmuş, ata kutsallık vasfı da yüklenmiştir. Atasözlerinden deyimlere ve günlük yaşayışın her türlü alanında değişik şekillerde anlatılmış ve yer bulmuştur.

Atı anlamak ve anlatmak için öncelikle, atın ne olduğunun iyice araştırılması ve kaynaklardan tespit edilerek, geçmişten günümüze macerasının iyi bir şekilde saptanması gerekmektedir. Atın ne olduğunun anlaşılması, beraberinde birçok zorluğu da getirecektir. Atın tarih süreci içerisinde kazandığı anlamlar, kültürel bir vasıta olarak önemi, farklı medeniyetlerdeki algılanışı ve bu medeniyetler arasındaki etkileşimler, ayrıca araştırılması ve bilinmesi gereken hususlardandır.

Atı araştırmak ve onu divan şiirinde bütün yönleriyle eksiksiz olarak tanıtmak elbette mümkün değildir. Divanlar, mesneviler, tezkireler, mecmualar, makaleler, kitaplar ve benzeri kaynaklar atla ilgili bilgi ve malzemenin toplanmasındaki önemli kaynaklardır. Atla ilgili toplanan materyalin eksik kaldığı durumlarda ise; tarih, sosyoloji ve veterinerlik gibi alanlara da müracaat edilirse daha sağlıklı bir çalışma yapılmış olur. Ancak önemli olan divan şiirinde atla ilgili toplanan malzemeden hareketle edebiyat ve şiir çerçevesi içerisinde kalarak, bunların estetik değerini de ortaya koyabilmektir. Tek başına elde edilen atla ilgili şiir malzemesi, ancak estetik açılardan yorumlandığında ve manzumelerdeki kullanım ilişkileri çeşitli yönleriyle saptandığında anlam kazanır. Ancak bütün bunların yorumlanması ve açıklanmasını sağlayacak bir tarihî altyapı da olmazsa olmaz hususlardandır.

Atın öneminden hareketle, at hakkında önemli çalışmalar yapılarak, atın kültür içerisindeki yeri saptanmış ve değeri ortaya konulmuştur. Bunlar

yapılırken, atın taşıdığı maddi ve manevi kültür unsurları ve değerler de bu çalışmalarda konu edilmiştir.

Atın sahip olduğu önem ve kıymet divan şiirinde de hak ettiği değeri bulmuş, ancak bunlar günümüze kadar çok kapsamlı olarak araştırılmamıştır. Tez konusunu seçerken, hareket ettiğimiz nokta, atı kültürel bağlamda ele alan birçok çalışma mevcut olmasına rağmen, atın kültürel değerini divan şiirinde örneklerle ortaya koyan çalışmaların sayısının çok az ve bu çalışmaların da sınırlı olmasıdır. Atın divan şiirinde en azından bir motif olarak şimdiye kadar çok yönlü bir biçimde araştırılmaması divan şiiri açısından önemli bir eksikliktir. Çünkü divan şiiri, atın oluşturduğu medeniyet unsurlarını da barındıran Osmanlı toplumunun kültürel değerleri ve Türk kültürüyle de bütünleşmiş zengin bir dünyadır. Bu zengin dünyada atı bulup ele almak ve şairlerimizin onu kullanış biçimlerini sınıflandırarak göstermek, ayrıntılı yorum ve bilgiler olmasa bile, sadece bu sınıflandırma yönüyle de divan şiirine sunulmuş bir katkıdır. Bütüncül olarak divan şiirinde atı tespit ve tahlil etmek, hem zaman hem de kaynak açısından yorucu olsa da, böyle bir çalışmanın başlangıcını yapmak ve atı bu şiir dünyasındaki görünümleriyle ortaya koymak amacından hareketle atı tez konusu olarak belirledik.

Bu konunun sınırları ve ulaşılmak istenen hedefler zihnen belirlendikten sonra, çalışmalar kaynak tespiti ve kütüphane kataloglarının taranması şeklinde sürmüştür. Divan, mesnevi, kitap, makale, ansiklopedi gibi eser ve şiir kaynaklarından bilgiler toplanmış ve bunlar belirli bir sistematik içinde sınıflandırılmıştır. Bilgilerin sınıflandırılması ve kendi içinde karşılaştırılması sonucunda temel başlık ve alt başlıkları içeren bir "İçindekiler" kısmı oluşturmaya çalıştık.

Tezimizle ilgili metinleri belirlemek amacıyla XIII. yüzyıl ile XIX. yüzyıllar arasında yazılmış olan başta divanlar olmak üzere, mesneviler, tezkireler gibi şiir kaynaklarına müracaat edilmiştir. Atla ilgili edebî malzemenin daha fazla olabileceğini düşündüğümüz kaynaklara gidilerek, araştırmalarımızın da bizi yönlendirmesi neticesinde mümkün olduğunca çok kaynağa gitmeye ve atı daha fazla bilgi ve malzemeyle ortaya çıkarmaya çalıştık. Sayısı yüz elliye yaklaşan divan ve mesnevi inceledik. Bu

çalışmaların büyük bir kısmını tezler, tez halindeki divan ve mesneviler ile basılmış divanlar teşkil etmektedir. Divanlar ve mesneviler noktasında, diğer malzemelerin tasnifine çok zaman harcanması ve çeşitli zorluklar sebebiyle tarama yapamadıklarımız oldu. Ancak en azından önemli ve farklı olanlarını taramaya çalışarak, bunlarla ilgili genel bir kanaat sahibi olmayı ve bunları anlaşılır bir şekilde ifade etmeyi istedik. Bunların dışında; makale ve ansiklopedik eser noktasında da var olan birçok önemli kaynak taranmış ve bunlar "Kaynakça" kısmında tam künye olarak verilmiştir. Tespit edilen kaynakların hepsini almak yerine, bize yön gösterici olanlarını öncelikle tercih ederken, çoğu durumda en eski ve orijinal bilgi kaynağına ulaşmaya çalıştık. Ayrıca konuyla ilgili oluşan kanaatlerimize göre kendi tespitlerimizi de yaptık.

Taranan divan, mesnevi ve tezlerin içerisindeki malzemeler, önceden belirlenmiş yöntemlere ve tezimizin içeriği doğrultusunda fişlenmiş, fişlenen beyit veya manzumeler, daha sonra belirli bir sistematik içerisinde, önem dereceleri de dikkate alınarak tezin içerisine dahil edilmiştir. Birbirine benzeyen veya aynı anlam doğrultusundaki manzumeler, mümkün olduğunca en aza indirilmiş, bunların içerisinde orijinal ve özgün olanların seçilmesine dikkat edilmiştir.

Tarihî ve kültürel bağlamda tezin içeriğinin bilgilerle desteklenmesi, öncelikle bu bilgi kaynaklarının tespiti, incelenmesi ve var olan bilgilerin karşılaştırma ve analiz yönüyle sınıflandırılması ve fişlenmesi şeklinde olmuştur. Fişlenen ve not edilen bilgiler, tezin içeriğine mümkün olduğunca ayırıcı ve özgün olacak bir biçimde yerleştirilmiş, bazı durumlarda aynı bilgilere yönelik birden fazla kaynak gösterilmiştir.

Hazırlamış olduğumuz tez, toplam yedi bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler, atla ilgili tespit edilen edebî malzemeler ve bunların yorumlanması sonucunda, kolay anlaşılır ve açık olması sebebiyle oluşturulmuştur.

Tezin ilk bölümü, rahşiyye türü ve bu türde verilmiş örneklerle at isteğini dile getiren şiirlere ayrılmıştır. Bu bölümde şairler, yaşadıkları tarihler bilindiği ölçüde yaklaşık bir kronolojik sırayla verilmiştir. Bu bölümde şairlerin tür dahilinde vermiş oldukları örnekler incelenmiş, gerekli açıklamalar

yapılmış ve rahşiyye manzumelerinin tamamı, “Metinler” kısmında örneklenmiştir. At isteğini anlatan şiirlerde de aynı yol izlenmiştir.

İkinci bölümde divanlarda ve mesnevilerdeki at tasvirleri ve atın ele alınış biçimlerine değinilmiştir. Bu bölüm, esasında divan şiirinde atı genel anlamda tanıtan ve örneklerle gösteren bölümdür. Bu bölüm tezin genel hatlarının bir özeti şeklinde düzenlenmiştir.

Üçüncü bölüm atın isimlerini konu edinirken, bu kısım Türkçe, Arapça ve Farsça isimler olmak üzere üçe ayrılmış ve isimler alfabetik olarak verilmiştir. Bir at ismiyle benzeşen ve eş manada kullanılan isimler için ayrı başlık açılmadan tezin içerisinde diğer at ismine göndermede bulunulmuştur. Türkçe isimler için alt başlık açılmamıştır. Türkçe at isimlerinin divan şiirinde kullanılmış olanları örneklerle ve açıklamalarla gösterilirken, diğer isimlere de kaynaklardan edinilen bilgiler doğrultusunda temas edilmiştir. Arapça ve Farsça isimler noktasında, mümkün olduğunca daha fazla sözlük ve kaynağa gidilerek, burada yer alan bilgiler ve at isimlerinin anlamları sentez şeklinde verilmiş, örneklerle desteklenmiştir.

Dördüncü bölümde atın sıfatları ve özellikleri atın benzediği kavramlarla birlikte başlıklar halinde anlamsal yakınlıkları ve irtibatları göz önüne alınarak sıralanmıştır. Bu bölümde bazı başlıklar çok kısa tutulurken, bazıları taşıdıkları önem ve kullanılış sıklıkları dikkate alınarak uzun tutulmuştur.

Beşinci bölüm ata benzetilen unsurlara ayrılırken, bu kısım da tespit edilen kavram ve unsurların anlamsal özelliklerine ve çağrışım durumlarına göre oluşturulmuştur.

Altıncı bölüm atla ilgili eşyaları konu edinmektedir. Bu eşyalar alfabetik sırayla verilmiş, aynı eşyayı karşılayan farklı isimler göndermeler yoluyla tezin içine dahil edilmiş, bunlar için ayrı başlık açılmamıştır.

Tezin yedinci ve son bölümü diğer bölümlerde yapmış olduğumuz sınıflandırma dışında kalan kavram ve hususiyetlerle bunların ayrıntılarına ayrılmıştır. Bu bölümde yer alan bazı başlıklarda bahsi geçen ve açıklanan metin örnekleri, “Metinler” kısmına dahil edilmiştir.

Atla ilgili olarak çoğunluğu beyit düzeyindeki örnekler olmak üzere farklı nazım şekillerine ait manzume örneklerini de alarak, bunların hangi divanda geçtiğini belirttik. Divan dışındaki kaynaklardan tespit edilen manzumeleri ise şair ismi ve alındığı kaynağın kısa künyesini vererek gösterdik. Bazı durumlarda da alındığı kaynağı vermekle yetindik. manzumelerde vurgulanmak istenen kelime ve ifadeler italik olarak verilmiştir. Önem derecesine göre başlıklardaki bilgiler kısa ve veya uzun tutulmuş, bunda tarama sonucunda elde edilen malzeme de rol oynamıştır. Bazı başlıkların içeriklerinin uzun tutulması, daha önce atla ilgili divan şiirinde yapılmış çok kapsamlı çalışmalar olmamasından dolayı, bilgi ve örnek sayısının daha fazla verilmek istenmesinden kaynaklanmaktadır. Divan ve mesnevilerden seçilen manzumelerin mümkün olduğunca farklı şairlere ait olmasına özen gösterilerek, tezin içeriğinde zengin bir şair kadrosu da oluşturulmaya çalışılmıştır. Seçilen örnek manzumelerin orijinal ve değişik olmasına özen gösterilmiştir. Konu başlıklarında bazı yerlerde açıklayıcı ve tamamlayıcı olması açısından parantezlere başvurulmuştur.

Tezin en sonunda tez içinde bahsi geçen manzumelere yönelik metinleri dahil ettik.

Tez içinde zaman zaman yararlandığımız kaynakların tam künyesini kaynakça kısmında verdik. Ayrıca kaynakça kısmını, divan şiiri sahasının çok kapsamlı olması sebebiyle biraz geniş tutarak, bu alanda yapılmış çalışmaları dahil ettik. Uzun tutmamızın bir diğer sebebi de, önemli kaynakların kaynakça kısmında yer almasını istememiz ve birçoğundan da faydalanmış olmamızdır. Kaynakça kısmı kaynak türlerine göre de gruplanmıştır.

Yapmış olduğumuz tez genel olarak bilgi vermeyi ve atla ilgili malzemeyi sistematik bir biçimde sınıflandırarak göstermeyi amaç edinmiştir. Tezde yer alan kendi yargılarımızın büyük çoğunluğu araştırmamızın sonuçlarının bizde oluşturduğu kanaatlerin ürünüdür.

Divan şiiri alanında daha önce yapılmış çok kapsamlı çalışmalar olmaması tezi hazırlarken, malzemenin toplanması ve sınıflandırılması hususunda bize güçlükler çıkarsa da, en azından tespit noktasında, sonraki

çalışmalara ışık tutabilecek bir tez çalışması ortaya koyduğumuzu düşünüyoruz.

Çalışmamızın divan şiiri alanındaki ilk çalışma olması, tezin hazırlanmaya başladığı günden itibaren sorumluluğumuzu bir kat daha artırdı. Bu sorumluluk bilinciyle tezimizi çok dikkatli ve bilinçli bir şekilde hazırlamaya gayret ettik. Bütün bunlara istinaden tezde var olabilecek eksiklerin ve değinilmemiş noktaların da çok geniş bir sahada çalıştığımız dikkate alınarak, yön gösterici ve tamamlayıcı eleştirilerle ifade edilmesi bizi mutlu edecektir.

Tezin hazırlanması sırasında yardımlarını gördüğüm Prof.Dr. Ahmet Mermer'e ve bölümdeki hocalarıma sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Tez konusunun tespitinden tezin hazırlanması ve her türlü aşamada benden yardımlarını esirgemeyen, tavsiyeleriyle yön gösterici olan ve tezin oluşturulmasında büyük katkıları olan değerli hocam Prof.Dr. Cemal Kurnaz'a teşekkürlerimi sunmayı bir borç ve görev bilmekteyim.

İÇİNDEKİLER

I.BÖLÜM

RAHŞİYYE TÜRÜ VE AT İSTEĞİNİ ANLATAN MANZUMELER

II. BÖLÜM

MANZUMELERDE AT TASVİRLERİ

III. BÖLÜM

ATIN İSİMLERİ

IV.BÖLÜM

ATIN SIFATLARI VE ÖZELLİKLERİ

V. BÖLÜM

ATA BENZETİLEN UNSURLAR

VI. BÖLÜM

ATIN EŞYALARI

VII. BÖLÜM

ATLA İLGİLİ DİĞER HUSUSİYETLER

KISALTMALAR

AÇN	: Ahmed-i Dâî Çengnâme
AKM.	: Atatürk Kültür Merkezi
ARHŞ	: Ahmed Rıdvan Hüsrev ü Şîrîn
B	: Beyit
Bkz.	: Bakınız
CHH	: Cemâlî Hümâ vü Hümâyun
Çev.	: Çeviren
DLT.	: Divanu Lügati't-Türk
Dok.	: Doktora
DTCF.	: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
EBE	: Edirneli Bâdî Efendi
Fak.	: Fakültesi
FLM	: Fuzulî Leyla ve Mecnûn
G	: Gazel
GÜSBE.	: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Haz.	: Hazırlayan
HCHŞ	: Hamidizâde Celilî Hüsrev ü Şîrîn
İÜ.	: İstanbul Üniversitesi
K	: Kaside
KTBY.	: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları
Ktp.	: Kütüphanesi
KYZ	: Kemalpaşazâde Yusuf u Züleyha
Kt.	: Kıt'a
LVA	: Lami'î Vâmık u Azrâ
Mat	: Matla
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı

Mes	: Mesnevi
MI	: Mehmed Işknâme
MM	: Müfîd ü Muhtasar
Muh	: Muhammes
NH	: Nâbî Hayriyye
NHH	: Nevîzâde Atâyî Heft Han
NS	: Nâbî surnâmesi
Mst	: Müstezat
Rub	: Rubai
SBE.	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ş	: Şiir
ŞHA	: Şeyh Gâlip Hüsn ü Aşk
ŞHŞ	: Şeyhî Hüsrev ü Şîrîn
ŞYZ	: Şeyyad Hamza Yusuf ve Zeliha
Tar	: Tarih
Trc.B.	: Terci-bent
Trk.B.	: Terkib-bent
TÇH	: Tacizâde Cafer Çelebi Hevesnâme
TDK.	: Türk Dil Kurumu
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TE	: Tuhfetü'l-Emsal
TJK	: Türkiye Jokey Kulübü
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
t.y.	: Tarih yok
UMM	: Ûdî Mâ-cerâ-yi Mâh
Ünv.	: Üniversitesi
vb.	: ve benzeri
Vrk.	: Varak
yy.	: Yüzyıl
Yük.Lis.	: Yüksek Lisans
Yz.	:Yazma

GİRİŞ

Türk kültüründe önemli işlevler görmüş olan at, bütün dünya milletleri ve medeniyetleri açısından da medeniyetin ve bazı kültürel değerlerin gelişimi noktasında vazgeçilmez bir varlık olmuştur. Tarihe bakıldığı zaman özellikle savaşlarda ve uzun yolculuklarda atın değeri daha iyi anlaşılmıştır. Teknolojinin gelişimi ile birlikte at, bazı sahalarda varlığını sürdürse de eski önemini yitirmiştir.

At, tarihin en eski dönemlerin beri, Türklerin hayatında önemli bir yere sahip olmuştur. Bozkır kültürü, Türklerin savunma ve ekonomik faaliyetlerini kendi prensipleri ile belirlemiştir. O prensiplerden birisi de hayatın her aşamasında görülen sürattir. At da Türklerin hayatında önemli bir sürat aracı olmuştur. Türk hayat tarzında at, doğumdan ölüme kadar toplum ile bir addedilmiştir (Çetin, 1997: 415).

At, Orta Asya'da doğan Türk medeniyetinin cihana yayılmasındaki en önemli araçtır. Anavatandan ayrılan Türkler, yeryüzünün en biçimli, en yürekli ve en duygulu atları üzerinde nal seslerinin akisleriyle zelzeleler yaratarak cihana yayılmışlar, "atlı medeniyet" adı verilen uygarlığı da birlikte taşıyarak, şanlı tarihlerini yaratmışlardır (Türkmen, 1993: 75).

Bozkır kültürünün getirmiş olduğu coğrafi özellikler Türklerin bu coğrafyada göçebe olarak yaşamalarında büyük etken olmuştur. Göçebe yaşam içinde at, hem taşıyıcı vasıta olması hem de savaşlardaki işlevleri bakımından önemli bir unsur olmuştur.

Eski dönemlerde ulaşılması imkansız ve uzak mesafeler atlar sayesinde katedilmiştir. Bozkırda yaşayan eski savaşçı kavimler yine atların yardımıyla bozkır medeniyetinin sınırlarını genişletmişlerdir (Tavkul, 2007: 197).

Türk kültürünün anlaşılması, ancak atın ve atlı kültürün de bu kültür içindeki yerinin ve rolünün kavranmasıyla mümkün olacaktır. Türklerin meydana getirmiş olduğu kültür ve medeniyetin ilk dönemlerinde merkezî bir

rol oynamış olan at, ordu içerisinde de önemli olmuştur. Yapılan savaşların atlı birliklerce gerçekleştirildiği çeşitli kaynaklardan anlaşılmaktadır (Karaca, 1998: 8).

Çeşitli kaynaklara göre at Türkler tarafından evcilleştirilmiş ve kement atma yöntemini de Türkler bulmuştur (Türker, 1971: 5-6).

Türkler arasında atla ilgili çeşitli inançlar oluşmuştur. At cini, atın efendisi gibi atla ilgili totem ve mitler ortaya çıkarak, mitoloji ve sanata aksetmiştir (Esin, 2004: 259-260). Türklerde atın totem oluşuna dair çeşitli inançlar oluşmuştur: Atın topuğundaki kılların bir dikiş yüzüğüne sığacak kadar az olması, atın kulaklarının makas gibi, çatallı ve tüysüz olması, atın gözlerinin fincan gibi büyük olması ve gözdeki beyazın karasından çok olması, atın yelesinin sağ tarafa devrilmiş olması ve atın alnında kıvırcık tüylerden oluşan bir nişan bulunması bu inanışlardan bazılarını oluşturur (Demirbilek, 1993: 198).

Atın sahibi ölünce onu takip etmesi ve ölen kahramanın atlarıyla birlikte gömülmesi geleneği de Türklerde önemlidir. Oğuz destanlarında akıbeti belirsiz olan bir kahramanın aygırı kurban edilmiş ve kuyruğu bir direğe asılmıştır (Esin, 2004: 262). Eski Türkler en sevdikleri atları tanrıya kurban etmişlerdir. Dede Korkut hikayelerinde buna yönelik anlatımlar vardır. At, Dede Korkut hikayelerinde yiğidin adıyla birlikte anılmış, hikayenin çeşitli sahnelerinde at ve insan bir arada görülmüştür (Adıbeş, 2001: 38).

Türklerin tarih sahnesine armağan ettikleri Divanu Lugâti't-Türk adlı eserde de çok geniş olarak at kültürüne yer verilmiştir. Divanu Lugâti't-Türk'te at "yund" olarak geçmektedir. Ayrıca dört ayaklı hayvanların genel adına, "yılkı" ismi verilmiştir. Bu eserde atta da insanlara mahsus; akıl, anlayış gibi özelliklerin mevcut olduğuna değinilmiş, atın Türklerin kışlak ve yaylaklara yaptıkları göçlerde onların en büyük yardımcısı olduğuna değinilmiştir. (Çınar, 1995: 148).

Divanu Lugât'it-Türk'te atlı savaş tasvirlerine de yer verilmiştir. Eserin "Türk" maddesinde, "Türk ordusu atlandı" örneği verilirken, "atlanmak" mastarı ordunun bütününü kapsayacak şekilde kullanılmıştır. Savaş öncesinde askerlerin birer belge olmasını sağlamak için, atların kuyruklarını

sıkıca bağlamalarından söz edilir. Asker atlarını üzengileyerek düşmana saldırmışlardır. Savaşçının en büyük desteği atı olmuştur. Savaşçının binitinin öldürülmesi halinde yedeğinde başka bir at götürdüğünden söz edilmiştir (Çınar, 1995: 149).

Türk efsanelerinde, kültüründe ve folklorunda da at büyük bir yere sahip olmuştur. Türk destan ve masallarında bazı atların adı kahramanlarla birlikte anılmıştır: Manas'ın Ak-Kula'sı, Kam Ganoğlu'nun Boz atı, Er Targan'ın Tarhan'ı, Battal Gazi'nin Aşkar'ı, Beyrek'in Deniz Kulun'u, Köroğlu'nun Kırat'ı vb (Adıbeş, 2001: 38).

Ünlü seyyah Evliya Çelebi, seyahatnamesinde ata olan sevgisini dile getirmiştir. Evliya Çelebi'ye göre atlar “eşref-i mahlûkât”tır. Ve atlar hakkında Kur'an-ı Kerim'de çeşitli sözler yer almaktadur. Yiğide küheylan at lazımdır. Atlar insanoğlunun kardeşi gibidirler (Gözler, 1957: 521).

İslami düşünce içerisinde de at, şerefli bir varlık olarak kabul edilmiştir Atın güzelliği ve gerekliliğinin Kur'an-ı Kerim'de geçmesi ve övülmesi, İslam toplulukları içerisinde ata verilen önemi, saygıyı ve sevgiyi artırmıştır (Karaca, 1998: 24).

Muhammed İbn-i Hazzam'a göre yaşayanların en şereflisi olan insandan sonraki şerefli varlık attır. Hazzam'a göre tanrı onu savaş için yaratmıştır ve o, dünyanın süsüdür. Ahireti kazanmak için onun gaza etmek gereklidir (Şen, 1987: 3).

Bugün, Türkler, “at murattır” sözü doğrultusunda ata karşı sevgi, güven ve manevi bağlarla bağlanmışlardır. Halk dilinde, halk şairinde, köylüde, şehirlide, büyükte ve küçükte at, her zaman mümtaz yerini tutmuştur. Bu derin sevginin ve eşsiz ilginin bağları çok eskilere gitmektedir. Türk, at ve kahramanlık kelimelerinin birbirini tamamlamaları sadece bugünün veya yakın tarihin anlayışı olmayıp; bu, Türk ırkının çok eski çağlardaki yaşayışlarına kadar uzanmaktadır (Türker, 1971: 5).

Cumhuriyet dönemi şairlerince de attan zaman zaman bahsedilmiştir. Yahya Kemal, Arif Nihat Asya, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Enis Behiç Koryürek, Necip Fazıl Kısakürek, ve Orhan veli gibi edipler ata edebî eserlerde temas

etmişlerdir (Adıbeş, 2001: 41-44). Faruk Nafiz Çamlıbel'de atı işlemiş şairlerdendir.

Necip Fazıl Kısakürek, "Ata Senfoni" adlı eserinde atın sadece Türk medeniyeti için değil, dünya medeniyeti içindeki önemine değinerek, onun kutsal özellikleri ön planda olan taşıyıcı bir vasıta olduğunu vurgulamıştır.

Yazar, atı, hayvan dünyasının ufku ve insana en yakın olanı olarak niteler ve atın da tıpkı bir insan gibi rüya gördüğünü söyler. Atı birçok yönüyle anlatan yazar, divan şairi Nef'î'den de rahşiyyeleri dolayısıyla bahsetmiştir. (Bkz: Kısakürek, 2008: 9, 37).

Türk kültür ve edebiyatında böylesine önemli olan at, Arap ve Fars şiirinde de anlatılmıştır.

Fars edebiyatının önemli kaynağı Şehname'de özellikle Rüstem ve atı Rahş'a zaman zaman değinilmiştir.

Arap edebiyatında da Muallaka (Yedi Askı) şiirlerinde (Arap şiiri); İmru'l-Kays, Züheyr b.Ebî Sulmâ, Lebîd gibi şâirler tarafından at tasvirleri yapılmıştır . (Şen, 1987:35-45). Farsça Hüsrev ü Şirin mesnevileri başta olmak üzere diğer mesnevilerde de at motifiyle karşılaşmak mümkündür.

Türk kültür dairesinde bu derece önemli olan at, divan şiirinde de fazlasıyla yer bulmuştur. Atın yanı sıra dört ayaklı hayvanlar da bu gelenek içinde anlatılmıştır. Bunların içerisinde Şeyhî'nin Harnâme mesnevisi en çok bilinenidir. Bu mesnevide eşek, bir sembol olarak alınarak, toplumsal bir eleştiri yapılmıştır. Eşeğin daha çok zayıf yönlerinden hareketle oluşturulmuştur. Necati Bey'in ölen katırı için yazdığı mersiye, at dışında dört ayaklı bir hayvanı anlatan ilginç bir manzume özelliği arzetmektedir. Bu manzumede, aynı rahşiyyelerdeki at tasvirlerinde olduğu gibi katır tasvir edilmekte ve onun ölümünden duyulan üzüntü dile getirilmektedir. Manzume, nesîb kısmında at tasviri ve daha sonrada memduh övgüsünün yer aldığı kasidenin katırla yer değiştirmiş şekli gibidir. Manzume, katır için yazılmış müstakil bir manzume olduğu için kendi yapısı içerisinde bir türü ifade edebilir. Ayrıca bu manzumenin XV. yüzyıl şairi Necati Bey'e ait olması, divan şiirinin erken dönemlerinde de atla ilgili olmasa bile benzer manzumelerin kaleme alındığını göstermektedir.

Orhan Şaik Gökyay, "Katır Mersiyesi" adlı makalesinde Necati Bey'in bu mersiyesini bugünkü dile çevirmiş ve daha sonra katırın önemine vurgu yaparak, katırla ilgili atasözlerine yer vermiştir (Bkz: Gökyay, 2002: III/335-342).

"Türk Edebiyatı'nda Mersiyeler" adlı eserinde Mustafa İsen, Necati Bey'in "Mersiye-i Ester" başlıklı mesnevi nazım şekliyle yazılmış şairin bu manzumesine de değinerek, ayrıca bazı divanlarda hayvanlar için yazılmış mersiyelerden bahseder. İsen, şairin ölen katırı için söylenmiş olmakla birlikte, aslında padişahtan yeni bir at istediğini söyler ve manzumenin bu haliyle hezl-âmiz bir örnek olduğuna değinir (Bkz: İsen, 1993: 146).

"Katır" anlamına gelen ester kelimesi divan şiirinde farklı beyitlerde de yer bulmuştur (Naşid İbrahim Bey G 44/1, Bâkî K 10/11).

Genel olarak baktığımızda divan şiirinde eşek, katır ve at üçlemesi, nitelik ve olumluluk açısından üç basamaklı bir merdiven gibidir. Eşek çok ağır yükleri çekmesine ve taşımasına rağmen, manzumelerde bir güç ve heybet sembolü çoğunlukla olamamıştır. Katır ise genellikle sevilen ve iş gören bir hayvandır. At ise bunların en çok anlatılanı olup, katır ve eşeğin mütekâmil şekli gibidir. At, manzumelerde çoğunlukla olumlu taraflarıyla ve heybetiyle anlatılmıştır.

Atın yüceliğini anlatmada dilimizdeki kelimeler yetersiz kaldığında şair, Arapça ve Farsça'dan da kelime ve kavramlar almıştır. Bunda kültürlerin karşılıklı etkileşim halinde olmasının etkisi olduğu kadar, bizce bu dillerden dilimize bu terimlerin girmesinde, şairlerin Arap ve Fars edebiyatına ait kaynakları okumalarının ve tanımış olmalarının da etkisi vardır. Ayrıca şairlerimiz sadece isim anlamında değil, atı sahip olduğu önemli özellikler ve anlatılış biçimleri gibi yönlerden de bu edebiyatlardan almış olmaları muhtemeldir. Bu şekilde alınmış olsa bile divan şiiri manzumelerine baktığımızda at, Türk'e ait bir kimliğe bürünmüş ve Türk şairinin dilinden kendine has ifadesini bulmuştur.

Divan şairinin at için kullandığı benzetmelerin, sıfatların ve özelliklerin sınırı yoktur. Çünkü onun için at, hayatın içinde her an yaşanılan bir nesne ve bir arkadaş gibidir. O nereye giderse, at da onunla birlikte gider. Şair kendi

şiirini bile atla ilgili kavramlarla över. Türk kültürünün önemli bir varlığı olan at, divan şairinin zihninde de süsleyici bir unsurdur. At, sadece at olarak değil, bütün yönleriyle şiirde yer bulur. Divan şiiri tek bir atı anlatmadığı gibi, onun tek bir vasfını da anlatmaz. Onun hayal dünyası ata yakıştırılabilecek sıfatlar bulma ve yaratma imkanına sahiptir. Divan şairi atı anlatırken, onun geçmişten o güne taşıdığı kültür hazinelerini de atlamaz. Ciritten, çevgandan, at yarışlarından bahseder. Bunları yaparken de, kendi sanatçılığı ölçüsünde, bunları anlattığı manzumelerini süsler ve edebî bir hale getirir. At şairin sanatı ölçüsünde en güzel şekillerde anlatılabilecek ve hakkında benzetme ve hayaller üretilebilecek yegane varlıktır. Ata benzetilen unsurlara bakıldığında, bunların çok çeşitli ve zengin unsurlar olabildiği görülür. Atın kültürel değeri nisbetinde, bu unsurlar da zenginleşmiştir.

I. BÖLÜM

RAHŞİYYE TÜRÜ VE AT İSTEĞİNİ ANLATAN MANZUMELER

1. RAHŞİYYE TÜRÜ

Rahşiyye, çoğu kaynakta nesîb bölümünde atın anlatıldığı, atın adlarını ve vasıflarını konu alan, at için yazılan kaside ve mersiye biçiminde tanımlanmıştır (Pakalın, 1983: 5; Karaalioğlu, 1983: 643; Bilgin, 1995: 276; Çınar, 1996: 101; Pala, 2000; Develioğlu, 2002: 874; 327; Mermer ve Keskin, 2005: 85). Ansiklopedilere sözlüklere ve benzeri başvuru kaynaklarına bakıldığında rahşiyyenin tanımına yönelik benzer ifadelerin sürekli tekrarlandığı görülmektedir. Rahşiyyenin tanımına yer veren daha fazla kaynaktan bahsetmek mümkündür, ancak biz öncelikle yapmış olduğumuz tespitlerden hareketle kendi görüşümüzü de ortaya koymak istiyoruz.

Rahşiyye türünün tanımına yönelik kaynaklarda yer alan bilgiler doğru olmakla birlikte, bu bilgilerin eksik kaldığı görülmektedir. Rahşiyye türü denildiği zaman sadece kaside nesîblerindeki at tasvirleri ve anlatımları anlaşılmamalıdır. Bu tip anlatımlar rahşiyyenin temel ve en önemli vasıflarını taşımakla birlikte, at konusuna yer veren değişik nazım şekilleriyle yazılmış manzumelerle de karşılaşmak mümkündür. Ancak şurası bir gerçektir ki, Nef'î ile en güzel örneklerini vermiş olan türün özgün ve biçimsel bakımdan en mükemmel hali, kaside nesîblerinde yer almaktadır. "Rahşiyye Türü Örnekleri" başlığı altında isimlerini tek tek verdiğimiz şairlerin yazmış oldukları rahşiyyelere dair açıklamaları burada uzun uzun vermek istemiyoruz. Konuyu bu şairlere ve yazmış oldukları rahşiyyelere değinerek özetlemek istiyoruz. Ayrıca tezin farklı bölümlerinde de rahşiyye türünün hususiyetlerine ve at tasvirlerinin niteliklerine zaman zaman temas edilmiştir.

Orhan Bilgin rahşiyye türünün Türk edebiyatına has bir tür olduğuna değinmiştir: "*Edebî ıstılah olarak rahşiyye sadece bizim edebiyatımızda mevcuttur. Bu isim altında ne Arap ne de İran edebiyatlarında herhangi bir edebî tabir vardır. Arap edebiyatında bu tip şiirlere fürûsiyye denir*" (Bilgin, 1995: 271).

Bilgin, rahşiyye kelimesinin Türkçe'nin yaratmış olduğu bir tabir olduğundan bahseder: "…*Arap edebiyatında bu tip şiirlere 'fürusiyye' denir. Binaenaleyh, 'rahşiyye' kelimesi Türkçe'nin yarattığı bir tabirdir. Burada ıstıdraden bir meseleyi de izah etmem lazım gelir ki, o da şudur: Müracaat ettiğim bütün güvenilir lügatlerde 'rahş' kelimesi, mutlak manada at, daha ziyade kırmızı-beyaz renkte at anlamında kullanılmıştır. Kelimenin aslı Farsça olup, sadece bir lügatte İbranice olabileceği belirtilmiştir. Bu kelime, daha çok İran'ın destan kahramanı Rüstem'in atının adı olarak gerek İran ve gerekse Türk edebiyatlarında sıkça kullanılmıştır*" (Bilgin, 1995: 276).

Rahşiyye türünün ortaya çıkışı çeşitli yorumlara dayalı ve tartışmalı bir konu gibi gözükmektedir. Yapmış olduğumuz edebî malzeme taraması ve tespit edilen örnekler doğrultusunda konu hakkında bir fikir sahibi olmuş bulunuyoruz. Şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, rahşiyye türü birdenbire ve çok kısa bir zamanda etkilenmeyle veya başka bir vesileyle ortaya çıkmış bir tür değildir. Rahşiyye, divan şiiri estetiğinin zaman içerisinde olgunlaşması ve gelişmesiyle müstakil yapı kazanmış, zengin bir tür haline gelmiştir.

Rahşiyye türü, daha doğru bir ifadeyle atı müstakil bir yapı içerisinde anlatan ve tasvir eden manzumeler, küçük hacimli manzumelerin zamanla genişlemesi ve şairlerce işlenerek zenginleşmesi ile ortaya çıkmış, en azından bunlar, türün gelişimini ve estetik açıdan olgunlaşmasını sağlamıştır. Ayrıca erken dönem mesnevilerindeki at tasvirleri de sonraki manzumeler için örnek oluşturmuştur. Rahşiyye türünün başlı başına bir manzumeyi ifade etmesi, kasidelerde veya diğer manzumelerdeki çok kısa olmayan at tasvirlerinin zamanla genişleyerek ayrı bir tür yaratmasının bir sonucudur.

Padişah saraylarının ahırlarında yer alan padişaha ve devlet görevlilerine ait atlar gösterişli ve heybetli atlardır. Bu atlar bakımlı oldukları ve bunlara ayrı bir özen gösterildiği için, güzellik ve diğer vasıflar bakımından

gayet çekicidirler. Özellikle saraya yakın şairlerin, muhtemelen bu atlarla ilgili oluşan izlenimleri neticesinde hayal dünyaları genişlemiş, ve bunların sahipleri açısından önemi idrak edilerek, bunlar şiire aktarılmıştır. Ayrıca o dönemin hem savaş hem de önemli ulaşım aracı olan atı şiire konu etmek ve buna özgü bir manzume yazmak da şair için önemli olmuştur.

Atın şiire girmesi ve başlı başına bir tür oluşturması padişahların ahırlarında bulunan atlarla da ilgili olduğu kadar, bunun farklı sebepleri de vardır.

Kaside şekliyle yazılmış rahşiyyelere bakıldığında bunların çoğunlukla padişaha ve bir devlet görevlisine ait atı konu edilerek yazıldığı görülür. Ancak önemli olan şairin buradaki at anlatımının da kaynağına ulaşmaktır. Rahşiyyesi olan bir şairin, rahşiyyeyi yazmadan önce de at kültürüne hakim olması ve konuyla ilgili bilgi birikimine sahip olması gerekmektedir. Böyle olmadığı takdirde, o şair zengin tasvirlerle örülü rahşiyyesini oluşturmakta zorlanacak, ortaya koyduğu manzume de edebî yönden zayıf kalacaktır. Rahşiyye türünde manzumesi olan şairlerin divanları incelendiğinde, atla ilgili tasvir ve anlatımların sadece rahşiyye manzumesiyle sınırlı olmadığı, şairlerin başka manzumelerde de atı yoğun bir şekilde işledikleri görülür. Bu da şairlerin ata olan aşinalığını göstermektedir. Bunun içindir ki rahşiyye yazmış bir şairin ata karşı sevgi ve ilgisinden bahsetmek mümkündür.

Bunlara ek olarak, sosyal hayatın içinde önemli görevleri olan atın, şiirlere konu olması ve çok sonraları kendine has bir tür meydana getirmesi gayet doğal bir süreçtir. Dört ayaklı hayvanlar içerisinde at, neredeyse manzumelerde en sık geçeni ve hakkında bir tür meydana gelmiş olanıdır. Bu, atın medeniyet içindeki önemi ve ayrıcalığından başka bir şey değildir.

Türün kaynağı her ne olursa olsun, türün olgunlaşmış örneklerinde, daha önce işlene işlene zenginleşmiş at kültürünü gözlemlemek mümkündür. Rahşiyye manzumelerinin hacim açısından gelişmesi önemli olduğu kadar, içerik olarak zenginleşmesi de, edebî kıymetini artırdığı için önemlidir.

Şimdiye kadar rahşiyye türü dendiği zaman akla gelen ilk şair hep Nef'î olmuştur. Nef'î'nin bu tür için bir sembol haline gelmesi, rahşiyye türünün sadece kaside ile sınırlı olabileceği ve türün de bu formda ifade

edildiği yanılgısını oluşturmuştur. Oysa ki kalıplaşmış ve bazı ortak özelliklere sahip bir yapı, kendisini farklı şekillerde de ifade edebilmelidir. Rahşiyye kasidelerinde de, rahşiyye nitelemesini yapmamızı sağlayan şey nesîb kısmındaki at anlatımlarıdır. Bu anlatımlar; at övgüsü, at tasviri, at tavsifi, hikayevi anlamda at anlatımı gibi alt kalıplarda verilmiş olabilir. Rahşiyye türü için önemli olan aslında, at konusu etrafında oluşmuş, atın çeşitli yönlerini içerebilen manzumelerin bağımsız bir hal kazanması ve kalıplaşmış anlatım ve ifade örgüleri yaratmasıdır. Farklı türdeki manzumeler içerisinde yer alan at tasvirlerini de rahşiyye türü ile irtibatlandırmak mümkün olmakla birlikte, rahşiyyeyi bu tip manzumelerin ortak özellikler etrafında belirli bir içerik yapısında birleşmiş ve benzer kurgular oluşturmuş bir tür olarak düşünmek mümkündür. Rahşiyeyi belirli formlarla sınırlamak ise, türün alanını daraltmak anlamına gelecektir. Ayrıca şu da unulmamalıdır ki, bu türün hangi isimle ifade edildiği değil, ortak özellikleri ve bu türe yakıştırılmasındaki ölçütler önemlidir.

XIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar taranan divanlar ve mesneviler sonucunda tespit edilen toplam 18 şaire ait rahşiyye örneğinin sayısı 23'tür.

İsrafil Babacan XIX. yüzyıla ait iki rahşiyyeden daha bahsetse de, bunların metnine tarafımızdan ulaşılamamıştır (Bkz: Babacan, 2001: 52).

Rahşiyye türü içerisinde zikrettiğimiz bu manzumelerin içerik ve şekilsel açıdan ayırt edici ve benzer tarafları bulunmaktadır. Bu manzumelerin hepsinin başlığında "rahşiyye" ifadesi yer almaz. Manzumenin başlığında "rahşiyye" ifadesinin kullanıldığı örnekler, XVII. yüzyıl şairi Nef'î ve XVI. yüzyılın son çeyreğinde doğmuş olan Sabrî Mehmed Şerif'e aittir. Başlıksız örnekleri dışarıda bıraktığımızda; Nazir İbrahim'e ait tür içindeki manzumede "feresnâme" ifadesi geçer. Farsça bir sözlükte bu ifade; at hakkında bilgi veren, atlardan bahseden kitap olarak tanımlanmıştır (Bkz: Salehpur, t.y: 864). "Nâme" kelimesinin de genellikle kitap isimlerine eklendiği düşünülürse, bir şiir başlığında bu ifadenin kullanılmış olması ilginçtir. Bu, aslında kelimenin anlam çerçevesinin zamanla değişimine de bir örnektir. Şeyhülislâm İshâk, Tâlib Efendi, Alaeddin Sâbit, Şehdî ve İbrahim Hanif'in bu türde yazdığı ve rahşiyye olarak tanımladığımız manzumelerin başlıklarında

“esbiyye” ifadesi kullanılmıştır. Metin Akkuş’un türleri anlatan eseri dışında (Bkz: Akkuş, 2006) rahşiyyeye kaynaklarda esbiyye karşılığı pek verilmemiş, daha çok rahşiyye terimi ele alınıp açıklanmıştır. Tespit edilen örneklerde esbiyye ifadesinin daha çok geçmesi ise konu açısından önemlidir. Diğer rahşiyye türü örneklerinde ise herhangi bir ifade kullanılmamıştır ya da at hakkında yazıldığını belirten; rahşiyye, esbiyye ve feresnâme’nin dışında bir ifade ve cümle kullanılmıştır.

Tespit edilen bu rahşiyyelerin 11 tanesi kaside nazım şekliyle kaleme alınmıştır. 5 tanesi mesnevi nazım şekliyle yazılmıştır. 2 tanesi ise gazel şeklindedir. 5 tanesi de kıta şeklinde kafiyelenmiştir (Bkz: Rahşiyye Türü Örnekleri). Bu rahşiyyeler XV. ile XVIII. yüzyıllar arasında yazılmış olanlardır.

İçerik açısından bakıldığında; bazı rahşiyye kasidelerinin kendi arasında içerik ve bölümleme açısından ufak farklılıklar gösterdiği görülür. Örneğin Nef‘î’nin 3 rahşiyyesini ele alırsak; üçünün de nesîb bölümünde attan söz edildiği, at tasvirleri ve övgülerinin yer aldığı görülür. Ancak bu tip manzumelerde rahşiyye türünü tanımlayan bazı araştırmacıların temas etmedikleri bir nokta bulunmaktadır. O da çoğu rahşiyyede atın sadece nesîb kısmında yer almadığıdır. At nesîb kısmının yanında memduh övgülerinin yer aldığı kısımlarda da bir motif ve anlatımı şekillendiren unsur olarak var olabilir. Ayrıca manzumenin bitişine doğru ve dua bölümünde de şair ata kısa bir dönüş yaparak, bir at tasviriyle kasidesini tamamlayabilir. Nef‘î’ de ve diğer rahşiyye yazmış şairlerde bunun örneklerini görmek mümkündür. Aslında rahşiyyeye anlam kazandıran yapı bu olmalıdır. Bu yapı şairden şaire göre de değişmektedir.

Yaşar Aydemir, nesîb kısmındaki konunun dua ve medhiyye kısmında da şair tarafından hatırlandığını ve nesîbi olan kasidelerde şairin dua ile nesîni irtibatlandırdığını söyler (Bkz: Aydemir, 1994: LVI).

Rahşiyye türünü özellikle de rahşiyye kasidelerini bile bir yapıya bağlamak yanlıştır. Ayrıca bir rahşiyyede tek bir at veya birden fazla at da anlatılabilir. Ayrıca anlatılan atın somut veya memduha ait bir nesne olması da şart değildir. Rahşiyye manzumelerini nesîb rahşiyyeleri ve müstakil rahşiyyeler olarak düşünmek de mümkündür.

Ahmed Paşa'nın divanında bir kaside-i beççe olan 41. manzumede devlet, at gibi somut bir kavramla birleştirilerek, anlatılmıştır. Ancak bu manzumede de diğer kaside rahşiyyelerinde olduğu gibi memduh övülür. Ancak bu, "devlet atı" imajı içerisinde soyut olarak verilir.

Şehdî divanındaki rahşiyye kasidesinde ise şairin kendisine hediye edilen ata karşılık yazdığı bir manzumeyle karşılaşırız. Bu rahşiyye, yapı olarak Şehrî'nin rahşiyyesini andırır. At övgüsü, memduhun önüne geçmiştir. Bu tip rahşiyyelerde değişmeyen tek şey memduh övgüsünün kısa olması veya hiç olmamasına rağmen, dua beytinde veya beyitlerinde şairlerin kısaca memduha temas etmeleri ve onu yüceltmeleridir.

Mesnevi nazım şeklinde kafiyelenmiş 5 rahşiyye ise yapı olarak farklılıklar da taşımakla birlikte kaside rahşiyyeleri ile benzer noktalara da sahiptirler. Bunlar kaside nesîblerindeki at anlatımlarının kesilip mesneviye eklenmesi gibidir. Şeyh Gâlip'e ait olan ve tür içinde addedilebileceğini düşündüğümüz iki mesnevide de konu attır ve ata yönelik söyleyişler ve benzetmeler yer alır. Ayrıca bu anlatımlar ve söyleyişler, bu mesnevide tek başına bağımsız bir yapı gibi durmaktadır. Diğer mesnevilerden Tâcizâde Cafer Çelebi ve Lami'î'de de aynı yapıyı küçük ayrıntı farklarıyla görmek mümkündür.

Kıta şeklinde kafiyelenmiş manzumelerdeki anlatım da rahşiyye kasidelerini andırır.

Kütahyalı Rahimî'nin iki gazeli de içerik açısından tür içinde zikredilebilecek nadir örneklerdendir. Şairin bu iki gazelinde belirgin bir at tasviri yer almaz. Ancak şair, atı tematik açıdan gazelin merkezine yerleştirir. Yapmış olduğumuz araştırma neticesinde redifi atla ilgili bir ifade olan böyle bir gazele daha tesadüf edemedik ve bunu güzel bir örnek olması açısından almayı uygun bulduk.

Rahşiyye türüne ait en eski örneklerinin XV. ve XVI. yüzyıl şairleri Ahmed Paşa, Lami'î, Tâcizâde Cafer Çelebî, Hassân gibi şairlerde var olduğunu tespit etmiş bulunuyoruz. Ancak rahşiyyenin bir tür olarak, özellikle de kaside nesîblerinde anlam bulması, daha sonra Nef'î ile birlikte olmuştur. Türün en olgun örneklerini veren Nef'î, kendisinden sonra yazılan rahşiyyeler

için de bir örnek oluşturmuştur. XVII. yüzyılda Nef'î ile çağdaş olabilecek şairlere ve Nef'î'den sonraki şairlerin rahşiyyelerine bakıldığında Nef'î etkisinde kaldıkları açıkça görülecektir. Sabrî Mehmed Şerif'in rahşiyyesi söyleyiş gücü olarak Nef'î'ye yaklaşmakla birlikte ondaki anlatım gücüne ve hayale erişememiştir. Bazı rahşiyyelerin gelişimi biraz da taklit ve örnekseme yoluyla olmuştur.

Rahşiyye olarak zikrettiğimiz, bir tür oluşturmuş ve belirli özelliklere sahip yapı, ayrı ayrı manzumelerde küçük ayrıntı farklılıklarıyla karşımıza çıkabilmektedir. "At İsteğini Anlatan Manzumeler" kısmına dahil ettiğimiz ve başlığında "esbiyye" ifadesi yer alan manzumeleri bu kısma dahil etmemiz, rahşiyye adı verilen türün kendine has yapısının bu manzumelerle birebir uyuşmaması veya at isteğini anlatan manzumelerin başka türlerle de irtibatlandırılabilmesidir. At isteğini anlatan birçok manzume, şair kendi halini arz ettiği için hasbihâl türü içerisinde zikredilir. Burada türe konu açısından yaklaştığımızda bu manzumelerde de at konusu olması açısından bu manzumeleri rahşiyye türü içerisinde addetmemiz gerekecekti. Bizim "At İsteğini Anlatan Manzumeler" isimli ayrı bir başlık açmamızın nedeni, bu manzumeleri tamamen tür dışına tamamen atmak değil, türün daha iyi anlaşılmasını sağlamak, tartışmalı ve muğlak olan noktaları göstermekti. Yoksa at isteğini anlatan birçok manzumede de atla ilgili anlatımlar görülür ve bazılarında da rahşiyye üslubu tercih edilmiştir. Burada rahşiyye üslubunun ne olduğu ayrı bir tartışma açacağı için, bunu biraz somutlaştırmak istiyoruz.

"Diğer Manzumelerdeki Tasvirler" başlığı altında ayrıntılı olarak bahsettiğimiz atla ilgili manzumelerdeki tasviri kısımları göz önüne aldığımızda, bunların da rahşiyye türü içinde nitelenmesi icap eder gibi görünmektedir. Ancak böyle yapılırsa, türün ayırt edici ve kendisini tekrarlayan kalıplaşmış yapısı kaybolmuş olur. Öncelikle bir manzumenin rahşiyye olarak nitelenebilmesi için, müstakil bir kısım veya bir şiir parçasına ait at konusuna ve tasvirine yer veren bir bölümden ibaret olması gerekir. Bunun dışındaki manzumelerdeki tasvirler "rahşiyye üslubu" veya "rahşiyye tarzı" ifadeleriyle anlatılabilir. Şu görüş de tutarlı olabilir. Rahşiyye türünün bu tip anlatımların gelişmesi yoluyla ortaya çıkması da muhtemeldir.

Metin Akkuş, edebî bir türün büyüklüğü veya küçüklüğüne, kısalığı veya uzunluğuna göre gruplandırmanın yanlış olduğunu söyler. Bir konu mısra düzeyinde ifade edilebildiği gibi, yüzlerce beyitle de ifade edilebilirdi. Ayrıca Akkuş türlerin de yalnızca bağımsız yapılarda aranmaması gerektiği üzerinde de durarak, edebî türlerin gelişiminin divanlardaki ferdlerden başlanarak bağımsız eser halindeki mesnevilere kadar takip edilebileceğini söyler (Akkuş, 2006: 18). Edebî türlerin bu şekilde takip edilmesi elbette doğru bir saptamadır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken bizce, her küçük hacimli manzumenin bir tür adıyla nitelenmesinin de karışıklık oluşturabileceğidir. Akkuş'un dediği gibi türlerin gelişimini daha küçük manzumelerden başlatmak doğrudur. Ancak bunlarda tür ismi yerine o türe ait üslup veya tarz yakıştırması daha doğru olabilir. Örneğin şitaiyye ve ramazaniyye gibi türlerde yazılmış uzun hacimli örneklerde zaman zaman bir beyit veya daha fazla beyitten oluşan at tasvirleriyle de karşılaşılmaktadır. Ayrıca medhiyye kasidelerinin maksud bölümünde memduh övgüsünün yanı sıra uzunca at tasvirleri ve övgüleri de yan yana olabilmektedir. Yine aynı şekilde başka bir türün içerisinde farklı bir türü çağrıştıran anlatımlar da yer alabilir. Bu şekilde olduğunda o manzumeyi iki türden oluşmuş olarak nitelemek de doğru olmayabilir. O zaman da tür nitelemesinde o manzumedeki konunun ağırlık derecesi öne çıkmaktadır. Aslında bizim rahşiyyeler için, öncelikle bağımsız veya belirli bir başlığa sahip yapıları düşünmemizin sebebi de budur. Rahşiyyeyi bir tür olduğu için tek bir şekle bağlayamayacağımıza göre, öncelikle o türün ortak özelliklerini ve tekrar eden yönlerini tespit etmek lazımdır.

Rahşiyye teriminin Nef'î'yi referans alan araştırmacılar neticesinde yaygınlık kazandığı söylenebilir. Ayrıca şunu da unutmamak lazımdır ki, başlığında rahşiyye ifadesi geçen bir manzume de bazen bu türü tam yansıtmayabilir. Önemli olan türü içeriklerine göre tayin etmektir.

Sonuç olarak; edebî türle ilgili henüz tartışmalı olan noktalar da bulunmaktadır. Amacımız burada tür üzerinde tartışmak ve kendi görüşümüzü kesin kanaatlerle ortaya koymaktan ziyade, rahşiyye adı verilen

türün, edebî tür anlayışı ve mantığı içerisinde nasıl addedilebileceği ve tanımının nasıl getirilebileceğidir.

1.1. Türün İsimlendirilmesi Ve Kullanılan Bazı Terimler

Türün isimlendirilmesi hususunda zaman zaman değişik terimler kullanılırken, türü ifade etmeyen farklı anlamlara gelen ve farklı kavramları çağrıştıran benzer terimler de kullanılmıştır. Yapmış olduğumuz araştırmalar ve kaynak taramaları sonucunda, çoğunlukla, “ rahşiyye” terimi ile anlatılmış olan türün ortak özelliklerine haiz; esbiyye, feresnâme gibi terimler de kullanılmıştır. Bu terimler çoğunlukla kaside başlıklarında rastlanan terimlerdir.

Esbiyye terimi rahşiyye türünün karşılığı olarak kullanılmasının yanı sıra, at isteğini anlatan hasb-i hâl türündeki şiirlerin başlıklarında da kullanılmıştır. Bu bakımdan başlığında “esbiyye” terimi olan bir şiir örneğini belirli bir tür olarak nitelemek için, öncelikle o şiirin içeriğine bakmak lazım gelecektir. “Esbiyye” başlığını taşıyan ve rahşiyye olarak nitelenmiş türe has özelliklere sahip olan şiir örnekleri tespit ettik. Bunlara ayrıca değindiğimiz için, burada bahsetmeye lüzum görmüyoruz. Sadece konu açısından örneklerinin var olduğunu söylemekle yetineceğiz. Tür içinde kullanılmış bir diğer terim de “feresnâme” dir. Bu terimin geçtiği ve tür içindeki nitelenebilecek tespit ettiğimiz örnekler de vardır. Bunun dışında feresnâme teriminin, esbiyye teriminde olduğu gibi türle ilgili olmayan kullanım şekilleri de mevcuttur. Feresnâme, at hakkında bilgi veren, atlardan bahseden kitaptır (Salehpur, t.y: 864).

Divan şiirinde esbnâme, firâsetnâme gibi türle ilgili olmayan, ancak kelime kökünde at anlamını ihtiva eden terimler de kullanılmıştır. Bütün bu terimlerin karşıladıkları anlamlara ve türle ilgili olan hususiyetlerin geçmeden önce, bu terimlerin öncelikle kelime köklerinin sözlüklerde ve benzeri kaynaklarda yer alan temel anlamlarına değinmeyi uygun görmekteyiz.

“Rahşiyye” teriminin kökü olan, “rahş” kelimesinin sözlüklerde farklı anlamları mevcuttur. Bu anlamlar Burhan-ı Kâtı adlı Farsça-Türkçe sözlükte

çok geniş şekilde ele alınmıştır. Bu eserde kelimenin altı anlamına değinilir. Kelime en temel anlamıyla mutlak at manasına gelir (Öztürk ve Örs, 2000: 621). "Esbiyye" teriminin kökü olan, "esb" kelimesi de mutlak olarak at manasına gelir ve Arapça karşılığı "feres" tir.

Rahşiyye ve esbiyye terimlerinin kökü olan "rahş" ve "esb" kelimeleri Farsça kökenlidir. Fakat bu kelimelerin sonuna getirilen "-iyye" eki ise Arapça bir unsurdur ve aitlik bildiren bir ektir. Sözlüklere baktığımızda en temel anlamıyla Türkçe "at" kelimesini Farsça "esb" kelimesi karşılamaktadır. Çünkü bazı sözlüklerde rahş kelimesinin değişik isim ve sıfat anlamları da öncelikli düşünülmüştür. "Esb" kelimesinin birçok sözlükte genel anlamdaki atı ifade ettiğini belirtmeliyiz. Rahş kelimesi de at anlamına gelmekle birlikte, bu iki kelime arasında bazı nüanslar vardır. Öncelikle "esb" kelimesi, genel at manasında düşünülebilecekken, "rahş" kelimesi söz konusu olunca kelimenin anlamı içerisine atın vasıfları da girmektedir. Yani "rahş" kelimesi, "esb" kelimesine göre daha özel bir anlama sahiptir. Birçok sözlükte "esb" ve "rahş" kelimesi arasındaki nüansa değinilmiştir. Bu sözlüklerin verdikleri anlamlara baktığımızda "rahş" kelimesi ile ilgili kastedilen atların vasıfları vardır: Cenk atı, güzel ve yürük at, gösterişli ve seri at, Zaloğlu Rüstem'in atı vb.

"Rahşiyye" terimi kaynaklarda genel olarak; "atlar hakkında yazılmış kasideler ve mersiyeler", biçiminde tanımlanmıştır. Kaynaklarda tür için tercih edilen terim, çoğunlukla "rahşiyye" dir. "Esbiyye" teriminin birçok kaynakta yer almayışı, rahşiyye teriminin bu tür için daha uygun bir adlandırma olacağı sonucuna bizi götürmemelidir. Tür için, adlandırmadan ziyade, taşıdığı ortak özellikler ve benzerlikler önemlidir. Nitekim başlığında "esbiyye" terimi olan bazı şiirler bahsi geçen türe has özelliklere sahiptir.

Genel olarak rahşiyye, atı konu alan kaside ve mersiyelerdir. Bu kasidelerin nesîb bölümlerinde attan bahsedilir ve bu atlar çoğunlukla olağanüstü özelliklere sahiptir. Birçok kaynakta görüldüğü gibi genel anlamıyla divan şiirinde atlarla ilgili yazılmış, genellikle övgü içerikli manzumeler, "rahşiyye" adı altında düşünülmüştür. Kaynaklarda "esbiyye" ifadesine çoğunlukla rastlamamamız, "rahşiyye" teriminin daha yaygınlık

kazandığını göstermektedir. Bazı eserlerde “rahşiyye” ve “esbiyye” türü nitelemede eşdeğer görülmüştür.

Bu terimler dışında kelime kökünün anlamı “at” manasına gelen, fakat rahşiyye türü ile ilgisi olmayan terimlerde kullanılmıştır.

Başta da belirttiğimiz gibi rahş ve esb kelimelerinin her ikisi de Farsça’dır. Arapça “at” manasına gelen kelime ise “feres” tir. Bu kelime tam olarak, “at, beygir” manasına gelir. Yani aslında genel anlamda at kelimesini karşılayan kelimeler, Farsça esb ve Arapça feres’tir. Bu kelimelerin daha özel anlam kazanmış şekilleri olarak niteleyebileceğimiz kelimeler de bir hayli çoktur. Bu at isimleri de tezin ilerleyen kısımlarında ayrıntılarıyla ele alınmıştır.

Divan şiirinde konuyla ilgili karşılaşılan bir başka terim de “feresnâme” dir. Yukarıda “feresnâme” başlıklı rahşiyye örneğine rastladığımızı belirtmiştik. Feresnâme terimi, feres isminin sonuna; Farsça, “yazılı, yazılmış, küçük kitap” manalarına gelen “nâme” kelimesinin getirilmesiyle yapılmıştır. Bilindiği gibi kökü “esb” ve “rahş” olan Farsça, esbiyye ve rahşiyye kelimelerinin sonuna getirilen ekler ise Arapça’dır. Aynı ek, Arapça at manasına gelen “feres” e geldiğinde “feresiyye” kelimesi ortaya çıkar ki, bu kelime zooloji terimidir ve “atgiller” anlamına gelir. “Feresiyye” teriminin bir başka karşılığı da “hayliyye” dir (Develioğlu, 2002: 259).

Farsça, “nâme” kelimesi genellikle herhangi bir konuda yazılmış kitap isimlerinin sonuna da getirilir: Kabusnâme, Garipnâme, Sûrnâme vb. Bu bakımdan Arapça “-iye” veya “-iyye” son ekini almış sözcükler kapsam bakımından istisnalar olmak üzere biraz daha sınırlı düşünülebilir.

Ferhengnâme-i Edeb-i Fârisî adlı sözlükte, “feresnâme/farasnâme” maddesi vardır. Bu sözlükte maddenin eş anlamlısı olarak “esbnâme” teriminin verilmiş olması da dikkat çekicidir (Anuşe, t.y: 1068).

Cihan Okuyucu, Tunus Milli Kütüphanesi’ndeki Türkçe El Yazmaları” adlı makalesinde birçok yazmdan bahseder. Mevlana Ali Efendi Gurtî’nin Gazaname adlı eserinden örnekler veren yazar, şu bilgiyi de ekler: “*….Yazar Kanunî zamanında at üzerine bir eser yazmış…Ve fakir-i hakir merhum mağfur-leh Sulta Süleyman Han…nâmıyla bir esbnâme cem eyledüm ve*

içinde münasebetle fayideler getürdüm ki değme kitaplarda bulunmaz…. "(Erişim: http://www.academical.org/dergi/MAKALE/s7tunusmilli.htm, 02.06.2008)

Bu makalede geçen "esbnâme" ifâdesi, büyük ihtimalle atların tedâvisine ve yetiştirilmesine yönelik bir kitabı işaret etmektedir. Yazarın, kitabın müellifinden aktardığı "fayideler getürdüm" ifadesi bunu desteklemektedir. Aynı şekilde TDK'nın, "Bilim ve Sanat Terimleri Ana Sözlüğü"nde esbnâme karşılığı olarak, "baytarnâme" verilmiştir. Bu da terimin şüphe götürmeyecek derecede veterinerlikle veya zooloji ile ilgili olduğunu göstermektedir. "Baytarnâme" aynı sözlükte, "*İslam uygarlığı çağında, hayvanların bakımı, beslenmesi, hastalıkları ve bu hastalıkların tedavileri konularında yazılmış eserlerin genel adı; esbnâme, haylnâme*" biçiminde tanımlanmıştır. (Erişim:http://www.tdkterim.gov.tr/?kelime:baytarnâme&kategori=terim&hng: md, 02.06.2008).

Anlamsal olarak, "binicilik, at yetiştirme bilgisi" anlamlarına gelen, "firâsetnâme" kelimesinin bir başka karşılığı ise, "fürûsiyyet" tir. (Develioğlu, 2002: 272).

"Edebiyatımızda firâsetnâme adlı eserler de yazılmıştır. 1490 tarihinde ölen Kemal isimli yazarın böyle bir eseri olduğundan bahsedilir." (Erişim: http://www.ottomanhistorians.com/database/html/kemal.html, 02.06.2008)

Sonuç olarak, divan şiirinde atlar hakkında yazılmış daha çok övgü tarzında olan kaside ve şiirleri, rahşiyye ve esbiyye terimleri ile adlandırmak en doğrusu olacaktır. Feresnâme terimini de bu bağlamda nadir bir örnek olarak düşünebiliriz. Yazımızda bahsi geçen diğer bazı terimlerle bu tür tespit edilen örneklerden hareketle nitelenmediği için, bunları adlandırmada kullanmak doğru olmayacaktır. Edebiyat teorimiz açısından ise rahşiyye terimi, esbiyye teriminin at isteğini anlatan hasbihâl türüne yakın bazı manzumelerde de kullanıldığı göz önüne alınarak, benimsenebilecek bir terimdir.

1.2. Rahşiyye Türü Örnekleri

1.2.1. Ahmed Paşa

XV. yüzyıl şairi olan Ahmed Paşa'nın divanında yer alan 41. manzume kaside-i beççe görünümündedir. Kasideyi kendi içinde küçük bölümlere ayırdığımızda; kasidenin 1-5. beyitler arası nesîb/teşbîb bölümünü, 6.beyit girizgâh beytini, 7-11. beyitler arası medhiyye bölümünü ve 12-15. beyitler arası da dua bölümünü oluşturur.

Rahşiyye türünün özelliklerini yansıtması bakımından önemli olan bu kasidede somut bir kavram olan at ile soyut bir kavram olan devlet arasında bir ilişki kurulmuştur. Burada at devlet mecazı olarak işlenmiştir (Akkuş, 2006: 207). Kasidede atla ilgili; süvâr, esb-i hâs, eblâk-süvâr gibi kelimeler kullanılmıştır. Kasidede atın tasvirinden yola çıkılarak, mecazi anlatım yoluyla devlet atının övgüsü vardır. Dolaylı olarak, padişah övülürken at anlatılır (İspir, 2004: 112). Kasidede at ile ilgili dikkat çekici benzetmeler ve tasvirler yer almaktadır: Atın ayağının izinin bayram hilaline benzemesi, gece ve gündüz atı (edhem-i şeb, eşheb-i nehâr), eblak-süvâr-ı subh, yekrân-ı âsumân vb.

Kaside genel manada rahşiyye türüne yakın gibi gözükmekle birlikte kasidenin 9. beytinde bir at isteğinin söz konusu olduğunu da görmekteyiz:

Bir esb-i hâs bahşiş et Ahmed kuluna kim
Dinsin budur atâ-yı Ferîdun-ı rûzigâr

K 41/9

Ancak at isteğini dile getiren diğer manzumelere baktığımızda bu manzumeden biraz farklı oldukları görülür. Öncelikle şunu söylemeliyiz ki, bu manzumede ağırlıklı olarak şairin kendi halini arzettiğini göremeyiz. Manzumeye baştan sona hakim olan rahşiyye üslubudur. Sadece bir beyitte at isteğinin vurgulanması, manzumenin baştan sona bu amaçla kurulduğunu göstermez. Başta da söylendiği gibi, bu kaside devlet atı imajından yola çıkılarak kompoze edilmiş bir rahşiyye örneğidir (Bkz: Metinler/Ahmed Paşa).

1.2.2. Tâcizâde Cafer Çelebi

Tâcizâde Cafer Çelebi, XV. yüzyıl sonu ve XVI. yüzyıl başlarında yaşamış, dönemindeki Osmanlı aydın tipinin temsilcisidir (Sungur, 1998: 30).

Mesnevi nazım şekliyle yazılmış Hevesnâme'nin 3298. ile 3317. beyitleri arasındaki, "Sıfat-ı Esb" adlı kısımda yoğun bir at tasviriyle karşılaşırız. Atla ilgili ifadelerin, benzetmelerin ve tasvirlerin içinde Türkçe kelime ve ifadelerin de Arapça ve Farsça ifadeler yanında kullanıldığı görülür: boz at, güzel boyunlu (at), ayaktaş (hem-'inân) vb. Mesnevinin bu kısmında bütünüyle ilk beyitte bahsedilen boz atın tasviri anlatımı vardır. Atın çeşitli uzuvları değişik nesnelere ve varlıklara teşbih edilmiştir. Atla ilgili birçok terim kullanılmıştır: Rehvâr-ı tâzî, süm, cüst ü çâbük, hink, çevgân, licâm, pardüm, teng (kolan) vb.

Bu manzume de mesnevi nazım şekliyle yazılmış at tasvirlerini ve çeşitli benzetme unsurlarını içeren bir rahşiyye örneğidir (Bkz: Metinler/Tacizâde Cafer Çelebi)

1.2.3. Hassân

Mihr ü Müşterî adlı mesnevisinde uzun bir at tasviri çizen Hassân, neredeyse tamamen atın sürat ve çevikliği üzerinde durmuştur. Bu at yıldırım gibi koşar, ay gibi âlemi bir günde dolaşır. Felek gibi durup dinlenmeden koşan bu at, ayaklarında dört ayı tasarruf eder, yıldırım gibi sıçrayarak doğudan batıya varır, yürümeye başladığında ise gölgesi yarım fersenk geride kalır (Şentürk, 2002: 685).

XV. yüzyıl mesnevisindeki bu at tasviri çok zengin öğeler içermesi ve uzunca atı ele almasıyla mesnevi nazım şekliyle yazılmış güzel bir rahşiyye örneğidir (Bkz: Metinler/Hassân).

1.2.4. Lâmi'î

Lâmi'î Çelebi XV.yüzyılın sonlarında doğmuş, XVI.yüzyılın ortalarına doğru vefat etmiştir. Türk edebiyatında ikinci ve en dikkate değer Vâmık u

Azrâ yazarıdır. Eserini altı ayda tamamlayarak Kanuni Sultan Süleyman'a sunmuştur. Latîfî dışındaki bütün kaynaklar ondan söz etmişler ve Türk edebiyatının en önemli Vâmık u Azrâ mesnevisi olduğu konusunda birleşmişlerdir (Ayan, 1998: 8). Bir aşk mesnevisi olan Vâmık u Azrâ'da değişik motifler yer alır. Bu motiflerden atla ilgili olanlara, "Mesnevilerde At Tasvirleri" adlı kısımda değinilmiştir.

Rahşiyye türü açısından; mesnevinin içinde yer alan, "Sıfat-ı esb-i süvârî" başlığını taşıyan 5 beyitlik kısımda (B 5625-5629) kısa bir at tasviri yapılmıştır. "Mesnevilerde at tasvirleri" adlı kısımdaki bazı mesnevilerdeki bu ve buna benzer tasviri kısımlar ayrıntılarıyla verilmiştir. Mesnevilerin içerisindeki her at tasvirini rahşiyye türü içinde değerlendirmek yanlış olur. Ancak bunun gibi belirli bir başlık altında konu bütünlüğüne sahip, atı anlatan kısımları rahşiyye türü içinde addetmek, en azından rahşiyyenin hazırlayıcı örneklerinden olarak düşünmek mümkündür (Bkz: Metinler/Lami'î).

1.2.5. Kütahyalı Rahimî

XVI. yüzyıl şairinin divanında yer alan 210. ve 235. gazeller rahşiyye türü içerisinde değerlendirilebilecek farklı örneklerdir. 210. gazelin redifi, "semendin koşmışam" ifadesidir. Toplam 5 beyit olan gazelde atla ilgili çeşitli ifadeler yer alır: Himmet semendi, hem-inân, devlet semendi, gayret semendi, minnet semendi, mihr ü saâdet rahşı, sürat semendi, hidmet semendi. Gazel baştan sona atın merkez alındığı bir görünüş arzeder. Gazeldeki anlatım, atın etrafında çeşitli kavramların tanımlanması ve benzetmeli kullanışlarıyla örülmüştür. Gazelin redifinin atla ilgili bir ismi içermesinin yanında, gazel bütünüyle şairin at üzerine kurduğu hayal ve anlatımın ürünüdür. Gazel bir devlet büyüğüne veya yüceltilmiş bir sevgiliye yazılmış izlenimi vermektedir. Gazelin 4. beyti kasidelerdeki dua beytini andırmaktadır. Övülen kişinin saadet atına binmesi için, şair dua ettiğini, yani dualarına sürat atını koştuğunu söyler:

Binmege tîz günde sen mihr ü saâdet rahşına
Her zemân evrâduma sürat semendin koşmışam
G 210/4

5. beyitte ise şair övgüde vefa meydanının yügrük (bir atı) olduğunu söyleyerek, ödül almasına şaşılamayacağını, çünkü hizmet atını koştuğunu söylüyor. Hizmet atını koşması, kendisinden daha üstün bir varlığa veya kişiye hizmette bulunduğunu göstermektedir:

Ey Rahîmî yügrigi oldum vefâ meydânınun
Ögdül alursam n'ola hıdmet semendin koşmışam
G 210/5

Gazelin bu beyitlerini dikkate aldığımızda şekil bakımından küçük bir kasideyi andırdığını söyleyebiliriz. Gazelin kime yazıldığından ziyade, içeriğindeki övgü ve hitap edilen kişiyi (sevgili veya memduh) yüceltme ve minnet duygularını belirtme durumu önemlidir. Gazel nazım şekliyle yazılmış bu manzumenin tür olarak adlandırılması hususunda, rahşiyye türüyle olan alakasını şu şekilde belirtmek istiyoruz. Bilindiği gibi rahşiyye türü tanımlanırken, genellikle atlar hakkında yazılmış kaside veya mersiyeler şeklinde kısaca tanımlanmıştır. Nef'î'nin yazmış olduğu rahşiyye türündeki kaside örnekleri türün en orijinal göstergeleridir. Bunun yanında farklı nazım şekilleriyle de rahşiyyeler yazılması mümkündür. Tür ile şekil arasındaki ayrımı dikkate aldığımızda rahşiyye türüne has özelliklerin farklı formlarda da ifade edilebileceğini düşünebiliriz. Bahsi geçen gazelde at isteği söz konusu değildir. Bunun dışında bu gazelin farklı edebî türlerle yakınlık kurabileceğimiz bir noktası yoktur. Ayrıca gazeldeki at motifi, silik ve yüzeysel bir motif olmayıp, gazelin iskeletini oluşturan bir motiftir. Alışılmışın aksine bu gazelde sevgili ve aşk teması da belirgin değildir. Şair burada atı merkez alarak övgü de içeren bir manzume oluşturmuştur. Bu manzumeyi rahşiyye türü içerisinde gazel nazım şekliyle kaleme alınmış orijinal bir örnek olarak düşünmek ve değerlendirmek yerinde olacaktır (Bkz: Metinler/Kütahyalı Rahimî).

Şairin divanında yer alan 235. gazelin redifi, "rahşın" ifadesidir. Toplam 7 beyitten oluşan gazelde atla ilgili çeşitli ifadeler yer alır: Cefâ rahşı, şehsüvâr, mihr ü vefâ, esb-i nâz, atâ rahşı, duâ rahşı, subh u mesâ rahşı, bâd-ı sabâ rahşı. Bu gazel de 210. gazel gibi baştan sona atın merkez alınarak oluşturulduğu bir gazeldir ve bu gazelle anlatım yönünden büyük benzerlikler taşımaktadır. Ancak bu gazelin âşıktan sevgiliye hitaben yazıldığı daha açık ve belirgin ifadelerle verilmiştir:

Yiter sür şeh-süvârum üstüme nâz u cefâ rahşın
Günidür ayalandur zerre kim mihr ü vefâ rahşın
G 235/1

Ayaklatma beni ağyâra karşu esb-i nâz ile
Hücûm it üstüme sal bir kezin şâhâ atâ rahşın
G 235/2

Bu gazel bütünüyle sevgili konusu üzerine şekillendirilirken, at motifi süsleyici ve kompozisyonu renklendiren bir öğe olarak kullanılmıştır. Gazeldeki üslup 210. gazelle benzerlik göstermekle birlikte içerik olarak bu iki gazelin ayrıldığı noktalar vardır. Bu gazelde dua beytini andıran beyit yer alırken, memduha hitap edildiğini düşündüren beyitler yer almaz. Bu farklılıklarla birlikte, bu gazel de at konusuna yer vermesi ve atı manzumenin önemli bir öğesi olarak işlemesiyle, gazel nazım şekliyle yazılmış bir rahşiyye örneğidir (Bkz: Metinler/Kütahyalı Rahimî).

Bu iki gazel bize rahşiyye türünün kullanım alanının sadece kaside sahasıyla sınırlı olmadığını, at konusuna yer veren ve atı bilinenin dışında benzetmenin bir öğesi olarak kullanan rahşiyye örneklerinin de olabileceğini göstermektedir.

1.2.6. Allâme Şeyhî

XVII. yüzyıl şairlerinden Allâme Şeyhî'nin bir rahşiyye örneği olan divanın ikinci kasidesinde şair, "Kasîde der-Medh-i Esb-i Hemvâr başlığı altında atını bahane ederek IV. Murad'ı methetmiştir (Yazar, 2007: 595).

Bu rahşiyye toplam 32 beyittir. Metnini verdiğimiz rahşiyyenin en temel özelliği, şairin kendi atını övmesi ve bu övgüyü bir yerde IV. Murad'a bağlayarak vermesidir. Kasideyi kendi içerisinde bölümlemek mümkündür. Kasidenin ilk 6 beyti at tasviri ve övgüsünü konu alan nesîb kısmıdır. 7. beyitle birlikte şair girizgâh yaparak, IV. Murad'ın övgüsüne geçer. 29. beyte kadar memduhunu anlatan şair dua ederek kasidesini tamamlar.

Şairin kendi atını övmesi ve onu memduh övgüsüyle birleştirerek anlatması bu rahşiyyenin orijinal tarafıdır. Rahşiyyelerde çoğunlukla şair memduhun atını öven kişi olmasına rağmen burada kendi atını övmektedir. Ancak şair bu atın IV. Murad'a yaraşır olduğunu söyleyerek, hem padişahın atlara yönelik ilgisine de bir bakıma telmih de bulunmuş olur ve padişahı şehsüvâr olarak niteler (B 7). Kasidenin diğer bir önemli yanı da nesîb kısmı hariç atla ilgili terimlerin geçmemesidir. Nesîbdeki anlatım girizgâhla memduh övgüsüne bağlandıktan sonra, şair tamamen memduhu üzerine yoğunlaşarak onu övmeye başlar (Bkz: Metinler/Allâme Şeyhî).

1.2.7. Sabrî Mehmed Şerif

Sabrî XVI. yüzyılın sonlarıyla XVII. yüzyılın ilk yarısında yaşamış bir şairdir.

Divanı IV.Murad adına yazılmış bir kaside örneği ile başlar. Konumuz açısından önem arzeden kaside de divandaki bu ilk kasidedir. "Rahşiyye Der-Medh-i Pâdişah Cem-mekrümet Sultân Murâd Hân 'Aleyhi'r-rahme Ve'r-rızvân" başlığını taşıyan ve toplam 77 beyitten mürekkep kaside tür olarak rahşiyye türü içinde değerlendirilebilir.

Sultan IV. Murad'a atfen yazılmış olan kasidenin dili biraz ağırdır. Çok sayıda Arapça ve Farsça ifade ve terkip kullanılmıştır. Kasidede atla ilgili çok zengin bir içerik vardır. Gerek kullanılan kelime ve terkipler, gerekse yapılan

benzetmeler oldukça fazladır: rahş-ı sabâ-seyr-i Süleymânî, rahş-ı sebük-pey, hink-i lâ-mekan-peymâ, eşheb-i şîrin-şemâil, gülgûn-ı safâ-güster, Burak, Refref, ‘inângir, semend-i iktidâr, na’l-ı yekrân vb.

Kasidenin 1. ve 25. beyitleri arası nesîb/teşbîb kısmını oluşturur. Bu kısımda memduhtan bağımsız at tasvirleri ve övgüleri vardır. Mübalağalı bir üslubun hakim olduğu bu kısım, rahşiyyenin temel niteliklerini içeren kısımdır. At teması ile kasideye başlayan şair, 26. beyitte memduhunu övmeden önce girizgâh niteliğinde beyit söyler. 27. beyit ile 59. beyit arası Sultan Murad’a yönelik övgülerin sıralandığı medhiyye kısmını oluşturur. 60. beyit de girizgâh gibi düşünülebilir. 61 ile 73. beyitler arası fahriyye, 74. beyit duaya girizgâh ve 75 ile 77. beyitler arası da dua kısmını oluşturur. Memduhun övüldüğü kısımlarda bile atla ilgili çok sayıda tasvir ve benzetmeye yer verilmiştir (Bkz: Metinler/Sabrî Mehmed Şerif).

Bu kaside rahşiyye türünün temel özelliklerini bütünüyle yansıtan nadir örneklerdendir. Ayrıca divanın ilk kasidesi olması da ayrı bir önem arzeder. At konusunun divanın ilk kasidesinde ele alınmış olması, atın var olan medeniyet içindeki değeri hakkında fikir vermesi bakımından çok önemlidir. Kasidede yer yer Nef‘î edâsı da görülmekle birlikte, Nef‘î’deki üstün söyleyiş gücünü burada göremeyiz.

1.2.8. Nef‘î

Divan edebiyatında rahşiyye türü denildiği zaman ilk akla gelen XVII. yüzyıl şairi Nef‘î’dir. Nef‘î’nin rahşiyye türündeki manzumeleri, türünün özelliklerinin en iyi yansıtan manzumelerdir. Sözlüklerde, ansiklopedilerde ve diğer önemli kaynaklarda rahşiyye türü konusunda öncelikle Nef‘î’ye vurgu yapılmış ve türün en önemli temsilcisi olduğu dile getirilmiştir.

Nef‘î, kaside alanında ün sağlamış bir şairdir. Kasideleri içerisinde ise hiciv önemli bir unsurdur. Zaman zaman devlet ileri gelenlerini de eleştirmiş olan şair, hicivlerinde göstermiş olduğu kabiliyeti, devlet adamlarını överken yazdığı medhiyyelerinde de göstermiştir. Nef‘î, kaside sahasındaki kabiliyetini padişah ve devlet büyüklerinin atlarını överken de tekrarlamıştır.

Şeyh Gâlip, Hüsn ü Aşk adlı mesnevisinin önsözünde kitabını telif etme sebebini anlatır ve Nâbî'ye çatarak, onun miraç sebebiyle peygamberi göğe çıkaran Burak isimli atı uzun boylu tasvir etmesine kızar. Şair Nef'î'nin rahşiyyelerinin Nâbî'den önce olduğunu belirterek, Nef'î dururken, Burak vesilesiyle at tasvirinin Nâbî'ye düşmeyeceğini söyler (Sevük, 1953: 8):

Evsâf-ı Burâk-ı fahr-ı âlem
Rahşiyye-i Nef'î andan akdem
Lazım mı Burak'ı medh ü tavsif
Bu kârı ana kim etti teklif   (Sevük, 1953: 8).

Nef'î'nin yazdığı rahşiyye örneklerine geçmeden önce, şairi rahşiyye yazmaya sevk eden unsurlar ve şairin edebî kişiliğinin bu alana olan yansımalarına kısaca değinelim. Şairin tasvirlerde ve hayal gücündeki yeteneği, değerini artıran en önemli iki unsurdur. Şairin rahşiyyelerindeki başarısı, onun tabiatında var olan at sevgisiyle de yakından alakalıdır. Ata uzak olsaydı, bu derece şaheserler meydana getiremezdi. Ayrıca ondaki anlatım gücü, at konusunu daha iyi işlemesini ve türünün en mükemmel örneğini ortaya koymasını sağlamıştır.

Nef'î, atı sadece memduhunu övmek maksadıyla şiirlerine almamıştır. Atı şiirlerinde işlemesinde; güzellik ve kahramanlık sembolü olarak alınan ata karşı duyduğu sevginin ve verdiği değerin büyük payı vardır. Ayrıca kendi ruhi yapısıyla at arasında kurmuş olduğu yakınlık da önemlidir. Atın Burak, Düldül ve Cebrâil ile kıyaslanması, Allah'ın mükemmel bir eseri olarak görülmesi ve Miraç hadisesi örnek gösterilerek yüceliğinin sergilenmesi gibi durumlar, şairin ata verdiği değeri göstermektedir. Bu durum eski Türklerde ata karşı gösterilen ilgi ve sevginin devamı gibidir (Küçük, 1988: 190).

IV. Murad'a yönelik yazmış olduğu iki rahşiyyesini padişaha karşı olan korkusundan veya ona yaranma amacından kaynaklandığını düşünmek yanlış olur (Sevük, 1953: 8). Rahşiyyeleri at sevgisinin bir ürünü olarak ortaya koyan şair, Farsça bir şiirinde, hayal ettiği at hakkında tasvirler yapar. Onun hayal ettiği at hareket ettiği zaman, çıkarmış olduğu rüzgârdan dünya bir çadır kenarı gibi uçuşur, onun adımlarından yeryüzü top gibi yuvarlanır vb

(Atalay, 1994: 17). Şair bir rahşiyyesini ise IV.Murad'ın emriyle yazmıştır (Ocak, 1985: 17):

Ömrün efzûn ide Allahü te'âlâ dilerüm
İltifatunla bu dil-mürdeyi itdün ihyâ

Eyledün lutf ile bir böyle kaside teklif
Ki nazire diyemez bir yere gelse şu'arâ (Ocak, 1985: 17).

At konusu Nef'î'nin hemen hemen bütün kasidelerinde karşımıza çıkar. Sadrazam Hüseyin Paşa'ya sunduğu bir kasidenin art arda gelen on iki beyti tamamen memduhun atının övgüsü ile ilgilidir (Küçük, 1988: 177).

Nef'î'nin divanında 3 adet rahşiyye türü içinde nitelenebilecek kaside nazım şekliyle yazılmış manzume bulunmaktadır. Divanının 17. kasidesi olan ve "Der-Sitayiş-i Esbân-ı Şehsüvâr-ı Zamân Hazret-i Sultân Murad Hân Bâ-Fermân-ı Âlişân*"* başlığını taşıyan ilk rahşiyye toplam 84 beyittir. 52. beyte kadar rahşiyyeye has bir üslupla yapılan tasvirleri ve birçok at ismini görürüz. 52. beyitten sonuncu beyte kadar atla ilgili anlatımların memduh övgüsüyle birlikte verildiği görülür. Dua kısmında bile atla ilgili ifadeler yer almaktadır. Nef'î'nin bu kasidesi rahşiyye türü içerisindeki diğer örneklerle karşılaştırıldığında rahşiyye türünün özelliklerini en iyi yansıtan ve zengin malzeme içeren bir kasidedir. Kasidede yer alan ve çoğunluğu Türkçe olan at adlandırmaları ve vasıflandırmalar son derece orjinaldir: Bâd-ı Sabâ, Tayyâr, Evren, Saçlı Toru, Mercân, Celâlî Yağızı, Edhem, Tuma, Kapıağası Dorusu, Arslan Dorusu, Cebeli Doru, Kayışoğlu Dorusu, Ağa Alcası, Şam Alcası, Dağlar Delisi vb. Bu atlar kasidede anlatılırken şair tarafından belirli bir sıra izlenmiştir. Öncelikle atların isimlerini sayan şair; daha sonra sırasıyla bu atları, takip eden beyitlerde ayrıntılı olarak anlatmaya ve tasvir etmeye başlar. Onları anlatırken de atların olağanüstü özelliklerine değinir. Şairin anlattığı bu atlar padişahın ahırında bulunan soylu atlardır. Şairin atlarla ilgili anlatımı o kadar güzel ve olağanüstüdür ki, özellikle bu kasidedeki anlatıma incelemiş olduğumuz örnekler doğrultusunda rahatlıkla söyleyebiliriz ki, hiçbir

şair erişememiştir. Kasidede yer alan atların bazı vasıfları şu şekildedir: Hızına kuşun yetişemediği, tozuna saba yelinin erişemediği, nurdan kanatlara sahip, göz yumup açıncaya kadar âlemi dolaşan, çabuk ve çok süratli, zapt etmesi hayli güç olan, yürüdükçe yeri, göğü, denizi sarsan vb. (Bkz: Metinler/Nef'î).

Bâd-ı Sabâ'nın isimini Sultan IV.Murad koymuştur (Sevük, 1953: 8). Bu, diğer at isimlerinin de padişah tarafından konmuş olabileceğini akla getirse de, yazar bundan bahsetmez.

İsmail Habib Sevük, "Nef'î'nin Atları" adlı makalesinde şairin yazmış olduğu rahşiyyelere ve bu rahşiyyelerdeki atı, isimlerine yapılan tasvirleri dikkate alarak kendi yorumlarıyla birlikte vermiştir. Makalede yazar, şairin kullanmış olduğu padişaha ait bazı at isimlerine şairin beyitlerinde geçtiği şekliyle değinerek, onları anlatır. Yazar, Arslan Dorusu'nun gemi takıldığında zincirlerle zaptedilebilen arslana döndüğü için, bu küheylanın ancak iki yanından zincirlenerek götürüldüğünü söyler (Sevük, 1953: 8):

Urulur gerdenine anın içün altından
İki zencir ki zabt etmesi âsân ola tâ

Nef'î K 17/27

Dağlar Delisi isimli at, yabancıya kızdığı zaman yer ve gök sarsılarak, sanki kıyamet kopar (Sevük, 1953: 8).

Tayyar isimli at kuş gibi uçmaktadır. Bu kadar çabuk koşan başka bir at daha yoktur (Sevük, 1953: 8).

Buna cevaben şair bir beyitte bir düzine at ismi sıralamıştır. Tayyar kadar koşacak bunlardan birisi olabilir (Sevük, 1953: 8):

Meger Evren ola yâ Saçlı Toru yâ Mercân
Yâ Celâlî Yağızı yâ iki Edhem yâ Tuma

Nef'î K 17/9

Şair bundan sonra atların hepsini birer birer anlatmaya başlar. Evren, sıçradığı zaman hiddete gelmiş bir ejderhayı andırır. Saçlı Doru kabarmış

yelesini bir kanat gibi açtığı için, koşarken Anka misali uçuyor zannedilir (Sevük, 1953: 8):

Nice Saçlı Doru bir bâl-güşâ Ankâ kim
Bir kanadıyla uçar uçduğu dem bî-pervâ

Nef'î K 17/12

Mercân isimli at, o kadar oynaktır ki, güya rakkaslık etmektedir (Sevük, 1953: 8):

İstese bu da eder bir ser-i mûda cevlân
Belki rakkâslık etmekde olur ahyânâ

Nef'î K 17/16

İki edhem ise birbirinin tıpkısı olan Arap kısrağıymış (Sevük, 1953: 8):

İki edhem hod ki şûh Arap dilberidir
Ki tefâvütleri yok biri birinden aslâ

Nef'î K 17/20

Sultan Murad'ın atları saymakla bitmez. Ona ait has ahırlarda birbirinden sayısız atlar vardır (Sevük, 1953: 8):

Yine ıstabl-ı şehenşâh-ı cihân-ı ârâda
Ki ne atlar bulunur biri birinden zîbâ

Nef'î K 17/23

Nef'î'de geçen at isimleri soylu ve has atların isimleridir. Bu isimlerin tam olarak nerden geldiği konusunda ayrıntılı bir araştırma yapamamış olsak da, muhtemelen bu isimler; atın görünüşü, bir topluluğa veya kişiye ait ünlü atlar olması ve benzer nedenlerle bu şekilde anılmıştır.

Divanın 18. kasidesi olan ve "Der-Medh-i Rahş-ı Hazret-i Sultân Murâd" başlığını taşıyan kaside de Sultan IV.Murad'ın övgüsüne yönelik bir rahşiyyedir. Toplam 44 beyitten oluşan kasidenin 17. beytine kadar, rahşiyyenin nesîb veya teşbib kısmı olarak niteleyebileyeceğimiz kısmıdır. Girizgâh niteliğindeki 18. beyitten sonra memduh övgüsü başlar ve kaside

dua ile sona erer. Ancak kasidede şairin diğer rahşiyye türündeki kasidelerinde olduğu gibi memduh övgüsü içerisinde de at, kompozisyonun en önemli öğesidir ve tasviri kısımlar devam etmektedir. Bu kaside 17. kasideye göre daha kısa olup, Ağa Alcası isimli atın özellikleri ve olağanüstü yönleri anlatılmakta, atla ilgili tasvirler yapılmaktadır. Kaside bir bakıma 17. kasidenin daha özele indirgenmiş şekli gibidir. 17. kasidede önce at isimlerini tek tek sayıp, daha sonra bunların ayrıntılarını veren şair, bu kasidesinde daha da özele inerek, ayrıntıya yoğunlaşmakta padişahın ahırındaki tek bir atı anlatmaktadır. Bu kasidede de atla ilgili yoğun bir anlatım ve benzetmeye dayalı tasvirler yer alır. Kasidedeki Ağa Alcası isimli atın bazı vasıfları şu şekilde verilmiştir: Hoş endamlı ve güzel, meleklerin kendisini seyrettiği, kuş gibi uçan, çok hızlı, üstünde çeşitli süslü eşyalar bulunan vb. (Bkz: Metinler/Nef'î).

Divanın 45. kasidesi, " Kaside-i Rahşiyye Der-Medh-i Mustafa Paşa" başlığını taşır ve toplam 47 beyittir. Mustafa Paşa övgüsünde yazılmış olan kasidenin 20. beytine kadar Paşa'ya ait olan at, tasvirlerle birlikte olağanüstü nitelikleriyle övülür. 20. beyitten sonra memduh övgüsüne geçilir ve dua kısmı ile kaside biter. Bu kasidede de 18. kaside de olduğu gibi anlatılan tek bir at, memduhun atıdır. Atla ilgili çeşitli vasıflandırmalar yer alır: Mülâyim, nazlı, cilveli, görenleri şaşkına uğratan, âlemi hızla kateden, tozuna erişilmeyen, bazı yönlerden Burak'a benzeyen vb. (Bkz: Metinler/Nef'î).

Nef'î'de atlar; yüz güzellikleri, koşmaları; yıldırım gibi, ışık hızlı, gölgesi bile yetişemez, kuş yetişmez, gölgesini yolda bırakır, rüzgârdan hızlı, postacı (şatır, peyk) bile yetişemez. Hafif ayaklı (sebük-pa), cilveli (oynak, rakkas), Hüma (Anka, Simurg) hızlılıkta arkadaş olamaz; nurdan kanatlarla uçar, ok gibi ileri atılır, tek kanatla uçan Anka, güzel yeleli, yelesi anber gibi tüter, alev alev yanan ateş; yüksekten uçar. Doğu mitolojisinde Rahş (gösterişli, büyük at) Rüstem'in olağanüstü özelliklere sahip atının adıdır. Bâd-ı sabâ, Tayyar, Evren (Ejder), Saçlıdoru (al, kızıl yeleli, siyah ayaklı: Kapıağası Dorusu, Arslan Dorusu, Cebeli Doru, Kayışoğlu Dorusu), Mercan (gül renkli, kızıl), Celali Yağızı (esmer, zeytin rengi), Edhem, Tuma, Kümeyt (doru), Ağa Alcası, Şam Alcası, Aşkar, Dağlardelisi, Surahi gibi; cinslerine, renklerine ve

yürüyüşlerine göre, doğu kültüründe yer alan bütün at adlandırmaları, atla ilgili malzeme, inanış ve benzetmeler, rahşiyyeleri zenginleştiren öğelerdir (Akkuş, 2006: 207).

1.2.9. Şehrî

XVII. yüzyıl şairi olan Şehrî, Malatyalı Ali Çelebî olarak da bilinmektedir.

Şairin divanında yer alan 8 numaralı kaside, konumuz açısından önem teşkil eden kasidedir. Toplam 42 beyitten oluşan kasidenin başlığı, "Der-Sitâyiş-i Mustafa Big Medh-i Semendeş" adını taşır. Adından da anlaşılacağı üzere Mustafa Bey'in övgüsüne yönelik rahşiyye türü içerisinde değerlendirilebilecek bir kasidedir. Kaside, içerik olarak türe ait özellikleri taşımaktadır.

Kasidede Mustafa Bey'in tek bir atı tasvirlerle ve benzetmelerle övgüye dayalı olarak anlatılır. Kasidenin 36. beytine kadar at övgüsü yer alır. 41. beyte gelinceye kadar şair dua kısmına girizgâh niteliğinde sözler söyler. Son beyitte de dua ederek kasidesini tamamlar. Kasidenin orijinal ve özgün olan yönü, baştan sona atı ele almasıdır. Öyle ki bu kasidede Mustafa Bey'in kendisi yerine atı övülür ve ona dua edilir. Şair, memduh yerine baştan sonra onun atını anlatmıştır. Bu bakımdan bu kaside rahşiyye türünün en özgün kasidelerinden biridir (Bkz: Metinler/Şehrî).

1.2.10. Azmîzâde Haletî

XVII. yüzyıl şairlerinden Azmîzâde Haletî'nin rahşiyye türü içinde değerlendirilebilecek olan kasidesi, "Sa'âdetlü Pâdişâhumuz Cânibinden Habîb-i Siyâh ve Arslan Nâm Atları Vasfiyle Me'mûr Olduğumuzda Dinilmişdür" başlığını taşır ve toplam 23 beyittir. Kasidede atla ilgili birçok niteleme ve terim bulunmaktadır: Gece renkli at (rahş-ı şebgûn), (saadet tırnaklı at) esb-i sa'âdet-sümm, cirit oyununa alışık at (esb-i çevgânî), rahat bahşeden at (esb-i rahât-bahş), su gibi hoş akan vb.

Kasidede Sultan IV.Murad'ın atları övülmektedir. Nef'î'nin kullandığı "Arslan (Dorusu)" isimli padişahın atına şair başlıkta temas etmiştir. Bu manzumede de diğer rahşiyyelerde rastladığımız anlatım ve üslup hakim olup, şair memduhun atını üstün vasıflarıyla ve güzellikleriyle övmekte ve tasvir etmektedir. İlk 11 beyit kasidenin rahşiyye türünde nitelenmesinde bir ölçüt olan nesîb kısmıdır. Bu kısımda anlatılan tek bir attır. Çoğul at tasvirleri burada yoktur. 12. ve 13. beyit dua kısmına girizgâh niteliğini 14. beyitten itibaren memduh övgüsü başlar. 20. beyte kadar övgüde bulunan şair, 21. beyti kısaca halini arzettiği ve isteğini anlattığı fahriyye beytini (fahriyye için, Bkz: Aydemir, 1994) söyler ve son iki beyitte dua ederek manzumesini bitirir. Bu rahşiyyede de birçok rahşiyyede olduğu gibi şair, nesîb bölümü haricinde de atla ilgili ifadeler kullanarak memduhu övmüştür (Bkz: B 16, B 20, B 22, B 23) (Bkz: Metinler/Azmizâde Hâletî).

1.2.11. Alaeddin Sâbit

XVII. yüzyıl şairlerinden Alaeddin Sâbit'in divanında yer alan, "Esbiyye Berây-ı Mehmed Paşa" adlı kaside, 75 beyitten oluşan ve nesîb bölümünde atın söz konusu edildiği bir rahşiyye örneğidir. Türün belirgin bütün özelliklerini yansıtan kasidenin 14. beytine kadar nesîb kısmıdır. Kasidede nesîb kısmı kısa tutulmuş olmasına rağmen, diğer bazı rahşiyyelerde de olduğu gibi memduh övgüsünün yer aldığı kısımlarda da at zaman zaman konunun bir parçası ve bir motif olarak yer alır. Özellikle de dua kısmına hazırlık beyitlerinde ve dua kısmında at, bir motif olarak manzumedeki yerini alır. Bu kasidenin son üç beyti bu şekildedir. Nesîb kısmında at ile kasideye giriş yapan şair, atı kasidenin son kısmına da almıştır. Çoğu rahşiyyede bunu görmek mümkündür.

Bu kaside atla ilgili benzetmeler, tasvirler ve anlatımlar yönünden oldukça zengindir: Padişah gelişli at (rahş-ı hümâyun-makdem), salınışına cennet tâvusunun hayran kaldığı, çok derin kuyulardan sıçrayabilen, yedi deryayı geçebilen, bir kılından çok güzel resimler çizilebilen vb (Bkz: Metinler/Alaeddin Sâbit).

1.2.12. Şeyh Gâlip

Şairin Hüsn ü Aşk adlı mesnevisi, ününü yapan en önemli eseridir. Eserde tasavvuf yolunda fenafillah mertebesine erişebilmenin zorlukları ve salikin bu yolda ilerleyebilmek için kendi çabasının yanında bir mürşidin yardımın da ihtiyaç olduğu anlatılır (Mengi, 2000: 222).

Mesnevinin 1480. beyti ile 1502. beyti arasında kalan kısım, "Der-vasf-ı esb" ismini taşımaktadır. Bu kısımda aşkı zorlu durumlardan kurtaran tasavvuri at tasviri türün zengin hayallerle beslenmiş örneklerindendir (Akkuş, 2006: 208). Bu kısımda bütünüyle rahşiyye üslubu hakimdir ve at tasviri zengin hayal ve benzetme öğeleriyle desteklenmiştir: Semend-i gülgûn, Refref'e benzeyen at, şarap gibi rengi kırmızı olan, ateş gibi olan, şirin yürüyüşlü, Rüstem salınışlı, hayat suyu gibi olan, gözleri ahu gibi, ateş gibi sıçrayan, su gibi akan,endamı dağ gibi olan vb. Mesnevide yer alan bu kısım, mesnevilerdeki at tasvirleri içerisinde hem zengin unsurlarla desteklenmesi, hem de rahşiyye türünün mesnevi sahasındaki yegane örneklerinden birisi olması yönüyle önemlidir. Ayrıca buradaki atın hayalî bir şekilde tasvirî anlatımı da rahşiyyelerdeki at tasvirlerinin ulaştığı önemli noktalardan birisidir (Metinler/Şeyh Gâlip).

Şairin divanında yer alan 19 beyitlik, "Kenâr-ı Mektûb-ı Latîfe-Üslûb" başlığını taşıyan kısa mesnevi, rahşiyye türününün özelliklerini yansıtan değişik bir manzume özelliği arzeder. Manzumeyi latife üzerine kurmuş olan şair, memduhunu hatırlayarak ve onun ismini anarak konuya giriş yapar. Sonra kısaca halini arzeder, at tasvir ve övgüsüne geçer. Hatta manzumenin bir beytinde de rahşiyyeleriyle ünlenmiş Nef'î'yi de anar. Manzumesinin latife amaçlı yazıldığını söyler ve dua ederek manzumeyi bitirir. Manzumeye tür açısından yaklaşılınca rahşiyye türü yakıştırmasının yerinde olabileceği görülür. Çünkü bu manzumeyi başka bir şekilde addetmek veya rahşiyye türü dışında tutmak da çok yerinde olmayacaktır. Manzumeye hakim olan konu ve hakim olan unsur attır. At tasvirleri ve övgüleri de manzumeyi rahşiyyeye yaklaştırır. Başlığında atla ilgili herhangi bir terim geçmeyen ama rahşiyye

türünün özelliklerini büyük oranda yansıtan bu manzume tür açısından da çok önemlidir (Bkz: Metinler/Şeyh Gâlip)

Mesnevi nazım şekliyle yazılmış olan bu manzume konumuz açısından çok orjinaldir. Manzumede hem at tasviri, hem de kapalı ve muammalı bir anlatımla at isteği vardır. Manzumeyi geniş ve hakim at tasvirleri ve övgülerine dayanarak rahşiyye türü içerisinde addetmek mümkün olabilir. Ancak, biz bu manzumeyi rahşiyye türü üslubunun kullanıldığı, hatta bu tarzda anlatımın ağırlık kazandığı bir manzume olarak nitelemek istiyoruz.

1.2.13. Şeyhülislâm İshâk

Şeyhülislâm İshak Efendi XVII. asrın son çeyreği ile, XVIII. asrın ilk yarısında yaşamıştır.

Şairin divanında yer alan, "Kaside-i Esbiyye" başlıklı 17. kaside rahşiyye türü içerisindeki değerlendirebilecek, kaside nazım şekliyle yazılmış bir manzumedir. Toplam 56 beyitten oluşan manzumede atla ilgili geniş bir malzemeyle birlikte çeşitli teşbihler yer alır: Şöhret atı (semend-i şân), safa bahşeden (rahş-ı safa-bahş), sabâ yeli gibi giden (rahş-ı sabâ-seyr), çok hızlı (sebük-tâz, sebük-cevlân), kerem ve cömertlik atı (rahş-ı kerem) vb.

Kasideyi kendi içerisinde çeşitli bölümlere ayırabiliriz. 23. beyte kadar kasidenin nesîb kısmıdır. 24. ve 25. beyitler memduh övgüsüne hazırlık beyitleri gibi düşünülebilir (girizgâh). 26. beyitten 53. beyte kadar memduhun övüldüğü kısım yer alır. 54. beyit dua bölümüne bir girizgâh niteliğindedir. Son iki beyitte de memduha dua edilmektedir.

Bu manzumede de diğer rahşiyye türünde yazılmış manzumelerde olduğu gibi bazı karakteristik özellikler göze çarpar. Bu manzumede nesîb kısmı dışında da atla ilgili terimler geçmekte, at manzumenin ana öğesi olmaya devam etmektedir. Örneğin bazı yerde şair memduhun devletini ve saltanatını ata benzetir (B 26, B 31, B 35, B 56 vb.). Kısacası şair, nesîb kısmında yaptığı at tasvirlerini memduhunu överken biraz daha soyutlaştırır ve onun övgüsünde kullandığı kelime ve terimlerle ilişkilendirmeye ve onlarla

benzerlik kurmaya çalışır. Atın var olan özelliklerinden de faydalanarak, memduhunu över (Bkz: Metinler/Şeyhülislâm İshâk).

1.2.14. Şehdî

XVIII. yüzyıl şairinin divanında yer alan, "Kethudâ-yı Sadr-ı Alî Hasan Ağa Anatolu Muhasebecisi Olduğumuzda Mükemmel Dîvân Rahşı ile Bir Esb-i Sabâ-Seyr Gönderdiklerine Didügümüz Kasîde-i Esbiyyedir" başlıklı manzume, adından da anlaşılacağı üzere Kethüdâ Hasan Ağa'nın şaire gönderdiği at hakkında yazılmıştır. Toplam 8 beyit olan kasidenin son beyti dua beytidir. Diğer yedi beyitte şair kendisine hediye edilen atın üstün özelliklerini benzetmeler yoluyla sayarak onu tasvir eder. Kaside at isteğini dile getiren kasidelerden farklıdır. Edebî bir tür olarak rahşiyye olarak ifade edilen türün içerisine dahil edilebilir. Kaside memduh övgüsünün yer almadığı, sadece at tasvirinden ibarettir. Atla ilgili zengin tasvirler, benzetmeler ve anlatımlar yer alır: Rahş-ı baht, esb-i merâm, bâd-ı sabâ gibi salınan, hızına rüzgârın yetişemediği vb. Bu anlatımların çoğu rahşiyye türüne has kalıplaşmış ifade tarzlarıdır (Bkz: Metinler/Şehdî)

Esbiyye terimi rahşiyye ile birlikte türü ifade etmekte kullanılmış bir terimdir. Ancak bu terim at isteğini anlatan hasbihâl türündeki bazı manzumelerde de yer alır. Bu bakımdan esbiyye teriminin geçtiği manzumeler ancak içeriklerine göre rahşiyye türü içerisinde zikredilebilir. Bu manzume de içeriğindeki anlatıma göre rahşiyye türü içerisine dahil edilmiştir. Cevrî'nin başlığında esbiyye ifadesinin yer aldığı manzumeyi at isteğini anlatan bir manzume olarak zikretmiştik. Bu manzumede ise bir at isteği söz konusu değildir, ancak başlığında esbiyye terimi geçmektedir(Bkz: Cevrî).

1.2.15. Nazîr İbrahim

XVII. yüzyılın sonlarında doğup XVIII. yüzyılın sonlarına doğru vefat eden Nazîr İbrahim'in konumuz açısından önem teşkil eden noktası divanının

kasideler kısmında yer alan 16. kasidedir. “ Takrîz-i Feresnâme-i Dâniş ba-Sitâyiş-i Hasan Paşa-zâde Halîl Paşa” adını taşıyan 23 beyitlik kaside, muhtevası itibariyle bir rahşiyye örneğidir. Adından da anlaşılacağı üzere, Hasan Paşa-zâde Halil Paşa’nın övgüsüne takriz olarak yazılmıştır. Rahşiyyede I.Mahmud Han’ın atları tasviri bir şekilde anlatılmaktadır. Manzumede geçen atla ilgili isimler, kullanımış bazı terimler ve terkipler şunlardır: Esb-i pâkize, dizgin, Aşkar, esb-i küheylân, feres, eşheb-i hâme-i dâniş, irhâ-i ‘inân-ı dizgin, eger (eyer), kümeyt-i hâme, esb-i rehvâr.

Feresnâme olarak nitelenmiş olan manzumeyi, rahşiyye olarak isimlendirmekte bir sakınca görmemekteyiz. Konuyla ilgili kullanılmış olan terimlerle ilgili geniş açıklamayı yapmış olduğumuz için detaylara burada tekrar girmeye lüzum görmüyoruz. Yalnızca bu şiirin, rahşiyye olarak tanımlanan türün özellikleriyle örtüştüğünü söylemeliyiz. İsimlendirme konusu ayrı bir mesele olduğu için, şimdilik bu örnek üzerinde türe has belirgin özellikleri göz önünde bulundurarak durmak istiyoruz.

Nazîr İbrahim Divanını; metin, muhteva ve tahlil olarak hazırlamış olan İlhan Genç, “Dört ayaklı” hayvanlar kısmı içinde; âhu, tavşan ve atı zikreder. Atın Türk kültürü içindeki önemine değinen yazar, ata verilen isimlerden bahsederek, divan edebiyatı içindeki zenginliğine vurgu yapar. Daha sonra 16. kasideye değinen yazar, divanda geçen bazı at isimlerinden de kısaca bahseder (Şengün, 2006: 277-278).

Yukarıdaki açıklamalara ek olarak yazar, bu kasidenin ayrı bir tür olarak nitelenip nitelenemeyeceği hususunda bilgi vermemiştir. “Metinler” kısmında tam metnini vermiş olduğumuz kaside tematik açıdan bakılınca; at, at isimleri, at eşyaları, atın işlevi ve dua gibi hususları genel manada ihtiva eder. Metnin kompozisyonunu çeşitli bölümlere ayırmak mümkündür. 23 beyitlik kasidenin ilk beyti şiirin adeta bir önsözü niteliğini taşır. Şair ilk beyitte “feresnâme” olarak nitelediği bu manzumede Mahmud Han’ın atlarının anlatıldığını okuyucuya bildirir. Kasidenin genelinde şair, Nef‘î’nin tersine atları çoğul bir obje olarak tasviri bir anlatımla sunarken, onları tek tek ele alıp anlatmaz. Kasidenin ayırt edici en önemli tarafı budur. 11. beyite kadar atları övgü ve tasvir ile anlatan şair, 12. beyitte girizgâh yaparken bile kümeyt-i

hâme ve dizgin ifadelerini kullanır. 13 ve 14. beyit fahriyye üslubu taşır. 15. beyitle 21. beyitler arasında memduha yönelik bir övgü söz konusudur. 22. ve 23. beyitler ise memduha olan hayır duaların edildiği dua kısmını oluşturur.

Genel kaside yapısını göz önünde bulundurarak bölümlere ayırmaya çalıştığımız bu kaside görüleceği üzere nesîb veya teşbîb kısmında at tasvirlerine yer verilen bir rahşiyye örneğidir. Diğer bazı rahşiyyelere göre daha küçük hacimli olmasına rağmen, bu şiir örneğini başlıktaki "feresnâme" nitelemesini ayrıca ele aldığımızı kabul edersek, rahşiyye türü içinde değerlendirmekte bir sakınca görmemekteyiz. Ayrıca bu isimlendirmelerden çok, türün kalıplaşmış ortak özelliklerinden hareketle bu yakıştırmayı yaptığımızı ve isim konusuna önceki kısımlarda açıklık getirdiğimizi varsayarak açıklamamızı burada sonlandırmak istiyoruz.

1.2.16. Tâlib Efendi

İsmail Beliğ Tezkiresi'nde Tâlib Efendi'nin Bursalı olduğu, kadılık yaptığı ve Hicrî 1118 yılında vefat ettiği belirtilmiştir (Abdülkadiroğlu, 1999: 215). Bu tarihten yola çıkarak şairin XVIII. yüzyıl şairi olduğunu söyleyebiliriz. Şairin bu tezkirede 15 beyitlik "Esbiyye" başlığını taşıyan bir şiiri vardır. Bu şiir rahşiyye türü içinde nitelenebilecek bir örnektir. Şiirin devamının olup olmadığını bilmiyoruz. Kısa bir şiir olmasına rağmen atla ilgili kullanılan anlatımlar oldukça yoğun ve zengindir: Yüksek, yüce at, hızlı giden şuh at, dağ yüzlü at, nalı parlayan at vb.

Bu şiir rahşiyye türünün gelişim safhalarındaki nadir örneklerden birisidir. Kaside nazım şekliyle yazılmış şiirde şair ilk beyitten başlamak üzere memduh övgüsü içerisinde geniş at tasvirlerine ve anlatımlarına yer verir. Tasvir edilen memduha ait bir attır. Bu at üstün nitelikeriyle ve bazen de olağanüstü özellikleriyle, kimi zaman hayalî ve kurgulanmış bir anlatım içinde verilir. 15 beyitlik manzume baştan sona kadar at konusunu işlemesi ve bu konunun memduh övgüsünün önüne geçmesi yönüyle, değişik bir rahşiyye özelliği arzeder. Kaside nesîblerindeki rahşiyye türü içerisindeki klasikleşmiş anlatımlardan sonra gelen uzun memduh övgüsü burada yoktur. Bir bakıma

atla ilgili anlatımın içinde memduh övgüsü geri planda kalmış, şair tarafından at tasviri ön plana çıkarılmıştır (Bkz: Metinler/Tâlib Efendi)

1.2.17. İbrahim Hanif

XVIII. yüzyıl şairi Hanif'in divanındaki manzumelerin içinde yer alan 23 ve 24 numaralı şiirler rahşiyye türü içinde değerlendirilebilecek örneklerdir. 23 numaralı manzume " Esbiyye Der-Vasf-ı Şehinşâh-ı Devrân" adını taşır. 24 numaralı manzume de " Esbiyye Der-Vasf-ı Şehinşâh-ı A'zâm" adını taşımaktadır. İlk manzume toplam 8 beyit, ardından gelen 24 numaralı manzume de toplam 7 beyitten oluşan küçük hacimli örneklerdir. İki şiirin de kafiye düzeni, xa xa xa …. şeklinde kıta tipi kafiyelenmiştir.

Her iki manzumede de atla ilgili terim ve terkipler geçmektedir: Rahş, süvâr, inân, esb-i hoş-edâ, şehsüvâr, esb-i safâ-ver, esb-i sabâ-sîret, eşheb-i iclâl vb.

23 numaralı manzumede sadece 4. ve 5. beyitlerde atla ilgili tasvirî ve övgü içerikli bir anlatım vardır. 1.beyitten 5. beyte kadar memduh övgüsü yapıldıktan sonra, 6. beyit girizgâh niteliğindedir. 7. ve 8. beyitlerde de memduha edilen dua ile manzume biter.

24 numaralı manzume de memduha bir övgü ile başlar ve son kısma kadar övgü ile devam eder. Bir önceki manzumede olduğu gibi girizgâh kısmı yer almaz.

Bu iki manzume de çok kısa olmalarına rağmen ilk manzumenin kendi içindeki bölümlenmesi ve ikinci manzumede de baştan sona övgü yer almasından dolayı küçük bir kaside olarak değerlendirilebilecek gibi durmaktadır. Diğer rahşiyye örneklerine göre çok kısa olan bu iki manzumenin başlığında, "esbiyye" ifadesi yer almaktadır. Esbiyye ifadesi daha önce hasb-i hâl türü içindeki bazı örnekler için de kullanılmıştır. Bir devlet büyüğünden at istemek maksadıyla yazılan manzumelerin bazısının başlıklarında "esbiyye" ifadesine rastladık. Ancak bu iki manzumede de içerik olarak bakıldığında devlet büyüğünden at isteği olmadığını, tersine atın temel alınarak, çok kısa da olsa tasvirî bir anlatımın yer aldığını görürüz. Bu

bakımdan hasbihâl türü içinde nitelememiz mümkün gözükmemektedir. Ayrıca "esbiyye" ifadesinin sadece hasb-i hâl türü içerisindeki örneklerin başlığında yer aldığı yargısının da kesinliği yoktur. Bir manzume ancak içeriğine göre tür adlandırması alabilir.

Bu iki manzume de bir devlet büyüğüne veya sultana yazılmıştır. Ancak tam olarak kime yazıldığı belirtilmemiştir (Bkz: Metinler/İbrahim Hanif)

1.2.18. Ârif Süleyman

XVIII. yüzyıl şairin divanındaki bir manzume, "*Der Vasf-ı Hunk*[*]*-i Sabâ-Seyr Pâdişâh-ı Âlem-Penâh Rahmetu'llâhi Aleyh"* başlığını taşıyan bir rahşiyye örneğidir. Toplam 12 beyitten oluşan manzumenin ilk 10 beytinde padişahın hink cinsi atının tasviri vardır. Son iki beyitte ise memduha dua edilmektedir. Manzumenin nesîb kısmının hacim olarak daha fazla yer kaplaması önem arzetmektedir (Bkz: Metinler/Ârif Süleymân).

2. At İsteğini Anlatan Manzumler

2.1. Mesihî

XV. yüzyıl şairi Mesihî'nin divanında yer alan, "Kaside-der Recâ-yı Esb" adlı manzume, adından da anlaşılacağı gibi Mesihî'nin at istemek amacıyla yazmış olduğu bir manzumedir. Toplam 49 beyitten oluşan manzume, diğer at isteğini anlatan şiirlerde de olduğu gibi, belirli bir kompozisyon ve anlatım örgüsü üzerine kurulmuştur. Kasidenin 1-26. beyitler arasında şair; güçsüz, zayıf ve işe yaramaz olarak nitelediği kendi atını fiziksel yönleriyle tasvir etmektedir. Bu kısımdaki tasvir Şeyhî'nin Hârnâme adlı eserindeki üslûbu çağrıştırmaktadır. 25. beyitte Allah'a bir yakarış vardır. 26. beyitten itibaren memduha ve onun atına övgü başlamakta ve şair 37. beyitte bu övgüyü sonlandırarak kendi halini arz etmektedir. 38. beyitle 43. beyit arasında sıkıntılı durumunu anlatan şair, daha sonra o şâhdan istekte

---

[*] Bu kelimenin doğru şekli "Hınk" olmalıdır.

bulunmaktadır (B 44-46). 47. beyit duaya girizgâh niteliğindedir ve son iki beyitte de şair memduhuna dua etmektedir.

Kasidede; bârgîr, esb, na'l, suvarmak, Düldül, semend, edhem gibi atla ilgili isim ve terimler kullanılmıştır. Kasidenin ilk kısımlarında bir at tasviri yapılmaktadır. Şair burada kendi atının artık kendisine hizmet edemeyecek derecede güçsüz düştüğünü göstermek için çeşitli tasvirlere başvurmaktadır. Burada şairin kendi atını yermesi ve kasidenin son kısımlarına doğru padişahın atını çeşitli yönlerden yüceltmesi bu şiir geleneği içerisinde doğal karşılanabilir. Bu bakımdan şairin gerçekte bu kadar güçsüz olmayan atını mübalağalı bir biçimde daha zayıf göstermiş olma ihtimali de vardır. Çünkü devlet erkanına yazılan şiirlerde bir ölçüde mütevazilik aramak gerekir. Bir başka açıdan memduhtan at isteyen şairin kendi atını bu derece güçsüz tasvir etmesi, isteğinin kabul edilmesi için seçilmiş bir anlatım tarzıdır.

Kaside genel olarak hasbihal türü içerisinde zikredilmelidir (Akkuş, 2006: 92). Kaside çok uzun olduğu için, ilk bakışta rahşiyye türü içerisinde olup olamayacağı yönünde bir tereddüt oluşsa da, kasidenin ilk 26 beytindeki anlatım üslubu ve konuyu işleyiş, rahşiyyelerdeki üslupla birebir örtüşmemektedir. Zaman zaman atla ilgili tasvir ve övgülerin yer alması, bu kasideyi bütünüyle bir rahşiyye örneği almamız için yeterli değildir (Bkz: Metinler/Mesihî)

2.2. Cevrî

XVII. yüzyıl şairlerinden Cevrî'nin divanında yer alan, "Kaside-i Esbiyye Der-Vasf-ı Musâhib Yûsuf Ağa Aleyhi'r-Rahme" başlıklı 12 beyitlik manzume, şairin memduhundan at isteğine karşılık bulması sonucu teşekkür mahiyetinde yazılmıştır. Manzumede şairin, kendisine hediye edilen at ile ilgili yaptığı vasıflandırmalar da yer alır: Esb-i zibâ (güzel at), esen yel ve akan su gibi hızlı, esb-i sebük-pâ vb. Manzumenin son beyitlerinde şair memduhuna dua ederek kasidesini tamamlar (Bkz: Metinler/Cevrî)

2.3. Üsküdarlı Sırrî

Üsküdarlı Sırrî XVII. yüzyılın sonu ile XVIII. yüzyılın başında yaşamıştır. Doğum tarihi bilinmediği gibi ölüm tarihini de kaynaklar değişik olarak veririler. (Şener, 1977: III).

Şairin divanında yer alan, "Gazel-i Garrâ Berâ-yı Musâhib Paşa Bi't-temâs Rahş-ı Sebük-pâ" adlı manzume toplam 8 beyittir. Manzume şairin Musâhip Paşa'ya halini arz edip, at isteğinde bulunduğu ve onu zaman zaman da yücelterek övdüğü bir manzumedir (Bkz: Metinler/Üsküdarlı Sırrî).

2.4. Çelebizâde İsmail Âsım

Çelebizade İsmail Asım Efendi XVIII. asır şair ve müverrihlerindendir. (Savaşan, t.y: 289).

Şairin divanında yer alan, "Der-Teşekkür Esb-i Semend-i Dil- Pesend Ez Taraf-ı Dârüs's-sa'âde" başlıklı kıta nazım şekliyle yazılmış olan manzume 5 beyitlik çok kısa bir manzumedir. Manzumede şair, kendisine hediye edilen ata karşılık minnet ve teşekkür duygularını dile getirmektedir (Bkz: Metinler/Çelebizâde İsmail Âsım).

2.5. Lebîb-i Âmidî

XVIII. yüzyıl şairinin divanındaki manzumelere bakıldığında atla ilgili birçok terimin ve benzetme unsurunun yer aldığı görülür. Özellikle memduh övgülerinin yer aldığı kısımlarda memduh ve atı farklı beyitlerde anlatılmış, ayrıca at tasvirî bir öğe olarak kullanılmıştır.

Şairin divanında yer alan 16. kaside, "Müşarün İleyh Çeteci Abdullah Paşa Hazretleri Nevbet-i Sâlisede Mansıb—Âmid İken Virilen Feresiyye Nazmdur" başlığını taşımaktadır. Bu kaside Abdullah Paşa'dan at istemek amacıyla yazılmıştır. Kasidenin başlığında "feresiyye" de ifadesinin geçmesi dikkat çekicidir. Zooloji terimi olarak bilinen feresiyye, at isteğini anlatan bir şiir başlığında yer almaktadır. Bu da kelimeye ek bir tanım getirmekte ve kelimenin bu tip şiirlerde de kullanıldığını göstermektedir.

Toplam 36 beyitten oluşan manzumede şair ilk beyitlerde halini arz etmektedir. Kendisinin eski ve yaşlı atının durumunu anlatarak, onun iş göremez hale geldiğini, kendi bulunduğu hal ile birlikte anlatmaktadır. Manzumenin son beyitlerinde memduhundan iyi ve güzel bir at istemektedir. Şair at isteğinde bulunurken, istediği atın vasıflarını da saymaktadır: Yürüyüşü rahvan olan, sabâ yeli gibi koşan, atı gördüğü zaman boynuna sarılacağı vb. (Bkz: Metinler/Lebîb-i Âmidî).

2.6. İlahizâde Vâsık

XVIII. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan İlâhizâde Mehmet Emin Vâsık, H.1165 (M.1751-52) tarihinde vefat etmiştir.

Şairin divanında yer 8. kaside, "Der-Hakk-ı Kedhudâ Ahmed Paşa Vâlî-i Rakka vü Ruhâ" başlığını taşır ve toplam 20 beyittir. Kasidenin genelinde şairin memduhunu övdüğü görülürken, kasidenin sonlarına doğru şair kısaca halini arzederek, 18. beyitte memduhtan sabâ rüzgârı gibi giden bir at ister ve son iki beyitte dua ederek kasideyi tamamlar.

Bu kasidede atla ilgili geniş tasvirler ve anlatımlar görülmez. At, Mesihî'de ve bazı at isteğini anlatan şiirlerde olduğu gibi kompozisyonun ana öğesi değil, sadece bir yerde temas edilen ve şairin esas ifade etmek istediği şeyin bir aracıdır. Bu manzumeden değişik bir örnek olması açısından bahsettik. Şair at isteğinde bulunurken, kendisine ait bir atın zayıf yönlerini anlatmamış veya istediği atı ayrıntılı tasvir etmemiştir. (Bkz: Metinler/İlahizâde Vâsık).

II. BÖLÜM

MANZUMELERDE AT TASVİRLERİ

1. MESNEVİLERDE AT TASVİRLERİ

Divan şiirinde divanlarda geniş ölçüde yer bulmuş olan at, mesnevilerde de en çok yer alan ve tasviri en çok yapılan hayvandır (Şentürk, 2002: 682). At kimi mesnevilerde ayrıca bir bölüm halinde anlatılıp, tasviri yapılırken, kimi mesnevilerde ise, değişik yerlerde benzetme öğesi veya herhangi bir unsur olarak yer alır. Hüsrev ü Şirin mesnevilerindeki Hüsrev-i Pervîz'in atı olan Şebdîz, adı çok geçen bir attır. Şebdîz, "Özel At İsimleri" kısmında ayrıntısıyla ele alındığı için, burada ayrıca değinilmeyecektir. Değişik mesnevilerde, at ve atın ele alınışını özetle vermeye çalışalım.

İncelenen mesnevilerde genel olarak bakıldığında atla ilgili yapılan nitelemeler ve benzetmeler şu şekildedir: Dağ yüzlü (kûh-peyker), yürüyüşü şimşek ve yıldırım hızında, nalının tozu göklere ulaşan, hızına insan aklının ermediği, gölgesini geçebilen, sel gibi akan, kuştan ve rüzgârdan daha hızlı, boyu duvar boynu kemer gibi olan, tavus gibi salınan vb.

XIII. yüzyıl şairlerinden Şeyyad Hamza'nın Yusuf u Zeliha adlı mesnevisinde Yusuf'un bindiği at bazı yerlerde geçmektedir. Bu at mesnevide kişnemesi ve sesinin çok yüksek olmasıyla anılır:

Yusuf'un var idi bir gey atı
Yusuf binse kişner idi gey katı

Şöyle kişnerdi ol at nidem seni
Eşitirdi Mısırlı kamu anı

Bilirlerdi Yusuf bindi atına
Leşker ü haşem derilirdi katına

Ol atturur ki Yusuf ana biner
Binicek kişner ol at ziy ki hüner
ŞYZ/341-344

XV. yüzyıl şairlerinden Ahmed-i Dâî, Çengnâme adlı eserinde "çeng"in at kuyruğundan yapılmış olan tellerini intak yoluyla konuşturarak onun macerasını anlatmış ve at tasviri çizmiştir. Bu tasvirde at çeşitli şekillerde nitelenmiştir: Kuşları geçebilen, rüzgârla yarış eden, arslanın narasından korktuğu, çiftesiyle İskender seddini yıkabilecek güçte, nalından kıvılcımlar çıkan, koştuğunda ortalığı tozu dumana katan vb. Yaklaşık yetmiş beyit boyunca vasıflandırılmış ve anlatılmış olan atla ilgili tamamen güç ve hız özellikleri üzerinde durulmuş zahirî durumundan sadece dört beyitte bahsedilmiştir (Şentürk, 2002: 687).

Mesnevinin bu kısmının başlığı, "Cevâb-ı mûy-ı esb"dir. Hâtime kısmına kadar uzunca devam eden bu kısımda kahramanlar ve atları da telmih yoluyla anlatılmıştır (Bkz: Tekin, 1992: 394-404). Mesnevinin bu kısmında çeng kendisini tanıtarak, neden ağlayıp inlediğini şaire anlatmıştır (Tekin, 1992: 83).

Mesnevideki bazı beyitleri aşağıya alıyoruz:

Ben ol at kuyruğıydum kim cehânda
Nazîrüm gelmemiş hîç bir zamânda
AÇN/1229

Ben idüm Husrev'ün Gülgûn u Şebdîz
Binüp pervâz iderdi şâh Pervîz
AÇN/1241

Ben idüm dünyede didükleri at
Severdi beni görse Türk ile Tât

AÇN/1245

Segirdümde kazâ-yı mübrem idüm
Burâk-ı berk ile hôş-dem idüm
AÇN/1253

XV. yüzyıl mesnevilerinden Kemalpaşazâde'nin Yusuf u Züleyha'sında at yer yer yolculuklarda ve savaşlarda kullanılan bir hayvan olarak geçmektedir. "Mısır Azizinin Zeliha'nın geldiğini haber alması ve onu karşılamaya gitmesi" adlı bölümde atla ilgili anlatımlar görülür. Aşağıdaki beyitte Züleyha'nın sabrı atla irtibatlı verilmiştir:

Semend-i şevk olup sabrı inanı
Didi dayesine râz-ı nihânı
KYZ/820

Savaş tablolarında da at geçer:

Münadilerle tolup kişver-i Mısr
Gelür at arkasına leşker-i Mısr
KYZ/785

Bir başka XV. yüzyıl mesnevisi Işkname'de hayvanlarla savaş motifine rastlanır. Müellif mesnevi kahramanlarından Ferruh'un savaş ve mücadeledeki üstün gücünü gereği gibi canlandırabilmek için onu yalnız insanlarla değil, hayvanlarla da karşı karşıya getirir. Azgın bir taya biner, bir av sırasında rastladıkları vahşi atı kemendi ile dize getirir (Yüksel, 1965: 31). Mesnevide bu ve benzeri durumları anlatan çok sayıda beyit yer almaktadır:

Sabâh oldı vü Ferrûh durdı yine
Begün kapusına yüz vurdı yine

Ava düzüldiler çerge vuruldı
Ne kim canverler var ise cümle sürüldi

Meger var imiş anda vahşi atlar
Ava girse aba atluya atlar

Birisi Ferruh'a olmış idi tuş
Avı basdı vü çıkdı nite kim kuş

Suyına düşdi Ferruh ol atın tiz
Özinün atına kasdurdı mehmiz
MI/7370-7374

Çü yetdi ana atdı bir kemendi
Ki düşdi boynına fi'l-hâl bendi
MI/7379

Cemâlî'nin Hümâ vü Hümâyûn mesnevisinde hayvanların bazıları etrafında hayaller kurulmakla birlikte, çoğunlukla av ve binek unsuru olarak geçmektedir. Fil ve atlar da binek hayvanları olarak geçer (Horata, 1990: 250). Mesnevide adı geçen; Gurâb, Şeb-reng ve Şebdîz Hümâ'nın atlarının isimleri olup çeşitli beyitlerde diğer at tasvirleri ve anlatımlarının yanı sıra zikredilmişlerdir:

Sibâ'un kanı kûhı eyledi la'l
Semendün sümi kıldı deşti pür-na'l
CHH/2318

Hümâ atından indi bûstâne
Çü bülbül girdi hurrem gülsitâne
CHH/970

Gurâb üzre Hümâ pür-sûziş ü tâb
Akardı gözlerinden çeşme-i âb
CHH/1189

Ururlar çenge çengî çeng-der-çeng
Çekerler esbi işe teng-der-teng
CHH/1670

Fuzûlî'nin Leyla vü Mecnûn adlı mesnevisinde at, yer yer bir motif olarak geçer. Mesnevide kahramanlarla özdeşleşen bir at motifiyle karşılaşmayız. Sadece farklı beyitlerde at, bir öğe ve malzeme olarak yer alır. Bazı yerlerde de atın eşyaları yer alır. Bunlardan inân, bir yerde hikaye kahramanı Mecnûn'un kendi iradesini dizginlemeye çalıştığı, ama sahip olmadığı bir nesnedir. "Mecnun'un nasihat kabul etmediğidir" adlı kısımda alınmış aşağıdaki beyit, onun ruh halinin bir ifadesidir:

Yokdur bu işimde ihtiyârım
Zabtımda inân-ı iktidârım
FLM/947

Ûdî'nin Mâcerâ-yı Mâh adlı mesnevisinde at çeşitli beyitlerde bazı nitelikleriyle geçmektedir:

Meh-i nev resm-i na'l-i esb-i gül-gûn
Rikâbı reşk-i mihr-i çerh-i gerdûn

Yeter gerd-i semendi nüh sipihre
Ziyâ verür şu'â-yı na'li mihre
UMM/319-320

XVII. yüzyıl mesnevilerinden Nevîzâde Atâyî'nin Heft-Hân mesnevisinde at, tabiat âlemine ait tasvirler içerisinde yer alırken, bütünüyle bir at tasviri yoktur. Ayrıca diğer bazı mesnevilerde olduğu gibi savaş tablolarında da atın geçtiği yerler vardır.

Tuhfetü'l-Emsal adlı mesnevinin, " Hikâyet-i Pûzine Bâ Sultân Selim" kısmında Yavuz Sultan Selim ile Şâh İsmail'in elçileri satranç oynarlar (Bkz:

Kahraman, 1999: 49-52). At satranç oyunu dolayısıyla çeşitli beyitlerde yer alır ve Sultan Selim'in satrançtaki mahareti konu edilir:

At ile fil oldı ber-â-ber inân
Kaldı ayaklarda piyâde hemân

TE/1299

Ferzi virüp atdı zarâfetle at
Eyledi mansûbe ile şâhı mat

TE/1337

XVII. yüzyılın önemli mesnevilerinden Nâbî'nin Hayriyye'sinde at, mesnevinin, "Nehy-i Bâzîçe-i Nerd ü Satranç" adlı kısmında, bir satranç terimi olarak yer alır:

At kopardığı zaman gerd-i hayâl
Ferz-i hadgâma olur teng-i mecâl

NH/1323

Lamiî'nin Vâmık u Azrâ mesnevisinde at savaş tablosu içinde zaman zaman gözüken ve kahramanların bindiği bir hayvandır.

Mesnevide Behmen ve Tûr arasındaki mücadelede, Tûr hile yapar ve Behmen'in atının ayağını tökezleterek onu yere düşürür (Ayan, 1998: 51):

Zûr-ı bâzû virmeyüp el kaldı Tûr
Behmenün atı ayağın çeldi Tûr

LVA/2038

Bir başka yerde hikayenin baş kahramanı Azrâ, Anton ile Tûr'un askerlerini bozguna uğratır. Bunun üzerine savaş hilesine başvurulur. Savaş meydanına kuyular kazdırılır. Ertesi gün savaş başladığında Vâmık'ın atı bu kuyulardan birine düşer (Ayan, 1998: 52):

Gün gibi cevlân iderken ol hümâm
Sernigûn oldı belâ çâhında dâm

LVA/3286

Mesnevinin içerisinde atla ilgili yer alan motiflerden birisi de gelinin at üstünde götürülmesidir (Ayan, 1998: 60). Bu kısım, diğer bazı mesnevilerde de rastlanan bir isimle "Sıfat-ı esb-i süvârî" başlığını taşır. Mesnevilerin içerisinde yer alan bu tür kısımlar rahşiyye türüne has bazı özellikleri ihtiva etmeleri bakımından önemlidir. Bu kısımlarda çok kısa da olsa, yoğun at tasvirleri ve at övgüleri vardır. Bu kısım rahşiyye türünün konu ile ilgisinde daha ayrıntılı ele alınmıştır (Bkz: Metinler/Lami'î).

Ata bindirilen geline, kendisini tamamen kapayan beyaz bir duvak örtülür (tutuk-besten). Gelin bu duvak içinde ve at sırtında olduğu halde davul, ney ve zurnalar eşliğinde güveyi evine götürülür (Ayan, 1998: 60).

2. DİĞER MANZUMELERDEKİ TASVİRLER

At ile ilgili, divanlarda farklı nazım şekilleriyle yazılmış manzumelerde kültürel malzemeye sıklıkla rastlanmaktadır. Tarih boyunca Türk kültürünün önemli bir öğesi olmuş olan at, zaman içerisinde işlene işlene zenginleşmiş, şiirlere de bünyesine kattığı zengin malzemeyle ve işlene işlene kazandığı değişik hayal ve benzetmelerle girmiştir.

XIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar çoğu şair divanları ve diğer manzumeler incelendiğinde, at ile ilgili tasvirlerin ve anlatımların değişik bir seyir izlediği görülür. Yapmış olduğumuz araştırma neticesinde, ata ait maddi ve manevi kültür unsurlarının kullanımının zaman içerisinde, özellikle de divan şiirinin gelişim dönemlerinde zenginleştiğini ve daha sonraki yüzyıllara zengin malzemeler bıraktığını görürüz.

Çeşitli manzumelerdeki at tasvirleri ve anlatımları, divan edebiyatının ortaya çıkış ve gelişim zamanlarında, daha sonraki yüzyıllara göre az olmuştur. Özellikle Fars ve Arap edebiyatıyla daha sonraki yüzyıllarda olan zengin etkileşim neticesinde atla ilgili her türlü malzemenin şiirde daha fazla var olduğu ve özellikle bu dillerde var olan terim ve kavramların kültürümüze aktarıldığı görülür. İlk zamanlarda beyit içerisinde birer ikişer kelimeyle veya

benzetmeyle zikredilen at, zamanla kasidelerde bir bölüm olacak kadar geniş anlatım mecrası bulmuştur.

Bu kısımda, mesnevilerin dışında divanlarda farklı nazım şekilleriyle yazılmış manzumelerdeki at anlatım, tasvir ve tavsifleri üzerinde kısaca durmak istiyoruz. Bu konunun ayrıntıları tezin farklı bölümlerinde gösterilmiş ve örnek malzemeyle desteklenmiş olmasına rağmen, at tasvirlerinin yer alış biçimlerinin bir özeti olması ve bu tasvirlerin şairler tarafından ele alınış biçimlerini kısaca vurgulamak bakımından genel bir kanaat oluşturmak istiyoruz.

Yaptığımız araştırmalar neticesinde şunu söyleyebiliriz ki, çeşitli manzumelerde yer alan at tasvirleri biraz da şairin yaradılışı ve atlara olan sevgisiyle alakalıdır. Ayrıca şairin yaşamış olduğu coğrafya da, at tasvirlerinin şairin divanındaki anlatım oranının düşük veya yüksek olmasında bir etkendir. Örneğin Rumelili olan ve akıncıların diyarında yaşayan şairler için at olmazsa olmaz bir anlatım aracıdır. Bu tip şairler atı hamaset için bir vasıta olarak kullanırlar. Ayrıca at onlar için yiğitlik ve kahramanlık sembolüdür. Bunun yanında saray çevresinde yetişmiş şairler de çoğunlukla saray ahırındaki atlardan yola çıkarak, manzumelerindeki atla ilgili malzemeyi genişletmişlerdir. Saray ahırında yer alan atlar, şairin hayali için önemli birer malzemedirler. Ayrıca o atların üstün kişilere ve padişahlara ait olması da şairin hayalini cezbeden diğer şeylerdir. Nef'î gibi kimi şairler bunun örneklerini vermişlerdir.

Bize göre atla ilgili ilk tasvirlerin gelişimi ve zamanla ayrı bir türe dönüşmüş olması, memduh övgülerine dayalı kasidelerdeki at tasvirleriyle başlar. Memduhu çeşitli vesilelerle öven şair, değişik türlerde yazdığı kasidelerinde zaman zaman at tasvirleri de yapmıştır. Örneğin Bahariyye, Ramazaniyye, Şitaiyye gibi ve daha birçok farklı türdeki kasidelerde, kasidenin bir yerinde memduhun atına değinilmiş ve o at övülmüş olabilir. Memduhunu çeşitli vasıflarıyla övmek isteyen bir şair için, o günün en önemli aracı diyebileceğimiz atı şiirine katmaması elbette düşünülemez. At da tıpkı diğer bazı şiir motifleri gibi, bu tip manzumelerde zaman zaman anlatımın bir öğesi olmuştur.

Anlattıklarımıza birçok örnek göstermek mümkündür. Örnek olması açısından Mezâkî divanında yer alan bir kaside örneği üzerinde kısaca durmak istiyoruz. Divanın 8. kasidesi Sultan Mehmed Han'ın övgüsüne yönelik bir medhiyyedir. Toplam 112 beyitten oluşan kasidenin çeşitli bölümlerinde memduh, farklı yönleriyle övülerek anlatılır. Kasidenin 52. ile 59. beyitleri arasında memduhun atı olağanüstü vasıflarıyla anlatılmaktadır:

Ne at ol eşheb-i bâlâ-revân-ı berk-sür'at kim
Tarîk-ı kehkeşân-ı âsumân-ı pür-gubâr eyler
Mezâkî K 8/53

O gül-gûn-cilve kim seyr eyleyenler n'ola şâd olsa
Gül-endâmı telâfî-i hırâş-ı hârhâr eyler
Mezâkî K 8/56

Kasidenin bu kısmı adeta küçük bir rahşiyyeyi andırmaktadır. Bu kısımdaki at tasvirleri bazı divanlardaki kasidelerde üç beyit, kimisinde on beyit olabilir. Bu tasvirler, müstakil bir yapı oluşturmadıkları için ve genel konuyu yansıtmadıklarından dolayı atla ilgili bir tür nitelemesi için yeterli olmazlar. Ancak bu tasvirlerin divan şiirinin gelişim süreci içinde rahşiyye türüne zemin hazırladığı bir gerçektir. Ve bu tasvirlerde rahşiyye edasının kullanıldığı da yadsınamaz.

Ruznâmeci Şinasi divanının bir medhiyye olan 3. kasidesinin 12. ile 15. beyitleri arasında da kısa bir at tasviri vardır (Bkz: Ruznâmeci Şinasi K 3/12-15).

Eşref Paşa divanının Abdülmecid övgüsünün yer aldığı bir kasidede de arka arkaya üç beyitte padişahın iki Arap atı övülmektedir (Bkz: Eşref Paşa K 16/31-33).

Sultan Ahmed'in övgüsüne yönelik bir bahariyye olan Vakanüvis Râşid Efendi'nin kasidesinin 43. ile 52. beyitleri arasında uzunca bir at tasviri vardır (Bkz: Vakanüvis Râşid Efendi K 4/43-52).

Arpaeminizâde Mustafa Sâmî divanının Sultan Ahmed övgüsüne yönelik 5. kasidesinin bir kısmında at, memduha yönelik övgü içerisinde,

anlatıma yön verici bir öğedir ve şair ayrıca at övgüsü de yapmaktadır. Ancak konu bütünlüğü açısından bakıldığında at bu kasidenin tamamının kapsayıcı bir öğesi değildir. Bu bakımdan bu ve benzeri kasideleri rahşiyye türü içerisine dahil etmek doğru olmaz. Ancak bu gibi kısımlar kendi içerisinde rahşiyye üslubunun hakim olduğu kısımlar olarak değerlendirilebilir. Ancak manzumeye bütün olarak bakmamız gerektiğinde rahşiyye türü yakıştırmasını yapmamız zorlaşır (Bkz: Arpaeminizâde Mustafa Sâmî K 5/35-52). Yine aynı şairin farklı kasidelerinde benzer türde kısımlar ve anlatımlar vardır. Şairin divanı atla ilgili terimlerin birçoğunu toplaması bakımından çok önemli bir divandır. (Bkz: Arpaeminizâde Mustafa Sâmî K 19/41-44, K 6/30-34, K 24/38-47).

Bunların dışında Azmizâde Haletî başta olmak üzere XVII. ve XVIII. yüzyıl şairlerinin divanlarında atla ilgili isim, terim ve kavramlara sıklıkla rastlanmaktadır. Atla ilgili edebî malzemenin az rastlandığı divanlar ise, çoğunlukla tasavvufi yönü ağır basan ve didaktik yönü ön planda olan divanlardır. Mesela Nâbî divanında atla ilgili malzeme çok olmasına rağmen, şairin didaktik bir mesnevisi olan Hayriyye'de bu terimlere sık rastlanmaz. İsimler ve terimler noktasında atla ilgili malzemeye ulaşmak isteyen bir araştırmacının XVII. yüzyıl, özellikle de XVIII. yüzyıl divan şiiri eserlerinden faydalanması en makul olanıdır. Ayrıca XIX. yüzyıl divanlarında da bu malzemeler zengin bir şekilde yer alır. Ancak atın divan şiirindeki kullanımı, özellikle Nef'î'den sonra çok yaygınlaşmıştır. Diğer şairlerin rahşiyyeleri incelenirse, üslûp açısından birçoğunun Nef'î etkisinde kaldıkları görülür. Üslubun yanında Nef'î'deki atla ilgili terimler, muhakkak ki diğer şairlerin de kullanabileceği birer malzeme olmuşlardır.

Surnamelerde de şenliklerin manzum anlatımı içerisinde zaman zaman uzunca at tasvirleri veya herhangi bir manzumenin içinde atla ilgili bir kısım olabilmektedir.

Cirit ve çevgân gibi atlı spor oyunlarından bahseden manzumelerde ve at yarışını anlatan şiirlerde atla ilgili malzemeye ulaşmak mümkündür. Bunlarla ilgili bazı manzumeler, "Metinler" kısmında verilmiştir. Ayrıca at canbazlarının gösterilerine dair bir manzumeyi de bu kısma dahil ettik.

At tasvirleri en başta beyitlerden başlamış, daha sonra işlene işlene zenginleşmiş, farklı nazım şekilleri içinde de kendine yer bulmuştur. İncelenen divanlardan çıkan sonuç şudur ki; at, eşyalarıyla, isimleriyle, özellikleri ve sıfatlarıyla çoğunlukla kasideler, daha sonra da gazeller içerisinde yer bulmuştur. Diğer nazım şekillerinin kaside ve gazellere göre divanlarda çoğunlukla az yer kaplaması, atla ilgili malzemeye daha az rastlanmasının sebebi gibi düşünülebilir. Ayrıca şair kasidede atı konu ettiğinde, çoğunlukla o atın memduhla bir ilgisi vardır. Memduhla ilgi kurulan at, zamanla soyut kavramları anlatmaya kadar geniş bir anlam çerçevesi kazanır. Aynı şekillerde gazellerde de at çoğunlukla sevgili-âşık ikilisi arasında çeşitli roller üstlenmiş veya benzetmeye konu olmuş bir motiftir. Bunların yanında tasavvufi içerikli şairlere bakıldığında, onların atı, tasavvufi manadaki soyut kavramları anlatmada bir vasıta olarak seçtikleri görülür (Bkz: Nefs, Fetvâ, Çevgân). Kısaca, at, anlatıldığı konuya göre değişik roller üstlenmiştir. Ancak bu manzumelerde atın tek değişmez özelliği çoğunlukla gücü ve kudreti olmuştur. Ayrıca şunu da unutmamak lazımdır ki, at her türlü maddi ve manevi kültür unsuruyla şair tarafından şiirde işlenmeye layık görülmüştür. Denebilir ki, at dört ayaklı hayvanlar içerisinde manzumelerde en çok değinileni ve hakkında en çok benzetme kullanılanıdır. Bunu da atın medeniyet içerisindeki önemine ve rolüne bağlamak mümkündür.

III. BÖLÜM

ATIN İSİMLERİ

1. TÜRKÇE İSİMLER

Divan şiirinde Türkçe at isimleri ve atı niteleyici bazı sıfatlar kullanılmıştır. Türkçe'de "at" diye isimlendirdiğimiz kavramı anlatmak için, "at" kelimesi kullanılmıştır. At kelimesi Türkçe'de karşılamış olduğu kavramın ayrıntılarını içermez. Bu isimlendirme yapılırken, çoğunluğun zihninde canlanan kavram; dört ayaklı, belirli bir vücut şekli olan, yük taşıyan vb. özelliklere haiz bir hayvandır. At nitelenmek istendiğinde ise at kelimesinin önüne çeşitli niteleme sıfatları getirilir: Yügrük at, siyah at, kır at, boz at; güzel at, çirkin at; yavaş at, hızlı at, gercik at vb.

Türkçe'de geçen at isimleri incelemiş olduğumuz kaynaklar doğrultusunda bir şahsa ait at isimleri olmak üzere en geniş olarak Nef'î'de geçmektedir. Şair yazmış olduğu rahşiyye türündeki şiirlerinde özellikle Sultan IV.Murad'a ait birçok at isminden bahseder: Saçlı Doru, Evren, Mercân, Celâlî Yağızı, Kapıağası Dorusu, Arslan Dorusu, Kayışoğlu Dorusu, Ağa Alacası, Şam Alacası, Dağlar Delisi vb. (Bkz: Nef'î).

Türkçe'de verdiğimiz örneklerde olduğu gibi at isimleriyle birlikte, "doru" kelimesi sıklıkla kullanılmıştır. Doru, bir at rengini ve cinsini ifade etmekte kullanılmıştır. Gövdesi kahverengi, yelesi ve kuyrukları kara olan bu atın yanında; al renkli, gövdesi koyu sarı, yelesi ve kuyruğu kara olan kula ve vücudu koyu kıllarla karışık atlar da vardır. Beyaz ve yağız (kara) renkli (don) atlar da vardır (Halaçoğlu, 1991: IV/31).

Doru da tıpkı kır gibi karışık bir dondur. Koyu, hatta siyaha yakın renkte olanına kestane doru, kırmızıya kaçana kiraz dorusu denir. Açık doru, koyu doru, hurma dorusu, yanık kestane doru gibi pek çok çeşidi vardır (Eryılmaz, 1967: 83). Bur da doru at demektir (Levend, 1984: 372).

Don, atın rengini ifade eder. Eski Türkler'de atların renkleriyle ilgili çeşitli simgeler meydana gelmiştir. Eski Hun hükümdarlarından Mete değişik renkteki atlardan oluşan süvarilerin; doru veya demir kırı atlı olanlarını doğuya, al atlı olanlarını güneye, ak atlıları batıya, kara yağız atlıları ise kuzeye olmak üzere dört ayrı yöne sevk etmiştir. Kök Türk dönemi metinlerinde en fazla sözü edilen at rengi ak'tır. Kaşgarlı Mahmud'a göre ak, Oğuz lehçesindeki beyaz anlamı dışında alacalı anlamına da gelmektedir (Esin, 2004: 267).

Kök Türk dönemi beylerine ait bahsedilen diğer at renkleri boz ve yağızdır. Boz renk, Kaşgarlı Mahmud'da ak ve al olarak geçer. Yağız ise parlak siyah bir at rengidir. Eski Türk hükümdarlarından Kül Tigin'in ve Tonyukuk'un boz ve yağız atlarından bahsedilmiştir. Ortaçağda ve sonraki dönemlerde; kır, ablak, kaçka, tepel, humâyî, semend gibi renkli atlara değer verilmiştir. Bütün bu at renkleri, alacalı at grubuna girer ve hepsi alacalı at olarak değerlendirilirdi (Esin, 2004: 268).

Bunun yanında eski Türk metinlerinde kök (gök rengi mavi) attan da bahsedilmiştir. Bu durum Selçuklu-Osmanlı minyatürlerinde de görülen bir durumdur. Ayrıca Doğu Türkistanlılar gri alaca atı kök alaca olarak adlandırmışlardır. Minyatürler de yeşit atlar da vardır ki, Tuhfetü'l-Mülûk yazarı, yeşilimsi at rengini balık rengine benzetir (Esin, 2004: 268).

Türkçe'de çok sık geçen alaca at rengi antik dönemden bu yana önde gelen bir renktir. Han döneminden beri Çin kaynaklarında rastlanan bu kelime için, Prof.Eberhar Altay dilleri veya Tabgaç Türkçesi veya Alaşan Dağları Türkçesiyle ilişkili olabileceğini kaydeder. Alaca at ile, gece gündüzün art arda gelmesi ve atın siyah ve beyaz benekleri arasında benzerlik vardır. Feleğin alaca atı (ablak-ı çarh) Selçuklu eserlerinde zamanın geçişiyle ilgili mecazi bir ifade olarak yer almıştır. Anadolu Selçuklu sultanı Alâeddin Keykubad, tahta çıkış töreninin atlı kısmını başlatmak ve "zamanın alaca atı"na binmek üzere davet edilmiştir (Esin, 2004: 271).

Alaca at ile felek arasındaki benzerlik zaman zaman Osmanlı dönemi şairlerince de kullanılmıştır. Alaca at, felek ile benzerlik içinde düşünülmüştür. Bu, bir bakıma; göklerin dönmesi, hareketi, zamanın hızı, güneşin doğuşu,

batışı, siyahlık beyazlık gibi kavramların sembolik ifadesidir. Felek alaca bir attır. Feleğin alaca renkli atına süvâr olan zamanın akıp gidişi çizgisinde bulunduğu halde menzil alamaz:

Ablak-ı çarha süvâr olsa da kalbi *alaca*
Yine menzil alamaz itse ne denlü cevelân
Yüsrî K 4/23

At ile ilgili benzetmeler kısmında da ayrıca değindiğimiz, at ile felek arasındaki ilişki, görüldüğü üzere alaca at kavramından ortaya çıkmıştır. Ancak zamanla şairlerin felek ile at arasındaki kullanımlarına baktığımızda, atın feleğe benzetilmesi hususunda alaca rengin önemini kaybettiğini ve ifadenin genelleşerek bütün at isimleriyle kullanıldığını görmekteyiz:

Murâd menzîlini rahş-ı himmetünle alup
Semend-i çarh gibi bâd-pâyı terk eyle
Bursalı Rahmî Çelebi G 70/2

Tîz irmek olurdı kişi ser-menzil-i vasla
Bu *tevsen-i çarh* eylese reftârını hem-vâr
Rızâyî G 26/2

Divan şiirinde adı geçen “yügrük (yegrek)” önemli bir at ismidir. Çevik ve güzel atı ifade eder:

Yügrük atun kılıcun keskin didüm
Gâh tîgın geh semendin gösterir
Bâkî G 174/4

Semend-i nâz ile *yügrük* cevânlar seyre çıksunlar
Pür olsun hûblarla *at* meydânı Sitanbul’un
Şeyhülislâm Yahyâ G 195/4

Yügürmek de fiil olarak kullanılmıştır:

Yügürür itler ü atlar çalışur
Beni ele getürmekde dürüşür
AÇN/1188

"Kula at " da çevik at anlamındadır:

Hüdâ bilür ki itdin beni efendimsin
Efendisi aceb olmaz virirse ger *kula at*
Çelebizâde İsmail Âsım Kt 1/5

Atın dişisi olan kısrak da divan şiirinde zikredilmiştir:

Sürer her gelle-bân *kısraklarını*
Ki otlada tağun otlaklarını
ŞHŞ/1158

Gelür *kısraklar* anda rağbet ile
Sürinürler bu taşa şehvet ile
ŞHŞ/1161

Tay, atın yavrusudur (Levend, 1984: 371):

Bakılmazken dişine bahşiş atın hey beyim sana
Çekersem pîşkeş âhurda kır *tayı* beğenmezsin
Sürûrî (Levend, 1984: 371).

Çün ol tohmun irişe aslı bilden
Toğar bir *tay* ki geçer yilse yilden
ŞHŞ/1163

Lehçetü'l-Lügat adlı eserde Türkmenlere göre iyi bir atta bulunması gerekli özellikler şöyle sıralanamıştır: "*….onda evveli yedi nesne mevcut ola.Yassı ola, yancıklı ola, ya leylî ola, yaşagan olup çul her yanına değe ve bazı hayal kavlince atın âlâsı çekiç başlı ola, tepeden kulaklı ola, kalkan*

göğüslü ola, dibek karınlı ola, dal sağrılı ola, elma güzeli ola, öküz bilekli ola, katır tırnaklı ola…" (Kırkkılıç, 1999: 67).

Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü'nde de atla ilgili birçok isim ve terim bulunmaktadır (Bkz: Dankoff, 2004).

Osmanlı zamanında birçok at ismi kullanılmıştır: Çadır yırtan, devir atı, güre, kaçkun, menzil atı, yat, ılgar atı, cenk atı, koşu atı, yedek atı, semer atı, aşı atı, alay atı, araba atı, av atı (Batu, 1952: 8; Demirbilek, 1993: 12-21).

Ilgar atları, süratli ve dayanıklı atlar olup, önemli haberleri getiren süvarilerin atlarına bu isim verilirdi. Posta vazifesini gören süvarilerin bindiği atlara ise menzil atı ismi verilirdi. Cenk atı, akıncı ve süvarilerin atlarıydı. Koşu atları yarışlarda kullanılan atlardı. Yedek atları süvarilerin yedekleriydi. Semer atı yük işlerinde kullanılan attı. Damızlıkta kullanılan atlara aşı atı ismi verilmiştir. Alay atı, merasimde kumandan ve zabıtanın bindiği atlardı. Araba koşularında araba atından istifade edilirdi. Av koşularında binilen atlara da av atı denirdi (Batu, 1952: 8).

Türkçe at isimleri divan şiirinde diğer isimlere göre çok geçmemekle birlikte, dilimizde geçmişten günümüze birçok Türkçe at ismi yer almıştır: Canavar, aygır, kısrak, kara at, attur, boz at, yeşil at, sarı at, kızıl at, sal, sis vb.(Toparlı, 2003: 19-20).

2. ARAPÇA İSİMLER

Arapça'da divan şiirinde kullanılan Arapça at isimlerinin dışında birçok at ismi kullanılmıştır. Arapça isimler başlığı altında divan şiirinde kullanım alanı olan at isimlerini şiirlerden örneklerle göstermeye çalıştık. Başlıklar halinde gösterdiğimiz at isimleri dışında kalan, fakat bizde büyük çoğunluğu kullanılmamış at isimlerine burada kısaca değinmek istiyoruz. Ancak şuna da temas etmeliyiz ki aşağıda sıralayacağımız at isimlerinin divan şiirinde kesin kullanılıp kullanılmadığını saptamak, daha fazla kaynağa müracaatla ve ayrıntılı bir incelemeyle mümkün olacağı için, bu isimlerden bazılarının tercih edilmiş olması da olasıdır.

Arapça'dan Türkçe'ye tercüme olan bir eserde birçok at ismi yer almaktadır: Atlas, elsem, mehabbet, ercel, mümsikü'r-ricl, a'sam, meşkûl, sekül, mümsikü'l-eyâmin, mutlıku'l-eyâsir, ebrah, mutlak, elvah, mümsikü'l-yed, mutlaku's-selâs, mümsik, müselleme, müsmata, hâtem, a'rak, ekse', ebrak, muvakkaf, mücezzemü'n-nâ'il fi'l-yedeyni, mukaffar, eşyem, nesin, şa'il, akma', asba', mesrûl, ezmek, eflek, meşrûh, müneşşas, tahcîl, teşrîh, teşsîr, enbat, muvassal, a'yen, mu'ayyen, ekted, asar, eşcer, ekted, ezer, mürakkam, a'bah, ekteb, asfen, mubattan, ahnaf, ecvef, mezraku'l-isneyn, selâs, mezraku'l-erbâ', ebreş, müdber, erkat, mulattah, ergas, keşah (Şen, 1987: 17-36).

Şeyhülislâm Mehmed Esad Efendi'nin Lehcetü'l-Lügat adlı eserinin "at" maddesinde de başta Arapça olmak üzere birçok at isminden bahsedilip anlamları verilerek, bu at isimlerinin Hz.Peygamber'in zafer kazanmış atlarına ait olduğu da eklenir: Nuhayf, sürhûb, selhab, a'zel, musallâ, âtıf, mürtâh vb. Ayrıca bu eserde divan şiirinde kullanılmış bazı at isimlerine ve anlamlarına da değinilmiştir (Bkz: Kırkkılıç, 1999: 64-68).

Bu at isimleri eserin içinde farklı bölümlerde ayrıntılarıyla ve özellikleriyle birlikte anlatılır. Bunun yanında eserin farklı yerlerinde Türkçe'de yer alan Türkçe at isimlerinden, atın yürüyüş ve koşuş şekillerinden de ayrıntılı olarak bahsedilmiştir.

Aşağıda başlıklar halinde verdiğimiz at isimlerine ek olarak, Arapça Eş'al de kuyruğunda ve perçeminde ve ensesinde beyaz olan atı ifade eder (Levend, 1984: 372).

2.1. Ahrec

Ahrec, demir kırı, alacalı renkteki attır. Bu atta beyaz renk, onun dizinden ve aşığından geçer bazısına ve buduna yayılmıştır (Levend, 1984: 367; Şen, 1987: 31; Develioğlu; 2002: 18). Bu at isminin diğer at isimleri arasındaki kullanım sıklığı (% 0,14)'tür.*

* Bu at isimlerinin kullanım sıklığının tespitinde ölçüt alınan, bizim saptadığımız örneklerdir. Bu kullanım sıklığı daha geçerli bir istatistikle değişebilir. Ancak bu yüzde, fikir vermesi bakımından

Ahrec divan şiirinde nadir kullanılan at isimlerindendir:

O *esb-i ahreciyle* öyle bâzî itti kim hakka
Ki her bir hatvesi hayrette kordu akl-ı insanı
Naşid İbrahim (Levend, 1984: 367).

2.2. Aşkar

Aşkar, koyu kırmızı renkli (al), doru, kestane renkli, çoğunlukla siyah yeleli, siyah kuyruklu kula ata verilen isimdir. Kelimenin "eşkar" şekli de kullanılır. Bunun dışında kelime; sarışın, kumral, açık tenli, kızıl saçlı adam ve koyu kırmızı manasına da gelir. Battal Gazi'nin atının adı da Aşkar-ı Devzâde'dir. Bu at çok maharetli imiş. Özellikle kasidelerde övülen kişinin atı için kullanılır. Ayrıca Hz.Peygamber'in amcası Hz.Hamza'nın atının adı da Aşkar'dır (Kadri, 1927: I/246; Maksudoğlu, 1974: 57; Levend, 1984; 369; Küçük, 1988: 178; Çeltik, 1997: 120; Pala, 2000: 43; Develioğlu, 2002: 47; Şemsettin Sâmi, 2002: 118; Zavotçu, 2006: 40). Bu at isminin diğer at isimleri arasındaki kullanım sıklığı (% 0,56)'dır.

Aşkar isimli atın Arapça'da aldığı farklı isimler vardır: Aşkar-ı edbes, aşkar-ı müdemmî, aşkar-ı emgar, aşkar-ı ensah, aşkar-ı aksab, aşkar-ı asdâ, aşkar-ı sel'ad. Aşkar-ı edbes'in rengi kızıl olup, biraz da kara renge mayildir. Kuyruğunun, yelesinin, alın saçının rengi, geriye kalan azasına göre daha açık renklidir. Aşkar-ı müdemmî'nin rengi de kızıl olup, kümeyt-i asfer rengi gibi sarı renge çalar. Onun kılının dibi kınalanmış olmasına rağmen sarı renge mayildir. Aşkar-ı emgar'ın rengi de kızıl olmakla birlikte sarı renge çalmaz. Yelesi, kuyruğu ve alın saçı, geriye kalan azalarından daha kızıldır. Aşkar-ı ensah'ın rengi kızıl olmakla birlikte beyaz renge de çalar. Kuyruğu, yelesi ve alın saçı, geriye kalan azalarından daha kızıldır. Aşkar-ı aksab'ın bütün endamı kızıldır ve onun rengi de beyaz renge meyillidir. Aşkar-ı asdâ'nın rengi kara ve sarı renge çalan kızıl renktir. Rengi sâfî değildir. Aşkar-ı sel'ad'ın rengi aşkar-ı asdâ'ya göre daha kızıldır (Şen, 1987: 26).

önemlidir. Bu yüzdenin artışı ve azalışı mümkün olabileceği için, verilen yüzde yaklaşık bir değer ifade etmektedir.

Aşkar, üstün özellikleriyle anılan bir attır, ayrıca onun rengine vurgu yapan söyleyişler de vardır:

Olsa bu cilve bu nâz *aşkar-ı Behrâmda* ger
Zühre gökden iner olurdu dil-ârâm ana
Nef'î K 17/33

Eşkar süzülüp misâl-i Ankaa
Ol âteşe girdi bîmahâbâ
Şeyh Gâlip (Levend, 1984: 368).

2.3. Cenîbet (Bkz: Kütel)

2.4. Ciyâd

Ciyad, iyi ve eşkin giden soy atlarını ifade eder (Develioğlu, 2002: 145). Bu at isminin diğer at isimleri arasındaki kullanım sıklığı (% 0,14)'tür.

Hazret-i Rûhu'l-emîn gâşiye ber-dûşı idi
Konmadın dahı huyûl-i felege *nâm-ı ciyâd*
Nâbî K 2/40

2.5. Devâb

Yük ve binek hayvanlarına devâb ismi verilir (Develioğlu, 2002: 180). Genellikle ifade ettiği yük ve binek hayvanlarıdır. Bunların içerisine at da girer. Ancak tek başına atı anlatmaz:

Zihî Burâk-ı peyâmber-süvâr u huld-sıtabl
Ki ser-tavîle idi *cümle-i devâbında*
Na'ilî K 3/62

Bu at ismin at ismin diğer at isimleri arasındaki kullanım sıklığı (% 0,14)'tür.

2.6. Eblak

Eblak, alaca bulaca renkli alabacak ata verilen isimdir. Bu atın sekileri bazılarına göre uyluklarına kadardır. (Küçük, 1988: 178; Çeltik, 1997: 120; Develioğlu, 2002: 198; Şemsettin Sâmi, 2004: 96). Eblak-süvâr, alaca ata binmiş, mecazen de savaşçı ve yiğit anlamındadır (Develioğlu, 2002: 198). Bu at isminin diğer at isimleri arasındaki kullanım sıklığı (% 0,85)'tir.

Eblak, Arapça'da eblak-ı ezra', eblak-ı erkâ, eblak-ı müberka', eblak-ı müvella', eblak-ı ercel gibi değişik isimlerle de nitelenir. Eblak-ı ezra' ismi verilen atın beyaz renk bütün bedenini kaplamıştır. Bazılarına göre de kuyruğu, başı ve önü ak renklidir. Eblak-ı erkâ'nın budunun arasında ve kuyruğu dibinde ak renk vardır. Sağrısının yarısı ve budunun kuyruğundan yana tarafı da ak renklidir. Eblak-ı müberka' isimli atın ise bütün endamında farklı renkler bulunur. Bu renkler atın beyazından çoktur. Eblak-ı müvella' nın beyazında uzun ve dolaşmış hatlar vardır ve farklı renktedir. Eblak-ı ercel'in boynunda, alnında, yan tarafında ve ön ayaklarında ak renk hakimdir (Şen, 1987: 31-33).

Alaca atın siyah ve beyaz benekleri ile gece ve gündüzün art arda gelmesi arasında benzerlik olduğu için, Selçuklu dönemi eserlerinde feleğin alaca atı (ablak-ı çarh), zamanın geçişini sembolize eden mecazi bir ifade olarak yer alır (Esin, 2002: 271).

Felek ile eblak isimli at arasındaki benzerlikte, gece ve yıldızların renginin yanı sıra, feleğin dönüşü ve hareketi de önemlidir (Küçük, 1988: 178).

Feleğin alaca atı divan şiirinde de geçer:

Ablak-ı çarha süvâr olsa da kalbi alaca
Yine menzil alamaz itse ne denlü cevelân
Yüsrî K 4/23

Divan şiirinde değişik beyitlerde geçen eblak isimli atın alaca renkli anlamı, bazı beyitlerde öne çıkarılarak söz oyunları yapılmıştır. Bunun haricinde alaca at, çoğunlukla değerli bir at olarak anlatılırken, alaca rengin

çağrışımlarından dolayı, kimi zaman da aşağıdaki son beyitte olduğu gibi fitneler koparıcı günlerin alaca renkli atı olarak düşünülmüştür:

Yegâne *şehsüvâr-ı eblak-ı devrân* ki hemvâre
Olur ne semte gitse feth ü nusret peyk-i rehvârı
Nef'î K 13/27

İy *eblak-ı hâme-i sebük-rev*
İt sahn-ı nesrde de tek ü dev
Fasih Mes 7/95

Anı geçerdi *eblâk-ı eyyâm-ı fitne-cûy*
Olmasa hıng-ı devlete ger tâziyâne tîg
Hayâlî Bey K 6/5

2.7. Edhem

Edhem, Arapça siyah, yağız anlamındadır. Kara donlu karayağız at manasına gelir. Aynı zamanda akşamın koyu yeşile çalan rengine de bu ad verilir. Son olarak da çoğunlukla ünlü mutasavvıf İbrahim Edhem'i ifade eder (Maksudoğlu, 1971: 33; Küçük, 1988: 178; Develioğlu, 2002: 203). Bu at isminin diğer at isimleri arasındaki kullanım sıklığı (% 3,12)'dir.

Edhem isimli atın rengini Şeyh Gâlip, mesnevi nazım şekliyle yazdığı kısa latifesinin şu beytinde beyaz olarak tanımlamaktadır, ancak manzumenin bir latife oluşu, şairin bunu bilinçli olarak söylemiş olabileceğini akla getirmektedir:

Edhem ki lügatde müşterekdür
Hem bukağı hem kır at dimekdür
Şeyh Gâlip Mes 12/15

Arapça'da edhem ismi verilen atlar çeşitlidir: Edhem-i dârî, edhem-i dehîm, edhem-i hâlik, edhem-i gayheb, edhem-i yahmûm. Bu atların renkleri temelde kara olmakla birlikte, ufak farklılıklar ve çeşitlenmeler vardır (Şen,

1987: 22). Bu at isimleri divan şiirinde fazla rağbet görmemiş, sadece Arap kültürüne mahsus kalmıştır.

Edhemle ilgili divan şiirinde birçok niteleme yapılmıştır. Tespit edilen örneklerde edhemin bazı kullanılış şekilleri şöyledir: Edhem-i hâme, kilk-i edhem, reh-neverd-i nakş-ı pây-ı edhem-i nâz, na'l-i edhem, edhem-i rûz u şeb, edhem-süvâr-ı terk-i mülk-i âlem-i fânî vb.

Edhem'in karayağız at manası divan şiirinde birçok benzetmeye konu olmuştur. Kalem çoğunlukla karayağız bir ata teşbih edilmiştir. Karayağız olması, kalemin yazısının rengiyle de alakalıdır. Kalemle ilgili isimlerin geçtiği beyitlerde, atla ilgili benzetme söz konusu olduğunda edhem, tercih edilen isimlerden biri olmuştur. Bunun dışında edhem divan şiirinde değişik şekillerde de zikredilmiştir:

Edhem-i hâmen eylesün min-ba'd
Vâdi-i fahr içinde cevlânı
Fehîm-i Kadîm K 17/20

Olaldan *reh-neverd-i nakş-ı pây-ı edhem-i nâzun*
Tenük-çeşmân-ı aşka tûtiyâdur gerd-i istiğnâ
Şeyh Gâlip G 10/4

İki *Edhem* hod ki şûh arap dilberidir
Ki tefâvütleri yok biri birinden aslâ
Nef'î K 17/20

Sana kul oldı bütün dünyâ sezâdur olsa ger
Gerden-i âlemde *na'l-i Edhemün* tavk-ı rikâb
Kâmî Trc.B. 1/IV/6

Edhem ile eşheb isimli atlar, renklerindeki zıtlıklar sebebiyle zaman zaman bir arada kullanılmışlardır. Edhem renk bakımından akşamı, eşheb ise gündüzü sembolize eder (Küçük, 1988: 178):

Edhem-i iclâline bir raht-ı sîmîn kehkeşân
Eşheb-i ikbâline bir na'l-i zerrîn âfitâb
Nef'î K 55/17

Edhem-i şeb eşheb-i rûz ola turdukça cihân
Râyiz-i fermânının sa'yiyle halka sâz-gâr
Azmizâde Hâletî K15/15

2.8. Eşheb

Eşheb, Arapça; beyaz, süt renginde olan kır at anlamına gelir. Bunların dışında kelimenin; soğuk, güç iş ve aslan anlamı da vardır. Türk dilinde boz at ismi verilir (Kadri, 1927: I/246; Levend; 1984: 368; Şen, 1987: 26; Çeltik, 1997: 120; Develioğlu, 2002: 237). Bu at isminin diğer at isimleri arasındaki kullanım sıklığı (% 8,52)'dir.

Eşheb atı Arapça'da vücudundaki renklere göre değişik isimler almıştır: Eşheb-i ahmer, eşheb-i kırtâsî, eşheb-i sunâbî, beres, enmer, esem, müdber vb. Eşheb-i ahmer, rengi karaya çalan attır. Eşheb-i kırtâsî'nin rengi beyaza çalar. Eşheb-i sunâbî'nin rengi kızıllığa yakındır ve Acemler buna cülhûn ismini verirler. Bu atın üzerinde benler varsa ve rengi rengine karışmış olursa; beres, enmer, esem ve müdber olmak üzere dört çeşit olur (Şen, 1987: 26-27).

Eşheb divan şiirinde at isimleri arasında çok kullanılmış isimlerdendir. Eşheb benzetme unsuru olarak veya değişik şekillerde birçok kelimeyle birlikte kullanılmıştır: Eşheb-i nâz, eşheb-i ıtnâb, eşheb-i adl, eşheb-i zerrîn, eşheb-i tab', eşheb-i çabük-inân, eşheb-i ma'nâ, eşheb-i gerdûn vb.

Eşheb, kır ve açık renkli at ismi olduğu için bazı beyitlerde, bu manasından dolayı eşhebin diğer bazı at isimlerinde olduğu gibi bilinçli seçilmiş olabileceğini düşünmekteyiz. Aşağıdaki beyitte adaletin eşhebe teşbih edildiğini görmekteyiz. Adalet ve eşhebin, beyaz rengin çağrıştırmış olduğu saflık ve temizlikten dolayı bir arada kullanıldığını söyleyebiliriz.

Ancak bu, bütün kullanımlarda böyle değildir. Kimi yerlerde eşheb ismi kullanılırken sadece at anlamından hareketle de kullanılmıştır.

Râyız-ı re'yün *süvâr-ı eşheb-i adl* olsa çarh
Mihri zerrîn zîn iderdi burc-ı mizânı rikâb
Fehîm-i Kadîm K 5/46

Eşheb divan şiirinde çok zikredilmiş at isimlerindendir:

Râyiz-i eşhebe teslîm olup 'avdet kıl
Tâ be-keyf kat'-i beyâbân-ı tarîk-i iğfâl
Rûznâmecizâde Şinâsi K 6/9

Aluruz *eşheb-i çâlâk-ı niyâzı* sürerek
Yüsriyâ kısmet ise öndül-i meydân-ı kerem
Yüsrî K 3/48

Bûsgâh-ı âsumân seng-i rikâbundur n'ola
Berk-i na'l-i eşhebün itse hilâli dâgdâr
Kâtibzâde Mustafa Sâkıb K 10/11

2.9. Feres

Feres kelimesi Arapça; at, beygir, necip ve pek maruf olan hayvan manasındadır (Şemsettin Sâmi, 2004: 988; Salehpur, t.y: 864). Farsça ise; oyun, satranç oyununda at manasına gelir (Develioğlu, 2002: 259). Feres divan şiirinde çok kullanılmış at isimlerinden biridir. Bunun yanında; "ata binen" manasındaki fâris de kullanılmıştır. Fâris, feres kelimesinin ism-i fâilidir. Aynı anlamı taşıdığı şehsüvâr kelimesine nazaran daha az kullanılmış olmasına rağmen, bazı beyitlerde kalıplaşmış söyleyiş ifadeleriyle birlikte yer almıştır. Bu at isminin diğer at isimleri arasındaki kullanım sıklığı (% 1,42)'dir.

"Fâris" kelimesinin geçtiği beyitlerde, "söz veya şiir meydanı" kalıplaşmış ifadelerden biridir. Şair, fâris olacağı için, şiir veya söz meydanı da dolaşacağı yer olacaktır. Şair söz meydanının fârisi olmakla daima övünür

ve mübalağalı bir anlatımla kendisinin diğer şairlerden üstünlüğünü sergilemeye çalışır. Söz meydanında başka fârisler de vardır. Ancak şair, diğer şairlerden daha iyi bir binici olduğu için, çoğunlukla kendisini diğer rakiplerinden ayıran bir özelliği de beyit içerisinde belirtir. Özellikle kasidenin fahriyye kısımlarında bu tip söyleyişlere daha sık rastlanır:

Benim ol fâris-i meydân-ı suhen kim gelmez
Rahş-ı endîşeme kevneyn-i dü hatve-mikdâr

Eşref Paşa K 25/86

Fâris kelimesinin divan şiirindeki diğer kullanım şekillerine ve örneklerine "Atla Birlikte Kullanılmış Kavramlar ve Tarihsel Terimler" kısmında ayrıntılarıyla yer verilmiştir.

Feres dışında divan şiirinde kullanılmış birçok at ismi olduğuna birçok kere değinmiştik. İncelediğimiz kaynaklar ve şiir örnekleri doğrultusunda şairin bazen beyitte kullanmış olduğu at ismini, o atın niteliklerinden dolayı bilinçli olarak seçtiğini düşünmekteyiz. Şair diğer şairlerle veya başka şeylerle kendisini karşılaştırırken, kendine ve karşılaştırdığı tarafa farklı at ismi verir. Şairin tabiatı beyaz bir kır at iken, diğer taraf bir feres olarak nitelenir. Ancak feres olarak nitelenen atın, şairin tabiat atına göre daha zayıf niteliklere sahip olduğu unutulmamalıdır:

Hem-inân itdüm Şinâsî eşheb-i tab'um ile
Özr-i lengî eyledi pâdâşlıkda (her) *feres*

Rûznamecizâde Şinâsi G 47/5

Feres kelimesi divan şiirinde birçok kere zikredilmiş, atla ilgili olarak değişik yerlerde ve benzetme unsurlarıyla birlikte kullanılmıştır:

Cism ü cânun ko yükün yeynildi gör
Râh-ı aşka gidemez merkeb *feres*

Niyazî-i Mısrî G 77/4

Erbâb-ı firâsâtı idüp haylîce ta‘rif
Cerr-i ferese atf-ı licâm eyledi vâ‘iz
Şeyh Gâlip G 150/6

N'ola böyle Mezâkî arsa-gîr-i hüsn-i nazm olsam
Bu At meydânı merdâne *feres-rân* oldugum yirdür
Mezâkî G 119/7

2.10. Harûn

Harûn, ilerleyecek yerde duran veya geri giden, terbiye görmemiş, huysuz ve inatçı attır (Kadri,1927: II/518; Levend, 1984: 24; Develioğlu, 2002: 333; Şemsettin Sâmi, 2004: 546). Harûnî ise hayvanın harınlığı, huysuzluğudur (Develioğlu, 2002: 333). Bu at isminin diğer at isimleri arasındaki kullanım sıklığı (% 0,28)’dir.

Farklı beyitlerde değişik şekillerde zikredilmiştir:
Râgıb *semend-i nefs-i harûnın* zebûn iden
Bu arsada şehâmet ile yekke-tâz olur
Koca Râgıp Paşa G 35/7 (Bkz: Nefs)

Virir Cibrîle hayret rif‘at-i Mir‘ac-ı endîşem
Burâk-ı berk-tâz-ı akl-ı küll *esb-i harûnumdur*
Koca Râgıp Paşa G 48/3

Zabta kim kâdir idi *esb-i harûn-ı feleği*
Olmasa kabza-i destinde inân-ı devlet
Sâmi (Levend, 1984: 369).

Râyiz-i hükm-i celîlün anı elbet yola kor
Nakdür tünd ü *harûn* olsa da rehvâr felek
Aynî (Kadri, 1927: II/518).

2.11. Hayl

Hayl; at, at sürüsü, yılkı, süvari takımı, sürü, zümre, güruh, takım gibi manalara gelir. Hayliyye, atgiller anlamını karşılar (Kadri, 1927: II/674; Levend, 1984: 372; Çeltik, 1997; 121; Develioğlu, 2002: 347; Şemsettin Sâmi, 2004: 590;). Kelimenin çoğulları huyûl ve ahyâl'dir (Şemsettin Sâmi, 2004: 590; Karaca, 1998: 5). Bu at isminin diğer at isimleri arasındaki kullanım sıklığı (% 0,71)'dir.

Kelimenin zümre, sürü ve topluluk anlamları divan şiirinde birçok kere zikredilmiştir:

Gerçi birkaç gün felek *hayl-i belâ* ta'yin edip
Kılmak isterdi bu mülkün raht-i ayşın târ-mâr
Fuzûlî K 11/18

Kesret-i dünyâ içün bî-hûde gavgâlar nedür
Pâdişâh-ı hayl-i gam olduk sipâhı neylerüz
Sâfâyî Bey (Solmaz, 2005: 385).

Hayl kelimesi at ve at sürüsü anlamında da beyitlerde zikredilmiştir:
Fâris-i hayl-i muhaccel hâris-i mülk ü milel
Nâzım-ı dîn ü düvel in'âm-bahş-ı şeyh ü şâbb
Naşid İbrahim Bey K 9/5

Ol *şehinşâh-ı melek hayl-i felek-tevsen* kim
Dergehinin ola Cebrâil-i emîn derbânı
Murtaza (Çapan, 2005: 558).

Hıdmetde ana asker-i kişver-güşâ-yı dehr
Atı önünce olsa revân *hayl-i râcilâm*
Hüsâmzâde Feyzî K 5/5

Hayl kelimesiyle aynı kökten gelen “hayyâl”, at yetiştiren, at terbiyecisi anlamındadır (Develioğlu, 2002: 349). Hayyâl de divan şiirinde zaman zaman zikredilmiş kelimelerdendir:

Virse *hayyâl-i hayâl* edhem-i kilk-i medhe
Sahn-ı vasfında ne had ruhsat-ı midhat-rânî
Şeyhülislâm İshâk K 17/52

2.12. Hink

Hink, kaynaklarda genellikle; beyaz ve kır at şeklinde tanımlanmıştır. Ancak kaynaklarda hink ile ilgili farklı bilgiler de mevcuttur. Burhân-ı Katı adlı sözlükte hink için Arapça’da; eşheb, enmeş ve ablak tabirlerinin kullanıldığı ve hinkin süt beyazı bir at cinsi olduğu belirtilerek, hing-i zîver isimli attan bahsedilir (Öztürk ve Örs, 2000: 358). Bu at isminin diğer at isimleri arasındaki kullanım sıklığı (% 1,9)’dur.

Hink ismi verilen at divan şiirinde “hınk” ve “hıng” şekliyle de geçmektedir. Hink isminin geçtiği manzumelerde bu ismin çoğunlukla felek ile birlikte benzetmenin bir öğesi olarak kullanıldığını görürüz. Hink’e eblak isimli atın da anlamsal karşılık olarak verildiğini düşünürsek, eblak isimli at ile felek arasındaki ilginin burada da söz konusu olabileceğini düşünebiliriz (Bkz: Eblak). Hink isimli atın felek ile birlikte kullanımı divan şiirinde daha yaygındır:

Râ‘iz-i kadrine bir esb-i sebük-seyr oldı
Nukre-hink-i felege mihr urup zerrîn zîn
Rızâyî K 16/34

Nitekim mâh-ı nev *hıng-i felekde*
Rikâb-ı Husrev-i devrâna benzer
Hayâlî Bey K 18/22

Bu sâhada gördük ki degül *hınk-ı felek* râm
Nâçâr inân-ı dili irhâ ile geçdük
Nâilî-i Kadîm G 202/4

Bir beyitte de devlet, hink isimli ata benzetilmiştir:

Anı geçerdi eblâk-ı eyyâm-ı fitne-cûy
Olmasa *hıng-ı devlete* ger tâziyâne tîg
Hayâlî Bey K 6/5

Aşağıdaki beyitte ise İshâk peygamberin "hing" olarak nitelenen atına telmih vardır:

Ben idüm Rahş-ı Rüstem hing-i İshâk
Siyeh Kaytôs idüm meşhûr-ı âfâk
AÇN/1242

2.13. Kûhayl (Küheylân)

Küheylân, cins ve makbul, gözü sürmeli cins Arap atıdır. Kûhayl ve Küheylî şekliyle de kullanılır. (Levend, 1984: 369; Pala, 2000: 349; Develioğlu, 2002: 533; Şemsettin Sâmi, 2004: 1220). Bu at isminin "kûhayl" şeklinin diğer at isimleri arasındaki kullanım sıklığı (% 0,28)'dir.

Bu kelime Arap ve Acem dillerinde farklı şekillerde de yer alır. Arapça'da sürmeli manasına ek olarak kûheyl, çoğul olarak da kûhlâ ve kehail vardır. Suriyenin avam lehçesinde kâhîl, kûheylî şeklinde soy at manasına intikal etmiştir. Batı Türkçesi'ndeki küheylân sözü küheyl ile Farsça çoğul edatı olan "an"ın birleşmesinden meydana gelmiştir (Kadri, 1945: IV/ 37).

Küheylân değişik beyitlerde güzelliğiyle ve gözünün sürmeli oluşuyla anlatılmıştır:

Cevherî raht ile bir *rahş-ı kûhayl*
Görse şebdîz ana olurdu tufeyl
Nâbî (Levend, 1984: 369).

Rahşı ol *rahş-ı sebük-seyr-i kûhaylandır* kim
Resm iderken anı sahrâya kaçırmış Bihzad

İzzet Molla (Levend, 1984: 369).

O *çeşm-i şûh-küheyl* âdemi ider Mecnûn
O yâl ü düm getürür yâda zülf-i Leylâyı
Tâlib Efendi (Abdülkadiroğlu, 1999: 215)

Rüstemün Aşkar-ı dîv-zâdını kim yâd eyler
Kim görürken bu kadar *esb-i küheylân* hâlâ
Nazir İbrahim K 16/3

2.14. Kümeyt

Kümeyt, çeşitli manalara gelir. İlki, koyu renkli doru at; ikincisi, kırmızı veya koyu renkli siyah şaraptır (Şemsettin Sâmi, 2004: 1183). Siyah kuyruklu ve siyah yeleli soylu bir attır (Küçük, 1988: 179). Arapça'dan tercüme edilmiş bir baytarnâmede ise yelesi ve kuyruğunun kızıl olduğu söylenir (Bkz: Şen, 1987: 23). Bu at isminin diğer at isimleri arasındaki kullanım sıklığı (% 6,39)'dur.

Kümeyt olarak nitelenen at cinsi, vücudundaki değişik yerlerin renklerine ve özelliklerine göre Arapça'da farklı isimler almıştır: Kümeyt-i ahmer, kümeyt-i atham, kümeyt-i müdemmî, kümeyt-i müzehheb, kümeyt-i muhallef, kümeyt-i eklef, kümeyt-i asdâ, kümeyt-i a'fer, kümeyt-i cernîh (Şen, 1987: 23-24). Bu isimler divan şiirinde pek tercih edilmemiştir.

Kelimenin yukarıda bahsettiğimiz bu iki anlamı beyitlerde sık sık zikredilmiş ve kümeyt kelimesi tevriyeli olarak diğer unsurlarla birlikte kullanılmıştır.

Kümeyt benzetme amacına yönelik olarak birçok kelimeyle terkipler oluşturmuştur: Kümeyt-i idrâk, kümeyt-i câm, kümeyt-i mey, kümeyt-i câm-ı mey, kümeyt-i bâde, kümeyt-i sagar-ı sahbâ-yı nâb, kümeyt-i muhannâ-keçîm, kümeyt-i zebân, kümeyt-i kalem, kümeyt-i hâme, kümeyt-i meyl, kümeyt-i ma'nâ, esb-i kümeyt-i tab'-ı uşşâk vb.

Kümeyt kelimesi şarap anlamını da taşıması dolayısıyla; sâgar, kadeh, bâde gibi kelimelerin yer aldığı beyitlerde diğer unsurlara göre daha sık kullanılmıştır. Divan şairlerinin amacı sanatlı ve güzel bir söyleyiş olduğu için kelimenin iki anlamından da yararlanarak öncelikle tevriye yapmayı düşünmüşlerdir (Bkz: Şarap (Mey), Şarap Kadehi (Câm, Sâgar):

Sâkî Fasîh neşve-i şevkı yitişdürür
Gül-gûn *kümeyt-i sagar-ı sahbâ-yı nâb* ile
Fasih G 388/5

İtmez hareket *kümeyt-i meysüz*
Üftâdelere ayâg gerekdür
Kelîm G 93/2

Kümeyt-i bâde sensüz rind-i bî-ârâma râm olmaz
Benânûn gibi sâkî ana bir sîmîn licâm olmaz
Cem'î Efendi (Abdülkadiroğlu, 1999: 59).

Ayrıca bu at çeşidi şairlerin kalemleri (Bkz: Kalem) için bir benzetme unsuru olarak da sıklıkla zikredilmiştir (Küçük, 1988: 179):

Ne mümkindür Rızâyî geşt-i dest-i vasf-ı hâl itmek
Serâbistân-ı hayretde *kümeyt-i hâme* kalmışdur
Rızâyî G 50/5

Zabt olunmazdı *kümeyt-i kalemi* destinde
Hat-ı şi'rinden eger urmasa pâyına şikâl
Nef'î K 35/35

Aşağıdaki beyitte ise İran Hükümdarlarından Keykubâd'ın atının kümeyt olarak nitelendiğini görüyoruz. Bu atın aynı isimle adlandırılıp adlandırılmadığını bilmiyoruz:

Ben idüm ablak-ı subh edhem-i Şâm
Kümeyt-i Keykubâd u hing-i Behrâm
AÇN/1243

2.15. Kütel (Cenîbet)

Kütel, büyüklerin önünde çekilen yedek attır. Çıvgar da denilen bu ata cenîbe(t) ismi de verilir. Cenîbet-keş, yedek hayvanı çekip götüren anlamındadır (Levend, 1984: 370; Küçük, 1988: 179; Çeltik, 1997: 121; Develioğlu, 2002: 133). Bu at isminin diğer at isimleri arasındaki kullanım sıklığı (% 0,28)'dir.

Divan şiirinde çok sık kullanılmamış, bazı beyitlerde yukarıda bahsedilen anlamları doğrultusunda zikredilmiştir:

Râ'iz-i bahtını olup rahş-ı murâd üzre süvâr
Eşheb ü edhem-i rûz ü şeb ola ana *kütel*
Nef'î K 53/50

Celû-dârân *cenîbet-keş* olup zerrîn-inânlarla
Bu zîb ü ziyneti pîrâye-i kadr u vekâr eyler
Mezâkî K 8/50

Pîşgâhında *cenîbet-keş* şeh-i hâversitân
Mâh ana sîmîne-na'l-i sümm-i yekrân olmada
Arpaeminizâde Mustafa Sâmî K 5/36

Pâlâ ismi verilen at da atların yedeğinde çekilir (Levend, 1984: 372).

2.16. Mâdiyan (Kısrak)

Mâdiyan, kısrak (Bkz: Türkçe İsimler) anlamındadır (Levend, 1984: 370; Develioğlu, 2002: 560). Bu at isminin diğer at isimleri arasındaki kullanım sıklığı (% 0,14)'tür.

Mâdiyan bir dahi rahtı lülü
Üç adet rahş dahi sarsar-pû
Nedim (Levend, 1984: 370).

2.17. Matiyye

Matiyye binmeğe yarayan binek hayvanıdır. Matiyye-i nefs ifadesi ise binek atını andıran nefsi ifade eder. Bir hadis-i şerifte, "Nefsin binek atıdır onu hoş tut" denilmiştir (Kadri, 1945: IV/392; Levend, 1984: 370; Şemsettin Sâmi, 2004: 1365; Develioğlu, 2002: 586). Bu at isminin diğer at isimleri arasındaki kullanım sıklığı (% 0,14)'tür.

Matiyye divan şiirinde kullanım alanı çok sınırlı olmuş at isimlerindendir:

Yâ rab ne *matiyyeyle* gezer kaalib-i âlem
Ziya Paşa (Levend, 1984: 370)

2.18. Mudammer

Mudammer, koşu için hususî olarak zayıflatılmış ata verilen isimdir. (Levend, 1984: 370). Aşağıdaki beyitte bir başka at ismiyle (edhem) ile birlikte kullanılmıştır. Bu at isminin diğer at isimleri arasındaki kullanım sıklığı (% 0,14)'tür.

Anlar da çıkup birer ikişer
Hâme idi *edhem-i mudammer*
Seyyit Vehbî (Levend, 1984: 370).

3. FARSÇA İSİMLER

Aşağıda verdiğimiz isimlere ek olarak Farsça nevend, râhî ismi verilen atlar da vardır. Nevend, eşkini açık olan hızlı giden attır ve atlı postacılara da nevend ismi verilir (Levend, 1984: 372; Develioğlu, 2002: 829). Râhî de yorga yürüyüşlü attır (Levend, 1984: 372).

3.1. Bârgîr

Bârgîr; yük taşıyan, yük kaldıran beygir ve at manasının yanında, yük taşıyan hayvanata, hamallara, araba ve gemi gibi araçlara da yakıştırılmış bir isimdir (Develioğlu, 2002: 71; Şemsettin Sâmi, 2004: 262). Bu at isminin diğer at isimleri arasındaki kullanım sıklığı (% 0,28)'dir.

Bârgîr, diğer at isimleri arasında şairler tarafından pek tercih edilmemiş isimlerden olmuştur. Bunda kelimenin taşıdığı anlam çerçevesinin de etkisi vardır.

Mesihî'nin at isteğini anlatan manzumesinden alınan aşağıdaki beyitlerde şair, sahip olduğu bârgîrin kahrını çektiğini anlatıyor. Bu manzumenin ilerleyen kısımlarında da bârgîrin zayıflamış ve güçsüz yönlerine yönelik anlatımlar vardır (Bkz: Mesihî):

Bir *bârgîr* itdi atâ bana Kirdigâr
Üş bâr-ı kahr ile beni deng itdi rüzgâr
Mesihî K 17/1

Ne çekdügümi ben bu arık *bârgîr* ile
Şerh eylemek olur idi ömr olsa pâyidâr
Mesihî K 17/42

3.2. Bed-râm (Bkz: Tevsen)

3.3. Esb

Esb, Farsça; at, beygir, satranç atı manasına gelir (Develioğlu, 2002: 874; Golkarian, 2005: 25). Şemsettin Sâmi esb kelimesi için ayrıca Arapça at manasına gelen "feres" karşılığını da vermiştir (Bkz: Şemsettin Sâmi, 2004: 661). Kelimenin kısrak anlamı da vardır (Salehpur, t.y: I/111). Esb, Farsça'da genel anlamdaki atı ifade etmek için kullanılır. Esb diğer at isimlerine göre şiirlerde bir hayli çok geçmektedir. Bu at isminin diğer at isimleri arasındaki kullanım sıklığı (% 23,86)'dır.

Esb ile ilgili Farsça'da ve Osmanlıca'da mevcut olan kullanımlardan bazıları ve anlamları şu şekildedir: Esb-i süvârî: binek atı, esb-i müsâbaka: yarış atı, esb tâhten: at koşturmak, esb süvârî kerden: at biniciliği yapmak, esb-i serkeş: tevsen, âsî at, esb-i sabâ-reftâr: yel gibi koşan at, esp-rîz: at koşturma, çevgan oynama meydanı (Salehpur, t.y: I/111-112).

Esb, benzetme unsuru olarak birçok kelimeyle terkipler oluşturmuştur: Esb-i kâm, esb-i murâd, esb-i cefâ, esb-i tab', esb-i gurûr, esb-i nâz, esb-i fiten-i nâz, esb-i azimet, esb-i tâlî-i hurşîd, esb-i aşk, esb-i hâme, esb-i kilk-i tîz-pâ, esb-i neşât, esb-i hırs, na'l-i esb-i rûz, esb-i seyr vb.

Ayrıca esb kelimesini niteleyen veya onun bir özelliğini belirten kelimeler kullanılmıştır: Pây-ı esb, esb-i şeh, esb-i sabâ-rev, esb-i sabâ-reftâr, esb-i sabâ-reftâr-ı zîbâ, esb-i âşık, sümm-i esb, esb-i lâgar, esb-i sabâ-sür'at, pîş-i esb, esb-i perî-zâd, esb-i serkeş, şehsüvâr-ı esb, esb-i sebük-seyr, sûret-i esb vb.

Esb divan şiirinde adı en çok zikredilen at isimlerinden olup, beyitlerde genellikle genel anlamdaki atı ifade etmek için kullanılmıştır.

Rütbe-i sahnına sanma yanaşur *esb-i felek*
Kehkeşân urdı anun pâyına pâ-bend-i metîn
Kâmî K 16/9

Eylesün bâl-i Hümâdan kalem-i mûyînin
Sûret-i esbin eger itse musavvir tasvir
Nâbî K 8/29

Esbin o türk-i serv-kad gülşene itse tâhte
Gerden-i bülbüli be-tavk eyleye misl-i fâhte
Fehîm-i Kadîm G 271/1

3.4. Hargele

Hargele; eşek sürüsü, terbiyesiz, azılı kimse anlamlarının yanında, terbiye edilmemiş, binilmeğe alışmamış huysuz hayvanı da ifade eder

(Levend, 1984: 369; Develioğlu, 2002: 369). Bu at isminin diğer at isimleri arasındaki kullanım sıklığı (% 0,14)'tür.

Hücum itti mânend-i şîr-i yele
Dayansun mu şîr-i nere *hargele*
Sâbit (Levend, 1984: 369).

3.5. Küreng

Küreng; yanık, al renkli doru ve kula ata verilen isimdir. Kelimenin "kürend" ve "kürân" şekilleri de vardır. Ayrıca atların talim ettirildiği alan, koşuşturma alanı, çenber anlamına da gelir (Levend, 1984: 370; Küçük, 1988: 179; Develioğlu, 2002: 535-536; Golkarian, 2005: 344). Bu at isminin diğer at isimleri arasındaki kullanım sıklığı (% 0,28)'dir.

Küreng aşağıdaki beyitlerde bu anlamları doğrultusunda zikredilmiştir:

Kendi hûrşîd-i cihân-tâb u felekdir gûyâ
Zîr-i rânında o rehvâr u sebük-pûye *küreng*
Nef'î K 37/21 (Bkz: Rehvâr)

Ola mazbût-ı şâhid-i hükmün
Nâ-mülâyim *küreng-i çarh-ı berin*
Şehrî K 8/42

Gubâr-ı na'l-i küreng-i zafer sipâhından
Derûn-ı tîre-i a'dâ şikest ü muğberdir
Nazim (Levend, 1984: 370).

3.6. Rahş

Rahş, Farsça; gösterişli at anlamına gelir. Kırmızı ile beyazın karışımı gayet yürük bir atın da adıdır. Ayrıca Zaloğlu Rüstem'in atının adı Rahş'tır (Küçük, 1988: 179; Çeltik, 1997: 122; Şemsettin Sâmi, 2004: 661). Kelimenin ayrıca birçok sıfat anlamı da mevcuttur. Mütercim Âsım'ın hazırladığı Burhan-ı Kâtı adlı sözlükte, diğer kaynaklara göre çok geniş şekilde tanımlanmıştır:

Bu eserde “rehş” biçiminde alınan kelimenin altı temel anlamından bahsedilir.

Alaca renkli, aklı karalı anlamındaki kelimenin Arapça’daki karşılığı ablak olarak verilmiştir. Siyahla doru beyninde bir rengi olup, Türkçe’deki yağız dorunun karşılığıdır. Rüstem’in atının ismidir. Bazıları boz ata, bazıları da boz ve çil ata rahş ismini vermişlerdir. Kelime mutlak at manasına gelir. Başlamak anlamı da olan kelimenin; kutlu, mübarek, ters anlamları da vardır (Öztürk ve Örs, 2000: 621).

“Esb” kelimesi bu sözlükte “esp” şekliyle alınmıştır. Kelime Arapça’daki feresin karşılığı olup, genel anlamdaki atla birlikte satranç taşı atı da ifade eder (Öztürk ve Örs, 2000: 227). Bu at isminin diğer at isimleri arasındaki kullanım sıklığı (% 19,4)’tür.

Divan şiirinde çok sık kullanılmış olan rahş kelimesi ile ilgili tespit edilen kullanım şekillerinden bazıları şu şekildedir: Rahş-ı tab‘, pûye-geh-i rahş-ı kâm, sâye-i rahş, rahş-ı tecrîd, rahş-ı ikbâl, licâm-ı rahş-ı kilk, rahş-ı azm, rahş-ı azimet, rahş-ı himmet, rahş-ı nâz, sür‘at-i rahş, rahş-ı al, rahş-ı iclâl, pâye-i rahş, süm-i rahş, rahş-ı dâniş, rahş-ı endîşe, pây-ı rahş-ı gam, pâ-mâl-i rahş-ı hışm-ı cânân, pây-mâl-i rahş-ı kahr vb.

Rahş hızı ile şiirlere konu olmuştur (Küçük, 1988: 179). Bunun yanında rahş isimli atla çeşitli kavramlar arasında benzerlikler kurulmuş, bu atın gösterişli yönü de vurgulanmıştır:

Sür‘at-i rahşun o denlü *çâbük ü çâlâkdür*
Kalmadı âlemde hiç bâd-ı vezânun şöhreti
Kadrî K 12/5

Görelerdi nicedir cünbüş ü tavr u hareket
Şâha kalkaydı eger *rahş-ı ümîd-i dilzâr*
Şâkir K 3/74

Ol şehsüvâr-ı arsa-i devrân ki *rahşına*
Çerh itse na‘l ü mîh sezâ mihr ü ahteri
Münîf Antakî K 7/25

3.7. Rehvâr

Rahvan, eşkin ve sarsmadan yürüyen ata rehvâr adı verilir. Rehvâr için "katır" anlamı da verilmiştir. Kürenk isimli atla aynı anlamda da düşünülmüştür (Levend, 1984: 370; Küçük, 1988: 180; Çeltik, 1997: 122; Kanar, 2000: 605; Develioğlu, 2002: 875). Bu at isminin diğer at isimleri arasındaki kullanım sıklığı (% 0,85)'tir.

Bir beyitte rehvâr ve küreng birlikte ve aynı manada kullanılmıştır:

Kendi hûrşîd-i cihân-tâb u felekdir gûyâ
Zîr-i rânında o *rehvâr* u sebük-pûye *küreng*
Nef'î K 37/21

Rehvâr, râhvâr şeklinde de kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte kelimenin, "eşkin ve sarsmadan yürüyen rahvan" anlamı belirgindir:

Olursa pey-rev o çâpük-süvâr-ı nazma Nedîm
Semend-i tab'ı *râhvâr* olur giderek
Nedim G 61/6

Rehvâr kimi beyitlerde benzetmenin bir öğesidir:

Dilden dehâna çıkmaga yok şimdi tâkati
Rehvâr-ı âhı râh-ı mahabbetde yormışuz
Nâbî G 321/3

Rehvâr, diğer at isimlerinin niteleyicisi olarak da kullanılmıştır. Bu tip kullanımlarda rehvârın rahvan anlamı, o ismin sıfatı olarak kullanılmıştır:

Zihî kuvvet ki hân-ı cihân taht-ı hümâyunundan
O semte nîm-hatve sürmemişken *hıng-i reh-vârı*
Neylî Tar 35/4

3.8. Semend

Semend, Farsça; kula, çevik ve güzel at demektir (Levend, 1984: 371; Develioğlu, 2002: 935; Çeltik, 1997: 122). Şemseddin Sâmi bu kelimenin karşılığında ek olarak "rahş" kelimesini de kullanmıştır (Şemsettin Sâmi, 2004: 735). Semend isimli atın rengi sütlü kahve rengindedir (Salehpur, t.y: I/643). Ayrıca sarıya meyilli olan, al ile kır arası bir renkte olduğu da belirtilmiştir (Küçük, 1988: 180). Bu at isminin diğer at isimleri arasındaki kullanım sıklığı (% 22,30)'dur.

Semend kelimesi de şiirlerde sık sık kullanılmış, çeşitli kelimelerle terkipler oluşturarak benzetme unsuru olmuştur: Semend-i tab', semend-i azm, semend-i nâz, semend-i râhil, semend-i tegâfül, semend-i devlet, semend-i ikbâl, semend-i iclâl, semend-i murâd, semend-i hâme, semend-i çeşm, semend-i feth, semend-i aşk, semend-i seyl vb.

Semend kelimesiyle birlikte kelimeyi niteleyen çok sayıda sıfat ve kelimenin özelliklerini belirten ifadeler de sıklıkla kullanılmıştır: Zeyn-i semend, semend-i müste'âr, semend-i bâd-peymâ, semend-i cüst u çâpük-pâ, semend-i bülend, cevlân-ı semend, semend-i nâzük vb.

Semend kelimesi divan şiirinde en çok kullanılan at isimlerindendir. Kelime birçok beyitte sık sık zikredilmiştir. Kelimenin geçtiği beyitlerde, bazen kelimenin asli anlamıyla kullanıldığını görürken, bazen de genel anlamda at ismi olarak anlatıldığını görürüz.

Şairin tabiatı çevik ve hızlı bir at olduğu için, diğer şairlerin atları ona erişemez. Çünkü onun atı "semend"dir. Diğer şairlerin atı ise "esb" olarak nitelenmiştir. Semendin çevik ve güzel anlamı bu iki at ismi arasında karşılaştırma bakımından bir tercih olarak düşünülebilir. Aksi takdirde şairden, bu iki at isminden sadece birisini tercih etmesi beklenirdi:

Mantıkî irmez *semend-i tab'una* bir vechile
Olsa sad-bâr esb-i tab'-ı şâ'irân sür'at-nümâ

Mantıkî G 1/5

Semend kelimesi, bazen devletin teşbih edildiği çevik bir attır.

Şehsüvâr-ı arsa-i ikbâl ü izzetsin müdâm
Olmasun şâhum *semend-i devletün* bî-zîn ü raht
Şeyhülislâm Yahyâ G 29/3

Aşağıdaki beyitten savaşta kahramanlık göstermiş gazilerin sefere çıkmadan önce atlarının ayaklarını kınaladıklarını öğreniyoruz. Bu at semend'dir:

Gâzîler *pây-ı semendin* yine hınnâladılar
Hûn-ı a'dâyı o dem k'eylediler seyl-i revân
Bâkî K 2/23

Şair, sevgilinin semendini gördüğü zaman gözyaşları taşar, uçsuz bucaksız deryalar saba yeliyle dalgalanır:

Semend-i yâri görsem cûş ider eşk-i revân yir yir
Sabâdan mevc urur gûyâ ki bahr-i bî-kerân yir yir
Bursalı Rahmî Çelebi G 27/1

Semend kelimesi daha birçok beyitte zikredilmiştir:

Semend-i yâri görsem cûş ider eşk-i revân yir yir
Sabâdan mevc urur gûyâ ki bahr-i bî-kerân yir yir
Bursalı Rahmî Çelebi G 27/1

Açıldı şukke-i râyât-ı rahmet âleme ol şeb
Semend-i azm ol şeb oldı felek peymâ
Va'dî K 1/22

Rüstem'in meşhur atı Rahş, aşağıdaki beyitte semend olarak anlatılmıştır. Semend, bu beyitte atın isimini değil, çevik ve hızlı oluşunu ifade eder:

Ben idüm Rüstem-i Zâl'ün semendi
Ben idüm merkeb-i Kaydâr-ı hindî
AÇN/1240

3.9. Şebdîz

Gece renkli, karayağız ve soylu ata şebdîz ismi verilir (Levend, 1984: 371; Küçük, 1988: 180; Develioğlu, 2002: 981). Hüsrev-i Pervîz'in atının ismi de olması yönünden , "Özet At İsimleri" başlığı altında ayrıntılarıyla ele alınmıştır. Bu at isminin diğer at isimleri arasındaki kullanım sıklığı (% 2,72)'tür.

Şebdîz, divan şiirinde farklı beyitlerde çoğunlukla Hüsrev-i Pervîz'in atları Şebdîz ve Gülgûn ile birlikte tevriyeli biçimde kullanılmıştır. Bunun yanında şairler tarafından bu atın siyah rengine de telmihler yapılarak, çeşitli çağrışımlar oluşturulmuş, benzetmeler yapılmıştır (Bkz: Âh):

Râ'iz-i devlet ü ikbâline olsun dâ'im
Eşheb-i râm-ı sebük-seyr ü musahhar *şebdîz*
Rızâyî K 19/30

Şebdîz-i âh ile gice koşdum zebûn olup
Hıng-i felek dilin çıkarur sanmanuz şihâb
Emrî G 34/4

3.10. Tekâver

Tekâver, yorga yürüyüşlü (binicisini sarsmayan), koşucu, seğirtici attır. Esb-i tekâver, koşu atıdır. Kelimenin; koşan, tez ayak gibi sıfat anlamları da vardır. (Levend, 1984: 371; Küçük,1988: 180; Kanar, 2000: 343; Develioğlu, 2002: 1064). Bu at isminin diğer at isimleri arasındaki kullanım sıklığı (% 0,85)'tir.

Tekâver, hız kavramının öne çıkarıldığı beyitlerde şairler tarafından tercih edilerek, onun hızına ve koşuşuna yönelik nitelemeler yapılmıştır. Felekle ilgili benzetme unsuru da olmuştur (Küçük, 1988: 180):

Rikâbında kürsî gerek tâc-ı Kisrâ
Ola şol zamân kim *süvâr-ı tekâver*
Bâkî K 3/11

Gül-gûn-ı câmı her kişi meydâne sürdi biz
Gerd-i süm-i tekâver-i ümmîdi görmedük
Nâilî G 222/5

Tekâver-i felege oldı devlet ile *süvâr*
Sevâd-ı magribe dek ide tâ ki azm-i sefer
Şeyhülislâm Yahyâ K 3/2

Aşağıdaki beyitte tekâver ismi geçmemekle birlikte, onun yürüyüşü olan “yorga” ya değinilirken, beyitten atın eşkin ve yügrük yürüyüşünün de yorga ile aynı anlamda düşünüldüğünü görüyoruz:

Bana meydân bisât-ı rub‘-ı meskûn
Hünerde yügrük ü yorga vü eşkün
AÇN/1275

3.11. Tevsen

Tevsen, Farsça; iyi, azgın ve sert at anlamına gelir. Mecazi olarak da dikbaşlı sıfatını karşılar (Kadri, 1927: II/194; Devellioğlu, 2002: 1103; Şemsettin Sâmi, 2004: 451). Burhân-ı Katı adlı sözlükte; umumen vahşi ve hususen serkeş, bî-talim, harun ve sıçrağan ata tevsen denildiği belirtilmiştir (Öztürk ve Örs, 2000: 774). Ayrıca evcilleşmemiş genç ata da tevsen denir (Küçük, 1988: 181). Anlamsal olarak güçlü bir atı niteliyor olması divan şiirinde çok kullanılmasında bir etkendir. Bu at isminin diğer at isimleri arasındaki kullanım sıklığı (% 4,40)’tır.

Tevsen benzetme unsuru olarak birçok kelimeyle terkip halinde kullanılmıştır: Tevsen-i çerh, tevsen-i çarh-ı bed-râm, tevsen-i ferâğ, tevsen-i âh, tevsen-i nefs, tevsen-i murâd, tevsen-i fehm, tevsen-i âmâl vb.

Ayrıca tevsen kelimesiyle birlikte birçok niteleyici sıfat kullanılmıştır: Sür'at-i tevsen, tevsen-i hoş-hırâm vb.

Tevsen kelimesinin dikbaşlı ve sert at anlamı bazı beyitlerde belirgindir ve şairlerce bilinçli kullanılmıştır. Kimi manzumelerde ise şairlerce tevsen kelimesinin asli anlamına dikkat edilmemiş, genel at anlamında da alınmıştır. Ancak bu şekilde kullanımından ziyade bu at isminin çoğunlukla benzetildiği ve yakıştırıldığı kavramlarla birlikte uyum içinde ve asli anlamı düşündürülecek biçimde kullanıldığını görürüz:

Şevk ile süvâr olsan n'ola *tevsen-i âha*
Bir gün ola vâsıl ola dil şâyed o mâha
Nâbî Muammeyat 60

Bu at isminin felek ile birlikte çok zikredildiğini de görürüz:

Bir şehsüvâra olmağ içün *tûsen-i felek*
Mihr ü mehi rikâb uyanın kehkeşân ider
Livâyî G 88/5

Güneş tek *tevsen-i çerhe* senün tek çıhmadı bir er
Egerçi gördi minmiş özine bu semend erler
Hidayet Çelebi G 69/3

Bed-râm da sert başlı at anlamındadır (Develioğlu, 2002: 78). Aşağıdaki beyitte tevsen ile birlikte kullanılmıştır:

Zîn-i hûrşîd ü rikâb-ı meh olur çîde yine
Zîr-i rân olsa eger *tevsen-i çarh-ı bed-râm*
Nâbî K 12/5

3.12. Yekrân

Yekrân, Farsça; soyu temiz cins at, sarı ve kırmızı arasında al renkli necîb at gibi anlamlara gelir (Levend, 1984: 372; Çeltik, 1997: 123; Devellioğlu, 2002: 1159). Bu at isminin diğer at isimleri arasındaki kullanım sıklığı (% 0,85)'tir.

Yekrân, at ismi olarak değişik şekillerde geçer: Yekrân-ı çarh-ı vajgûn, nakş-ı na'l-i pây-ı yekrân, nîme-i na'l-i süm-i yekrân-ı zafer, yekrân-ı ihtimâm vb.

Yekrân isimli atın sahip olduğu anlamlar bazı beyitlerde belirgindir. Memduhun kazandığı zaferin anlatıldığı aşağıdaki beyitte; zafer, soyu temiz bir at olan yekrâna benzetilmiştir:

Gösterdi Hudâ anı mukaddemce nümûne
Yâ *nîme-i na'l-i süm-i yekrân-ı zaferdir*
Şâkir K 8/9

Aşağıdaki beyitlerde de yekrân kelimesinin asli anlamına vurgu yapıldığı açıktır. İlk beyitte ihtimâm (özen) yekrâna benzetilirken, burada bu at isminin soyu temiz anlamının vurgulandığı görülür. Diğer beyitte ise yekrânın vasıfları verilmemesine rağmen, bu atın kendine has özelliklere sahip bir at olduğu açıktır:

Kimdür olan bu arsada menzil-res-i murâd
Yekrân-ı ihtimâmı sebük-tâz iderse de
Nâbî G 809/5

Nakş-ı na'l-i pâ-yı yekrânun temâşâ eyleyip
Bi't-tabi' meyl etmemek olmaz idi mecbûr-ı îd
Şâkir K 6/20

Bunun yanında bazı beyitlerde ise yekrânın bu anlamına vurgu yapılmayarak sıradan bir at ismi gibi zikredilmiştir. Ancak bu tür beyitlerde bu

at isminin ne şekilde kullanıldığı, ancak o beytin anlamından ve diğer kelimelerin bu at ismiyle olan alakasına bakarak anlaşılabilir:

Yeter ey bî-ser ü pâ bu pehn-i deşt-i mezelletde
Leked-hârsam *yekrân-ı çarh-ı vajgûn* oldun
Topkapılı Feyzî G 50/3

Sahîfe-i sühanimde yazıldı sanma ki dâl
Düşürdü na'lin o vâdîde hâme *yekrân*
Sabrî (Levend, 1984: 372).

4. ÖZEL AT İSİMLERİ

4.1. Aşkar

Aşkar divan şiirinde değişik beyitlerde zikredilmiştir. Battal Gazi'nin Aşkar-ı Dîvzâde isimli atı, kasidelerde övülen kişilerin atını anlatmada kullanılmıştır:

Rüstemün *Aşkar-ı dîv-zâdını* kim yâd eyler
Kim görürken bu kadar esb-i küheylân hâlâ
Nazîr İbrahim K 16/3

Esb-i gülgûnu eylese tasvîr
Bâl açar hem-çü *Aşkar-ı dîv-zâd*
Şeyh Gâlip K 24/14

Aşağıdaki beyitte Hz.Hamza'nın aşkarına telmihte bulunulmuştur. Fakat bu atın isminin "Aşkar" isminde olup olmadığını bilmiyoruz. Bu Hz.Hamza'nın aşkar cinsi başka isimli atını da ifade ediyor olabilir:

Ben idüm *Hamza'nun aşkar* perî-zâd
Ali'nün Düldüli meşhûr iden ad
AÇN/1239

Aşağıdaki iki beyitte ise Behrâm'ın aşkar ve hing atlarından söz edilmiştir. Bu tip nitelemeler muhtemelen, o kahramanın atının nasıl bir at cinsi olduğunu anlatmada kullanılmıştır. Bu atların bu isimle de anılmış olması ihtimal dahilinde olsa da bu iki beyit bize kahramanların atlarının değişik at isimleriyle de anlatılmış olabileceğini göstermektedir. At isimleri esasında sahip oldukları farklı anlamlar ve değişik özellikteki atları ifade etmeleri sebebiyle bu şekilde kullanılmışlardır:

Olsa bu cilve bu nâz *Aşkar-ı Behrâmda* ger
Zühre gökden iner olurdu dil-ârâm ana
Nef'î K 17/33

Ben idüm ablak-ı subh edhem-i Şâm
Kümeyt-i Keykubâd u hing-i behrâm
AÇN/1243

4.2. Burak

Hz. Muhammed'in Miraç Gecesi'nde göğe yükselirken bindiği atının adı Burak'tır. Kelime, "parıldamak, şimşek çakmak" anlamına gelen berk kelimesinden türetilmiştir. Renginin saf ve parlak olması ve şimşek gibi hızlı hareket etmesinden dolayı bu adı almıştır. İsrâ sûresinin ilk âyetinde, Allah'ın bir gece Hz. Peygamberi Mescid-i Harâm'dan Mescîd-i Aksâya kadar yürüttüğü bildirilse de bu ayette bu yolculuğun Burak ile gerçekleştiğine dair bir işaret yoktur. Bu hadise ancak hadislerdeki bilgilerle anlaşılmaktadır. Kaynaklarda Burak; beyaz renkli, süratli ve katırla eşek arasında bir yapıya sahip binek olarak anlatılır. Ayrıca hadislerin bir kısmında, uzun kulakları ve uyluklarına bitişik iki kanadının bulunduğunu ve bu kanatları sayesinde çok uzak mesafeleri katedebildiğine değinilir (Öz, 1992: 417).

Miraç hadisesinde Hz. Peygamber'e refakat etmesinin dışında, diğer peygamberlere de hizmet ettiği rivayet edilmiştir. Hz. İbrahim, Kâbeyi ziyarete giderken bu bineği kullandığı için, Burak'tan, " İbrahim'in bineği" şeklinde de söz edilir. Bunun dışında kıyamet gününde mahşer yerindeki ümmetlerine

ulaşabilmeleri için, Salih Peygamber'e deve, Hz. Muhammed ve kızı Fatma'ya ise Burak'ın verileceği nakledilen rivayetlerdendir (Öz, 1992: 417).

Burak, divan şiirinde de geçen at isimlerindendir. Divan edebiyatının İslâm dini ve İslâmî kültürle olan bağından dolayı, Burak motifi de dinî bir motif olarak işlenmiştir. Özellikle miraciyye veya miracnâme tabir edilen eserlerde Burak teması geniş yer tutar. Bu eserlerde Burak, bazen beyitler, bazen de müstakil bölümler halinde yer almıştır. Bunun dışında, Hz. Peygamber'i konu edinen; naat, mevlid, sîret gibi dinî türler içinde; Leylâ ve Mecnûn gibi aşk ve macera ağırlıklı mesnevilerde; kaside ve gazellerde de Burak'ın yer aldığı görülür. Sahip olduğu değişik ve fevkalade özelliklerine telmih ve teşbih yapılmak suretiyle bu türler ve şekiller dışında kalan manzum parçalarda da zikredilmiştir (Uzun, 1992: 417-418).

Şairlerin tasvirlerinde dudağı la'l, dişi mercan, kulağı yakut, zümrüt veya zebercedden, yelesi müşkten, saçı müşk gibi siyah, etek gibi uzun, gözü zühre-sıfat, parlak, berrak, nergis gibi de süzgün olarak anlatılır. Başı la'lden, alnı kırmızı yakuttan olup karnı sarı, göğsü ak renklidir. Kanatları kızıl yakuttan, ayağı zümrütten, tırnağı inciden, örtüsü ise gümüştendir. Parlaklığı, şimşek gibi yeri göğü aydınlatır. İtaatkâr, sevimli ve yumuşak huyludur. Kudüs kadar değerlidir (Uzun, 1992: 418).

Minyatürlere de konu olan Burakla ilgili edebiyatla minyatürün etkileşimi sonucunda İslami kaynaklarda rastlanmayan bir Burak şekli ortaya çıkmıştır (Uzun, 1992: 418).

Miraciyye türünde yazılmış kaside örneklerinde, Burak, İslami kaynaklarda yer alan bilgilerin ötesinde çoğu zaman abartılı ve olağanüstü özellikleri pekiştirilerek anlatılmıştır. Ayrıca bazı miraciyyeler içinde sadece Burak'ın anlatıldığı tasvirî ve hikayevi kısımlar da mevcuttur. Burak, çoğunlukla Hz. Muhammed ile birlikte anılır. Aşağıdaki beyitte şair, büyücü ve sihirler yapan Besâme'nin Hz. Muhammed'i Burak üstünde gördüğü zaman imâna geleceği anlatılmıştır.

Burâk-ı berk-inân üzre görse mihr-i cemâlin
Gelürdi sıdk ile imâna sihrsâz Besâme

Rızâyî K 5/26

Sevgili temasının işlendiği beyitlerde de Burak önemli bir unsur olarak göze çarpar. Bazen sevgilin atı Burak ile eşdeğer görülür. Sevgili kutsal ceylanları saçlarının kıvrımlarıyla avlayan bir avcıdır. Şair bu durumda onun naz atına Burak yakıştırması yapar:

Kâkül-i pîç (ü) tâbla sayd-ı gazâl-i kudsi kıl
Rahş-ı Burâk-ı nâzunı vâdi-i terk-i nâza vir
Kadrî G 31/2

Burak, bazen de kasidelerin medhiyye bölümlerinde övülen kişinin yüce sıfatlarının anlatımında bir vasıtadır. Devlet yönetiminin üst kademesinde bulunan bir kişi veya padişah için yapılan nitelemelerden biri de devlet meydanının şehsüvarı olmasıdır. Kimi zaman o şehsüvârın bindiği at Burak olur:

Bugün ol şeh-süvâr-ı fâris-i meydân-ı devletdür
Burâk-ı rahş-ı himmet birle aldı şimdi meydânı
Kadrî K 5/54

Burâk birçok beyitte değişik şekillerde işlenmiştir:

Cân *Burâk-ı himmete* binmiş durur
Yir yüzinde olmaz ol atun izi
Kadı Burhaneddin G 702/5

Atun *Burâk* u hulleyiken hâs hil'âtun
Lutfun ne çok durur ki kabân eyledün abâ
Cemâlî K 3/30

Burak miraciyye türünde yazılmış manzumelerde de önemli yer tutar. Bu manzumelerde Burak ile ilgili var olan bilgilere yapılan telmihlerin yanında, onunla ilgili zengin tasvirler yer alır.

Bosnalı Alaeddin Sâbit Divanı'nda "Mirâciyye" başlığı altında kaside nazım şekliyle yazılmış, 110 beyitten oluşan bir manzume yer almaktadır.

Divanın ilk kasidesi olan miraciyye türündeki kasidenin 56. ve 65.beyitleri arasında Burak'a yönelik çok yoğun ve zengin bir tasvir vardır. Bu kısımda bazı rahşiyyelerde bile rastlanmayacak ölçüde atla ilgili isim ve terimler kullanılmıştır: Rahş, rahş-ı âsümân-peymâ, cinân-ıstabl, meh-satl, felek-bergüstvân, Süreyyâ-raht, âsümân-yancık, Cevzâ-teng, sitâm, ablak, inân vb. Bu kısımda ata ait eşyalar Burak'a yakıştırılırken, onun üstünlüğünü ve olağanüstü bir varlık oluşunu vurgulayan kavram ve terimlerle eşleştirilerek ifade edilmiştir: Burak, gökyüzünü boydan boya katedebilir, onun barındığı yer cennet ahırıdır, aydan su kabı vardır, felek o atın örtüsüdür, ay onun nalıdır vb (Bkz: Alaeddin Sâbit K 1/56-65):

Aceb rahş idi ol rahş-ı çerâ-gâh-ı fezâ-yı kuds
Cinân ıstabl ü meh-satl ü melek hüddâm ü sarsar-pâ
Alaeddin Sâbit K 1/59

Sitâm-ı âfitâb-envârı pervîn-i sipihr-i nûr
Şikâl-i pây-ı hôş-reftârı zülf-i pür-ham-ı havrâ
Alaeddin Sâbit K 1/61

"*Burada Burak, maddi bir binek gibi tasvir edilerek, rahşiyye üslûbu tercih edilmiştir*" (Akkuş, 2006: 207). Bizim kanımıza göre rahşiyye üslubunun kullanıldığının söylenmesi, Burak'ın maddi bir binek gibi anlatılması sonucunda oluşan bir üsluptur. Divan şiirinde anlatılan at, kimi zaman somut bir attır. Zaman zaman benzetme unsurlarıyla birlikte ve soyut olarak kullanılsa da tek başına rahşiyye türünü temsil eden orijinal örneklerde at, yaşanılan hayatın bir öğesidir. Rahşiyye ve miraciyye türü arasında yer alan atın anlatılışına yönelik ayrımlardan birisi de bu kabul edilebilir. miraciyye içindeki anlatımların rahşiyye üslubuna yaklaşması, aslında bu anlatımların maddi ve somut olana yönelmesiyle ilgilidir.

XVII. yüzyıl şairlerinden Va'dî'nin divanında yer alan ilk kaside bir miraciyye örneğidir. Kasidenin özellikle 44.beytinden sonra Burak'a yönelik tasvirî anlatımlar vardır (Bkz: Va'dî K 1). Miraciyyelerdeki Burak tasvirlerine

yönelik bu kaside üzerinde, benzerlerine örnek oluşturması açısından kısaca durmak istiyoruz.

Toplam 89 beyitten ibaret olan miraciyye türündeki bu kasidede, tematik açıdan yoğunluk Burak ve onun etrafındaki tasvirlere yöneliktir. Özellikle 44. beyitten sonra şairin Burak ile ilgili anlatımlara ağırlık vererek, onu çeşitli yönlerden nitelediği görülür.

Burak; benzersizdir, süslenmiştir ve cennet bağından gelmiştir:

Getürdim yâ Resûlallâh senünçün hûld bagından
Müzeyyen bir Burâk-ı mu'teber k'olmaz ana hemtâ

Va'dî K 1/44

Burak'ın vücut azaları ve görünüşü, şairin hayal dünyasına göre tasvir edilirken, Burak maddi bir binek hayvanı gibi somutlaştırılır:

Temâşa it hilâl-âsâ her iki gûş-ı mevzûnı
Sipihr-i hüsne olmuş her biri bir gurre-i garrâ

Va'dî K 1/45

Bu kasidede Burak ile ilgili tasvirler, tavsifler ve anlatımların bazıları şu şekildedir: Burak'ın gözünden cevherler saçılır (B 47). Yelelerinden anber kokuları yayılır (B 48). Cennetteki tavus kuşunu andırır (B 49). Sinesi, parlak bir güneşi andırır (B 50). Hz.Peygamber ona korkusuzca biner (B 55). Şimşek hızındadır ve rengi beyazdır (B 57) vb.

Verdiğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere miraciyyelerde anlatılan Burak şairler tarafından çoğunlukla somutlaştırılmıştır. Oysaki kaynaklarda Burak çoğunlukla manevi bir varlık olarak anlatılır. Buralarda Burak'ın maddi olarak algılanışı ve ona yönelik benzetme ve anlatımların da maddi unsurlarla desteklenmiş olması, İslamiyette hakkında çok ayrıntılı bilgiye sahip olunmayan Burak'ın şair muhayyilesindeki tanımlanışından ve algılanışından başka bir şey değildir. Şairin amacı Hz. Peygamber'in bu bineğini üstün vasıflarla anlatmak ve onu en iyi şekilde övmektir. Şair bunları yaparken aynı zamanda Burak'ın maddi anlamda resmini de çizmiş olur.

Ayrıca Burak ile ilgili anlatımlarda şairin hayallerine ek olarak İslami kaynaklarda Burak'ın yer alış biçimi de şairin ifadesiyle aktarılır. Aşağıdaki beyitte Burak'ın hilal şeklinde düzgün iki kulağa sahip olduğu anlatılmıştır. Kaynaklarda da Burak'ın uzun kulaklarından bahsedilir (Bkz: Öz, 1992: 417):

Temâşa it hilâl-âsâ her iki gûş-ı mevzûnı
Sipihr-i hüsne olmuş her biri bir gurre-i garrâ
Va'dî K 1/45

Burak'ın kaynaklarda ve hadislerde anlatılan beyaz rengi (Bkz: Öz, 1992: 417) aşağıdaki beyitte, beyaz at anlamına gelen hink ile ifade edilmiştir. Burada hink ismi şair tarafından bilinçli kullanılmıştır. Miraciyyelerdeki bu ve benzeri beyitler, Burak'ın kaynaklarda yer alış biçiminin, şairler tarafından edebî bir şekilde ifade edilişidir:

Sürüp ol cây-ı hurremden o hink berk-i cevlânın
Azîmet itdi eflâke niyâz-ı subhgâh-âsâ
Va'dî K 1/57

Miraciyyelerdeki Burak ile ilgili tavsif ve tasvirler rahşiyye türüne yakın olmakla birlikte bu tür örnekleri rahşiyye türü içerisinde değerlendirmek doğru olmaz. Bu ve buna benzer at tasvirlerinin yer aldığı kısımlar, miraciyye türü içerisinde rahşiyye üslubu ve tarzının tercih edildiği kısımlar olarak düşünülmelidir. Miraciyyelerde tek başına Burak'ın anlatımı yoktur. Burak ve ona ait tasvirler bu türün içerisinde, kimi yerlerde birkaç beyit, kimi yerlerde ise uzunca bir bölümdür. Tek başına müstakil bir yapıya bürünmemiş olması, bu kısımları rahşiyye türü içinde değerlendirmemizi güçleştirir. Ayrıca Burak tasvirlerinin yer aldığı kısımlara rahşiyye dendiğinde, manzumenin bütününü kapsayacak bir niteleme yapılmış olur ve diğer manzumelerdeki benzer tasvirî kısımların da bu tür içerisinde zikredilmesini gerektirir. Bu bakımdan bu kısımları rahşiyye üslubunun hakim olduğu kısımlar olarak değerlendirip, bu kısımların yer aldığı manzumeleri de miraciyye türü içerisinde zikretmek en doğrusu olacaktır. Ayrıca bu tip tasvirlerin, geniş at tasvirlerine ve netice de rahşiyye türünün oluşumuna zemin oluşturduğu unutulmamalıdır.

4.3. Düldül

Düldül, Hz. Muhammed'in ester cinsi katırının adıdır. Kelime aynı zamanda da "kirpi" anlamına gelir (Develioğlu, 2002: 193). Kaynaklarda kır veya daha açık renkte olduğu söylenir. İskenderiye kralı Mukavkıs'ın peygamberimize hediye ettiği Düldül, daha sonra peygamberimiz tarafından Hz. Ali'ye verilmiştir. Hz. Ali savaş zamanlarında cesur bir hayvan olan Düldül'e binmiş, vefatından sonra da Abdullah b.Cafer tarafından beslenmiştir. Düldül genellikle Alevi-Bektaşi edebiyatında işlenmiştir (Pala, 2000: 116). Düldül'ün erkek mi dişi mi olduğuna dair kesin bir kayıt bulunmamaktadır. Konuyla ilgili literatürlerde düldül için, "beyaz renkli dişi katır" ifadesi kullanılmıştır. Bazı Arapça kaynaklarda erkek olduğu rivayet edilir (Yardım, 1994: 20).

Düldül Fars edebiyatı ve Türk edebiyatının klasik, tasavvufi ve dini-destani metinlerinde Hz. Ali ve zülfikar adlı kılıcı ile birlikte anlatılır. Bazı kaynaklarda Hz. Ali'nin savaşlarda düşmanlarını kılıcı zülfikâr ve katırı Düldül'ün maharetleriyle yendiğine değinilir. Bu husus, Hz. Ali etrafında oluşturulmak istenen tenasüp sanatının bir gereği olarak şairlerce çok rağbet görmüştür. Halk arasında Düldül Hz.Ali ile özdeşleşmiştir. Hz. Ali'ye bu sebeple "şah-ı Düldül-süvâr" denilmektedir. Manzumelerde gerek Düldül, gerekse zülfikar bazı özelliklerinden dolayı müşebbehün bih, yani kendisine benzetilen olarak geçer. Ayrıca Düldül'ün kırk günlük yolu bir günde kateden olağanüstü çevikliği ve hızı, şairlerin yeni mazmunlar yaratma yeteneğine sahip süratli tabiatlarının benzetildiği bir mazmun olarak dikkat çeker (Uzun, 1994: 10).

Divan şiirinde Düldül'den zaman zaman bahsedilmekte, bazı beyitlerde de Hz. Ali ve onun kahramanlığı ile birlikte anlatılmaktadır. Birçok beyitte çeşitli unsurlarla arasında benzetme ilişkisi kurulmuştur. Düldül, divan şiirinde genellikle kuvvetli ve kudretli atı sembolize etmek amacıyla şairler tarafından seçilmiştir:

Destünde Zülfekâr-ı Alî nevk-i hâmedür
Bâkî semend-i tab'un olur *Düldül* eylesen
Bâkî G 255/5

Ebu'l-Kâsım durur cedd-i şerîfün
Kulı Kamber atı *Düldül* Hüseyn'üm
Livâyî G 306/4

Düldül, sevgilinin anlatıldığı manzumelerde de kullanılmıştır. Kalem, Düldül gibi olan bir ata teşbih edildiğinde, bu atın binicisi de Hz. Ali olacaktır:

Tâb-âver olmaya o mehün bâr-ı vasfına
Vassâfı ger Alî ise de *Düldül-i kalem*
Vahyî G 179/2

Şair, kasidede olduğu gibi bazen de gazelde kendisini övücü sözler kullanır. Çoğunlukla şiir veya söz arsasının iyi bir at binicisi olarak kendilerini övmüş olan kimi şairler, bazen de mazmun arsasında diğer şairlerden üstündürler. Aşağıdaki beyitte şair, mazmun arsasında kendisiyle eş olacak kimsenin bulunmadığını anlatırken, tabiatının hoş salınışlı atının da bu arsada Düldüllendiğini, yani onun üstün vasıflarına büründüğünü anlatmak istiyor:

Arsa-ı mazmunda olmaz hem inân kimse bana
Esb-i hoş-reftâr-ı tab'ım Şâkirâ *Düldüllenir*
Şâkir G 34/5

Aynı şekilde şairler için, şiir sanatları söz konusu olduğunda, Düldül benzetme unsuru olarak kullanılmıştır:

Muhîtî *Düldül-i tab'ına* irmez
Suhanda nazm ile Selmân olursa
Muhîtî G 175/5

Şu rütbe Nâşidâ çâbük-rev-i meydân-ı ma'nâ kim
Semend-i hâme gûyâ arsa-i himmetde *Düldüldür*
Naşid İbrahim Bey G 25/10

Hayder-i Kerrârıyam meydân-ı nazmun Bâkiyâ
Nevk-i hâme Zü'l-fekâr u tab' *Düldüldür* bana
Bâkî G 12/5

Bir beyitte de Düldül'den rengi dolayısıyla söz edilmiştir:
Sürünce *esb-i düldül-fâm* musîrsin sen şecâ'atle
Feleklerde melekler cümle tahsîn itdiler anı
Naşid İbrahim Bey K 5/17

4.4. Gülgûn (Bkz: Şebdîz)

4.5. Rahş

Şehname'de kendisinden bahsedilen Zaloğlu Rüstem için belirli bir yaştan sonra şanına yakışır bir at aranmaya başlanır. Her at onun ağırlığını kaldırmadığı için en sonunda Rahş isimli at bulunur. Bir seferinde atı çalınınca onu aramak için Semengan adlı ülkeye gelen Rüstem oranın padişahının kızıyla evlenir (Tökel, 1998: 254).

Rüstem'in kahramanlığı şairler tarafından değişik meselelerle bir karşılaştırma malzemesi olarak kullanılmıştır. Bâkî bir beytinde Rüstem'in meşhur atı Rahş'tan bahseder, onun ata binmedeki üstünlüğünü de zikrederek, kendisini Rüstem, yaratılışı da rahş olarak tasvir etmiştir. Buradaki sembolik anlatım şiir yazma alanındaki üstadlıkla ilgili olmalıdır (Tökel, 1998: 263):

Benem bu arsada kim *rahş-ı tab*'*ı* depredicek
Vücûdı hasm ola pâ-mâl olursa Rüstem-i Zâl
Bâkî K 20/42

Bazı beyitlerde Rüstem ve atı Rahş; hem rahş atı manasında, hem de Rüstem'in kendi atını kastedecek biçimde tevriyeli kullanılırken, telmihler de yapılmıştır:

Arsa-ı heycâda resm-i na'l-i rahş-ı fahr ile
Rûh-ı Rüstem gerdûn-ı bâzûsına halhâl eder
Şâkir K 24/20

Rüstemin atı şiirlerde, onun kahramanlığıyla iç içe anlatılmış, kimi zaman da benzetmenin bir öğesi olarak manzumelerde yer bulmuştur. Rahş'ın geçmediği beyitlerde bile, Rüstem'in bu atını çağrıştıracak ifadeler veya onun atına veya biniciliğine vurgu yapan özellikler kullanılmıştır:

İy *Rüstem-i fazl-ı yek-süvâra*
Ve'y ârif-i kârvân-ı ma'nâ
Kadrî K 6/27

Rüstemin iyi at biniciliği kimi beyitlerde farklı at isimleriyle, Rahş isimli atı zikredilmeden de anlatılmıştır:

Odur o *Rüstem-i ablak-süvâr-savlet* kim
Hirâs-ı kahrı ider pili mûr-mikdâr
Şeyhülislâm Es'ad K 9/37

Aşağıdaki beyitte şair Rüstem'in atını Battal Gazi'nin meşhur atı Aşkar-ı Dîv-zâd ile bir düşünürken, onun atının ismine değinmemiş, küheylan sürüsünü, onun atına üstün tutmuştur:

Rüstemün Aşkar-ı Dîv-zâdını kim yâd eyler
Kim görürken bu kadar esb-i küheylân hâlâ
Nâzir İbrahim K 16/3

Rüstem'in atı Rahş, manzumelerde telmih yoluyla, başka at isimleriyle bir arada da verilmiştir:

Ben idüm *rahş-ı Rüstem* hing-i İshâk
Siyeh Kaytôs idüm meşhûr-ı âfâk
AÇN/1242

4.6. Refref

Refref, Hz. Peygamber'in Miraç Gecesi'nde bindiği atlardan birinin ismidir. Peygamberimiz bu hadisede Burak isimli attan indikten sonra, Refref denilen yeşil ata binerek yolculuğuna devam etmiştir. Peygamberimiz Refref ile Kürsî'ye kadar gitmiştir. Burada bu attan inerek yalnız başına ilerler ve çeşitli manevi mekanlara uğradıktan sonra, dönüşte tekrar Refref'e binerek, Sidretü'l-Müntehâ'ya gelir (Pala, 2000: 284).

Refref divan şiirinde de zaman zaman anlatılmıştır. Refref'in geçtiği manzumelerde bu binek, telmih yoluyla Miraç hadisesindeki yeriyle, manevi algılanışıyla yer almıştır, bazı manzumelerde ise benzetmenin bir öğesi olmuştur:

Nedür kaldığı Cibril müntehâda
Olup *Refref* delîli ol arada
Geçüp lâhûtı cânâ mâverâda
Nedür bin bir kelâmı kibriyâda
İşitdün mi kemâl ehlinden anı
Ali Senâyî   Muh 8/III

Bist u heşt harf oldı Hakdan geldi Cibrîl Ahmede
Harf-i mu'cem *Refref* oldı eyledi mi'râc-ı ışk
Muhîtî   G 116/6

Geh hâmil-i sırr-ı dü-cihân *refref-i tab'ı*
Perhâşgeh-i ma'nîde gehî şîr-i jiyândur
Mezâkî   K 30/15

Yeri ger döşek ediben taşı ben yasduğ edersem
Eşiğinde bana yeğrek cinân içinde Refref'ten
Kadı Burhaneddin (Pala, 2000: 328)

4.7. Şebdîz

Şebdîz, iki anlama gelmektedir. İlki, karayağız at; ikincisi Hüsrev Pervîz'in meşhur atının adıdır (Kadri, 1943: III/203; Develioğlu, 2002: 981). Kelimenin bu iki anlamından dolayı, beyitlerde ve şiirlerde tevriyeli olarak kullanıldığına rastlarız. Ayrıca Şebdîz'in geçtiği beyitlerde telmih sanatı da vardır. Hümâ vü Hümâyun mesnevisinde Hümâ'nın atlarından birinin adı da Şebdîz'dir.

Hüsrev'in yağız atı olan Şebdîz, Gülgûn isimli atın kardeşidir. Efsaneye göre Şebdîz'in boyu diğer atlardan dört karış yüksekmiş. Her ayağına on çivi ve nal çakılırmış. Hüsrev yediği yemeklerden buna da verirmiş. Bu at öldüğünde Hüsrev çok ağlamıştır. Ölünce kefenleyip bir makbere gömmüşler ve onun suretini bir taşa kazıtmışlar. Anaları beyabandaki bir aygır heykeline bir defa sürünmekle gebe kalarak bu atları doğurduğuna inanılırmış (Onay, 2000: 210-211; Pala, 2000: 369).

Şebdîz'in sahibi olan Hüsrev, Hüsrev ü Şirin adlı mesnevilerdeki erkek kahramanlardan biridir. İran şahlarından birkaçı aynı adla anılırsa da içlerinden en meşhuru budur. Ayrıca kelime "padişah" anlamında da kullanılmıştır. Hüsrev, Nuşirevân'ın torunudur. Sasaniyân sülalesinden bir padişah olup, "Pervîz" lakabıyla bilinir. Pervîz, "balık" demektir. Bu padişah balığı çok severmiş. 589 yılında tahta geçmiş olup Ermeni prensesi Şirin'e aşkı dillere destan olmuş ve artık gerçek kişiliği etrafında rivayetler uydurularak efsanevî bir kişiliğe bürünmüştür. Sevgilisi için kasr-ı Şîrîn'i yaptırmıştır (Pala, 2000: 197; Tökel, 1998: 180).

Hüsrev kelimesi zaman içerisinde Hüsrev isimli şahsı ifade etmekten başka, padişah anlamını da kazanarak, çoğunlukla bu anlamıyla şiirde kullanılmıştır. Hüsrevî, hüsrevânî, hüsrevâne bu kelimenin müştakları arasında yer alır (Tökel, 1998: 181).

Taberî, Hüsrev'in zenginliğiyle ilgili detaylı bilgiler aktarmaktadır. Onun verdiği bilgilere göre; hiçbir padişah onun kadar hazineyi bir araya getirmemişti. Daha önce hiçbir İran padişahının sahip olmadığı, dört ayağı kızıl yakuttan bir tahtı vardı. Perviz'in daha sonraki dönemlerde adı efsanelere karışmış bir atı vardı. Hiçbir hükümdarın öyle bir atı yoktu. Perviz herhangi bir yemeği yerse yemekten, o ata da yedirirdi. O at öldüğü zaman da onu kefenledi ve onu toprağa gömdürttü. Onun resmini yaptırttı. Bizans'a Türkistan'a adamlar gönderdi. Ölen atına benzer bir at arattırdı. Ama bulunamadı. Perviz, atını ne zaman hatırlasa o resme bakar gönlü teselli bulurdu (Taberî, t.y: III/32).

Taberî'nin rivayetine göre Hüsrev, sahip olduğu binek hayvanları bakımından da eşsizdi. Perviz'in 50000 atı, katırı ve eşeği vardı. Bunlar arasında 8000 tanesi kendisinin bineğiydi. Ayrıca 1000 tane de fili vardı. Perviz'in, daha önce hiçbir padişaha nasip olmamış o kadar değerli eşyaları vardı ki bunları kimseler bilemezdi. Ve bir tülbendi vardı ki, onu ateşin içine atsalar, o tülbendi ateş yakmazdı (Taberî, t.y: III/32).

Hüsrev'in atları Gülgûn ve Şebdîz şairler tarafından sık sık zikredilmiş ve bu kelimelerle çeşitli sanatlar aracılığıyla oynanmıştır. Gece anlamından dolayı sevgilinin saçları Şebdîz'e, yüzü ise gül çağrışımından dolayı Gülgûn'a benzetilmiştir. Hüsrev ü Şirin kıssasına atıflarda bulunularak sevgilinin dudakları şirin olarak anılmıştır (Tökel, 1998: 184-185).

Ayrıca âşığın kanlı gözyaşı ve kanı Gülgûn'a, sevgilinin saçı ve âhı da Şebdîz'e benzetilmiştir (Kurnaz, 1996: 144).

Şebdiz ve Gülgûn Hüsrev ü Şirin mesnevilerinde birçok defa zikredilmiştir. Mesnevinin akışına göre bunlardan bahsedilmiştir. Şebdîz'in süratine ve hızına vurgu yapılmıştır. Gülgûn isimli atın, "gülrenkli" anlamı dolayısıyla bazı beyitlerde tevriyeli kullanıldığını görürüz. Şebdîz'in beslenmesinden de bahsedilmiştir.

Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin adlı mesnevisinde Şebdîz isimli atın tasvirini Şâvur, Gülgûn'un tasvirini de Mehîn Bânû yapmıştır. Diğer hayvanların özelliklerini Şeyhî'den öğreniriz (Kıpçak, 1999: 145).

Şeyhî'nin eserinde, "Hikâyet-i Şebdîz" adlı kısımda Şebdîz'in hikayesi ve ortaya çıkışı nakledilir. Kısrakların bir mağara önünde bir taşa sürünerek gebe kaldıkları anlatılırken, Şebdîz'in de bu taşın neslinden olduğuna değinilir (Bkz: Metinler/Şeyhî/Hikâyet-i Şebdîz):

İdenler nakl-i esmâri hikâyet
İşitdük böyle kıldılar rivâyet
ŞHŞ/1155

Tevârîh ıssı râvî eyle didi
Ki Şebdîz ol taşun neslinden idi
ŞHŞ /1164

Nizâmî'nin çizmiş olduğu Şebdîz tasvirini kendi eserine genişleterek aktaran Şeyhî'ye göre Şebdîz; yıldırım süratli, rüzgârların kendisine yetişemeyeceği, idrakin erişemeyeceği, gölgesinin bile önüne geçmediği, seher rüzgârını şaşırtan bir at olup, onun çulu atlastan, zinciri altın, suyu gülsuyu ve yemi gül-şekerdir (Şentürk, 2002: 684).

Velî var âhurında bir aceb at
Ki ider hamlesi şâhîni şeh mât

Zemîn-peymâ zamân-rev berk-ta'cîl
Yil irmez gerdine ger yile bin yıl

Segirdimde çü seyrin dâir eyler
Yidi meydânını çerhün bir eyler

İremez süratine vehm-i çâlâk
Yitürmez gerdine endîşe idrâk

Taga irse peleng-i âhenîn-süm
Deniz geçse neheng-i hîzrân-düm

Yukaru tîz agar dûd ü şererden
Aşaga sebk ider hükm-i kaderden

Önürdüp çün güneşi kor sonına
Geçemez gölgesi dahı önine

Çü şeb-reng imiş adı (dahı) Şebdîz
Tana kalur ama bâd-ı seher-hîz

Çulı atlasdan ü zencîri zerden
Suyı cüllâb ü yimi gül-şekerden

Ne Şîrîn'den şeker tuzlu beşer var
Ne Şebdîz'e irer bâd-ı seher var

ŞHŞ/1071-1080.

Ahmed Rıdvan'ın Hüsrev ü Şirin eserinde ise bu bölümle ilgili benzer bir anlatım vardır. Burada da Şebdîz'in soyu hakkında bu efsaneye değinilir:

Ol atun aslını iden hikâyet
İşitdüm böyle kılmışdur rivâyet

Ki mülk-i Ermen içinde müsellem
Meger kim varimiş bir deyr-i a'zâm

O deyr öninde varmış bir mağâra
Demürden kapusı benzer hisâra

O gâr içinde varimiş mukarre
Feres şeklinde bir seng-i musavver

Olurmış her yılun içinde bir gün
Gelürlermiş bu gâra iller ol gün

Bile alub gelüb ögreklerini
Koyarlarmış bu gâra yundlarını

Varub kısrak bu taşa sürünürmiş
Hakun fermânıyile yığılurmış

Bu taş aslıyimiş Şebdîz u Şeb-reng
Sümi sahtımiş anun sanasun seng
ARHŞ/1806-1816.

Ahmed Rıdvan'ın eserinde olağanüstü özelliklerle vasıflandırılmış olan Şebdîz, Hüsrev'in siyah renkli atıdır. Aslında Mehin Banu'nun olan bu atı, Hüsrev ona hile yaparak ve aldatmaca yoluyla ondan almıştır (Tavukçu, 2000: 185):

Mehîn Bânû işidüb almış imiş
Sarâyında anı saklamış imiş

Nigârîne şehün nakşı gelicek
Medâyin mülkine azm eyleyicek

Niçe mekrile hîle kılmış imiş
Mehîn Bânûdan anı almış imiş
ARHŞ/1816-1818.

Sabri Sevsevil, Hüsrev'in Şebdîz'i çok sevdiğini ve bu yüzden de öldüğü zaman kefene sarılarak özel bir yere gömüldüğüne değinir. Ahmed Rıdvan'ın eserinde Şebdîz'in ne zaman öldüğüyle ilgili ipuçları veren ve bu konuda birbiriyle çelişen iki ayrı ifade yer alır. Bunlardan birisi Hüsrev sağken, Şebdîz'in ölmüş olduğunu ima etmektedir (Tavukçu, 2000: 187):

Helâk oldıysa ger Şebdîz ü Şeb-gûn
Yetüre sağ esen ol mâhı Gül-gûn

ARHŞ/1899

Konunun ikinci kez ele alındığı bölümde Hüsrev'in ölümü sebebiyle yasta olan Şirin, Şebdîz'in ayağının kesilmesini ister (Tavukçu, 2000: 187):

Süvâr olmaz çün ol Şebrengi Pervîz
Bu mâtemde kesilsün pây-ı Şebdîz

ARHŞ/4504

Hubûb idüb semûm-ı âteş-engîz
Ne Gül-gûn kaldı âhurda ne Şebdîz

ARHŞ/4797

Eserde üstün vasıflarıyla ön plana çıkan diğer bir at olan Gülgûn hakkında tarihî kaynaklarda herhangi bir kayıt yer almaz. Gülgûn, Ahmed Rıdvan'ın eserinde Şebdîzle denk gösterilerek, gidişine rüzgârın dahi yetişemeyeceği belirtilmiştir (Tavukçu, 2000: 188):

Bir atum dahı Gülgûn dinür ad
Kim irişmez anun reftârına bâd

Bir at olmaya Şebdîzile hem-ser
Veli Gülgûndur anunla ber-a-ber

Hamidizâde Celilî'nin Hüsrev ü Şîrîn adlı mesnevisinde, "Hâsten-i Şîrîn-i Gül Çehre Ez Mehîn Bânû Şebdîz-Râ ve Azm-Kerden Çün Bâd-Seher-Hîz Be-Gül-Zâr-ı Kûy-ı Pervîz-Râ" başlığı altında Şebdîz'den bahsedilirken, atla ilgili birçok niteleme, benzetme ve tasvirî kısım yer alır (Bkz: HCHŞ/675-723).

Şehün bir atı var şebdîz-i şebgûn
Ana nisbet piyâde pîl-i gerdûn

HCHŞ/681

Nice at kim olursa şâh-ferruh
Yoluna hak olsun iy kamer-ruh
HCHŞ/685

Nice Şebdîz esb-i kûh-peyker
Zemîn-peymâ nitekim bâd-ı sarsar
HCHŞ/689

Fahrî'nin Hüsrev ü Şirin tercümesinde de Şebdîz'i tasvir eder. Onun hızı yel gibidir. Hızlı uçan kuşları kendisine hayran bırakır. Bu atın ayağında altın bir zincir vardır (Şentürk, 2002: 684):

Kara âhurda bağludur bir atı
Ki gitmekde yile virür berâtı

Dimişler ad ol şeb-renge Şebdîz
Ana âşık olur kuş çün gider tîz

Bir altundan ulu zencîr düzmiş
Ayağın bağlamış kayguyı üzmiş
FHŞ/435-437

Divan edebiyatındaki belli başlı Hüsrev ü Şîrîn mesnevilerinde Şebdîz ve Gülgûn isimli atların ele alınışından, bu mesnevilerdeki alakalı kısımları göz önünde bulundurarak bahsettik. Özellikle Şebdîzle ilgili mesnevilerde yer alan tasvirî kısımları da gösterdik. Bunlardan Şeyhî'nin eserindeki Şebdîzle ilgili bir kısmı müstakil bir bölüm olması ve örnek oluşturması açısından "Metin" kısmında verdik. Bir de Hamidizâde Celilî'nin mesnevisindeki Şebdîz'in anlatımına yönelik uzunca bir kısmı da "Metin" kısmına dahil ettik.

Şebdîz ve Gülgûn bu tür mesnevilerde hikayenin çeşitli bölümlerinde bazen çok kısa, bazen de çok uzun anlatımlarla yer bulur. Bu iki atın hikayenin gelişiminde aldıkları rollere göre, bu tür mesnevilerde kimi zaman tasvirî, kimi zaman da hikayevî bir şekilde anlatıldığını görürüz.

Yukarıda bahsettiğimiz mesneviler dışında da Şebdîz ve Gülgûn divan şiirinde bahsedilmiş at isimlerindendir. Bu iki attan telmih yoluyla sıklıkla söz edilirken, beyitlerde güzellik timsali olarak yer alırlar:

Hüsn meydânı içinde yalınuz yigrekdür
Hat-ı Şebdîzün ile şimdi *had-i Gülgûnun*
Bursalı Rahmi Çelebi G 49/4

Bazı beyitlerde Gülgûn'un gül renkli anlamı şairler tarafından tevriyeli olarak kullanılmıştır. Bu iki at ismi beyitlerde genellikle bir arada zikredilmiştir:

Baş komağa ol *kâkül-i Şebdîz* ile kıldum
Meydân-ı mahabbetde gözüm yaşını gül-gûn
Muhîtî G 165/6

Aşağıdaki beyitte bu iki at ismi, esb ve rahş isimli atlarla birlikte tamlama şeklinde kullanılmıştır. Bu tür beyitlerde bu atların önemine ve hikayedeki rollerine dair telmihler de yer alabilir:

Esb-i Gülgûn'a süvâr olmayıcak fâris-i ışk
Rahş-ı Şebdîz'i yedek eyleyimez kaldı yayak
Livâyî G 224/2

IV. BÖLÜM

ATIN SIFATLARI VE ÖZELLİKLERİ

Divan şiirinde at çok zengin nitelemelerle ve yakıştırmalarla anlatılmıştır. Atın geçtiği manzumelerde ata atfedilen sıfatlar ve özelliklerin çoğunluğu olumludur. Yalnızca bazı yakıştırmalarda ata yönelik zayıf noktaların ve durumların öne çıkarıldığı görülse de atın genel anlamda ele alınışı; kudret, güç ve güzellik sembolü olarak görülmesinin doğurduğu sonuçlarla yakından ilgilidir. Atın sıfatlarına ve özelliklerine baktığımızda bunları bütünleştiren bazı temel unsurların var olduğu görülür: Atın heybeti, atın yakışıklı ve alımlı olması, atın fizikî olarak güçlü olması, atın olağanüstü hızı ve uzak mesafeleri katedebilme özelliği, atın kutsal bir nesne olarak algılanışı, var olan bazı zayıf yönleri (ihtiyarlaması vb). Bunlar içerisinde atın hızının ve yürüyüşünün diğer vasıfları arasında şiirde daha çok işlendiğini ve şairler tarafından benzer ifadelerle dile getirildiğini söyleyebiliriz.

1. Fizikî Görünüşü Ve Özellikleri

1.1. Süslü, Altın Süslü (Tırâzende-Tarz, Zibâ, Zerrîne-Zeyn), Cennet Tâvusu Gibi (Süslü)

Atın süslü olması, onun çeşitli eşyalarla teçhiz edilmesinden ileri gelir. Süslenmiş bir at çoğunlukla memduhun atıdır. Memduh da çoğunlukla devlet eşrafından bir kişidir. Bu da devlet ileri gelenlerinin atlarına verilen önem ve itinayı gösterir. Onların atları da makamlarına yaraşacak ölçüde gösterişli olur.

Memduhun atı gayet süslüdür. Onun atının nalı hilale, nalındaki mıhı ise yıldıza benzer:

Ammâ ne rahş *rahş-ı tirâzende-tarz* kim
Na'lin hilâl mîhın ise ahteran verir
Nedim K 3/36

Memduhun atı altınla süslenmiştir. Memduhu bu atın üzerinde görenlerin nazarlarında güneş doğuyormuş gibi bir izlenim oluşur:

Bir âfitâb toğdı sanurlar hilâlden
Rûyun görenler *eşheb-i zerrîne-zeyn* ile
Nâ'ilî-i Kadîm K 28/51

Memduhun şaire hediye ettiği at süslü ve yakışıklı olarak nitelenmiştir:

Virüp bir *esb-i zibâ* ref' itdi himmetle
İrişdi sakfına başum o demde çarh-ı vâlânun (Ayan, 1981: 109).

Aşağıdaki beyitte ise övülen at, tâvus kuşu gibi süslü olarak düşünülmüştür:

Olmada çünki sezâ-vâr-ı rikâb-ı şevket
Ana *tâvûs-ı İrem* dirler ise erzânî
Şeyhülislâm İshâk K 17/20

1.2. Padişah Simâlı (Hümâyun-simâ)

Hümâyun, kelime anlamı olarak; mübarek, kutlu ve padişaha ait anlamlarına gelir (Develioğlu, 2002: 390). Hümâyun-simâ ifadesini de Türkçeye bu iki anlamdan hareketle, "padişah simâlı veya mübârek-simâlı" olarak çevirmek mümkündür. Bu iki anlamdan hangisinin uygun olduğu o ifadenin kullanılmış olduğu beyit içindeki diğer ifadelere bakarak anlaşılabilir. Bunun yanında şair bu ifadeyi, her iki anlamını kastedecek biçimde de kullanmış olabilir.

Bârekallâh zihî *rahş-ı hümâyûn-sîmâ*
Ki komuş n'amını sultân-ı cihân Bâd-ı Sabâ
Nef'î K 17/1

1.3. Dağ Yüzlü (Kûh-Peyker)

Atın yüzü bir dağı andırır. O at dağ yüzlü olunca, aynı zamanda heybetli olur. Onun ayaklarının darbeleri zemini sarsacak güçtedir:

İdince cünbişe âgâz o *kûh- peyker* olur

Zemîne zelzele-endâz sadme-i pâyı

Tâlib Efendi (Abdülkadiroğlu, 1999: 215)

1.4. Hüma Kuşuna Benzeyen, Hüma Gölgeli (Hümâ-Sâye)

Hümâ, devlet kuşu olarak bilinir. Onun gölgesi kimin üzerine düşerse o kimsenin saadete kavuşacağına inanılırmış (Onay, 2000: 252). Padişahın atı da Hümâ gölgelidir:

Te'âlallâh zihî *rahş-ı hümâyûn-ı hümâ-sâye*

Ki tasvîr-i dil-ârâsı yeter eğlence dünyâyâ

Nef'î K 18/1

Kasidelerde memduhun atı Hümâ kuşuna da benzetilmiştir:

Sen esb-i safâ-ver mi sanırsın nazarında

Bir *murg-ı hümâdır* o ki çıkmış cevelâna

İbrahim Hanif K 24/5

1.5. Gece Renkli (Şeb-Gûn), Kara

Atın renklerinden bir tanesi de karadır. Aşağıdaki beyitte atın bu rengi "şebdîz-i şebgûn" ifadesi ile anlatılmaktadır. Şebdîz kelimesinin de "karayağız at" anlamına geldiği ve ayrıca Hüsrev'in atı olduğu düşünüldüğünde, beyitteki tevriye sanatının güzelliği daha iyi anlaşılmış olur:

Şehün bir atı var *şebdîz-i şebgûn*

Ana nisbet piyâde pîl-i gerdûn (Kazan, 1997: 151/681).

"*Kara at üzerindeki ay yüzlü sevgili, tepesi parlak, dibi karanlık bir çerağ olarak düşünülmüştür….*" (Kurnaz, 1997: 122):

Kara ata n'ola binse o meh-rû
Olur zîrâ çerağ altı karanu
Yahyâ Bey G 503/1

Yukarıdaki beytin yer aldığı gazelde sevgili devamlı olarak siyah bir at üzerinde resmedilmiş, atla ilgili; kara at-karanlık, siyah at-Kadir gecesi, siyah at-semend-i âsumân, siyah at gölge benzerliği kurulmuştur. Ayrıca Yahya Bey Yusuf u Züleyha mesnevisinde de buna benzer tablolar çizmiştir (Bkz: Kurnaz, 1997: 538-539).

1.6. Anberden Eyerlenmiş (Anberîn-Zîn)

Aşağıdaki beyitte atın eyeri anber kokulu olarak nitelenmiştir:

Gam derûnum âleminün şâh-ı pür-kîni geçer
Dûd-ı âhum anun *esb-i anberîn-zîni* geçer
Behiştî G 118/2

1.7. Perçemi Anber Kokulu (Anberîn-Perçem), Gece Perçemli

Perçem, kâküldür. Atın yeleleri birer kâkül gibi düşünülür. Atın kâkülleri anber kokuludur. Atın yelesi renk itibariyle de anberi andırır. Ayrıca atın perçemleri gece rengi gibi simsiyahtır:

Semend-i anberîn-perçem ki yanından güzâr itse
Nesîm-i subh-dem ebr-i hevâyı eşk-bâr eyler
Mezâkî K 8/55

Sepîde-rû siyeh-müjgân siyeh-leb
Teni nev-rûz u saçı perçemi şeb
TÇH/3301

1.8. Demirden Ayaklı (Âhenîn-Pây)

Âhenîn-pây, "demirden ayaklı" anlamındadır. At için kullanılmış bu niteleme ile kastedilen aslında atın ayağındaki demir nallardır. Nal atın ayağının hepsini oluşturmaz. Bu ifadeyle mecâz-ı mürsel yoluyla kastedilen, aslında atın ayağındaki demir parçadır.

At için âhenin-pây tabirinin kullanıldığı aşağıdaki beyitte, memduhun atının her yanda dört nala koştuğu, bu yüzden de her tarafın kıvılcımla dolduğu söylenmektedir:

Kayada taşda oldur âhenîn-pây
Anun-çün yiryüzi pür-şererdür (Günyüz, 2001: 208).

1.9. İhtiyâr

İhtiyar at, iş göremez duruma geldiği için makbul sayılmaz. Aşağıdaki beyitte atın bu sıfatı tasavvufi manada ele alınmıştır. Tasavvuf yolundaki insan, kendisini ihtiyar bir ata benzeterek zühd yolunda gitmenin zorluğuna değinmektedir:

Nice gitsün bu tarîk-i zühde *esb-i ihtiyâr*
Aşk-ı bî-dâdân komaz elden inânum bir nefes
Fütûhî G 24/3

1.10. Kanatları Ateşten

Aşağıdaki beyitte, manevi bir binek olan Burak'ın kanatlarının ateşten olduğunda Anka kuşunun ona eş olamayacağı vurgulanmıştır:

Kerem reftâr ü her çend olsa her âteş per ü bâli
Yine hem-bâl ü per olmaz anunla hiç vakt anka
Va'dî K 1/53

1.11. Gerdanı Gece Renkli, Uzun Geceye Benzeyen, Düzgün Gerdanlı, Kemer Boyunlu, Duvar Boyunlu, Siper Göğüslü, Beli Sağlam

Atın boynunun (gerdan) uzun bir geceye benzemesi boynunun uzun ve renk itibariyle de çok siyah olmasıyla ilgili olabilir. Ayrıca atın boynu da şekil açısından kemer gibidir:

Derisi nâzük ak vâlâya benzer
Uzun yâli şeb-i yeldâya benzer
TÇH/3302

Güzel boynı kemer kavs-i kuzahvar
Degirmi sağrısı hoş hâle-kirdâr
TÇH/3303

Yukarıdaki ilk beyitte uzun bir geceye benzeyen atın boynu, aşağıdaki beyitte sadece gece renkli olarak düşünülmüştür:

Yâl-i şeb-gûnına dil-şîfte rûh-ı Leylâ
Zülf-i müşkînine anber-Habeşî abd-ı akal
Arpaeminizâde Mustafa Sâmî K 24/44

Atın boynu düzgündür ve endamıyla birlikte düşünülür:

Nedür ol *gerden-i mevzûn-ı surâhî-endâm*
Ki süheylidür anun kulkul-ı mînâya bedel
Arpaeminizâde Mustafa Sâmî K 24/41

Atın beyitte atın boynu duvara, göğsü sipere benzetilirken, beli de çok sağlam olarak düşünülmüştür:

Bili muhkem kavî sadrı siperdür
Boyı dîvâr hem boynı kemerdür
AÇN/1299

1.12. Yıldız Gözlü (Sitâre-Çeşm)

Atın gözleri yıldız gibi parlaktır:

Sitâre-çeşm ü subhâsâ felek-rev
Kulağı nûn-ı sîmîn-i meh-i nev
TÇH/3303

1.13. Mübarek Ayaklı (Ferruh-Pey)

Memduhun atı, mübarek ayaklı olunca o atın meydandaki ayak tozu gökyüzünü çepeçevre sarabilir:

Semend-i râyiz-i ikbâlidir ol rahş-ı ferruh-pey
Ki gerd-i hâk-i meydânı muhît-i çarh-ı vâlâdır
Nef'î K 47/20

2. Yürüyüşü Ve Hızı

2.1. Hoş Yürüyüşlü (Hoş-Rev, Hoş-Reftâr, Hoş-Hırâm)

At hoş yürüyüşlü bir hayvandır. Tekâver, rehvâr, yekrân gibi atlar, anlamlarına bakıldığında yürüyüşü güzel olan atlar olarak nitelenmiştir. Bunun yanında tevsen gibi zapt edilmesi zor olan serkeş atlar da vardır. Çeşitli beyitlerde hoş yürüyüşlülük bir sıfat olarak geçmektedir. Hoş-rev, hoş-reftâr, hoş-hırâm, hoş yürüyüşlü atları nitelemek için kullanılmış sıfatlardır. Hoş yürüyüşlü olan at bazen şairin kendi tabiat atı, bazen memduhun atı, bazen de Burak gibi manevi özellikleri olan attır.

Padişah veya övülen kişilerin atları söz konusu olduğunda o atlar güzel ve üstün taraflarıyla medhedilmiştir. Aşağıdaki beyitte de memduhun atının hoş gidişli bir at olarak, herkesi hayrette bıraktığı anlatılmaktadır:

Gerek kendi gerek *hoş-rev semendi*
Kodı hayretde hep ehl-i beyânı
Mezâkî K 26/32

Şairin hoş salınışlı tabiat atı, mazmun arsasında diğer şairlerden üstündür. Onun hoş salınışlı tabiat atı, şairin şairlik kudretinin ifadesi gibidir:

Arsa-ı mazmunda olmaz hem inân kimse bana
Esb-i hoş-reftâr-ı tab'*ım* Şâkirâ düldüllenir
Şâkir G 34/5

2.2. Sabâ Yürüyüşlü (Sabâ-Hırâm, Sabâ-Rev, Sabâ-Seyr, Sabâ-Sîret)

Sabâ rüzgârı (yeli) divan edebiyatında en çok kullanılmış kavramlardan biridir. Sabâ yeli, doğu yönünden sabah vakti hafif ve tatlı esen bir rüzgârdır. Sabâ yeli âşık için sevgiliden haber getiren bir habercidir. O rüzgâr sevgilinin semtinden eser. Aynı zamanda sevgilinin kokusunu taşır. Divan şiirinde; bahar tasvirlerinde, sevgilinin zülfünün ve kokusunun tasvirinde, sevgilinin kokusunu dağıtması, yayması ve taşıması noktasında kullanılmış ve birçok mazmunların oluşumunu sağlamıştır. Sevgili dışında; saba yeli, bağlık bahçelik yerleri gezer, oraların gelişmesine yardımcı olur, estiği zaman gonca açılıp gül olur. Bazen de âşığın isteği sabâ yeliyle birlikte sevgilisine ulaşmaktır (Onay, 2000: 385; Pala, 2000: 335; Zavotçu, 2006: 419). Sabâ yelinin bu şekilde kullanımlarına ek olarak, atın yürüyüşü hususunda da kullanıldığı belirtmek istiyoruz. Vereceğimiz örneklerden de anlaşılacağı gibi, sabâ ile at arasındaki beyit içindeki yapı, kalıplaşmış ve belli söyleyişler oluşturmuş şekildedir.

Atın yürüyüşü sabâ yelinin gidişi ve esişi gibi hayal edilir ve ona benzetilir. Sabâ yelinin hafif ve tatlı bir rüzgâr olması, atın yürüyüşünün nitelenmesinde etkilidir. Çünkü atın da sarsmadan hafif hafif gideni makbuldür. Şair için saba gidişli (sabâ-rev) bir at sahibi olmak çok önemlidir. Bu at da çoğu zaman padişahtan veya bir devlet büyüğünden istenir. Türkçe'ye "saba yürüyüşlü" olarak çevirebileceğimiz ifade, at ile birlikte; sabâ-hırâm, sabâ-rev, sabâ-seyr, sabâ-sîret gibi kullanımlar oluşturmuştur.

Atın sabâ yürüyüşlü olması, şairler açısından çok makbul kabul edilir. Birçok şair, özellikle at isteğinin yer aldığı manzumelerde memduhundan

istediği atın vasıflarını ve özelliklerini sıralarken sabâ yürüyüşlü olmasını da unutmamıştır. Ancak bu tip manzumelerdeki sabâ yürüyüşlü at, bazen de hızlı ve süratli bir attır:

Bir *esb-i sabâ-rev* bana gönder kerem eyle
İzim tozunu görmeye tâ ehl-i şenâ'at
Vâsık K 8/18

Bilirsin kim kadîmî bendenem haylî zamândandır
Atâ kıl bana bir *esb-i sabâ-reftâr-ı zîbâyı*
Vâsık K 41/10

Daha birçok beyitte atın sabâya benzeyen yürüyüşü değişik benzetmeler ve anlatımlar içerisinde zikredilmiştir. Kimi zaman sabâ yürüyüşlü bir atın yürüyüşü Düldül'ün yürüyüşüne benzer. Sabâ gidişli bir ata süvar olan bir devlet büyüğü veya yüce bir kişiliktir:

Eşheb-i düldül-reviş *esb-i sabâ-reftâruna*
Hayderi raht-ı mücevher kehkeşân-ı sîm-tâb
Kâmî Trk.B. 1/IV/6

Sabâ yürüyüşlü at daha birçok beyitte anlatılmıştır. Öyle ki bu sıfat, atı nitelemekte sık sık tercih edilmiştir. Özellikle rahşiyyeler ve at isteğinin var olduğu manzumelerde atın sabâ yürüyüşlü oluşuna vurgular yapıldığını görürüz. Atın bu sıfatı, genellikle memduh övgülerinde ve kasidelerde rastlanan bir sıfattır:

Süvâr olsa kaçan *esb-i sabâ-reftâra* ol Âsâf
Anınla hem-inân olmaz ne sarsar ne bâd aslâ
Vâsık K 11/7

Vegâda pîşgehinden firâr ider düşmen
Semend-i şûh-i *sabâ-seyrine* olınca süvâr
Vakanüvis Râşid Efendi K 4/43

Oldı *esb-i sabâ-hırâma* süvâr

İtdi tarf-ı şikârgâha güzâr

Kâtibzâde Mustafa Sâkıp Mes 1/27

Bir *esb-i sabâ-sîrete* bin izz ü şerefle

Bindikçe netîce o Süleymân-ı zamâne

İbrahim Hanif K 24/3

2.3. Şûh Yürüyüşlü (Şûh-Reftâr)

Atın karakterlerinden olan şûh, yürüyüşü söz konusu olunca da, "şûh-reftâr" sıfatıyla nitelenir. Onun karakteri yürüyüşüne de yansımıştır:

Binip sad izz ü nâz ile *semend-i şûh-reftâre*

Güzeller At Meydanında alır şimdi meydânı

Nedim K 10/53

2.4. Ateş Salınışlı (Âteş-Hırâm), Ateş Parçası (Âteş-Pâre)

"Ateş salınışlı" olarak Türkçe'ye çevirebileceğimiz âteş-hırâm ifadesi, aşağıdaki beyitte şairin sevgilisinin dikbaşlı atının bir sıfatı olarak ele alınmıştır:

Şu'le-i serv âsâ çıkar hâkimden ol yerlerde kim

Pâymâl-i tevsen-i âteş-hırâm ettin beni

Nedim G 158/2

Aşağıdaki beyitte memduhun atı, ateş parçası olarak nitelenirken, onun hızına vurgu yapılarak, süratli gitmede ona denk bulunmadığı anlatılmıştır. Ateş ve benzeri bir kavramla nitelenen atın benzeri beyitlerde hızı üzerinde durulduğunu söyleyebiliriz:

Ne berk-i ebr ü ne cû-yı revân ne bâd-ı sarsardur

Bir *âteş-pâredür* kim yok dem-i sür'atde akrânı

Sabrî Mehmed Şerif K 1/24

2.5. Hızlı Yürüyüşlü (Sebük-Seyr, Sebük-Cevlân, Tîz, Tîz-Rev, Sebük-Tâz,)

Atın en temel sıfatı olan hızlı yürüyüşü, sebük-seyr sıfatıyla da anlatılır. Ayrıca atın hızlı ve sarsmadan yürüşü rahvan terimiyle de nitelenir.

Tırıs şeklindeki koşma olan rahvan gidişte, atın çapraz ayakları değil, aynı yandaki ayakları aynı anda hareket eder. Tırısta olduğu gibi rahvan yürüyüşte de sadece iki nal sesi işitilir (Ceviz, 1998: 4). Atın hızlı yürüyüşünden kasıt aslında onun rahvanlığı olmalıdır.

Rahvan yürüyüşü aşağıdaki beyit daha iyi açıklamaktadır. Hafif ve tatlı esen sabâ rüzgârı atın hızlı yürüyüşüne (sebük-seyr) benzer. Bu bakımdan burada kastedilen atın sahibini sarsmaması ve nazikliğidir:

Esb-i sebük-seyri sabâ zeyn-i semendi taht-ı zer
Ol pâdişâh-ı Cem-haşem hakkâ Süleymân kendidür

Şeyhülislâm Yahyâ G 64/7

Sebük-seyr, bir sıfat olarak memduhun atı için de kullanılmıştır:

Râ'iz-i kadrine bir *esb-i sebük-seyr* oldı
Nukre-i hink-i felege mihr urup zerrîn zîn

Rızâyî K 16/34

Atın hızını anlatmak için, "sebük-cevlân, sebük-tâz, tîz, tîz-rev" sıfatları da kullanılmıştır.

2.6. Ayağı Çabuk (Bâd-Pâ, Çâpük-Kadem, Sebük-Pâ, Sebük-Pey, Çâpük-Pâ, Sarsar-Pâ)

Atın hızı; "ayağı çabuk" anlamına gelen; bâd-pâ, çâpük-kadem, sebük-pâ ve çâpük-pâ, sarsar-pâ gibi ifadelerle de anlatılmıştır. At, doğası gereği hızlı bir hayvandır. Hız kavramı ile at kavramı divan şiirinde sıklıkla

vurgulanmıştır. Aşağıda değişik beyitlerden alınmış örneklerde atın ayağının çabukluğuna yönelik farklı anlatımlar vardır.

Övgü kasidesinin şairin kendisini övdüğü fahriyye kısmından alınmış aşağıdaki beyitte, şair kendi tabiatını çabuk ayaklı, hızlı bir ata benzeterek, kendisini övmektedir. Şair eğer, ayağı çabuk atına salınması için müsaade verseydi, onun öfkeli tabiat (atının) öfkesi gökyüzüne kadar çıkabilirdi:

Râ'iz-i tab'ım uçursam arşa dek pür-tâb eder
Ruhsat-ı cevlân verirsem *rahş-ı çâpük-pâsına*
Şâkir K 16/38

Bir başka kasideden alınmış beyitte ise bahsi geçen at kavramı, "bâd-pâ(y)" sıfatı ile nitelenmektedir. Bu atın ayağı rüzgâr gibidir, yani hızlı bir attır. İslam dininin askerleri, ayağı rüzgâr gibi olan atlarının altında düşmanları ezerek, onlara gerçek rüzgâr tufanını göstermişlerdir:

Bâd-pây-ı esbe pâ-mâl eyleyüp gösterdiler
Düşmene tûfân-ı rîhı ehl-i dinün askeri
Neylî K 2/6

Atın ayağının rüzgâr gibi oluşunu ifadede kullanılan bir başka sıfat da, "sarsar-pâ"dır. Aşağıdaki beyitte Hz. Peygamber'in Burak isimli atı, olağanüstü hızından dolayı bu sıfatla nitelenmiştir:

Aceb rahş idi ol rahş-ı çerâ-gâh-ı fezâ-yı kuds
Cinân-ıstabl ü meh-satl ü melek hüddâm ü *sarsar-pâ*
Alaeddin Sâbit K 1/59

Aşağıdaki beyitte de şair ilk mısrada söylediğine örnek olarak, ikinci mısrada atasözü değerinde bir misal vermektedir. Babadan sonra gelecek çocuğa babanın öğütleri belirli bir zamana kadar etki eder. Şair zorlamanın çabuk ayaklı atını sürmenin vakti geldiğinden bahsediyor. Yani ikinci mısrada anlatığı düşünceyle bir paralellik kurarak, ilk mısradaki düşüncesini desteklemektedir:

Süre gör *tevsen-i çâpük-kadem-i ibrâmı*
Gûdek-i nâ-halefe pend-i peder çok sürmez
Şâkir G 37/4

Sebük-pâ ve sebük-pey ifadeleri de atın ayağının çabuk olduğunu anlatan sıfatlardır. Bütün bunlarla anlatılmak istenen, atın hızlı bir varlık oluşudur:

Nigâh-ı rağbeti zînet fezâ-yı cins-i hüner
Semend-i tab'-ı sebük-pâ ile yarış günüdür
Şâkir G 24/9

Zihî *rahş-ı sebük-pey* kim gubâr-ı cünbiş-i germi
Çeker çeşm-i gazâl-i âfitâba kuhl-ı hayrânî
Sabrî Mehmed Şerif K 1/2

2.7. Koşucu, Çabuk (Çâlâk, Çâpük)

At tabiatı gereği hızlı ve çabuk bir hayvandır. Onun bu özelliklerinden dolayı tarih boyunca birçok yerde; savaşlarda ve yolculuklarda kullanıldığını görürüz. Atın koşma özelliği ve çabukluk sıfatı divan şiirine farklı yansımıştır. Bazı yerlerde bu sıfatla anılan atlar gerçek anlamdaki atlar olmayıp, hayalî veya benzetmeye dayalı atlardır. Bazen de bu sıfatla gerçek manadaki somut bir at kavramı nitelenir.

Nef'î'nin rahşiyyesinden aldığımız aşağıdaki beyitte, "çâlâk" bir sıfat olarak felek atının niteleyicisidir. Felek atı da benzetmeye dayalı bir attır:

Kecîm-i sîm keş ü zer-rikâb ile tâ kim
Ede *tekâver-i çâlâk-i çarh* reftârı
Nef'î K 45/46

Şairin tabiat atı çabuk ve hızlı bir attır. Çabuk olduğu için, o atın her hareketinde topraktan çok miktarda toz kalkar. Bu tozlar, şairin hayaline göre

Isfahan'da Kemâl gibi şairlerin gözünün sürmesi olmaya değerdir. Şair çâlâk olan tabiat atını böylelikle üstün konuma yükseltir:

Ne tozlar koparur ise *semend-i tab'-ı çâlâküm*
Gözüne tûtyâ eyler Safahânda Kemâl anı
Hayâlî Bey K 14/32

Atın hızı ve çabukluğu kimi zaman o derece abartılıdır ki, esen rüzgâr bile ona yetişemeyecek kadar yavaş kalacaktır:

Sür'at-i rahşun o denlü *çâbük ü çâlâkdür*
Kalmadı âlemde hiç bâd-ı vezânun şöhreti
Kadrî K 12/5

Hak yolundaki bir âşığı Hakk'a ulaştıracak aşk atının vasıflarından birisi de çabuk olmasıdır:

Ben beni yabana satardum müsellem olmışam
Işk dirler adına *çâbük semendüm* var imiş
Emrî G 240/4

2.8. Rüzgârı Ölçen (Bâd-Peymâ), Rüzgâr Yürüyüşlü

At ve rüzgâr arasında ilişki ve benzerlik önemlidir. Rüzgâr hızlı eser, at da tıpkı rüzgâr gibi hızlıdır, çoğu zaman ondan bile hızlı gider. At, bu şekilde vasıflandırılarak mübalağa sanatı yardımıyla çok üstün bir hayvan olarak nitelenir. Doğada hızı bakımından üstün bir kavram olan rüzgâr, şairlerin hız ile birlikte sık bahsettikleri bir kavramdır. At ile ilgili "rüzgâr kanatlı at" söyleyişleri de yaygındır. Ancak şair kimi zaman o atı rüzgârın da üstüne çıkarır ve rüzgârdan da hızlı olduğunu anlatır. Bunu anlatmak için kullandığı "bâd-peymâ" terimi, tam çevirisiyle, "rüzgârı ölçen" anlamındadır. Bir şeyin başka bir şeyi ölçmesi için, öncelikle ondan daha önde veya daha üstün olması lazımdır. Atın sıfatı da bâd-peymâ olunca, rüzgârdan bile daha hızlı olacaktır.

Şair Halep yolunda at üstünde gitmektedir. Binmiş olduğu at ise, sıradan bir at değil, rüzgârdan bile daha hızlı bir attır. Medhiyye türünde yazılmış bir kasideden alınmış olan aşağıdaki beyitte şair, ayrıca memduhuna at üzerindeyken bile dua ettiğini söylüyor. Rüzgârdan bile daha hızlı olan bir atın üstünde dua etmek çok zor bir şey olmasına rağmen, şair bunu dile getirerek, bir bakıma övgüsünün sanatsal değerini ve söyleyiş gücünü artırmaya çalışıyor:

Duâ-yı devletin vird-i zebânın eyleyip Vâsık
Haleb yolında sürdükçe *semend-i bâd-peymâyı*
Vâsık K 41/11

Daha çok memduhun atının bir vasfı olarak kullanılan bâd-peymâ ifadesi şairlerce değişik beyitlerde dile getirilmiştir:

Ol *semend-i bâd-peymâdur* ki hengâm-i şitâb
Peyk-i endîşe kalur yollarda pûyân olmada
Arpaeminizâde Mustafa Sâmî K 5/46

At ile rüzgâr arasındaki ilişkide şair, atı yukarıdaki beyitlerde de açıkladığımız gibi rüzgârın önüne getirir ve kimi zamanlar ondan da üstün konuma çıkarır. Aşağıdaki beyitte memduhun atı övülürken, o atın salınmasının rüzgâra bile benzetilemeyeceği vurgulanmıştır:

Cünbüşi *bâd-mümâsil* disem ammâ ki degil
Münkatı'-sâz-ı tüvân-ı hareket bînânı
Şeyhülislâm İshâk K 17/10

2.9. Gökyüzünü Ölçen (Âsümân-Peymâ)

Miraciyye türündeki bir kasideden alınmış olan aşağıdaki beyitte, "âsümân-peymâ" ifadesi Hz. Peygamber'in Burak isimli atının bir vasfı olarak ele alınmıştır. Daha çok manevi bir varlık olarak bilinen, zaman ve mekan tanımayan Burak, gökyüzünde istediği mesafeleri rahatlıkla katedebilen

olağanüstü özelliklere sahip bir binektir. Bu ifade bu atın bu özelliğini belirtmek için kullanılır:

Turup ol pâdişâh-ı tâc-dâr-ı taht-ı mahbûbî
Süvâr oldı o *rahş-ı âsümân-peymâya* bî-pervâ

Alaeddin Sâbit K 1/58

2.10. Lâ-Mekanı Ölçen (Lâ-Mekân-Peymâ)

Mekansız anlamındaki "lâ-mekân"ın geniş manaları vardır: Mekana ihtiyacı olmayan Allah'ı sembolize eder. Bir şeyin mekana girmesi için varlık âlemine gelmesi lazımdır. Allah'ın bilgisinin mekana ihtiyacı yoktur. Mekan âlemi olan bu âleme karşılık olarak mekansızlık âlemi vardır ve buna lâ-mekân âlemi denir (Pala, 2000: 252).

Aşağıdaki beyitte lâ-mekân, hink isimli beyaz renkli atın katettiği ve ölçtüğü bir şey olarak düşünülmüştür. Memduh övgüsünden alınmış beyitte onun atı hayalî olarak bu şekilde vasıflandırılmıştır. Atın mekansızlık âlemini ölçmesi, manevi olarak yüceliğini gösterir:

O *hink-i lâ-mekân-peymâ* ki âgâz etse cevlâne
Sipihri hôy-feşân eyler hicâb-ı teng-meydânı

Sabrî Mehmed Şerif K 1/4

2.11. Şimşek Süratli (Berk-Şitâb, Berk-Sür'at, Berk-Cevlân)

Şimşek, gökyüzünde gerçekleşen bir doğa hadisesidir. Şimşeğin en büyük özelliği bir anda olup bitmesi ve bir ışık şeklinde parlayarak kısa zamanda sona ermesidir. Bu da şimşeğin hızıyla alakalıdır. Atın en büyük özelliği de hızıdır. Hız kavramından hareketle bazı beyitlerde, "şimşek süratli, şimşek süratinde olan" gibi anlamlara gelen, " berk-şitâb, berk-sür'at, berk-cevlân" terimleri kullanılmıştır. Hz. Peygamber'in Miraç Gecesi'nde binmiş olduğu Burak isimli at da, kelime olarak berk, yani şimşek kökünden gelmektedir. Burak'ın en büyük özelliği de hızıdır. Atın şimşek hızlı olarak

nitelendiği bazı beyitlerde ayrıca, gökyüzü ile ilgili başka terimler de tenasüp ilgisine dayalı olarak kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte; at, şimşek süratli (berk-sür'at) olarak nitelenirken, kehkeşân ve âsuman gibi gökyüzüyle alakalı isimler tenasüp ilgisine bağlı olarak kullanılmıştır. Burada bir at övgüsü söz konusudur. Ayrıca şimşek kelimesinin burada nitelemiş olduğu at da "beyaz renkli" bir at olan "eşheb"tir. Şairin bu at ismini şimşeğin parlaklığı ve renginden dolayı bilinçli seçmiş olabileceği muhtemeldir. Ancak örneklerin hepsinde de eşheb kelimesi veya "beyaz renkli" atı karşılayan diğer at isimlerinden biri tercih edilmemiştir. Aşağıdaki beyitte şairin değişik bir manzara çizdiğini görmekteyiz:

Ne at ol *eşheb-i bâlâ-revân-ı berk-sür'at* kim
Tarîk-ı kehkeşân-ı âsumân-ı pür-gubâr eyler
Mezâkî K 8/53

"Şimşek süratli" kavramı incelediğimiz örneklerin birçoğunda memduhun atının vasfı olarak zikredilmiştir. Memduhun atı şimşek süratlidir ve ona hiç kimse yetişemez. Gökyüzündeki hilal o atın rikâbı olsa yakışır. Savaş zamanlarında da atın bu özelliği ön plana çıkar. Değişik beyitlerde bu ve buna benzer hususlar şairler tarafından dile getirilirken, bazılarında atın bu vasfı hayalî olarak ele alınmıştır:

Kümeyt-i berk-şitâbıyla olamaz hem-tek
Bahâne-i kelef ü özr-i leng ider meh-tâb
Şeyh Gâlip K 11/27

O felek-kadr-ı hümâ-sâye ki şâyân görinür
Eşheb-i berk-i şitâbına rikâb olsa hilâl
Münîf Antakî K 9/15

Ne *esb-i berk-şitâb u peleng-savlet* kim
Hücûm kasd idicek hem çü şîr-i merdüm-hâr
Vakanüvis Raşid Efendi K 4/44

Nîzesin tîr-i sebük-pervâze eyler pîş-rev
Rezmde gelse o *rahş-ı berk-cevlân* üstüne
Nedim K 2/34

2.12. Cevlân Edici

Atın cevlân edici, yani dolaşmasını anlatan yönüne birçok beyitte değinilmiştir. Cevlân etmek at ile birlikte kullanıldığında, daha çok gösterişli bir şekilde gezinmek biçiminde düşünülmüştür:

Râ'iz-i tab'ım uçursam arşa dek pür-tâb eder
Ruhsatı *cevlân* verirsem rahş-ı çâpük-pâsına
Şâkir K 16/38

Ol şeh-süvâr-ı mülk-i sa'âdet ki rahşına
Cevlân deminde arsa-i âlem gelürdi teng
Bâkî Trk.B. 1/III/6

Yeter çek dizgini besdir tekâpûya mesâg olmaz
Kümeyt-i hâmenin yokdur bu vâdîlerde *cevlânı*
Hâzık Mehmet Efendi K 1/68

2.13. Çölü Kateden (Bâdiye-Peymâ)

Atlar özellikle geçmişte Arap coğrafyasında çoğunlukla çöl ikliminde ulaşım açısından önemli bir vasıta olmuşlardır. Farklı coğrafyalarda farklı şartlar altında at her medeniyet için vazgeçilmez bir vasıtadır. O, yeri geldiği zaman zorlu çöl şartlarını bile başarıyla geçebilecek, oraları katedebilecek güçte bir hayvandır.

Sultan Ahmed'in övgüsüne yönelik aşağıdaki beyitte, şair memduhunu at üstünde hayal etmekte ve o atı hayalî bir şekilde tasvir etmektedir. O at çöller kateden, yürüyüşü muntazam ve dengeli bir attır:

Ne *rahş-ı bâdiye-peymâ* k'ana virilmişdür
Misâl-i mısra'-ı mevzûn dürüstî-i reftâr
Vakanüvis Raşid Efendi K 4/51

2.14. Gölgesini Geçebilen

Atın hızıyla ilgili divan şiirinde bahsedilmiş en önemli taraflardan birisi de, atın gölgesini geçebilen bir hızda olduğu, yani olağanüstü bir hıza sahip olduğudur. Özellikle memduh övgüsünün yer aldığı beyitlerde memduhun atının hızı söz konusu olunca bu şekilde nitelemeler yapılır:

Sür'at-i seyri komaz sâyesin irdâfa mecâl
İdicek tayy bihîn deşt-geh-i imkânı
Şeyhülislâm İshâk K 17/5

Anunla pûyede nûr-ı nezâre âcizdür
Ne mümkin eyleye sâye yanınca hem-pâyı
Tâlib Efendi (Abdülkadiroğlu, 1999: 217).

2.15. Irmak Gibi Akan

Atın yürüyüşü, ırmağın akışı gibi coşkun ve hızlı olduğu için, gözlerin onu takip etmesi zordur:

Nazar mümkin degül reftârına bir cûydur ol kim
Olur âheste gitse çeşm-i hurşîd-i dırahşânı
Sabrî Mehmed Şerif K 1/22

2.16. Uçan Kuş Kadar Hızlı

Atın koşuşu uçan bir kuş kadar hızlı hayal edilir. Ayrıca o, bir kuş olunca da, çoğunlukla Anka kuşu ile kanatları münasebetiyle birlikte anılır:

Uçar kuşdur şitâb etdikçe gûyâ benzer anınçün
Kenâr-ı dâmen-i bergüstvânı bâl-i Ankâya

Nef'î K 18/10

Aşağıdaki beyitte şair, atı kuş ile karşılaştırarak, onun seyrini kuştan aşırdığını ve ecel gelince öldüğü anlatıyor. Asıl anlatmak istediği atın çabucak bir kuş gibi uçup gitmesi ve yok olmasıdır:

Ol at kim seyrini kuşdan aşurdı
Ecel geldiyse argurdı düşürdi

AÇN/1305

2.17. Âheste Yürüyüşlü (Âheste-Rev), Ağır Koşan (Girân-Reftâr)

Atın yavaş yavaş sarsmadan yürüyüşü onun aheste aheste salınışıdır:

Râ'iz-i edhem-i âheste-rev-i haşmet kim
Gâşiyedârı sanâdîd-i ricâl olsa mahal

Arpaeminizâde Mustafa Sâmî 24/39

Aşağıdaki beyitte ise şair, memduhunu hikmetin ağır koşuşlu atının râyizi olarak nitelemiştir:

O çâpük-râyiz-i rahş-ı girân-reftâr-ı hikmet kim
Revâdır olsa Eflâtun önünce peyk-i reh-vârı

Nef'î K 49/22

3. Karakteri

3.1. Yüksek, Yüce (Bülend, Âlî, Bâlâ)

Yüksek ve yüce anlamına gelen bülend, Hz. Peygamberin atının sıfatı olarak düşünüldüğünde o at, bütün melekleri ayakları altına alacaktır:

Melâ'ik oldı *semend-i bülendine* pâ-mâl
Basınca tâk-ı berîn-i şidâd-ı seb'a kadem

Eşref Paşa K 2/15

Bülend sıfatı aşağıdaki beyitte ise memduhun atının bir vasfı olarak ele alınmıştır:

Gümüş eyerli geyimli niçe *semend-i bülend*
Nücûm ile felege döndi tavr u unvânı

Yahyâ Bey K 23/12

Atın yüceliğini belirten diğer bir sıfat da "âlî" ve "bâlâ"dır:

Âşık ne denlü dîde-fütâd ise de yine
Yekke-süvâr-ı himmet-i âlî-semend olur

Şehrî G 44/4

O şehsüvâr-ı şecâ'at ki atlas-ı felegi
Sezâdur eylese *zîn-pûş-ı esb-i bâlâyı*

Tâlib Efendi (Abdülkadiroğlu, 1999: 216).

3.2. Hoş, Güzel (Tayyib, Eltâf)

Maksuda ermek için, kişiyi maksuduna götürecek hoş ve güzel bir ata binmek lazımdır. At burada sembolik anlamda, diğer bazı örneklerde de olduğu gibi vasıta görevini yüklenir:

Dilersen olasın maksûda vâsıl
Degişdür seyyi'âtun tayyibâta
Cihânda ber-murâd olmak umarsan
Dil-âver ol süvâr ol *tayyib ata*

Livâyî Rub 4

Memduhun bindiği at daha güzel, en güzel olacaktır:

Rahş-rân-ı kerem ü râkib-i esb-i devlet
Cünbüş-i edhem-i eltâfına yok pâyânî

Şeyhülislâm İshâk K 17/24

3.3. Mülâyim, Mülâyim Tavırlı (Mülâyim-Etvâr), Nâzik

Mülâyim tavırlı nazik bir at, serkeş olan bir atın zıddı olarak düşünülebilir. At mülayim tavırlı olmasına rağmen, aynı zamanda da alev koşuşludur:

Şerer-şitâb *semend-i mülâyim- etvârın*
İdince arsa-ı çâpük- revîde germ- hırâm
Şehrî K 6/23

Mülâyim bir atın koşuşunun güzelliği sevgilinin cilvesini andırır:

Zihî *semend-i mülâyim* ki hüsn-i reftârı
Unutturur dil-i uşşâka cilve-i yârı
Nef'î K 45/1

"Nâzük (nazik)" sıfatı da atın mülâyimliğini anlatır:

Nagme-cûşiş *semend-i nâzük* kim
Olur âvâzeveş semâ'-ı nişin
Şehrî K 8/10

3.4. Rahat ve Safa Bahşeden (Râhat-Bahş, Safâ-Bahş)

Atın önemli vasıflarından birisi de rahatlık ve safa bahşetmedir. Onun üstündeki insan kendisini rahat hisseder. Âşık sevgilinin atının üstünde olmayı hayal eder. O at rahat bahşeden bir attır. O atın üstündeki âşık tıpkı rahat bir mekan üzerinde gibidir:

Ey süvâr-ı esb-i nâzım senden olmaz can dirig
Kande kaldı *rahş-ı râhat-bahş* ile râhat-bisât
Nedim G 54/3

Memduhun atının vasıflarından birisi de safa bahşeden olmasıdır:

Cünbüş-i rahş-ı safâ-bahş olur hemvâre
Âhuvân-ı Hotene cilve-dih-i hayrânî
Şeyhülislâm İshâk K 17/3

3.5. Çabuk Arzulu (Sebük-Kâm, Tîz-Kâm)

Atın çabuk arzulu, yani aşırı istekli oluşunu ifadede sebük-kâm ve tîz-kâm sıfatları kullanılmıştır. Aşağıdaki ilk beyitte şair memduhunu överken, onun atının devlet meydanında çok istekli bir at olduğunu söylüyor. İkinci beyitte ise şair, at isimlerinden kümeyti, şarap anlamına gelecek şekilde tevriyeli kullanıyor ve kelimeyi tîz-kâm (çabuk arzulu) sıfatıyla niteliyor:

Sahn-ı devletde aldı meydânı
Tevsen-i himmet-i sebük-kâmı
Mezâkî K 22/25

Virüp sâkîye varum bir *kümeyt-i tîz-kâm* alsam
Belâ vâdîlerinde kalmışam râh-ı merâm alsam
Cem'î Efendi (Abdülkadiroğlu, 1999: 60).

3.6. Şûh

Şûh, kelime anlamı olarak; nazlı, işveli, hareketli ve oynak anlamlarındadır. Bir gönülde karar kılmayıp her gönle göz atan, hercâî güzel, divan şiir ve nesrinde sevgilinin sıfatı olup güzelliğinin yanında cilvesini ve cezbesini anlatır (Zavotçu, 2006: 520).

Bir teşbih-i beliğ olarak kullanılmış olan "naz atı" ifadesi bu sıfatın zamanla benzetmeye dönüşmüş şekli gibidir. Atın şûh olarak nitelenmesi onun karakterinden gelen bazı özelliklerinden dolayıdır. At kimi zaman sahibine naz yapan ve yerinde duramayan bir hayvandır. Bunun içindir ki onu zaptetmek için çeşitli eşyalar kullanılmıştır. Ancak atın bu özelliği aşağıdaki beyitlerden de anlaşılacağı üzere makbul görülen bir özelliktir ve olumlu değerlendirilir.

Nef'î'nin bir rahşiyyesinden alınmış aşağıdaki beyitte şair, padişahın iki tane edhem yani karayağız atını şûh olarak nitelemekte ve övmektedir:

İki Edhem hod ki *şûh* arap dilberidir
Ki tefâvütleri yok biri birinden aslâ
Nef'î K 17/20

Yukarıda şûh atın makbul olduğuna değinmiştik. Bunu aşağıdaki beyit de iyi bir şekilde anlatmaktadır. Ancak buradaki at, somut bir at değil, şairin tabiatının benzetildiği şûh bir attır. Şairin tabiat atı şûh olunca, o at mana vadisinde şairin düşmanlarını yenecektir:

Vâdi-i ma‘nâda istîsâl-i hasm-ı dûn içün

Esb-i tab‘*-ı şûhına* ol dem ki meydân gösterür

Fehîm-i Kadîm K 10/26

"Şûhterin" sıfatı da atın şûh karakterini anlatmada, pekiştirici bir sıfat olarak kullanılmıştır:

Levhaşa'llâh *kümeyt-i şûhterin*

Cilve-perverde-i şitâb-ı zemin

Şehrî K 8/1

3.7. Serkeş

Serkeş, inatçı, başına buyruk demektir. Baytarnamelerde atın bu özelliğine değinilerek serkeş bir ata nasıl yaklaşılması gerektiği üzerinde de durulur.

Serkeş bir atın geminin veya dizginin kısaltılması gerekir. Böylece atın ağzındaki demir atın ağzına yapışarak, onun zaptetilmesini kolaylaştıracaktır. Ayrıca ata kamçı vurma, onu belirli bir mesafede dolaştırma gibi durumlarla atın serkeşliği gider ve serkeşliği unutur (Şen, 1987: 49-50).

Atın bazen huysuzlanması ve zaptetilmesinin zorluğu sebebiyle onu dizginlemek amaçlı çeşitli eşyalar kullanılır. Serkeşlik atın sıfatı olarak şairler tarafından çoğunlukla olumsuz değerlendirilmiştir. Serkeşlik eden, kimi zaman felek atı, kimi zaman da şehvet atıdır. Serkeşlik atın önemli vasıflarından biridir. Bu sebeple divan şiirinde şairler bu sıfatı birçok beyitte zikretmişlerdir:

Serkeşlik itdi tevsen-i bâh-ı sitîze-kâr
Düşdi zemîne sâye-i eltâf-ı Kirdigâr
Bâkî Trk.B. 1/III/8

Aks-i rûyun *nakş-ı na'l-i esb-i serkeş* hûn ile
Her zemân eksük degüldür çeşm-i bahr ü berde dâğ
Fasih G 219/2

Serkeşlük itti var ise esb-i felek bu şeb
Kâmî şihâb-ı sîm-gere nâz tâ ziyânedür
Kâmî G 60/6

3.8. Divâne

Aşk ile akıl birbirine çoğu zaman zıt kavramlar gibidir. Kimi zaman da Leylâ ve Mecnûn hikayesinde olduğu gibi Mecnun aşk acısından aklını yitirerek bir divane olmuştur. Bu sebeple akıllı kimseler aşk köyünde divane bir atla gezmelidirler. Aşk köyü akıllı kimselere göre bir yer değildir. Divane atın binicisi olan kimseler de divane olacaklardır:

Cilve-gâh-ı şîve-i ferzâne olmaz kûy-ı aşk
Âkil odur kim sürer bu arsada *dîvâne at*
Koca Râgıp Paşa G 16/3

3.9. Pek Merhametli (Bihîn-Ref'et)

Memduhun atının vasıfların birisi de çok merhametli olmasıdır. Merhamet duygusu insana özgü bir duygudur. Bunun ata aktarılması aslında, memduha ait bir vasfın, onunla özdeşleşmiş bir nesneye yakıştırılmasından ileri gelir:

Sûret-i esb-i bihîn-ref'etin timsâli
Cây-gâh eyledi bu âyîne-i imkânı
Şeyhülislâm İshâk K 17/27

3.10. Ululuk Bahşeden (Mehâbet-Bahş)

Kasidelerde övülen memduh, genellikle yüce bir kişilik olarak tasvir edilir. O kişi yüce bir kişi olunca, onun atı da ululuk bahşedecektir:

Ki olur *debdebe-i rahş-ı mehâbet-bahşı*
Sâha-gâh-ı felege lerze-dih-i hayrânî

Şeyhülislâm İshâk K 17/38

3.11. Gönül Çekici (Dil-Keş)

Atın gönül çekici olması, aynı zamanda onun alımlı ve görünüş itibariyle de kuvvetli bir yapıda olduğunun ifadesidir:

Te'âla'llâh nedir ol *rahş-ı dil-keş* zîr-i dânende
İnânın dest-i pâki başlaya bir kerre irhâya

Naşid İbrahim Bey K 6/8

3.12. Güzel Ahlaklı (Şîrin-Şemâ'il), Hoş Tavırlı (Hoş-Edâ)

Aşağıdaki ilk beyitte atın güzel ahlaklı oluşuna işaret edilmiştir. Güzel ahlaklı oluşu, serkeşlik etmemesi ve sahibine karşı itaatkar olmasıyla ilgili olmalıdır. İkinci beyitte ise yine atın güzel ahlakına ve hareketlerine vurgu yapan, "hoş-edâ" ifadesi kullanılmıştır:

Nigârîn *eşheb-i şîrin-şemâ'il* kim müsellemdür
Ana tarz-ı hümâ-pervâzi vü resm-i revişdân

Sabrî Mehmed Şerif K 1/7

Bir *esb-i hoş-edâya* ki olsa o şehsüvâr
Güyâ hümâ-yı saltanata âşiyân olur

İbrahim Hanif K 23/5

3.13. Marifetli (Hüner-Mend)

Aşağıda, Kırım Hanı Gazi Giray'ın meşhur gazelinden alınmış beyitte, şair marifetli, hünermend bir atı sevgili yerine sevdiğini anlatırken, ata verilen önemi daha iyi anlıyoruz:

Severiz *esb-i hünermend-i sabâ-reftarı*
Bir perî şekl sanem, bir gözü ahu yerine

Gazi Giray (Şardağ, 1982: 200-201).

4. Diğer Vasıfları Ve Özellikleri

4.1. Ödünç (Müste'âr)

At ile ilgili vasıflandırmalar bazen bir veciz söz hüviyeti kazanmıştır. Öyle ki ilk beyitte anlattığı fikri desteklemek amacıyla şair, beytin ikinci mısrasında bir örnek verir. Sahibinden ödünç alınan at, alan kişinin olmadığı için, o kişinin atı kullanma süresi sınırlı ve bu durum geçicidir:

Aceb mi katre ârâm itmese ebr-i bahâr üzre
Binenler tiz nüzûl eyler *semend-i müste'âr* üzre

Nâbî G 752/1

4.2. İklim-Neverd (İklimler Dolaşan)

At, geçmişte uzak yerlere gitmeyi sağlayan yegane vasıta ve ulaşım aracı olmuştur. İklim kelimesi, kelime anlamıyla farklı yerleri ve memleketleri ifade eder. At geçmişte uzak iklimler arasında, kimi zaman savaşlar dolayısıyla, kimi zaman da yolculuk maksadıyla kullanılmıştır.

Atın bu özelliği aşağıdaki beyitte biraz mübalağalı bir anlatımla verilir. Sultan Selim Han övgüsünden alınmış olan beyitte şair padişahın iklimler dolaşan atının koşmaya başladığı anda, onun nallarından çıkan alevleir, padişahların başındaki taçların bir ışığı olarak hayal eder. Aslında buradaki at da çizilmiş olan bu tablodaki hayalî bir figürdür:

Rahş-ı iklîm-neverdin ger iderse pûyân
Şerer-i na'li ider efser-i şâhânı çerâğ
Şeyh Gâlip K 14/28

4.3. Arap Atı (Esb-i tâzî), Mısrî At, Lâzî At, Rûmî At

Esb-i tâzî, Arap atını ifade etmekte kullanılan bir tabirdir. Arap atları şairler tarafından övgü vesilesi olmuş, çoğunlukla üstün yönleriyle, görünüşleriyle ve hızlarıyla anlatılmıştır:

Nedir ol kâmet-i mevzûn ol iki *esb-i tâzîde*
Nedir ol cünbüş-i dil-cû nedir ol tîz-i reftârı
Eşref Paşa K 16/31

Bu sayd-gâh-ı deşt-i temennâda hep tehî
Fitrâk-ı esb-i tâzî-i hâhiş ipin sürür
Haşmet G 51/3

Aşağıdaki beyitte şair, Arap atının (tâzî) yanında Mısrî, Rumî ve Lâzî atların da varlığına temas eder:

Eger tovsen ve ger Mısrî vü Tâzî
Gerek iğdiş gerek Rûmî vü Lâzî
AÇN/1250

Mısrî atın üstün özellikleri aşağıdaki beyitte anlatılmıştır:

Bâr-gîr-i gam olur mu hiç sebük-rûhân-ı aşk
Esb-i Mısrî sahn-ı menzil-hâneye bîgânedir
Enderunlu Vâsıf G 41/12

4.4. Su Değirmeni Atı (Esb-i Tâhûn)

Tâhûn su değirmeni demektir. Değirmenlerde çeşitli hayvanlar kullanılırdı, bunlardan birisi de attır. Bu hayvanların orada devamlı hareket

halinde bulunması ve işi yapmaları, o hayvanlar açısından güç ve zor bir durumdur. Aşağıdaki beyitte şair, memduhun düşmanlarının başının değirmendeki bir at gibi devamlı dönmesini istemektedir:

Dâ'im bula telâşı a'dâ-yı bed-ma'âşı
Dönsün hemîşe başı *mânend-i esb-i tâhûn*
Naşid İbrahim Bey Tar 30/7

4.5. Savaş Atı (Esb-i Neberd)

Neberd, savaş demektir (Develioğlu, 2002: 814). Esbân-ı neberd, savaş atları anlamına gelir. Aşağıdaki memduh övgüsünden alınmış beyitte şair, övgüde bulunduğu kişinin savaş atlarının perçeminin mutrib (çalgıcı) tarafından şarap içenlerin şişesinin üzerine konmasından bahsediyor:

Bu ol demdir ki *esbân-ı neberdin* perçemin mutrib
Çıkarıp vaz' ede şer-şîşe-i sahbâ-keşân üzre
Nedim K 5/5

4.6. Adaletsiz (Bî-Dâd)

Âşığa eziyetlerde bulunan sevgilinin atı da âşığa eziyet eden, adaletsiz bir attır. O adaletsiz atı sevgili devamlı âşığın üstüne sürer. Âşık zaten toprak olmuştur. Ama sevgilinin adaletsiz atı toprak olmasına rağmen, onu çiğnemeye devam eder:

Sürersin üstine ben hâk-sârun *rahş-ı bî-dâdı*
Niçün âyine-i hüsnün sakınmazsın gubârumdan
(Abdülkadiroğlu, 1999: 92).

4.7. Özel At (Esb-i Hâs)

Esb-i hâs, aşağıdaki beyitte şair tarafından kendine tahsis edilmiş, halis hususiyetli, özel özellikli at anlamında kullanılmıştır. Şair, memduhundan bu atı istemektedir:

Bir *esb-i hâs* bahşiş et Ahmed kuluna kim
Dinsin budur atâ-yı Ferîdun-ı rûzigâr
Ahmed Paşa K 41/9

4.8. Güzel Suretli (Hûb-Sûret)

Şeyhülislâm İshâk'ın rahşiyye türündeki kasidesinden alınmış aşağıdaki beyitte şair, daha önceki beyitlerde övdüğü atı güzel görünüşlü, güzel suretli olarak nitelerken, onun güzelliğini ünlü ressam Mânî'nin bile resmedemeyeceğini anlatıyor:

Hûb-sûretligi ol rütbe ki tasvîr idemez
Nakş-ı hüsnin kalem-i nâdire-resm-i Mânî
Şeyhülislâm İshâk K 17/15

4.9. Lüzumsuz, Sebepsiz (Bî-Mûcib)

Atın lüzumsuz ve sebepsiz olması, aşağıdaki beyitte onun kalıcı bir vasfı olarak değil de anlık bir vasfı olarak verilmiştir:

Nedir bu *rahş-ı bî-mûcib-i pey-der-pey*
Dirîg bizden o nâzende-i cihan geçiyor
Râmî (Çapan, 2005: 225).

4.10. Uğursuz Gelen (Şûm-Makdem)

Beyitte şair sahip olduğu güçsüz ve zayıf atından çok çektiğini belirterek, onun kendisine uğursuz geldiğini anlatıyor ve ona lanet okuyor:

Âlemde çok belâ vü kaza çekmişem velî
Bu *esb-i şûm-makdeme* la'net hezâr bâr
Mesihî K 17/41

4.11. Dev Soylu (Dîv-Nijâd)

Memduhun atı aşağıdaki beyitte dev soylu çevik bir at olarak hayal edilmiştir. O at dev soyundan geldiği için, onun üstündeki kişi düşmanlara galip gelecektir:

Çeker sipâh-ı melâ'ik önünce tîg-i zafer
Ne dem ki sürse adûya semend-i dîv-nijâd
Nef'î K 30/27

4.12. Ciride Alışkın (Çevgânî) (Bkz: Çevgân)

4.13. Kişnemesi (Şîhe)

Atın kişnemesi, "sûr"un haylaz bir düşmanı gibidir. Onun kişnemesi sûr üfürüğünden bile daha etkilidir:

Heybetiyle şöyle tolmışdur cihân kim zann ider
Şîhe-i rahşın sadâ-yı sûra hasm-ı nâbe-kâr
Azmizâde Hâletî K 15/16

4.14. Çiftesi Pek, Sağlam

Aşağıdaki beyitte atın çiftesinin çok sağlam ve güçlü olduğu, İskender'in seddini bile yıkabileceği hayaliyle verilmiştir:

Salarsam çiftemi Sedd-i Sikender
Yıkılurdı olursa seng-i mermer
AÇN/1264

4.15. Ağaç At, Çubuk At

"*Çocukların bir ağaç veya tahta parçasıyla ata biner gibi koşturmaları, göçebelik devirlerinden beri devam eden bir oyun tarzıdır*" (Kurnaz, 1997: 506):

Şâhlar üzre şükûfe bâd ile oynar güler
Tıfla benzer kim ağaçdan ata olmışdur süvâr

Nev'î K 15/6

Gülün çiçekler dizisine komutan olmasını şair, gülün bilgisiz bir çocuk gibi çubuktan bir ata binip bahçenin padişahıyım diye diğer çiçeklere üstünlük sağlamak istediğini belirtir (Buyruk, 2005: 29):

Tıfl-ı nâdân gibi *çûbîn esbe* olmısdur süvâr
Şâh-ı bâgum diyu fahr eyler gör ol bî-âr gül

Lami'î (Buyruk, 2005: 29)

V. BÖLÜM

ATA BENZETİLEN UNSURLAR

1. Somut Unsurlar

1.1. İnsana Ait Unsurlar

1.1.1. Dil

Dil, ata benzetilince, kişinin Allah'ı zikretme sözleri de o atı yürüten bir kırbaç olur:

Bulınca semt-i hulûsı bu râh-ı pür-gülde
Gerekdir *esb-i dile* tâziyâne-i tesbîh
Mehmed Şerif Efendi G 17/3

1.1.2. Çeşm (Göz)

Göz, divan şiirinde birçok yönüyle ele alınmıştır. Sevgilinin güzellik unsurlarından olan göz, daha çok çeşm şeklinde geçer. Sevgiliye ait bütün özellikleri üzerinde taşır. Rengi siyah veya elâdır. Sevgilinin gözüyle âşığa bakışları onun üzerinde çok etkilidir. Sevgili bakışlarıyla âşığa birşeyler anlatır. Bunun dışında göz çok geniş anlam örgüleriyle ve şiirdeki kullanımlarıyla önemli bir güzellik unsurudur (Pala, 2000: 95).

Aşağıdaki beyitte göz, alışılmışın dışında kullanılmıştır. Göz ata benzetilmiştir. Âşık, sevgilinin etkili olan bakışları karşısında duracak güçte değildir. Sevgili, âşıklarının üstüne doğru geldiği zaman kendi göz atına meydan ederek gelir. Sevgilinin gözü o meydanda dolaşan bir ata benzer. Bakışların âşıklar üzerinde toplanması ve her seferinde başka bir tarafa kayması ve hareket halinde olması tıpkı bir atı andırır:

Böyle gelürse karşusına kim turur anun
Zîrâ *semend-i çeşmine* meydân idüp gelür
Fehîm-i Kadîm G 111/6

1.1.3. Parmak Uçları (Enâmil)

Aşağıdaki beyitte parmak uçları (enâmil) ata benzetilmiştir. Şairin parmak uçlarıyla tuttuğu kalem gözyaşlarını kesdiği zaman, at gibi düşünülen parmak uçlarındaki cilvesinden mahrum kalacak, yani şair kalemi bırakacaktır. Kalemin mürekkebi onun gözyaşı gibidir. Mürekkep bitince yazı yazılamayacağı için, şair ata benzettiği parmak uçlarıyla tuttuğu kalemi bırakacak, ve kalem de şairin parmaklarındaki salınışına son verecektir:

Olur *semend-i enâmilde* cilveden mahrûm
Kalem ne dem ki ider kat'-ı eşk-i çeşm-i terin
Nâbî G 546/4

1.1.4. Vücûd

İnsanın sahip olduğu vücudu, yani fizikî anlamdaki bedeni, rüsvalık ve rezillik yolunda çok hızlı giden bir attır. Tasavvufi olarak bakıldığında insandaki manevi taraf, maddi tarafa üstün gelmelidir. İnsanın vücudu bir bakıma, bu dünyaya ait çirkin şeylerin ifadesi de olabilmektedir:

Felek fehm etdi anı râh-ı rüsvâyîde çâbükdür
Bürehne eyledi *esb-i vücûdu* atdı meydâna
Mustafa Celvetî K 13/3

1.2. Doğaya Ait Unsurlar

1.2.1. Felek, Devrân, Âfâk, Âsumân, Sipihr, Eflâk, Çarh

Felek; gök, semâ, âsumân anlamlarının yanı sıra, âlem, dünya, tâlih, yuvarlak kütük, kızak gibi anlamlara da gelir. Kelimenin çoğulu eflâktir. Eskilerin inanışına göre felek, her bir gezegene ait bir gök tabakasıdır. Her semâda bir yıldız tasavvur edilmiştir. Bunların yedi tanesi yedi gezegenin feleğidir. Birinci felekde Ay olmak üzere diğerlerinde; Utarid, Zühre, Şems (Güneş), Mirrih (Merih), Müşteri, Zühâl gezegenleri yer alır. Sekizinci felek

sabit yıldızlar ve burçlar feleğidir. Dokuzuncu felek cisimden arınmış ve bütün felekleri saran atlas feleğidir. Yedi gezegen yıldızdan her birinin dünyaya ve dünya üzerindeki canlı cansız her şeye hakim olduğu düşünülmüştür. Her yıldız az çok uğurlu, uğursuz sayılmış, her birinin kendi tabiatleri, hakim olduğu iklimleri, hakimiyet saatleri olduğu sanılmış, bu sebeple dünyada olup biten herşey feleğe isnad olunmuştur (Onay, 2000: 208; Pala, 2000: 136; Şemsettin Sâmi, 2004: 1004; Develioğlu, 2002: 255).

Astronomi ilmine göre gökler bir mihver üzerine dönerler. Bu dönüş doğudan batıya doğru, ters şekildedir. Bu sebeble felekle ilgili; çarh-ı kec-rev, çarh-ı gerdûn, çarh-ı çep-endâz gibi tabirler kullanılmıştır (Onay, 2000: 209).

Felekle ilgili ve birlikte; çarh, devrân, âfâk, âsumân, sipihr, eflâk kelimeleri de kullanılır. Felek edebiyatta daha çok şikayet unsuru olarak kullanılmış, özellikle insanın başına gelen kötü hadiselerden felek sorumlu tutulmuştur. Âşığın çektiği eziyetlerde feleğin de rolü vardır. Felek ona türlü oyunlar eder.

Felek bütün bu yönlerinin dışında divan şiirinde ata da benzetilmiş ve oldukça da sık kullanılmıştır. Felek ile at anlamını karşılayan isimlerin oluşturduğu bazı terkipler şu şekildedir: Tekâver-i felek, tevsen-i çerh, tevsen-i çarh-ı bed-râm, tevsen-i eflâk, şebdîz-i felek, hınk-ı âsumân, nüh-tevsen-i sipihr, rahş-ı devrân vb.

Feleğin at ile irtibatlı bir biçimde alınışı, büyük çoğunlukla kasidelerde ve memduh övgülerinin yer aldığı kısımlarda yer alır. Bu kısımlarda memduh, felek atının süvârı olur. Bu kısımlardaki felek, bazen de talih ve baht manasında düşünülür. Memduh, feleğin atlarını kendisine boyun eğdirendir. Memduhun atı, felek atından üstün ve daha hızlıdır vb.

Savaşçı ve ülkeler fetheden memduh, felek atına süvâr olduğu zaman doğunun güneş olmayan karanlıklarına kadar sefere çıkacaktır. Feleklerin dönüş istikameti ters olduğu için, felek atının süvârı da batıdan doğu yönüne gidecektir:

Tekâver-i felege oldı devlet ile süvâr
Sevâd-ı magribe dek ide tâ ki azm-i sefer

Şeyhülislâm Yahyâ K 3/2

Felek atı dikbaşlıdır:

Zîn-i hûrşîd ü rikâb-ı meh olur çîde yine
Zîr-i rân olsa eger *tevsen-i çarh-ı bed-râm*
Nâbî K 12/5

Memduh cihâd ve nur arsasının şehsüvârıdır. Dokuz felek atının ona boyun eğmesi şaşılacak bir durum değildir:

Bir şeh-süvâr-ı arsa-i nûr u cihâdsın
Nüh-tevsen-i sipihri sana râm isterin
Mezâkî K 15/5

Felek atı memduhun bindiği attır. Felek atı memduha ihsanlarda bulunur. Memduh o kadar kudretlidir ki, felek atına licâm takabilir:

Güneş tek *tevsen-i çerhe* senün tek çıhmadı bir er
Egerçi gördi çoh minmiş özine bu semend erler
Hidayet Çelebi G 69/3

Tab'-i gerdûn tav'-i fermânına etmiş iftihâr
Rahş-i devrân râyiz-i râyına tapşırmış inân
Fuzûlî K 31/16

Ey ki hükmün gerden-i gerdûna takmışdur kemend
Vey ki azmün *tevsen-i eflâke* urmışdır licâm
Mesihî K 4/19

Ufukların atı demek olan, eblak-ı âfâk ifadesi de felek atı ile paralel kullanılmıştır. Feleğin alaca atı tabiri (eblak-ı felek) aşağıdaki beyitte, eblak-ı âfâkâ dönüşmüştür. Ufukların güneş batarken aldığı renk, alacalı bir atı andırır:

Koşılsa *eblak-ı âfâka* tan mı âh-ı şeb-rengüm
Koyup yollarda geçdi hayli dem bâd-ı sabâ rahşın
Kütahyalı Rahimî G 235/5

Aşağıdaki beyitte, gökyüzü hink isimli beyaz renkli ata teşbih edilirken, bu atın rüzgâr ayaklı bir at tarafından geçilebileceği belirtilmiştir. Burada eski inanışa göre feleklerin dönüşüne bir vurgu vardır. Felek dönerken, bir at gibi koşmaktadır:

Ne eşheb ol semend-i bâd-pâ kim
Geçer sür'atde *hınk-ı âsumânı*
Mezâkî K 26/28

Gökyüzünün "hıng-ı felek" şeklinde ifade edilmesinde; hilalin rikaba benzetilmesinin etkisi olduğu kadar, onun yıldızlarla birlikte müşahade edilmesinden kaynaklanması da muhtemeldir. Ayrıca hızlı hareketi de söz konusu olabilir (Kurnaz, 1996: 436):

Nitekim mâh-ı nev *hıng-i felekde*
Rikâb-ı Husrev-i devrâna benzer
Hayâlî Bey K 18/22

1.2.2. Gün, Güneş (Rûz), Günler (Eyyâm), Subh (Sabah)

Feleğin ata benzetilmesinin yanı sıra; gün, güneş, subh (sabah), subh u mesâ (gece ve gündüz) ve eyyâm (günler) gibi kavramlar da ata benzetilmiştir. Bu tip kullanımları "felek atı" ifadesiyle birlikte ve paralel düşünmek de mümkündür. Konuyla ilgili; eşheb-i subh, na'l-i esb-i rûz, tevsev-i eyyâm gibi kullanımlar vardır. Beyitlerde değişik tasvirler de yapılmıştır.

Sabah bir at gibi hayal edilir. Sabahla kastedilen aslında mecaz-ı mürsel yoluyla gökyüzündeki güneş ve onun verdiği aydınlıktır. Sabahın at olarak tasavvur edilişinde, gökyüzündeki güneşin hareket halinde olması etkilidir. Aslında hareket halinde olan güneş değildir. Dünyanın kendi

etrafındaki dönüşü neticesinde, güneş gökyüzünü boydan boya kateden bir at gibi görünür:

Bilen gubâr-ı rehin tûtiyâ-yı çeşm-i ümmîd
Müreccah *eşheb-i subha* görür piyâdeliği
Koca Râgıp Paşa G 154/6

Güneş gökyüzünde yani felek adını verdiğimiz çeşitli katmanlardan oluşan semada tıpkı bir at gibi salınmaktadır. Güneş atı felekte gezinirken, bir yandan da felekte bulunan yıldızlar onu görünce kaçmaya başlarlar. Güneş atı feleği ele geçirince de yıldızlardan bir tane bile kalmaz. Aşağıdaki beyitte şair güzel bir benzetme yaparak, zihnimizde güneşin doğuşu tablosunu canlandırır. Bu tabloya ışık veren güneş atının nallarından çıkan kıvılcımlardır aslında. Bu kıvılcımlar o kadar güçlüdürler ki yıldızların ışığı bile bu kıvılcımların parlaklığı yanında kaybolmaya yüz tutarlar. Burada mübalağa ve hüsn-i talil sanatının inceliklerini görmek mümkündür. Şair, beyitte at temasını kullanırken yan unsurları da ihmal etmez. Miraciyye kısmından alınan bu beyitteki sembolik anlatımı daha birçok örnekte görmek mümkündür:

Degül encüm kaçarken pîş-i şeb-zîr-i nişân-gehden
Şererler oldı peydâ *na'l-i esb-i rûzdan* gûyâ
Âsım (Abdülkadiroğlu, 1999: 255).

Kanunî Sultan Süleyman'ın övgüsünden alınmış aşağıdaki beyitte, "tevsen-i eyyâm" ifadesi geçmektedir. Bu ifadenin Türkçeye tam çevirisi, "günlerin dik başlı atı"dır. Burada eyyâm kelimesinin tekil şeklinin değil de çoğul şeklinin kullanılışı dikkat çekicidir. "Günlerin atı" ifadesiyle kastedilen, tamlamanın tamlananı tekil olduğu için tek bir kavram olmalıdır. Beyit dikkatli incelendiğinde bunun güneş olabileceği akla gelebilir. Ancak bu ifade günlerin akıp geçmesine istinaden de söylenmiş olabilir. Her iki durumda da akıp giden zaman veya hareket halindeki bir nesne (güneş) at olarak tasavvur edilmiştir:

Ser-verâ *tevsen-i eyyâm* katı ser-keşdür
Ana lutf eyle inen eyleme irhâ-yı inân
Bâkî K 2/56

1.2.3. Bulut (Ebr)

Divan şiirinde, sıklıkla sehâb ve ebr olarak geçen bulut, birçok benzetmeye ve nitelemeye konu olmuştur. Divan şiirinde bulut, sevgilinin ve övülen kişinin cömertliğini, şefkatini ve kahrını simgeler. Aşığın gamı ve yaş dolu gözleri, sevgilinin saçı buluta benzer. Ayrıca bulut, sevgilinin ilkbaharı andıran güzelliğinin içinde yer alır. Bunun dışında bulut; âşığın gam ve kederini temsil eder ve en önemli yanı da gökyüzünü kapatarak yön bulunmasına engel oluşturması ve ayı göstermemesidir (Pala, 2000: 119). Bulut bütün bunların haricinde ata da benzetilmiştir. Bulutun gökyüzünde sabit olmayıp, dünyanın dönüşüne bağlı olarak devamlı hareket halinde olması, onun ata benzetilmesindeki en önemli benzetme yönüdür.

Bulut bir at olunca, o ata gökyüzünde bulunan doğunun hükümdarı (güneş) süvâr olacaktır. Güneş doğu yönünden doğduğu için oranın hükümdarı gibidir. Onun bulut atına süvâr olması, bulutların ardında onların üstündeymiş gibi düşünülmesindendir. Bu hükümdar, sabah aydınlığında ışından askerleriyle gözükür. Burada tamamıyla güneşin doğuşuna yönelik bir tasvir söz konusudur:

Sepîde-dem ki zuhûr itdi zerreden leşker
Semend-i ebre süvâr oldı husrev-i hâver
Âli Surnâmesi B 448 (Arslan, 1999: 376).

1.2.4. Sel (Seyl)

Divan şiirinde şairin gözünden akan yaşlar seyl(sel) olarak telakki edilmiştir. Şair, gözünden akan yaşların sınırı olmadığını ve çokluğunu belirtmek amacıyla mübalağalı bir şekilde sel ile bir irtibat kurar. Çok yaş döktüğü için, onun gözünden akan yaşlar gül renkli ve kanlıdır. Gözünün gül

renkli yaşları, sel atı ile arkadaş ve eş olmuştur. Sel hızlı akar, at da aynı şekilde hızlı gider. Bu ilişki benzetmedeki benzetme yönünü teşkil eder:

Birbirini geçmez hayli demdür çok zemânlardur
Semend-i seyl ile gül-gûn-ı eşküm hem-inânlardur
(Abdülkadiroğlu, 1999: 221).

1.3. Diğer Somut Unsurlar

1.3.1. Kalem (Hâme, Kilk)

Kalem, divan şiirinde birçok benzetmeye konu olmuştur. Sevgilinin boyu şekil ve düzgünlük açısından kaleme benzer, o sevgili aynı zamanda kalem kaşlıdır. Sevgilinin saçı kalem olursa, onun benleri de o kalemden damlamış mürekkeptir. Kalem ile ilgili birçok teşbih ve mecaz unsuru kullanılmıştır: parmak, kirpik, göz, zülüf, yüz, boy, gönül dili, güneşi hilâl, şihâb, devrân, nihâl, mîzâb vb (Pala, 2000: 227).

Kalem divan şiirinde atın benzeyeni olarak da kullanılmıştır. Kalem ile at arasındaki benzerlik ilişkisi daha çok kalemin işlevselliğine yöneliktir. Kalemle bir kişi övülerek göklere çıkarılabileceği gibi, yerilerek de itham edilebilir. Kalem hem iyiye, hem de kötüye götürebilecek bir nesnedir. Kalem atının dizginlerini şairin kendisi tutar. Dizginleri saldığı zaman ise kalem atı şiir meydanında dolaşmaya başlar. Şair, kalem atının süvârıdır.

Kalem ile at arasındaki benzerlik ilişkisi, şekil açısından da düşünülebilir. Kalem, şairin tuttuğu, ayakta duran bir nesne gibidir. Şairin tuttuğu kalem, o yazı yazdığı zaman, tıpkı bir at gibi varakların ve sayfaların üstünde salınır. O salındıkça mesafe kateder.

Divan şiirinde at-kalem ilişkisi ve benzerliği çerçevesinde değişik söyleyişler ve imajlar oluşmuştur. Kalemin ata benzetilmesine ilişkin, değişik tamlamalar kurulmuştur, bu tamlamalarda değişik at isimlerinin de kalemle (hâme, kilk) birlikte kullanıldığını görmekteyiz: Düldül-i kalem, esb-i kalem, kümeyt-i kalem, kümeyt-i hâme, semend-i kalem, semend-i hâme, eşheb-i hâme, rahş-ı hâme, rahş-ı kilk, kilk-i edhem vb.

Şair için memduhunu övmek her zaman zor ve kabiliyet isteyen bir durumdur. Bunun içindir ki şair memduhunu överken her zaman kelimeleri ince eleyip sık dokuyarak seçer ve onu en iyi şekilde övmeye ve tasvir etmeye çalışır. Ancak bazı zamanlar şairin memduhunu övmek için kalem atını salıvermesi bile yeterli değildir. Bu da övülen kimsenin çok üstün niteliklere sahip olduğunu ve onu övmenin imkansızlığını gösterir.

İrhâ kelimesi; gevşetme ve salıverme anlamına gelir (Develioğlu, 2002: 446). Aşağıdaki beyitte kalem atının salıverildiği söylenirken, aslında daha birçok örnekte olduğu gibi kalem atının dizginleri kastedilmektedir. Dizginleri tutan da şairin kendisidir:

Böyle memdûh-ı felek-sîretin evsâfında
Nice kâbil ki *kümeyt-i kalemi* hiç irhâ
Vâsık K 48/11

Söz arsasında birçok şairin şiirleri vardır. Bu arsada şairler kalem atlarını dolaştırırlar. Her şairin kalem atı bu arsada farklı şekillerde dolaşır. Aşağıdaki beyitte şair, kendi kalem atının söz ve şiir arsasını titrettiğini ve hiçbir şairin bu arsada kendisiyle eş olamayacağını söylemektedir:

Benimle hem-inân olmak nice kâbil bu meydânda
Kümeyt-i hâmem ile arsa-i güftârı ditretdim
Vâsık G 87/6

Şairin nazımları yazdığı kalemi, bilgi meydanında dolaşan bir attır. Bu at yorulsa da bilgi meydanındaki diğer yetenekli şairlerden asla geri kalmaz:

Kümeyt-i kilk-i nazmum Rahmiyâ meydânı dânişde
Ne denlü olsa bî-tâb ehl-i isti'dâddan kalmaz
Bursalı Rahmî Çelebi G 38/9

Şair bazen de kendi kusurlarını, kalem atını dizgin çekici yaparak, sevgilinin vasıflarını sıralarken itiraf eder:

Kusûr-ı tab'uma vasfında i'tiraf itdüm
Semend-i hâmemi Neylî tutup keşîde-inân
Neylî G 137/5

Şair için kendi halini, elinin gezinti yerinde anlatmak mümkün değildir. Çünkü, kalem atı, hayretin seraplı yerlerinde kaybolmuştur. Bu, kalem atının aciz kaldığı bir durumun tasavvuru gibidir:

Ne mümkindür Rızâyî geşt-i dest-i vasf-ı hâl itmek
Serâbistân-ı hayretde *kümeyt-i hâme* kalmışdur
Rızâyî G 50/5

1.3.2. Şarap (Mey), Şarap Kadehi (Câm, Sâgar)

Divan şiirinde şarap ve şarap kadehi birçok yönüyle ele alınarak kullanılmış iki unsurdur. Şarap kadehi manasında şiirde birçok kelime kullanılmıştır: Câm, sâgar, piyâle, peymâne, ayak vb. Kadehle ilgili birçok benzetme oluşmuştur. Sevgilinin dudağı ve ağzı kadehe benzer. Sevgilinin ağzı acı sözlerle doludur. Şarap kadehinde de acı şarap bulunur. Kadeh şekil ve renk itibariyle güle benzer. Bunun dışında; lâle, güneş gibi kavramlar da kadehe teşbih edilir (Pala, 2000: 79).

Divan şiirinde şarap ve kadehin atla birlikte kullanıldığı beyitlerde değişik ifade ve söyleyişler oluşmuştur: Kümeyt-i câm, semend-i sâgar, kümeyt-i bâde, kümeyt-i mey vb. Bu ifadeler içerisinde en çok rastlanan at ismi "kümeyt"tir. Bunda kümeyt'in aynı zamanda koyu renkli şarap anlamı taşımasının da etkisi vardır. Kelimenin hem at, hem de bu anlamından dolayı şairler tarafından tercih edildiğini ve birçok beyitte tevriyeli olarak kullanıldığını görmekteyiz.

Şarap kadehi ile at arasında da birçok defalar benzetme ilişkisi kurulmuştur. Bazen de şarabın kendisi daha çok kadeh kastedilerek benzetmeye konu olmuştur. Şarap kadehi ile, hem "at", hem de "koyu renkli kırmızı şarap" manasına gelen "kümeyt" kelimesi arasında çok yakın bir ilişki vardır. Kelimenin bu manasına istinaden beyitlerde diğer at isimlerine göre

daha çok kullanıldığını ve şairler açısından bir tercih nedeni olduğunu söyleyebiliriz.

Kümeyt kelimesinin ilk anlamı, “siyaha çalan doru at”tır. İkinci anlamı olan, “kırmızı şarap”tan kasıt ise, koyu renkli kırmızı şaraptır. Yani atın rengine yakın bir renkte şaraptır. Kümeyt kelimesi var olan bu iki anlamına istinaden şairler tarafından beyitlerde tevriyeli olarak kullanılmıştır (Levend, 1984: 328). Bununla birlikte beyitlerde veya farklı şiir parçalarındaki bu tip kullanımları, şairin bakış açısına ve kurduğu hayale göre farklı şekillerde yorumlamak ve izah etmek de mümkündür.

Beyitlerde en sık tercih edilen ifadelerden birisi, “kümeyt-i câm” ifadesidir. Bu terkibi, “kadeh atı” şeklinde çevirdiğimizde, insan zihninde çağrışım yapılan ilk şey ,kadehin şekli ve ayaklarından dolayı ata benzetilmiş olabileceğidir. Şarap kadehi ile kümeyt arasında bu şekilde doğrudan bir ilişki kurmak yerine, şarap kadehinin içindeki koyu renkli kırmızı şarap açısından bir alaka kurmak daha doğru gibi gözükmektedir. Ancak bazı beyitlerde de, Türkçeye, “şarap atı” diye çevirebileceğimiz kullanımlar vardır. “Kadeh atı” ve “ şarap atı” ifadeleri arasındaki belli hususları belirtmekte yarar vardır. Kadeh atı denildiği zaman, kadehin ata teşbih edildiği sonucu çıkarılabilirken, şarap atı denildiği zaman dolaylama yoluyla kadehin kastedildiğini söyleyebiliriz. Bu durumda da kadeh bir at gibi tasavvur edilmiş oluyor. Buradaki ayrıntı tamamen kümeyt kelimesindeki tevriyeli kullanımdır. Bunu vereceğimiz örneklerle daha da açmak istiyoruz.

Gül, çiçek ordusunun şahıdır. Bahar mevsimi geldiği zaman ordusunu toplar ve çemenistana çıkar. Bu mevsim zevk ve safa mevsimi olduğu için, dostlar da kadeh atlarıyla seyrana çıkmışlardır. Bu tip anlatımlarda başta da söylediğimiz gibi at isimlerinden, kümeyt tercih edilir. Çünkü kadeh atından kasıt tevriyeli olarak o kadehteki koyu renkli kırmızı şaraptır. Ancak bir yandan da şair kadehi seyran eden bir at gibi tasavvur eder. Şairin buradaki amacı sanat yapmaktır:

Ordu-yı şâh-ı gül çemen-istâna çıkdı hep
Yârân *kümeyt-i câm* ile seyrâna çıkdı hep

Cem’î Efendi (Abdülkadiroğlu, 1999: 58).

Saf şarabın içinde bulunduğu kadeh atı gam boşluğunda dolaşır. O şarabı içenin tek kazancı da budur:

Kümeyt-i câm-ı mey-i nâb var iken Sâkıb

Fezâ-yı gamda dil âyâ ne kâra kalmışdur

Kâtibzâde Mustafa Sâkıb G 142/5

Mecliste şarap sunan kişi olan sâki divan şairlerince yüceltilmiş bir kişiliktir. Sâkinin elinde meclistekilere sunacağı şarap kadehi bulunur. Sâki şarap kadehini adeta elinden hiç bırakmaz. Bıraktığında bile eline hemen yenisini alır. Onun eline aldığı kadeh eğlenceli şimşek gibi olan bir ata benzer. Şimşek çaktığı zaman etrafı aydınlatır. Kadeh atı da meclistekileri aydınlatır. Kadeh atını sâkî çok hızlı dolaştırır, bu şimşeğin hızıyla eşdeğerdir:

Sâkî-i tîz-dest boşansa tutar hemân

Sâkıb *kümeyt-i bâde* gibi berk-i cünbişi

Kâtibzâde Mustafa Sâkıb G 559/9

Kadeh bazen de kapalı istiare yönüyle ata benzetilir. Gül padişahı, bayram gününü süsler ve onunla arkadaş (hem-rikâb) olmuştur. Şaire de bir arkadaş lazımdır. Onun arkadaşı (hem-inân) da gül renkli şarap kadehi olacaktır. Şarap kadehi hem-rikâb ve hem-inân gibi terimlerle birlikte kullanılmış ve ata benzetilmiştir:

Hem-rikâb itdi îdı husrev-i gül

Câm-ı gülgûnı hem-inân idelüm

Bâkî G 328/9

Dolmuş bir kadeh atından dökülen kırmızı şarap, atın başındaki kaküllere benzer:

Dökildi sâgar-ı leb-rîzden yine mey-i âl

Ne hoş bir işdi *kümeyt-i meye* o kâkül-i surh

Rızâyî G 18/3

1.3.3. Fidan (Nahl, Nihâl)

Hurma anlamına gelen nahl, eski zamanlarda bal mumundan veya gümüşten yapılarak gelinin önünde götürülen meyve, çiçek ve kıymetli taşlarla süslenmiş ağaca da isim olmuştur. Benzetme yoluyla meyveleri ve çiçeği çok olan ağaç ve fidan hakkında da kullanılmış bir ifadedir. Ayrıca mecazen düzgün boya da nahl adı verilir (Onay, 2000: 343). Nihâl ise kelime anlamı olarak, taze ve düzgün fidan demektir (Develioğlu, 2002: 835).

Nahl ve nihal ata benzetilmiştir. Ata benzemeleri daha çok şekil yönündendir. Fidan ata benzetildiği zaman fidan atının süvârı da ağırbaşlı bir gül olur. Burada da tenasüp söz konusudur. Fidan şekil itibariyle ayakta duran bir at gibi hayal edilirken, gül de o atın binicisi olacaktır. Fidana ve güle ayrı ayrı ata ait bir özellik yüklenmiştir. Gülün âşığı olan bülbül ise gülün bu halini görerek, onu yüksek sesle alkışlayacaktır:

Bülend-savt ile aşkışlamazdı bülbüller
Semend-i nahle süvâr olmasa vakâr ile gül
Kâmî G 130/4

Bir başka beyitte yine benzer bir tema işlenir. Beyitte fidana süvâr olan yine güldür. Bülbül de bunun için feryat eder. Gülün süvâr olduğu fidan da kapalı olarak at gibi düşünülmüştür. Bu da güzel bir kapalı istiare örneğidir:

Var ise süvâr oldı nihâl üzre şeh-i gül
Feryâdı hezârun yine bî-hûde degüldür
Kâmî G 71/3

2. Soyut Unsurlar

2.1. İnsana Ait Manevî Unsurlar ve Hâller

2.1.1. Aşk, Sevdâ, Mihr ü Vefâ (Sevgi)

Divan şiirinde aşkın ele alınış biçimi ve algılanışı, genellikle sevgiliye duyulan maddi aşk şeklindedir. Ancak bazı tasavvufi eğilimli divan şairleri,

aşkı tasavvufi bir aşk boyutuna çekerek de tasvir etmişlerdir. Allah'a duyulan aşk, zaman zaman beyitlerde farklı şekillerde karşımıza çıkar. Aşk yolundaki bir insanın katetmesi gereken mesafeler olduğu için, bazı yerlerde aşk ata benzetilerek, bu mesafeyi katedecek bir nesne konumuna getirilir.

Şair, melamet kisvesini giyerek aşk atına binmiş bir süvârdır. Bu atın gideceği yol da tasavvuf yolu, bir başka deyişle Allah'a giden yoldur:

Melâmet kisvetin necmî giyüb bu *esb-i ışk* üzre
Süvâr ol gir bu meydâne ki sensin hem-dem-i eşrâf

Necmî Ş 84/7

Sevda atı, Hak yoluna götüren bir attır:

İnân tîz verirse *semend-i sevdâya*
Şu'ûrı hâk-i rehe basdırır gubâr-ı heves

Hâzık Mehmed Efendi G 122/5

Sevgili naz ve cefa atının süvârıdır ve o atı devamlı âşığının üstüne sürerek ona eziyet etmektedir. Şairin tek dileği, sevgilinin bu attan inip sevgi ve vefa atına binmesidir. Sevgili, atı âşığın üstüne sürdüğü zaman, âşık bu atın ayakları altında ezilir:

Yiter sür şeh-süvârum üstüme nâz u cefâ rahşın
Günidür ayalandur zerre kim mihr ü vefâ rahşın

Kütahyalı Rahimî G 235/1

Aşk ile at arasındaki benzerlik ilişkisi yukarıda da gösterdiğimiz bazı örneklerde olduğu gibi daha çok tasavvufi içerikli anlatımlarda görülür. Burada ele alınan aşk, tamamen manevi bir aşktır. Tasavvufi kurallar içinde Allah'a ulaşmaya çalışan ve ona giden yolda çaba gösteren sâlikin durumu, aşk atı kavramıyla somutlaştırılmaktadır. Onun gittiği yoldaki vasıtası attır. Atın özellikle seçilmiş olması, kuşkusuz atın mübarek bir hayvan olarak algılanışından ileri gelmektedir.

Aşk atının süvârı erişdi menziline
Lâgar-hâr ile zâhid bekler kapıda nevbet
Cennet Efendi (Çapan, 2005: 148).

2.1.2. Arzu, Murâd, Kâm (İstek), Hevâ, Emel, Heves, Maksûd, Merâm

Arzu, murad, kâm, hevâ, emel, heves, maksûd ve merâm değişik beyitlerde at ile benzetme ilişkisi içinde kullanılmış, anlamsal olarak aynı çerçevede düşünülebilecek kavramlardır. Bu kavramları, Türkçesiyle, "istek" kavramı etrafında düşünmek mümkündür. Bu kavramlar farklı at isimleriyle ve nitelemelerle birlikte değişik terkipler oluşturmuştur: Pûye-geh-i rahş-ı kâm, esb-i kâm, kümeyt-i kâm, esb-i murâd, murâd atı, süvâr-ı esb-i hevâ, semend-i murâd, tevsen-i murâd, rahş- ı emel vb.

"*Bugün her Türk, 'At murattır' sözüne bağlı olarak ata karşı ilgi, sevgi, güven ve manevi bağlarla bağlanmıştır*" (Türker, 1971: 5-6). At ile murâd farklı yerlerde de bir arada zikredilmiştir Atın murat olarak algılanışı, ona atfedilen mübareklik ve kutsanmışlık özelliklerinde aranmalıdır. At sahip olduğu özellikler sebebiyle insanlar tarafından çoğunlukla olumlu ve iyi algılanmıştır. At aynı zamanda da güç timsalidir. Murat atına binen şair mutluluğa ulaşmıştır.

Murat atı, beyitlerde değişik şekillerde zikredilmiştir. Murat atı, bazen kişiyi muradına eriştiren bir vasıta, bazen de bu dünyanın geçici arzularına götüren yanlış bir araçtır. Kimi zaman da sembolik ve mecazi anlamda, memduhun ulaşılmak istenen atıdır.

Şair, padişahın kapısında, sevgilinin kapısında olduğu gibi ancak bir kul olabilir. Padişah ise her zaman en iyi ve en yüce makamda bulunur. Şairin ondan isteği kendisine ihsanda bulunmasıdır. Şairi muradına erdirecek olan padişahtır veya övgüde bulunduğu ulu kişidir. Saltanat üzengisinin altında yıllarca ezilen şair, sonunda padişahın murad atına binmeye nail olmuştur:

Nev'î'yi kıldun hele *esb-i murâdına* süvâr

Bunca dem olmışdı pâ-mâl-i rikâb-ı saltanat

Nev'î K 6/20

Çok uzun zaman muradına erememiş bir şair, muradına ermek ister. Onun açısından dünyadan el etek çekmenin zamanı henüz gelmemiştir. Murad atının binicisi olmak ister:

Bana ne hîn-i ferâgat ne vakt-i uzlettür

Murâdum atına ben olmadın henüz süvâr

Vasfî K 6/25

Padişahların ve devlet büyüklerinin övgüsüne yönelik şiirlerde murat atına binen, memduhtur. Memduh murat atına bindiği zaman zahitler onun murat atının rikâbını tutarak, ona dua ederler:

Sa'âdet ile *semend-i murâda* bindükçe

Tuta rikâbını dest-i du'â ile zühhâd

Nâbî K 14/71

Zîr-i rân eyliye dâ'im *feres-i maksûdı*

Ol Hudâvend-i emîrü'l-ümerâ-ı ekrem

Alaeddin Sâbit K 17/74

Murad atı memduhun ululuk yularına boyun eğmiştir:

Zîr-i nigîn-i devletidür kişver-i zafer

Râm-ı zimâm-ı şevketidür *tevsen-i murâd*

Nev'î K 11/6

Memduhun emel atının ayağına köstek (ıkâl) vurulduğu zaman, hareketsiz kalır:

Dest-i cevr ile felek bâdiye-i mihnetde

Pây-ı reftârını *rahş-ı emelin* urdu ıkâl

Reşid K 7/33

Kâm atı bazen de dünyanın açgözlülük meydanında, şairin arzularına ulaşmak için binmek istediği bir attır. Ancak şairin arzu atını zamanında dizginlemesi gereklidir. Böyle yapmadığı takdirde, ecel çölünün kaplanı canına kastedecektir.

Meydân-ı bî-kanâ'at-i âlemde Nâbiyâ
Kimdür ki *esb-i kâma* süvâr olmak istemez
Nâbî G 308/5

Şairin arzu atı, dünya üzerinde yaşamı boyunca çok dolaşmış, şairin arzuları için, sembolik anlamda bir vasıta görevi yüklenmiştir. Ancak dünyadaki arzuların ve amaçların da bir sınırı vardır. Şair bunu aşağıdaki beyitte çok güzel bir tasvirle vermektedir. Şair, arzu ve istek atını dizginleyene kadar, ecel çölünün leoparı eteklerini çoktan toplamış olacaktır. Yani şairin eceli gelmiş olacaktır:

Peleng-i deşt-i ecel devşürür girîbânın
Kümeyt-i kâmına Yüsrî inân idinceye dek
Yüsrî G 87/5

Dünya bir arsadır. Bu arsada işinin ehli olmayan nice seyis bulunmaktadır. Bu seyisler murat atını kaybedene kadar çalışmaya devam ederler. İşinin ehli olmayan seyis, bu dünyanın kıymetini bilmeyen ve gününü boşa geçiren insanları sembolize eder. Bu seyisler doğal olarak, murat atını zaptedecek ve ona sahip çıkacak yetenekte olmazlar ve onu kaybederler. Bu da insanın bu dünyadaki fırsatları ve güzellikleri değerlendiremeyişini sembolize eder:

Bu arsada çalışur nice râyız-i nâ-ehl
Elinden *esb-i murâdı* boşanduruncaya dek
Nâbî G 406/7

Memduhun kapısına yüz sürerek, orayı sığınak olarak gören bir kimse, murat atına kavuşma yolunu bulmuş demektir:

Şu kimse kim kapuna yüz sürüp idindi penâh
Ne gam ki buldı *murâd atına* tarîk-i vusûl
İshak Çelebi K 7/2

Aşağıdaki naat türünden alınmış beyitte ise, "esb-i hevâ" ifadesi geçmektedir. Beytin genel manası göz önüne alındığında bu ifadeyi Türkçeye, "arzu ve hırs atı" şeklinde çevirebiliriz. Arzu ve hırs atına süvâr olan kişi, aynı zamanda da rezilliğe hücum eden bir kişi gibidir. Bu kişi aynı zamanda âlemin alçak ve değersiz bir kişisi ve aynı zamanda da cihanın kınayacağı bir kişidir:

Süvâr-ı esb-i hevâ yekke-tâz-ı rüsvâyî
Sezâ-yı zemm-i cihan müstehân-ı âlemdür
Vahyî K 7/86

Kimi zaman şairin heves atının ayağı bağlıdır ve şair çaresiz kalmıştır:

Na'l-der-âteş-i endûh-ı felâket oldum
Oldı *esb-i hevesüm* pâ-be-'ikâl-i ekdâr
Arpaeminizâde Mustafa Sâmî K 21/38

Aşağıdaki beyitte şair, kendisine hediye hedilen merâm atının memduhun baht atıyla süslendiğini ifade etmektedir:

Rahş-ı bahtıyle müzeyyen olıcak bir *esb-i merâm*
Nakş-pâyende olur na'li hilâl-i bî-râm
Şehdî Divanı, s.244.

2.1.3. Ümîd

Ümid, bir şeye karşı olan isteğin bitmemesi ve insanın içindeki o şeye ulaşma arzusunun sona ermemesi olarak düşünülebilir. Divan şiirindeki sevgili ve âşık tipi açısından düşünüldüğünde, âşık, sevgiliye kavuşma ve ona ulaşma noktasında arzusunu yitirmemiş bir kişidir. Ümid ile at birlikte düşünüldüğünde ümid atına binecek olan da sevgili değil, âşık olacaktır. Nasıl ki, at insanı uzaklara alıp götüren bir hayvansa, ümid de aynı şekilde

insanı kendi iç dünyasında uzaklara götürebilecek bir kavramdır. Şairin aşağıdaki beyitlerde de görüleceği üzere, at ile ümid arasındaki benzetmeyi yaparken, temelde hareket ettiği nokta budur.

Âşık, sevgiliye ulaşma yolunda çok sıkıntılar çeker. O derece bitkin düşmüştür ki, sevgilinin gülbahçesini gezmeye mecali kalmamıştır. Sevgilinin saçının sevdası, âşığın ümid atını çoktan geçmiştir. Artık ona ulaşması çok zordur:

Geşt ü güzâr-ı gül-şen-i âmâle yok mecâl
Sevdâ-yı zülfi *rahş-ı ümîde* güzeştedir
Hâzık Mehmed Efendi G 103/4

Âşığın istek vadisinde sevgili vardır. Âşık ümid atının üstünde istek vadisinde gezerek sevgiliye ulaşmaya çalışır. Âşığın bindiği at, dikbaşlı ve inatçıdır. Bu sebeple o at koşmaktan yorulmadığı sürece istek vadisinde dolanmaya devam edecektir:

Vâdî-i talebde dahi çok cilveler eyler
Kalmazsa tekâpûdan eger *tevsen-i ümmîd*
Mezâkî G 50/3

Gönlü inilti ve acı içindeki ümit atı, eğer şaha kalmış olsaydı, onun tavrı ve hareketi görülmeye değer olacaktı:

Görelerdi nicedir cünbüş ü tavr u hareket
Şâha kalkaydı eger *rahş-ı ümîd-i dilzâr*
Şâkir K 3/74

2.1.4. Cefâ, Cevr, Hışm, Kahr, İtâb (Azarlama)

Divan şiirinde sevgilinin âşığına olan cefaları, eziyetleri ve âşığın bu durum karşısında takındığı tavır sıkça işlenen bir konudur. Özellikle gazellerde âşık rolündeki şair, sevgiliye olan aşkını dile getirirken, sevgilinin kendisine verdiği sıkıntılardan ve eziyetlerden de bahseder. Fuzulî gibi bazı şairler sevgilinin cefalarının bitmemesini isterken, bazı şairler de bu

durumdan yakınırlar. Ancak bu durumdan yakınan şairler için bile çoğu zaman bütün bunlar, sevgiliye giden yoldan dönmelerine mani değildir.

Sevgili âşık için kimi zaman cefakâr birisi, kimi zaman kendisini azarlayan bir kişi, kimi zaman da gazabından korkulan birisidir. Cefâ, hışm, kahır ve itâb gibi kavramlar at ile benzetmeli olarak da dile getirilmiştir.

Sevgili daha önceki bazı kısımlarda da açıkladığımız gibi, at temasının yer aldığı beyitlerde çoğunlukla bir at üstünde tasvir edilmiştir. Bu tasvirin en önemli nedeni âşık ile arasındaki statüdür. Sevgili her zaman en yüksektedir. Âşık ise onun bir kölesidir. At üstündeki sevgili aynı zamanda da cefakâr bir at binicisi olacak ve onun bindiği at da cefa ve benzeri kavramlarla nitelenecektir. Burada sevgiliye ait olan kavramların ve sıfatların ata aktarıldığını ve bir benzetmeye dönüştüğünü görmekteyiz.

Şairin gönlü aşk yolunda toz ve toprak içinde kalsa ve hali perişan olsa da, şair için bu gam değildir. O, cefa atının ayakları altında ezilmiş olsa da, o atın süvârı sevgili olduğu için, gam çekmeyecektir:

Ne gam ger hâk-sâr-ı râh-ı ışk oldunsa da ey dil
Seni pâ-mâl iden *esb-i cefâya* şeh-süvârundur

Neylî G 46/3

Sevgilinin hışm ve azarlama atının altında kalmış olan şair bu durumdan şikayetçi olmaz; aksine, vücudunda sevgilinin atının nallarının bırakmış olduğu yaraları bir lütuf olarak görür:

Pür-dâğ-ı şevk-i lutfun olursa sezâ şehâ
Mecrûh *na'l-i eşheb-i hışm u itâb* olan

Vahyî G 197/5

Şair, sevgilinin azarlama atının ayakları altında kalmış dahi olsa, ona kavuşacağı âleme giden yolda ümitsiz değildir:

Pây-i mâl itse beni *rahş-ı itâb-ı yâri*
Olmazam âlem-i vaslından anun ben me'yûs

Kadrî G 68/7

Sevgilinin hışım atının ayakları altında ezilen şair, yukarıdaki beyitlerde anlatıldığının tersine, bazı zamanlar bu halinden şikayetçidir. Sevgilinin hışm atı şairi ayakları altında o kadar çok ezmiştir ki, şairin zaten cansız olan bedeni gölge gibi toprağa yayılmıştır. Şair, bu halini anlatarak yardım istemektedir:

Oldı cân *pâ-mâl-i rahş-ı hışm-ı cânân* el aman
Sâyeveş hâke döşendi cism-i bî-cân el aman
Vahyî G 198/1

Hışım ve kahır sahibi bazen de padişah veya otorite sahibi bir devlet büyüğüdür. Onun hışm atı o derece kudretlidir ki, şair tarafından çoğunlukla mübalağalı bir biçimde anlatılır.

Hışım ve kahır sahibi bir padişahın atının önünde kimse duramaz. Ülkeler fetheden, cihana emirler veren padişahın hışım atı, savaş çölünü ayakları altında ezecek kudretdedir:

Cihân-fermâ-yı âlem dâver-i kişver-güşâdır kim
Semend-i hışmına pâ-mâl olur deşt-i cedelkârı
Eşref Paşa K 16/28

Padişah övülmeye layıktır. Şair Allah'tan onun düşmanlarının kahır atının ayakları altında ezilmesini ister:

Hak ta'âlâ düşmen-i dîn üzre mansûr eyleyüp
Pây-mâl-i rahş-ı kahrı ola mülk-i Üngürüs
Vahyî Tar 19/5

Ko *pâmal-i semend-i cevr ü nâz* olsun helâk olsun
Dil-i şûrîdeyi ey gonca-leb senden mi isterler
Rızâ (Çapan, 2005: 206).

2.1.5. Nâz, İşve, İstiğnâ

Divan şiirinde “naz” kavramı daha çok sevgiliyle birlikte anılır. Sevgilinin âşığa karşı takınmış olduğu tavır, naz yapma şeklinde özetlenebilir. Âşık daima sevgiliye ulaşmak isterken, sevgili onu bir türlü visâle erdirmez. Sevgilinin âşığına karşı yaptığı nazlar âşığı çok üzer.

Naz, şiirde işve ile birlikte geçmektedir. Ata benzetilen bu unsurlar, şiirde değişik şekillerde yer almaktadır. Sevgilinin bindiği at naz ve işve atıdır. Sevgili naz atının üstünde âşığına türlü eziyetler eder, kendisine ulaşmasına mani olur. Naz atına süvâr olan kimi zaman memduhtur. Kimi zaman da iyi at binicileridir.

Şiirde benzetmeyle ilgili; Na’l-i semend-i işve, esb-i nâz, semend-i nâz, semend-i işve, şehsüvâr-ı işve gibi kullanımlar geçerken, atın diğer isimleri bu benzetmede pek yer almamaktadır. Divan şiirinde en çok kullanılan ifadelerden olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Özellikle sevgilinin bir vasfı olarak düşünülen naz, birçok beyitte at kavramıyla arasında irtibat kurularak somutlaştırılmaya, anlatım gücü artırılmaya çalışılmıştır.

Sevgilinin işve atının nalı hep uğursuzluk getirir. Bu nalın ters nallanmasıyla ilgilidir. Sevgili âşığına devamlı naz eder ve onu azarlar. Onda vefadan eser yoktur:

Hep bâz-gûne ancak *na’l-i semend-i işve*
Kasd-ı vefâda itsen nâz u itâb göster
Mezâkî G 76/6

Sevgili boylu boslu ve güzeldir. Onun bindiği hızlı ayaklı naz atı, uçan bir (kuş) gibidir:

Şeh-levendim binmiş *esb-i nâza* bir tayyârdır
Zìr-i rânında semend-i cüst ü çâpük- pâcığı
Vâsık G 107/6

Sevgilinin naz atını istediği kadar koşturmasında ve dolaştırmasında bir sakınca yoktur. Çünkü onun atını dolaştırdığı meydan görünen yıldızlardan ve onların yer aldığı (gökyüzü meydanından) daha geniştir:

Cilve vir istedügün denlü *semend-i nâza*

Muntazır necmden efzûnter ü meydân vâsi'

Nâbî G 376/3

Sevgili naz atına süvâr olduğunda âşığı o boylu boslu güzelin uğruna canını vermeye hazırdır:

Semend-i nâza süvar olsa şehlevendâne

O girre-mesti ki görse virürdi cân âfet

Fehîm-i Kadîm K 11/5

Naz atına binen kimi zaman da At Meydanı'ndaki genç ve hızlı at binicileridir:

Semend-i nâz ile yügrük cevânlar seyre çıksunlar

Pür olsun hûblarla at meydânı Sitanbul'un

Şeyhülislâm Yahyâ G 195/4

Sevgilinin işve atının ayakları altında ezilmiş bir şair, kimi zaman bunu bir sitem olarak dile getirir. Sevgiliye cevâz verenlerin onun naz atının ayakları altında ezilmesini ister:

Bu arsa-gâh-ı mahabbetde pây-mâl olsun

Semend-i işveye her kim verir cevâz sana

Hâzık Mehmed Efendi G 15/8

Âşıklar canlarını işve atının binicisi olan sevgilinin yolunda feda ederler:

Ol *şehsüvâr-ı işvene* pâ-der-rikâb olur

Üftâde kânı cümle yolında revân olur

Naşid İbrahim Bey G 22/3

Aşağıdaki beyitte ise bir anlamı da nazlanma olan istiğnâ, sevgilinin âşığına cefa çektirdiği bir attır:

Pâymâl-i esb-i istiğnâ pesend itmek neden
Nâr-ı aşka cismimiz böyle sipend itmek neden
Naşid İbrahim Bey G 65/1

2.1.6. Fitne

Divan şiirinde sevgilinin en büyük özelliklerinden birisi de onun fitneci olmasıdır. Divan şiirinde fitne daha çok kıyametle ilgili olarak kullanılmıştır. Âhir zamanda birçok karışıklık çıkacağı ve fitneler kopacağından bahsedilir. Şair için bu fitnelerin sebebi sevgili ve onun sahip olduğu bazı özelliklerdir. Sevgili görünüşüyle ve vücudundaki bazı uzuvlarından dolayı fitne kaynağı olarak görülür (Pala, 2000: 144).

Sevgilinin fitne sıfatına sahip olmasından dolayı, şair bu yakıştırmayı kimi zaman da ona ait nesnelere yapar. At da bunlardan birisidir. Fitne, ata benzetildiğinde, aslında kastedilen dolaylı olarak sevgilidir. Çünkü fitne atının binicisi odur. Sevgili, atını hızlıca dizginleyen, naz (atının) yağma ve fitne koparanıdır. Gönlü aydınlık olanların sürmesi ise fitne atının tozudur. Fitne atı, sevgilinin bindiği attır:

Türktâz-engîz-i nâz oldukça ol çâbük-inân
Sürme-i rûşen-dilân *gerd-i semend-i fitnedür*
Mezâkî G 75/5

2.1.7. Akl, Hıred, Fikret, Efkâr, Fehm, İdrâk, Endîşe, İz'an

Düşünce demek olan fikir, sözün ve yazının esas merkezidir. Recaizade Ekrem, her edebi eserin ruhunun efkar yani düşünce olduğunu söyler (Tahirü'l Mevlevi, 1994: 45).

Akıl düşüncenin oluştuğu yerdir. İnsan aklıyla görür, aklıyla algılar, aklıyla olayları idrak eder ve düşünür. Akıl, Kur'an-ı Kerim'de de bahsedildiği üzere insana şerefli varlık sıfatını kazandıran en önemli melekedir. Şairler

sahip oldukları akıl sayesinde üstün sanat eserleri meydana getirirler. Onların sanatlarındaki ayırıcı ve kendilerine özgünlük veren şeyler, aslında onların akıllarının ve düşünebilme, hayal edebilme yeteneklerinin bir sonucudur. At ile benzetme ilişkisi içinde kullanılmış akıl ve benzeri kavramların at ile olan ilgisi aşağıdaki beyitlerde de göstereceğimiz üzere çok farklı olabilmektedir. Ancak öncelikle şunu söylemeliyiz ki, düşüncelerin insan zihnine devamlı gidip gelmesi ve hareket halinde olması, ata mahsus bazı özelliklerle birleştirilerek benzetmeye konu olmuştur. At ile hareket kavramı arasındaki ilişki, aklın sahip olduğu düşünceler ve diğer kavramlar arasında da vardır.

Akıl kavramına ek olarak eş anlamlı veya yakın anlamlı ve benzer; hıred, fikret, efkâr, fehm, idrâk, endîşe, iz'an gibi kelimeler de at ile benzetmeli kullanılmışlardır: Bu benzetmelerin yer aldığı terkipler şu şekildedir: Rahş-ı akl, semend-i fikret, kümeyt-i efkâr, tevsen-i fehm, kümeyt-i idrâk, esb-i hıred, eşheb-i endîşe, rahş-ı iz'an. Bu benzetmelerdeki bazı at isimleri, şair tarafından sahip olduğu nüansa ve anlama göre bilinçli olarak seçilmiştir.

Şairlerin yukarıda bahsettiğimiz akıl ve benzeri kavramlarla at arasındaki benzetmelerde ve birlikte kullanımlarda genel olarak hareket ettikleri nokta ve düşündükleri husus, aklın insanı aldatıcı yönü ve bazen de insanın onu kullanabilme yeteneği ve insandaki üstün düşünebilme becerisidir.

Aşk ile akıl bir arada düşünüldüğünde birbirine zıt kavramlar gibi algılanabilir. Aşk ile akıl arasında çoğunlukla bir tezat varmış gibi düşünülür. Bu aşk sevgiliye duyulan bir aşk veya Hakk'a ulaşmayı amaçlayan bir aşk da olsa, aşkın kendi doğasına göre akıl kavramı önemsiz bir kavram ve aşk için araç vasıtasına sahip olmayan bir kavramdır.

Mutasavvıflar; ilahi, ezelî ve ebedî gerçeklerin akıl yoluyla kavranamayacağını söylemişler ve görünüşteki aklı reddetmişlerdir. İnsan aklına akl-ı cüz ve akl-ı mecaz ismi verilmiştir (Uludağ, 2001: 31).

Akıl atı şaire arkadaş olmaz, çünkü o atını aşk meydânına salmıştır. Aşk meydanına giren şair, adeta aklını bırakarak, kendi isteğiyle bu meydana

girmiş bir kişidir ve aklını burada kullanma hususunda elinden gelen bir şey yoktur:

Hem inân olmadı kaldı *rahş-ı akl*
Salalı meydân-ı ışka atımız
Muhitî G 68/6

Akıl düşüncenin oluştuğu yerdir. Düşünce ve düşünceler de insan zihnine gidip gelmelerinden dolayı yukarıda da bahsettiğimiz gibi tıpkı bir at gibi hayal edilir. Şair fikir atına vurarak onu harekete geçirdiği zaman, onu bir dizginlemesiyle feleği atının altına alır. Bu da ancak düşünceyle mümkün olabilecek bir durumdur:

Gerdûnı zîr-i râna alır bir inânda
Ursa *semend-i fikrete* Hâzık eger eger
Hâzık G 72/5

Medhedilen kişinin fikirlerinin atının dolaştığı yerler, mana kün-fe-kânının arsasıdır:

Cilve-gâh-ı kümeyt-i efkârı
Arsa-i kün-fe-kân-ı ma'nâdur
Mezâkî K 21/32

Akıl (hıred), kimi zaman da insanı aldatan bir kavramdır. Çünkü akıl görecelidir. Hatta tasavvufta çoğu zaman akıl kavramının yerini, gönül ve sezgi almıştır. Bu bakımdan akla güvenmek, her zaman doğru yola götürmeyebilir.

Sevgili âşığına yüz vermeyen, kimi zaman da onu yalan sözleriyle aldatan bir tiptir. Sevgili âşığını, tıpkı akıl atı gibi aldatır. Şairin ruhunda binlerce coşkunluk ve coşma olsa bile, o aldanmaya mahkum gibidir:

Aldadır tav'la ki *esb-i hıredin* gibi seni
Her nefes nefsde sad cûş u hurûş olsa bile
Mehmed Şerif Efendi G 142/2

Edemem vâdî-i ta'birde irhâ-yı inân
Tenkdir *eşheb-i endîşeme* sahrâ-yı suhan
Sâcidî (Çapan, 2005: 301).

Şairin basiret, anlayış ve idrak atı söz (arsasında) cevlan ettiği zaman, o atın salınışına söz meydanının arsası dar gelecektir. Yani şairin izan sahasında eşi yoktur:

Rahş-ı iz'anım eger eylese cevlân-ı suhan
Teng ola cünbişine arsa-i meydân-ı suhan
Nef'î K 60/35

2.1.8. İrfân, Dâniş (Bilgi)

İrfan ve bilgi çalışmayla ve kişinin kendisini her yönden eğitmesiyle kazanılabilecek şeylerdir. Birçok divan şairi aldıkları eğitim ve tahsil neticesinde bunları şiirlerine yansıtabilmişler, bir kısmı şiir sahasında çok başarılı olurken, bir kısmı şiir sanatında vasatı aşamamışlardır. Şairin sanatını meydana getiren temel şey, bilgi sahibi olmasıdır. Bilgi sahibi olmadan şiir sanatı meydana getirilemez.

Tezkirelerde de şairin bilgi, kültür ve tecrübesi üzerine değerlendirmeler yapılmış, şairin şiir bilgisinin önemine vurgu yapılmıştır. Şairde esas olan doğal bir güç ve şairlik cevheridir. Ancak yetenekli bir şair için bile bilgi sahibi olmak şiir sanatını oluşturmada önemli bir husustur (Tolasa, 2002: 238).

Bilgi (dâniş) ve irfânı ata benzeten şairin benzetme yönündeki çağrışım yaptığı kavram "ilerleme ve mesafe alma" kavramıdır. İnsan bilgisi dahilinde belirli makamlara yükselebilir ve kendisini geliştirebilir.

Şair, kendi şiir sanatını övdüğü zaman çeşitli benzetmeler yapar. Şairin sanatını meydana getiren şey, bilgi sahibi olmasıdır. Bilgi olmadan şiir sanatı oluşturulamaz. Nitekim Fuzulî " ilimsiz şiir, temelsiz duvara benzer" demiştir.

Şair, mana (atının) binicisidir. Gökyüzündeki yıldızlar ise onun bilgi atının ancak köhne nallarıdır:

Benim o fâris-i ma'nî ki *rahş-ı dânişimin*
Ni'âl-i köhnesidir sâbigât-ı heft ecrâm
Eşref Paşa K 19/63

İrfan da, bilme, anlama anlamına gelir:
Hem inân-ı esb-i irfân ol cevâd-ı tab' ile
At kopar mızmâr-ı nazma Nâşidâ mişvâre var
Naşid İbrahim Bey G 21/6

2.1.9. Gönül, Hâtır

Gönül, divan edebiyatında âşık-maşuk ilişkisi içinde birçok kere zikredilmiş bir kavramdır. Bunun dışında tasavufi olarak da gönlün karşıladığı anlam örgüleri mevcuttur. Gönül, "hâtır" şekliyle de geçmektedir.

Divan şiirinde gönlün çeşitli vasıfları vardır. Gönül, âşığın konuştuğu ve onunla dertleştiği bir arkadaştır. Gönül uçup giden bir kuşa benzetilir. Gönül, darmadağın ve perişan olmuş bir yerdir. Sevgilinin eziyetlerinden dolayı, âşığın gönlü harap bir yerdir. Tasavvufta gönül tanrının tecelli ettiği bir aynadır (Pala, 2000: 153). Gönül divan şiirinde en çok ele alınan ve değişik yönleriyle anlatılan bir kavramdır.

Divan şiirinde gönül ata da benzetilmiştir. Gönlün ata benzetilmesi, atın bazı özellikleriyle irtibat kurulmasından kaynaklanır. Gönül de tıpkı bir at gibi oradan oraya giden, bir nesnedir. Âşığın gönlü tıpkı bir at gibi, sevgilisi için dolaşır, onu arar.

Aşığın gönlü, sevgilinin eziyetlerinden ve rakiplerin verdiği sıkıntılardan paramparça olmuş bir yerdir. Bu harap yerde aşık çoğu zaman gönlüyle dertleşir ve konuşur. Gönül bazen bir kuş olup uçar gider. Gönül bazen de güzeller arasında dolaşan bir attır. Gönül atının binicisi olan şair kendisine hitap ederek, aşk meydanında gönül atını dolaştırması gerektiğini hatırlatır:

Gönül semendini bir nev-cevâna çek Câzim
Fezâ-yı ışkı tolaşdur biraz biniş günidür
Câzim (Abdülkadiroğlu, 1999: 54)

Âşık, gönlünü sevgilisini hayal ederek zapteder. Aksi takdirde gönlü oradan oraya gezecektir. Sevgili âşığın gönül atına sırmadan ve gümüşten bir göğüs bağıdır:

Senünle zabt iderem anı vakt-i cevlânda
Semend-i hâtıruma sîm sîne-bendüm gel
Şeyh Gâlip G 204/5

2.1.10. İclâl, Şevket, Fahr, Haşmet, İktidâr (Ululama, Kudret, Ululuk, Büyüklük, Övünç)

Kasidelerde veya övgü içerikli diğer şiirlerde, övülen; kuvvetli, kudretli ve ulu bir kişi olarak tasavvur edilir. Dua kısımlarında da zaman zaman memduha yönelik bir övgü içinde onun üstün bir vasfına atıfta bulunan ibarelerle karşılaşılabilir. Övülen kişinin, şair tarafından ön plana çıkarılan en önemli vasıflarından birisi onun manevi anlamda büyüklüğü ve kişiliğinin erişilmez üstünlüğüdür.

At ile iclâl, şevket, fahr, haşmet ve iktidâr arasındaki benzetme ilişkisi, o benzetmenin geçtiği beyitteki diğer kavramlarla birlikte açıklık kazanır. Atla ilgili birçok benzetme ilgisinde olduğu gibi, bu kavramların at ile ilgili olan benzetme ilişkisinde de beyitteki diğer kavramlarla arasındaki tenasüp önemlidir. Atın, "iclâl veya şevket atı" şeklinde anlatılmış olması ve anlatımdaki benzetme yönü, biraz da o ifadenin geçtiği beyitten ve var olan çağrışımlardan anlaşılabilir. Aşağıda vereceğimiz örneklerle anlatmak istediklerimizi daha da somutlaştırmak istiyoruz.

Memduh, yani övülen kişi iclâl atının kudretli bir süvârıdır. Onun atı o derece güçlü bir attır ki, o atın her adımında feleğin üstünde durduğu yapı zelzele ile sarsılır. Ama onun baht yıldızının gözü devamlı uyanık olacaktır. Aşağıdaki beyite bakıldığında iclâl atı, depremin bir sebebi gibi durmaktadır. Şair burada deprem (zelzele) kavramını anlatırken, bir yandan da memduhunu övmeye çalışıyor. Buraya at kelimesini yerleştirdiği zaman, o ata yükleyeceği benzetme durumları beyitle uyumlu olmalıdır. Depremi yaratacak

olan da, iclâl atı olabilir. Ayrıca bu hususta, atın tabiatından gelen, güçlülük ve kendisine benzeyen diğer hayvanlara göre olan seçkinliği de unutulmamalıdır:

Rahş-ı iclâli virüp zelzele sâk-ı çarha
Dîde-i kevkeb-i bahtı ola dâ'im bîdâr
Ruznameci Şinasi K 3/53

Memduhun iclâl atının kakülünde aşkın gönlü bağlanmış olanları, yani âşıklar asılıdır:

Kâkül-i eşheb-i iclâline dil-beste-i ışk
Sünbül-i bâğ-ı zafer müşk-i Hıtâ-yı tevfîk
Haşmet K 14/19

Övülen kişi ile o kişin düşmanları karşılaştırıldığında; memduh, iclâlin çevik atına binmiş bir kişi olarak hayal edilir. Onun talihine düşman olanlar o atın altında ezilecektir. Şair bunu bir temenni olarak dile getirir. Şevket atı ifadesi ile de memduhun atının çeşitli vasıfları övülebilir:

Ola dâim adû-yı ikbâli
Pây-mâl-i semend-i iclâli
Nâbî Mes 7/127

Avn u imdâdunla Sultân Ahmedi kıl kâmyâb
Zîr-i na'l-i rahş-ı iclâlinde mahv olsun krâl
Vahyî K 37/14

Ne şeh ol şâh-ı vâlâ rütbe dârâ-yı felek-mesned
Ki *zerrin na'l-i rahş-ı şevketi* der-mâh-ı nûrânî
Uyûnî (Çapan, 2005: 428).

Fahr kelimesi öncelikle övünç ve övünme anlamına gelmekle birlikte, büyüklük ve yücelik sıfatlarını da ifade eder. Savaş meydanındaki memduhun

fahr atının nallarının yuvarlak izleri ile halhal şekil bakımından birbirine benzer. Memduhun fahr atı öylesine üstün bir attır ki, Rüstem'in ruhunu memduh, bu atın nalları yardımıyla pazısına halhal gibi takacaktır:

Arsa-ı heycâda *resm-i na'l-i rahş-ı fahr* ile
Rûh-ı Rüstem gerdûn-ı bâzûsına halhâl eder
Şâkir K 24/20

Memduhun haşmet atı o derece yüceltilir ki, gökyüzündeki ay o atın rikâbı olur:

O şehsüvâr-ı saf-ârâ-yı kâm-rânî kim
Kümeyt-i haşmetine mâh-ı nev rikâb oldı
Arpaeminizâde Mustafa Sâmî K 6/30

Memduh devranın en iyi at binicisi olarak, iktidar atının üstünde hüküm sahibidir:

O yektâ fâris-i devrân ki zîr-i pây-ı hükm etdi
Semend-i iktidârı şeş-cihât ü çâr-erkânı
Sabrî Mehmed Şerif K 1/28

2.1.11. Tab' (Yaradılış, Huy, Mizaç)

Kainattaki her canlının belirli yaradılış özellikleri vardır. Bunlar o canlının mizacını, yani karakterini meydana getirir. İnsan da belirli bir karakter ve yaradılış yapısında yaşamını sürer ve yaşamını buna göre şekillendirir.

Divan şairi için de yaradılış ve karakter önemlidir. Tezkirelerde şair üzerine yapılan değerlendirmelerde, "cevelân-ı tab'" ifadesi dikkat çekicidir. İfadenin anlamsal olarak dile getirdiği şey, tabiatın cevlân etmesi, yani dolaşmasıdır. Şairin karakterinin ve yaradılışının cevelân etmesi, şairin şiir sanatı ve değerleri içindeki yaratıcılık faaliyeti, şairin yaratılışında bulunması gereken ve aranan bir hareketlilik, bir zenginlik, bir kıvraklık, bir hareket ve faaliyet gücüdür (Tolasa, 2002: 219-220).

"Tab'" kelimesi, divan şiirinde atın farklı isimleriyle birlikte çokça kullanılmıştır. Bu kullanımların birçoğu terkip şeklinde olan kullanımlardır. Türkiye Türkçesi'ne "tabiat, yaradılış atı" diye çevirebileceğimiz bu tip kullanımlar, farklı yerlerde farklı ifade şekilleri kazanmıştır.

Kimi zaman şair, kendi tabiatının üstün vasıflarını dile getirmek için onu bir ata benzetir ve o atın gezdiği veya dolaştığı sahadaki en üstün at konumuna çıkararak idealize etmeye çalışır. Kimi zaman da bunu övdüğü kişi için yapar. Tabiat, temelden ve kaynaktan gelen bir olgu olduğu için, onun idealize edilmesi, alakalı olduğu kavramın da üstün vasıflar kazanmasıyla doğrudan ilgilidir. Kimi zaman da şairin tabiat atı güçsüz ve zayıftır, şair bunu daha çok memduh övgülerinde, memduhun yanındaki değerinin ölçüsünü göstermek amacıyla yapar.

Şairlerin tabiatları bir at gibi düşünüldüğünde, tabiat atının gezip dolaştığı yer de mana ve şiir arsası olacaktır. Bu arsada diğer şairler de vardır. Bu şairler, kendisini medheden bir şair için karşılaştırma ölçütüdür. Farklı beyitlerde veya şiir parçalarında değişik üslup ve söyleyişlerle ifade edilmiş olan "tabiat atı" ifadesinin kullanımında belirgin olan en önemli ortak nokta, çoğunlukla yüceltme ve övgü içerikli kullanılmasıdır. Ayrıca kasidelerin fahriyye kısımlarında şairin tabiat atı sık bahsedilen bir kavramdır.

Şairlerin tabiat atı mana arsasında dolaştığı zaman, alçaklar acizlik feleğinin zirvesine toz gibi düşerler:

Düşer ednâ gubârı zirve-i gerdûn-ı i'câza
Edince *rahş-ı tab*'*ım* arsa-i ma'nide cevlânı

Üsküdarlı Hakkı Bey K 16/46

Bilgi ve irfan meydanı, şairin tabiat atı için çok dardır. Çünkü onun tabiat atı, bilgi ve irfanın da üstüne çıkmıştır. Onun tabiat atı, şiir ve inşâ sahasında tek gidendir. Ona yetişecek bir at daha yoktur:

Ben ol yektâ-rev-i sahn-ı fezâ-yı şi'r ü inşâyım
Ki *rahş-ı tab*'*ıma* teng eylerim meydân-ı irfânı

Şâkir K 10/49

Şair tabiat atını överken, kimi zaman da rakip olarak gördüğü ve kendisiyle boy ölçüşmek isteyen şairlerin kalem atlarının zemine düşmesini ister:

Düşsün bu nev-zemîne kümeyt-i yerâ'ası
Neylî *semend-i tab*'*ına* meydân idenlerün
Neylî G 107/5

Gazelde anlatılmış olan tabiat atı, daha çok şairin son beyitlerde şairliğini tescillediği ve kendisini övdüğü bir vasıtadır. Tabiat atını elindeki kırbaçla yürüten şaire göre, nazım meydanının öteki at binicileri her ne kadar kalemleri ellerinde de olsa, şansları yoktur:

Neylî *semend-i tab*'*a* yine tâziyânedür
Fürsân-ı nazm tutsa n'ola elde hâmesin
Neylî G 136/6

Memduh bilgi ülkesinin en önde giden at binicisidir. Onun tabiat atı geçtiği çölleri sarsacak güçtedir:

Yegâne şeh-süvâr-ı arsa-gah-ı kişver-i dâniş
Ki itdi *rahş-ı tab*'*ı* ber-tezelzül deşt-i tehnâyı
Kâmî K 25/10

Yeryüzü ve zemin, şairin tabiat atına ne kadar da dar olsa, onun tabiat atı yine rahatça dolaşabileceği bir meydan bulacaktır:

Ne kadar teng-i zemîn olsa idüp arz-ı hüner
Eşheb-i tab'*-ı Rızâyî* yine meydânın alur
Rızâyî G 38/6

Şairin tabiat atı gümüş endamlı sevgilisini göğsüne çekmek ister. Onun istediği gümüşten bir göğüs bağıdır:

Murâdı sîneye ol serv-i sîm-endâmı çekmekdür
Semend-i tab'*-ı Bâkî* bir gümişden sîne-bend ister
Bâkî G 143/5

Kimi örneklerde ise şairin, kendi tabiat atının zayıf yönlerini veya eksiklerini anlattığını görürüz. Bu tip kullanımlara da genellikle fahriyye bölümlerinde, bazen de fahriyyeye geçiş beyitlerinde (girizgâh) rastlamaktayız. Şair övgüde bulunduğu şahıs ile kendi arasında bir karşılaştırma yaptığında, ister istemez kendi tabiat atını daha zayıf olarak tasavvur edecektir. Bu, onun için alçakgönüllülük ve mütevazı göstermenin ötesinde, kendi değerini küçülterek övülen kişinin değerini artırmadır. Şairin tabiat atı bahsettiğimiz durumlarda; zayıf, gamdan ve kederden harap olmuş ve bitkin olarak anlatılır:

Ruhsatınla sevk edersem vâdî-yi fahre n'ola
Esb-i tab'ım gibi bir rahş-ı harûn u lâgarı
Üsküdarlı Hakkı Bey K 1/46

Semend-i tab'umı süst itdi bâd-ı gussa vü gam
Beni geçerse n'ola bir iki har-ı na'dan
Mantıkî K 3/46

Şairin tabiatı söz arsasında iyi bir süvâr olsa da, bazı şeyleri kavramakta ve idrak etmekte o at, yaya kalacaktır:

Tab'um ne denlü sözde süvâr ise Nâbiyâ
Râcildür ol o mertebe fehm-i umûrda
Nâbî G 694/5

Tarih türünde yazılmış aşağıdaki beyitte şair, Hatice Sultan'ın doğum tarihine kayıt düşerken, tabiat atını bu tarihi düşürmek için bir hayli koşturduğunu söylüyor. Şairin anlatmak istediği, tarih düşürmenin zorluğu ve yetenek gerektirdiğidir:

Zabt-ı mevlûdi içün vâdî-i endîşemde
Tevsen-i tab''ile bir hayli dem oldum pûyân
Nâşid İbrahim Bey Tar 29/9

2.1.12. İştihâr (Şöhret Bulma), Şöhret, Şân

İştihar, şöhret bulma anlamındadır (Develioğlu, 2002: 466). İştihar ve şöhret atının binicisi kimi zaman şair, kimi zaman da şairin övdüğü memduhtur. Türkçeye "şöhret atı" şeklinde çevirebileceğimiz ifade, atla ilgili oluşmuş kahramanlık ve yiğitlik kültürünün benzetmeye dönüşmüş şeklidir.
Sevgilinin kaşı, şekil itibariyle tıpkı bir nala benzer. Onun kaşı aynı nal gibi yay şeklinde ve kavislidir. Şair aşağıdaki beyitte güzel bir tablo çizerek, sevgilinin kaşıyla nal arasında bir irtibat kurmuştur. Sevgilinin kaşının nakşını niyaz (ehlinin) acizlik yoluna koyanlar, şöhret bulma atına uğursuzluk getirmişlerdir. Sevgilinin kaşı ters duran bir nalı çağrıştırdığı zaman uğursuzluk sembolüdür. Şöhret atı ile uğursuzluk arasındaki tezat göze çarpar:

Koyanlar câde-i acz-i niyâza nakş-ı ebrûsın
Semend-i iştihâra na'l-i vârun eylemişlerdür
Şeyh Gâlip G 44/6

Aşağıdaki Ali İzzet Paşa'nın övgüsünden alınmış bir başka beyitte şair, memduhunu överken onu konuşma vadisinde sözlerin en iyi (at) binicisi ve bilginin getirdiği şöhret atıyla da cihana yayılan bir kişi olarak düşünür ve över:

Vâdi-i nâtıkâda yekke-süvâr-ı ta'bîr
Tevsen-i şöhret-i dânişle cihân-peymâdur
Âtıf Efendi K 1/7

Memduhun şöhret atı, eş anlamlı bir kelimeyle, "şân" ile de anlatılmıştır:

Görmeyen rahş-süvâr-ı kerem ü ihsânı
Görsün ol *zeyn-dih-i zîn-i semend-i şânı*
Şeyhülislâm İshâk K 17/1

2.1.13. Yiğitlik (Celâdet)

Yiğitlik, savaşlarda ve zor durumlarda kahramanlık göstermektir. Atın yiğitlikle benzerlik ilişkisi içinde kullanılmasının arkasında, at ile ilgili oluşan kahramanlık kültürünün etkisi olduğu kadar, atın savaşlarda kahramanlık gösteren kişilerin en büyük yardımcısı olmasının da etkisi vardır. Şair, kendisiyle at arasında yiğitlik yönünden bir ortaklık kurar ve insana ait olan bu özelliği ata aktarır.

Yiğitlik (celâdet) atına binen şair, savaş zamanında düşmanlarının başına meydanı dar eder. Bu meydan kimi zaman da şiirlerle oluşturulmuş bir meydandır:

Süvâr oldukça hengâm-ı gazâ *rahş-ı celâdetle*
Adûnun başına tar eyler oldum sahn-ı meydânı
Ârif Süleyman K 25/40

2.1.14. Cûd (Cömertlik), Kerem

Cûd, kelime anlamıyla cömertlik demektir (Develioğlu, 2002: 145). Cömert sıfatı divan şiiri göz önüne alındığında, özellikle memduh övgülerinde memduhun bir vasfı olarak dile getirilmiştir. Aşağıdaki beyitlerde ise cömertlik (cûd) ve aynı manadaki kerem, ata teşbih edilmiştir:

Olurdı *eşheb-i cûdıyla* hem-inân-ı Tâyî
Eger şitâbda hem-pâ olaydı berf ile bâd
Vakanüvis Râşid Efendi K 13/31

Oldı her lahza münevver-kün-i ayn-ı a'yân
Gerd-i rahş-ı kerem-i kuhl-i cevâhir-sânı
Şeyhülislâm İshâk K 17/23

2.1.15. Evsâf (Vasıflar)

Memduhun sıfatları divan şiirinde birçok defalar övülmüştür. Onun vasıfları ata benzetilince, cihan halkının o at için can vermeleri doğal bir durum olacaktır:

O bihîn râkib-i zîbende-kümeyt-i adlin
Rahş-ı evsâfına cân virse cihân erzânî
Şeyhülislâm İshâk K 17/39

2.1.16. Gayret, İhtimâm, Himmet (Özenme, Gayretli Olma)

İhtimâm, gayretli ve özenli olmaktır, Himmet ise çalışma, çabalama anlamındadır. (Develioğlu, 2002: 371, 419). Gayretin ata teşbih edilmesinde, atın sahip olduğu güç ve kudretin etkisi vardır. Özellikle savaşlarda at üstünde gösterilen gayret ve çaba önemlidir. At her zaman binicisinin yardımcısı olmuştur. Gayret ata benzetildiğine, mesafe kateden bir kavram olur. İnsan da gayret göstererek, hayatında yol alır. Yol alma ve ilerleme bu benzetmedeki önemli bir çağrışım noktasıdır.

Dünya zorluklarla ve güçlüklerle dolu bir bir arsa, kimi zamanda insanların yer aldığı bir düğün mekanıdır. Bu mekanda insan için öncelikli amaç, murada ermek, yani dünyadan lezzet almaktır. Kimisi için gayret atını hızlıca sürmek bile murada ermek için yeterli olmayabilir. Kimisi için de gayret atını sürmek ve himmet kalesini ele geçirerek murada ermek önemlidir. Ayrıca memduhun bindiği at himmet atıdır:

Kimdür olan bu arsada menzil-res-i murâd
Yekrân-ı ihtimâmı sebük-tâz iderse de
Nâbî G 809/5

Bu sûr-gâhda Yüsrî murâd öndül ise
Semend-i gayreti sür iste kâle-i himmet
Yüsrî K 17/5

Basdık rikâb-ı himmete Allah yol vere
Bindik *semend-i gayrete* Allah yol vere
Rıf'atî (Çapan, 2005: 253).

Nusret ü feth âyetin evrâd ider kerrûbiyân
Rahş-ı himmetle kaçan itsen adûya sür'ati
Kadrî K 12/4

2.1.17. Azim, Sabr u Sebât

Azim, sabır ve sebat at gibi tasavvur edildiğinde, o at genellikle anlatıcının yani şairin bindiği attır. Bazen de memduhun bindiği at azim ve sabır atı olarak nitelenir. Sevgilinin bindiği at, azim ve sabır atı olarak nitelenmez. Çünkü sabreden kişi âşıktır. O sevgilinin eziyetlerine tahammül eden, sabreden kişidir. Bu yüzdendir ki, o bir sabır timsali olmuştur. Âşık rolündeki şair, var olan sabrını ve azmini ata benzeterek, somutlaştırmaya çalışır. Çoğunlukla da bu benzetmede atın dizgini (inân) bir tenasüp öğesi olarak bulunur. Şair azim atına bindiği zaman, çoğunlukla atını dizginlemek ister ve anlamsal olarak da dizgini bu şekilde kullanır. O at, şairin sabır atı olduğunda ise o dizginler kırılır ve o at zaptolunmaz. Bir bakıma şairin sabır gücü kırılır.

Azim sahibi bir insan bir konuda niyetli ve kararını vermiştir. Azim atına binen şair, geri dönüşü olmayan yolda, azim atının üstünde ilerler. Azim atının süvarı olan şair, atını ancak dizginle durdurur. Atını durduran şair gül bahçesinin seyrine bırakır kendisini:

Semend-i azmüme urdum inânı
Varup seyr eyledüm bir gülistânı
İshak Çelebi Ş 1/44

Azim atının süvârı olan hükümdar o atı zafer dizginiyle durdurduğu için, düşmanların memleketleri rahat içindedir. Eğer o dizgin olmasaydı düşman memleketleri de hayatta olmayacaktı:

Semend-i azmini zabt itmese inân-ı zafer
Olurdı kişver-i a'dâ hayâtdan mehcûr
Nâbî K 7/79

Memduhun azim atı için felek, aydan rikâb, şimşekten de inân yapmıştır:

Ey saf-der-i cihan ki felek *rahş-ı azmine*
Mehden rikâb u berk-ı cehandan inân verir
Nedim K 3/35

Bahar mevsimi eğlence ve gezinti mevsimidir. Bu mevsimde sevgilinin azim atını alem arsasında dolaştırması lazımdır:

Bahâr oldı dem-i seyr ü temâşâdur hudâvendâ
Semend-i azmün itsün arsa-i âlemde cevlânı
Bâkî G 494/2

Aşağıda naat türündeki bir kasideden aldığımız beyitte ise bir başka şair, azim atını manevi durumunu anlatırken kullanmaktadır. Tasavvufta belirli makamlara ulaşmak için öncelikle kişinin içinde Allah aşkı olması lazımdır. Aşkla yola çıkan kişi, bu yolda çeşitli sıkıntılarla karşılaşır ve bunlara tahammül eder. Kimi zaman da kişinin aşk isteği o kadar artmıştır ki, onun ihtiyarı elden gitmiş, sabır atının dizginleri kırılmıştır. Artık o atın zaptolunması zordur:

Hevâ-yı aşk alıp ihtiyârımı elden
Şikeste oldu *inân-ı semend-i sabr u sebât*
Eşref Paşa K 13/2

2.1.18. Gurûr

Gurur, atın benzeyeni olarak kullanılmıştır. Atın asil ve çoğu zamanki dikbaşlı duruşu, bu benzetmede bir benzetme yönü veya çağrışım noktası gibidir. At bu duruşuyla gururlu bir insanı andırır.

Kimseye muhtaç olmayan boylu boslu yakışıklı bir genç, atını sürdüğü zaman şehrin güzellerini gurur atının ayağındaki nakışa çevirir:

Bütân-ı şehri ider *nakş-ı pây-ı esb-i gurûr*

Sürünce rahşını ol şehlevend-i istignâ

Nâbî G 9/3

2.1.19. Neşat (Sevinç), Behçet

Divan şiirinde şairler için çeşitli sevinç kaynakları vardır. Sevgiliye kavuşan şair, aruzusuna ulaştığı için sevinir. Bütün bir kış mevsimi boyunca içine kapanık yaşamış şair, baharın gelmesiyle birlikte, tıpkı doğanın canlanması gibi canlanır, kırlara çıkar, sevgilisiyle gezinir ve aşk bâdesi içer. Aşk bâdesi ancak böyle zamanlarda içilir. Onun için şarap da çoğu zaman neşe ve sevinç kaynağıdır. Sâkinin elinden şarap içen kişi tüm dertlerini unutur bir süre için, bunun içindir ki sâki de muhterem bir kişilik ve sevinç kaynağıdır.

"Şarap kadehi" ile "kümeyt" kelimesinin kullanıldığı yerlerde çoğunlukla tevriyeli bir anlatım söz konusudur. Ancak bazı örneklerde at anlamına gelen "esb" kelimesi de şarap motifinin işlendiği beyitlerde kullanılmıştır. Şarap sevinç kaynağı olan bir at gibi düşünülmüştür (esb-i neşât).

Gül renkli şaraba gümüş renklli bir kadeh yakışır. Kadehin gümüş renkli olması onun parlaklığından ve tıpkı bir güneş gibi insanların gönlünü aydınlatmasındandır. Bu kadeh aynı zamanda sevinç atıdır. Ferahlık üzengisinin vurulduğu bu sevinç atına şarabı içen kişi süvâr olur. Bilindiği gibi rikâb atın üstüne çıkmaya yardımcı olan bir alettir. Ferahlık rikâbına basan kişi de sevinç atına binmiş olur:

Yakışdı bâde-i gül-gûna sâgar-ı sîmîn

Uruldı *esb-i neşâta* yine rikâb-ı ferah (Erdem, 1994: 72).

Sevgilinin sevinç, şirinlik ve güzellik atı, bir beyitte,"semend-i behcet" olarak düşünülmüştür:

Çünkim *semend-i behcet* anın zîr-i rânındadır
Lâyıkdır olsa memleket-i hüsne şeh-süvâr
Şeyhülislâm İshâk G 49/7

2.1.20. Gam

Divan edebiyatında âşık rolündeki şair, genellikle sevgilinin eziyetlerini çeken ve o eziyetler sonucunda bitkin düşmüş bir kişidir. O devamlı gam çeker. Gam ile at arasında benzerlik ilişkisi kurulduğunda, bu benzetmede önemli çağrışım noktaları ve benzetme yönleri vardır.

Âşığın çektiği gamlar, tıpkı, cüsseli bir at gibi ağırdır. Onun zayıf bedeni, gam atının ayakları altında kalmıştır. O atın ayakları şairin göğsünün üzerinde yara şeklinde nakış damgaları bırakmıştır:

Pâ-mâl-i esb-i gam olalı cism-i lâgarum
Dag urdı sînem üstine tamga-yı nakş-pâ
Beliğ Mehmed Emîn K 2/2

Gam ata benzetildiğinde kimi zaman şairin zihninde tasarladığı benzetme yönü aslında, atın mesafeler katedebilen ve geniş menziller alabilen özelliği ile, gamın çokluğu arasındaki nicelik bakımından var olan ilgidir.

Şairin gönlü (hâtır) neşe çölünde dolaşamayacak kadar gamlıdır. Onun gam atının cilvesine neşe çölü çok dardır:

Olamaz hâtırımız bâdiye-peymâ-yı neşât
Tengdir *cilve-i rahş-ı gama* sahrâ-yı neşât
Hâzık Mehmed Efendi G 131/1

Sevgili âşığına cefa çektiren, ona eziyet eden bir tiptir. O sevgili at üstünde olduğu zaman o at da cefa atı olacaktır. Sevgilinin kendisi cefakâr olduğu için, onun atı da bütünleme ve genelleme yoluyla cefalı bir gam atı olacaktır.

Âşıkların içinde sevgiliye olan aşktan ve onun getirmiş olduğu üzüntü ve gamdan dolayı bir ateş vardır. Aynı zamada âşık tipinin sembolü olan şair, sevgilisine seslenerek, ateş gibi olan gözleriyle bu halini görmesini ister. Onun için gam atının sürücüsü olan sevgilinin kendisine olan kârı sadece ateştir. O ateş âşığın gönlünü yakan bir ateştir:

Gör eşk-i germ ile sûz-ı derûn-ı uşşâkı
Semend-rân-ı gamun kâr u bârı âteşdür
Mezâkî G 77/2

Bazen gam atının ayakları altında toprak olmak şair için bir sevinç kaynağıdır. Aşağıda naat türündeki bir kasideden aldığımız beyitte şair, Hz.Peygamber'in gam atının ayağı altında toprak olmak istemektedir. Onun için bu, gönlüne sevinç veren bir sermayedir. Çünkü şair onun hasretini çeker ve devamlı ona kavuşma arzusu içinde gönlü gamla dolar. Bu yolda ölüp toprak olduktan sonra, Hz.Peygamber'e kavuşacağını düşündüğü için, bunu sevinçle karşılar:

Pây-ı rahş-ı gamunda hâk olsam
Dile sermâye-i meserret olur
Vahyî K 4/25

2.1.21. Hırs

Hırs şair için istediği zaman kullanabileceği bir yetenek gibidir. O, hırs atını tokgözlülük ahırına çekmiştir, ancak o atın dizginlerini saldığı zaman, hırs atı istediği semte gidecek, mekan tanımayacaktır:

Esb-i hırsı çekerüz âhûr-ı istignâya
Semt-i cerre boşanur eylesek irhâ-i inân
Sâbit Efendi (Abdülkadiroğlu, 1999: 45).

2.1.22. Vehm (Kuruntu)

Vehm, kuruntu demektir (Develioğlu, 2000: 1144). Aşağıdaki beyitte vehm, kümeyt isimli ata benzetilirken, bu atın koyu renkli anlamıyla, kuruntu kelimesi arasında bir çağrışım, en azından soyut olarak bir benzerlik olabileceğini düşünebiliriz:

İtse şahs-ı zamânı ser-gerdân
O *kümeyt-i vehm-teki* der-zîn

Şehrî K 8/12

2.1.23. Tegâfül, Gaflet

Tegâfül, gaflet içinde bulunmak, anlamamazlıktan gelmedir. (Develioğlu, 2002: 1059). Şairin vücudu inlemekten ve acı çekmekten bir parça kalmıştır. O kalan parça da tegâfül atının ayakları altında ezilmiştir:

İtdük *süm-i semend-i tegâfülde* pâymâl
Bir pâre hâl-i zârumı ey bî-amân bile

Sâbir (Abdülkadiroğlu, 1999: 200).

Gaflet atı, insanoğlunun tasarruf tahtının şahı olarak kalamayışı karşısında, ayakları altında ezilmeye mahkum olacağı bir attır:

Şeh-i serîr-i tasarruf iken benî âdem
Semend-i gafletin oldu zelîl ü pâmâli

Mustafa Celvetî G 83/9

2.1.24. Minnet

Minnet, yapılan bir iyiliğe veya bir lütfa karşı kendisini borçlu görmedir. Bir başka açıdan da yapılan iyiliği başa kakmadır (Develioğlu, 2002: 650).

Şair için kimseye minnet etmemek önemlidir. Hatta bu uğurda gerekirse gül renkli göz yaşı dökecek, gerekirse gece renginden simsiyah âhlar edecektir. Ama şair hiçbir zaman boşu boşuna minnet etmeyecektir.

Minneti ata benzeten şair için havaya ve suya minnet atını koşmak beyhudedir. Hava ve su bazen de boş uğraşları ifade için kullanılır:

Husrevâ gül-gûn-ı eşküm âh-ı şeb-rengüm yeter
Âb u bâda sanma kim *minnet semendin* koşmışam

Kütahyalı Rahimî G 210/3

2.1.25. Âh

Âh, beddua anlamının yanında, divan şiirinde farklı semboller ve mecazlar etrafında kullanılmıştır. Âh, çoğunlukla âşığın gönlünden aşk ateşiyle çıkan bir dumandır. Bu ateşin dumanı göklere yükselir ve Allah katına ulaşır. Bazen de âşığın ettiği âhlar neticesinde gökteki bütün cisimler; ay, güneş ve yıldızlar tutuşup yanarlar. Parlaklıklarının nedeni de budur. Âh bazen bir ok'a, bazen namludan fırlayan bir top'a, bazen sevgiliye âşığın ahvalini anlatan bir tercümana benzetilir. Âşığın ettiği âhlar karşısında sevgili ona karşı devamlı kayıtsızdır. Âh ile ilgili divan edebiyatında çeşitli mecazlar ve benzetme unsurları kullanılmıştır. Âh kelimesinin Arap alfabesiyle yazım şekli de benzetmelere konu olmuştur (Pala, 2000: 19).

Âhın benzetildiği diğer bir unsur da attır. Sevgilinin cefaları karşısında bitkin düşmüş bir âşığın dilinden "âh" sözcüğünü çıkaracak takati kalmamıştır. Çünkü o, âh atını muhabbet yolunda çok yormuştur. Muhabbet, sevgili ile arasındaki sevgiyi ifâde eder. Sevgilinin âşığına olan tavırları sonucu her seferinde âh eden âşık, artık bunu yapacak dermânı da bulamaz:

Dilden dehâna çıkmaga yok şimdi tâkati
Rehvâr-ı âhı râh-ı mahabbetde yormışuz

Nâbî G 321/3

Âh, kimi zaman da âşığın gece vakti koştuğu karayağız bir attır. Âhın karayağız at olarak düşünülmesi, âhın göğe çıkan dumanlarının siyah olarak hayal edilmesindendir. Âşığın âh atının göğe çıkmak istemesi, onun geniş bir meydan arama isteğinden kaynaklanır:

Şebdîz-i âh ile gice koşdum zebûn olup
Hıng-i felek dilin çıkarur sanmanuz şihâb
Emrî G 34/4

Tan degül *şebdîz-i âhum* göğe çıkmak istese
Kılmağa cevlân semend-i çâpüke meydân gerek
Behiştî G 279/4

2.1.26. Nâtıka (Konuşma Gücü)

Divan edebiyatında şairler bir kişiyi övmek amaçlı yazdıkları kasidelerin fahriyye kısımlarında, arz-ı halde bulunup, kendi sanatlarını bazen de mübalağalı bir biçimde övmüşlerdir. Şairlerin kendi açılarından övdükleri husus, çoğunlukla şiir sanatları ve söyleyiş güçleridir.

Şair kimi zaman konuşma ve söyleyiş yeteneğini o derece över ki, onun bu yeteneği çevik bir ata dönüşür. Bu at devamlı hareket halinde olan bir attır. İnsanın konuşmasındaki hareketlilik ile atın hareketi arasındaki paralellik ve süreklilik at ile konuşma yeteneği arasındaki önemli bir çağrışım noktasıdır. Şaire göre felek bu atın meydanı olsaydı, yarış tertip edilen yerlerde hareket olmazdı ve o yer sadece bir hareket noktası olarak kalırdı:

Kalırdı tarh-ı tesâbukda nokta-i hareket
Semend-i nâtıkamın olsa çarh meydân
Eşref Paşa K 21/76

2.1.27. Itnâb (Sözü Uzatma)

Çok sözle az mana ifade etmek olan ıtnâb îcâzın tersidir. Makbul sayılmamıştır. Hiçbir fayda gözetilmeden sözün uzatılmasına “ıtnâb-ı mümil”, fayda gözetilerek uzatılmasına ise “ıtnâb-ı makbûl” adı verilmiştir (Tahirü’l Mevlevi, 1994: 76).

Itnâb bir beyitte ata teşbih edilmiştir. Sözü uzatma manasında olan kelime ile atın mesafeler kateden ve menzil alan özelliği arasında bir irtibat

kurulmuştur. Aşağıdaki gazelde şair sevgilisinin sözü çok uzattığını belirtmek için, “eşheb-i ıtnâbı” sürdüğünü örnek göstermektedir. At sürüldüğü zaman gider, söz de aynı şekilde uzar:

Şöyle sürer ki *eşheb-i ıtnâb* dil-berim
Gülgûn câm-ı deşt-i tarabda topuk çalar
Yüsrî G 45/2

2.1.28. İnsâf

İnsâf, ata benzetilmiş unsurlardandır. İnsaf beyaz renkli kır bir at olan eşhebe teşbih edildiğinde, atın saflık sembolü olan beyaz rengiyle bir alaka kurulmuş olabilir. Özellikle eşheb kelimesinin seçimi şairin bu düşüncesinden kaynaklanmış olabilir. Medhiyye kısmından alınmış bir beyit örneğinde insaf atı merkezinde bir övgü yapılmaktadır. Adalet, övülen kişinin insaf atının eğerindeki bir fitrâk bağı gibidir. Merhamet de, memduhun vasıflarının dizildiği atlı alaya bir misafir ağırlayıcısı gibidir:

Ma’delet *eşheb-i insâfına* bend-i fitrâk
Merhamet mevkib-i evsâfına bir mihmân-dâr
Eşref Paşa K 25/47

2.1.29. Ferâğ (Terketme, Vazgeçme)

Ferâğ, bir şeyi terketme ve vazgeçmedir. Ferâğ ile at arasında benzetme kurulduğunda şair, atın uzaklara gitme ve insanı bir yerlere alıp götürme özelliğinden faydalanır. At adeta bir şeylerden kaçış için bir vasıtadır.

Şair için hırs ve tükenmez arzular, bitmek bilmeyen ve sonu olmayan şeylerdir. Bunların boşluğundan çıkmak için, ümid oyluğuna girmiş olan ferâğ atına binerek, uzaklaşmak lazımdır:

Nâbî fezâ-yı tûl-ı emelden kenâra çık
Rân-ı ümîde girmiş iken *tevsen-i ferâğ*
Nâbî G 377/7

2.1.30. Ömür

Divan şiirinde sevgili, at ve âşık üçlemesinin yer aldığı beyitlerde, daha önce birkaç yerde de üstünde durduğumuz gibi, âşık pasif, sevgilisi aktif konumdadır. Sevgili âşığının canına kasteden aşk meydanının zalim bir binicisidir. Âşık ise, bütün bunlar karşısında sevgiliye boyun eğen, gerekirse kendisini ona kurban edecek konumdadır. Sevgili, âşığını öldürmek amacıyla atını âşığının üzerine sürdüğü zaman, bunda âşık için korkulacak bir şey yoktur. Âşığın asıl korkusu, ömür atının sevgilinin atını ansızın geçmesi, yani kendisinin ölmesidir. At ile ömür arasındaki benzetme ilgisindeki ortak yön hız kavramıdır. At daha çok hızıyla ve bir yerden bir yere çabucak gitmesiyle anılır. Ömür de aynı şekilde göz açıp kapayıncaya kadar geçer ve insan bunun farkında olmaz.

"*Hakiki sevgili, aşığı öldürmeye kastetmiştir. Yani olgunlaştırmak ister ve kendine kavuşturur. Fakat ömür kifayet etmezse, o gayeye erişmek müşkil olur*" (Tarlan, 2001: 544):

Semendin katlime seğrittin amma korkum andandır
Ki sebkat ede nâ-geh *tevsen-i ömrüm semendinden*

Fuzûlî G 218/2

İnsanın ömrü ansızın geçip giden hızlı ve yürük bir attır:

Cihân meydânını seyreyleyen ehl-i nazar ider
Semend-i ömr-i âdem yügrügi ancak bu meydânun

Behiştî G 287/2

2.1.31. Cân, Rûh

Cân, tasavvufi manada ruh ve nefs'tir. Ayrıca ilahi nefes, Hakk'ın tecellilerini ifade eder. Mevlevilikte derviş ve müritler de cân ile ifade edilir (Uludağ, 2005: 85).

Aşık (Hak aşığı) aşk meydanında can atını koşar. Canın ata benzetilmesi, onun Hakk yolunda ilerleyen bir şey olmasıyla ilgilidir. Can atı Hakk'a ulaşmadan önce, mecazi aşk evresinden geçmelidir. Aşığın sevgilisinin zülfü, onun için o atı sürmesini sağlayan bir kırbaçtır. O âşık mecazi aşktan manevi aşka, yani Allah aşkına varacaktır:

Meydân-ı ışk içinde koşmağa *cân semendin*
Zülf-i nigâr-ı Emrî bir tâziyâne ancak
Emrî G 255/5

Ruhun tasavvufi anlamdaki karşılığı da can ve nefs'tir. Bunun dışında ruh kelimesinin tasavvufi anlamda karşıladığı birçok anlam ve olgu vardır (Bkz: Uludağ, 2005: 298).

Aşağıdaki beyitte ruh, tasavvufi anlam dışında kişinin sahip olduğu yaşam gücü ve onu hayatta tutan varoluştur. Âşığın ruh atını yıkan, sevgilinin kirpikleridir. O kirpikler aşk meydanında dolaşan ruh atına ok gibi saplanarak onu yıkar:

Cismüm yükini yıkup alan *esb-i rûhumı*
Peykânlarundur iy kaşı yayum ulak değül
Enverî G 161/3

2.1.32. Saltanat

Memduh saltanat atının yegane binicisidir. O, saltanat atının üstünde şeref dizginlerini tutandır:

Eşheb-i saltanata oldı inân-gîr-i şeref
Âlem efsâr-be-dest-i nigeh-i fermânı
Şeyhülislâm İshâk K 17/35

2.1.33. Vakâr (Ağırbaşlılık)

Aşağıdaki beyitte, memduhun ağırbaşlılığı aydan eyerlenmiş bir ata benzetilmektedir. Atın mağrur duruşu da bu benzetmede bir etkendir.

Oldukça süvâr *esb-i kamer-zîn-i vakâra*
Hurşîdün olur burc-ı esed sanki mekânı
Arpaeminizâde Mustafa Sâmî K 19/41

2.2. Dinî Ve Tasavvufi Unsurlar

2.2.1. Nefs

Nefs, Arapça; can, benlik, ruh, aşağı duygular ve ikinci olarak da, kulun kötü huyları, çirkin vasıfları anlamındadır. Ayrıca insanın zatı ve mahiyeti de nefsi ifade eder. Nefsin ; nefs-i emmare, nefs-i şehvani, nefs-i levvame, nefs-i mülhime, nefs-i mutmainne, nefs-i kâmile gibi değişik durumları veya aşamaları vardır (Uludağ, 2001: 274). Nefsin bu aşamaları, insanın olgunlaşma safhaları içindeki basamaklar gibidir. Nefis çoğunlukla kötü anlamda kullanılmış olmasına rağmen nefsi iyiye ve doğruya yöneltmek insanın elindedir. Yukarıda saymış olduğumuz nefs çeşitlerinden nefs-i mutmainne, olgunluğa ermiş ve kendisinden kötülük gelmeyecek nefistir.

İnsan bu dünyada nefsiyle devamlı mücadele halindedir. İslamiyet dairesi içinde amaç, nefsin insanı yönlendirdiği yanlış davranışları yapmamak, nefse hakim olarak ahiret saadetine kavuşmaktır. Özellikle tasavvufi metinlerde nefis konusunu ele alan ve insana öğütler veren şiirlerle sık sık karşılamak mümkündür. Bu şiirlerde nefse uyarak dünyaya meyl etmekle, nefse direnip ahireti kazanmak arasındaki tezatlar göze çarpar.

Divan edebiyatı her ne kadar farklı bir sanat dünyası olsa da, onu sosyal hayattan dışlamak ve içine kapanık bir edebiyat olarak değerlendirmek yanlış olur. İslam dairesi içinde yer alan divan edebiyatında da tasavvufi örneklerle karşılamak elbette mümkündür. Nefis de bu edebiyatta anlatılmış bir kavramdır. Nefsin kelime olarak geçmediği beyitlerde bile dolaylı olarak nefse ait unsurlardan bahsedilmiştir.

Şairin nefis ile at arasında benzerlik kurması, atın bazen başına buyruk ve serkeş olmasıyla yakından ilgilidir. Ayrıca atın gidişi ve menzil alması da bunda bir etkendir. Nefis de tıpkı bir at gibi insanı oradan oraya sürükler. Nefis atının binicisi insanın kendisidir. Nefsin at ile ifade edildiği bazı

beyitlerde, “başı sert at” olan tevsen kullanılırken, diğer beyitlerde diğer at isimleri kullanılır. Tevsenin kullanılması nefsin dikbaşlılığı ile bir özdeşleştirme ve yakınlık kurma dolayısıyladır.

Şair bazen kendi kendine telkinlerde bulunur. Bu telkinleri ya gönlüne yapar ya da kendi ismi yoluyla kendine seslenerek yapar. Kendine seslenen şair, nefis atına binerek bilinen âdetleri terk eder. Bu âdetleri terk ederken de şeriat gemini binmiş olduğu nefis atına kendisini yanlış yola sürüklemesin diye vurur. Daha sonra istek atına biner. Böylelikle şair, şeriat kurallarının dışına çıkmadan isteklerine erişmek istemektedir:

Binüp *nefs atına* terk it Rahîmî örf-i marûfı
Licâm-ı şeri urup kâdıdan kullan hevâ rahşın
Kütahyalı Rahimi G 235/7

Nefis atına binmiş olan kişiyi yukarıda bahsettiğimiz gibi durduran şey şeriat gemidir. Bu anlatım gelenek içinde biraz ilginç bir örnek gibi durmaktadır. Oysaki bir başka beyitte başka bir şair, dik başlı nefis atının salıverilmemesini ve azim atının ayaklarının amaçlanan yolda bağlı olarak durmasını istemektedir. Burada kastedilen aslında dünya zevklerine yönelten kötü nefisten uzaklaşmak ve o yola giden nefs atını salmamaktır:

Rahş-ı azmün kala pâ-beste-i râh-ı maksûd
Tevsen-i nefsüne bu ruhsat-ı irhâ nice bir
Neylî G 38/7

Bir başka beyitte şairin anlatım örgüsü içinde nefsini yenmiş bir insan portresiyle karşılaşırız. Nefis ve istek atı Hak yolundaki insana boyun eğdiği zaman, o at o insanın altında tıpkı bir merkep gibi olur. Merkep ata göre daha sakin ve uysaldır. Burada at ve merkep sembolik olarak tasavvufi çağrışımlar yapar:

Râm oldı şimdi *tevsen-i nefs ü hevâ* bana
Râh-ı Hudâda Sükkerîyâ merkebüm budur
Sükkerî G 41/5

Nefis insanı bir ileri, bir geri götüren bir at gibidir. Bu nefis atını güçsüz kılan kimse (dünya) arsasında yiğitlikte nam salacak, adeta bir kahraman olacaktır:

Râgıb *semend-i nefs-i harûnın* zebûn iden
Bu arsada şehâmet ile yekke-tâz olur
Koca Râgıp Paşa G 35/7

Nefis, yenilmesi gereken hârun ve hızlı bir attır. O atın binicisinin onun başına devamlı vurması ve onu kendisine boyun eğdirmesi gereklidir:

Eyle zebûn başına nefsün ura ura
Râm it o *esb-i tünd ü hârûnı* yora yora
Hâlet Efendi G 25/1

Aşağıdaki beyitte nefis atına binilmesinin ve onun Hak yolunda yürütülmesinin gerekliliği üzerinde duruluyor. Nefis atı Hak yolunda giderse, o atın üstündeki kişi bütün makamları katederek Hakka ulaşmaya nail olacaktır. Buradaki makamlardan kasıt, dört kapı ve kırk makam anlayışında olduğu gibi tarikat ve tasavvuf içerisinde Allah'a ulaşma yolundaki zorlukların ve yükümlülüklerin yer aldığı aşamalardır. Buradaki nefis atına binmek, ona uymak manasında olmayıp, onu hakimiyeti altına almak anlamındadır. O atı doğruya ve yanlışa sürmek, binicinin elindedir:

Esb-i nefse kim ki binüp Hak yolında yüride
Her makâmı kat' idüp ol menzilini tâm ider
Cemâlî G 148/3

2.2.2. Fetvâ

Fetva, müftü tarafından verilen şer'î hüküm veya karardır. Aşağıdaki beyitte soyut bir unsur olan fetva ata benzetilirken, beyit içindeki somut unsurlarla anlatılmıştır. Bir zamanlar çok değerli olan fetva atı, şimdi çok güçsüz kalmıştır:

Bir zamân hayli semîn idi *semend-i fetvâ*
Kuyruk'a düşdi zebûn oldı dirîgâ hayfâ
Hâzık Mehmed Efendi Mat 1

2.2.3. Du‘â

Divan şairleri özellikle övgü içerikli kasidelerde, memduh övgüsünden sonra genellikle bir girizgâh beytinden sonra memduhunu övmeye başlarlar. Aşağıda örneğini verdiğimiz Gürcü Mehmed Paşa’nın övüldüğü kasideden alınmış Şehrî’ye ait beyit, dua kısmına geçişte girizgâh özelliği arzeder. Şairin kendisi de bunu ifade etmektedir. Önceki kısımlarda (fahriyye) kendisini övmüş olan şair, kendisine seslenerek gururlanmayı bırakarak dua atının dizginlerini salmasını söylüyor:

Lâf-ı magrûrı tâ-be-key Şehrî
Kıl *semend-i du‘âyı* germ- i inân
Şehrî K 9/26

2.3. Diğer Soyut Unsurlar

2.3.1. Hayâl

Hayal, gerçekte var olmayan, sadece insan tarafından tasarlanan bir şeydir. İnsanlar gerçekte ulaşamadıkları veya sahip olamadıkları şeyleri hayal ederek, onunla avunmaya ve kendilerini rahatlatmaya çalışırlar. Bazen hayal etmek bile insan için yeterli olabilir. Şairler için de durum böyledir. Hatta birçok şair nadide sanat eserlerini veya şiirleri, belki de zihinlerinde tasarlamış oldukları hayallere ve imajlara borçludurlar.

Hayal, edebî türlerden romanda olduğu kadar şiirde de önemlidir. Fikir ve his bakımından sıradan bir şair, hayalinin kuvvetli olmasıyla üstün bir şair konumuna yükselebilir (Tahirü’l Mevlevi, 1994: 51).

Şairler hayali tasavvur ettikleri zaman, kimi yerde o bir at olur. Hayal şairin zihninde bir ata benzer. Çünkü hayal de, tıpkı bir at gibi insanı bir yerlere götürür. Onun götürdüğü yerler daha çok zihnen düşünülen şeylerdir.

Hayal bir at olduğunda ise hayal kısmen somutlaşır veya benzetmedeki at, hayale ulaştıran bir vasıta görevi yüklenir.

Hayalin ata teşbih edildiği beyitlerde çoğunlukla şair kendisini anlatır. Bu anlatımın diğer bir figürü de sevgilidir. Kimi zaman şair hayal atının üstünde sevgilisini arar, kimi zaman ise hayal ettiği başka şeylere ulaşmak için hayal atına binmiştir.

Şairin gönlü adeta kendisiyle özdeşleşmiştir. Gönül şairin kendisinden soyutlanarak, hayal atına binmiş bir süvâr gibidir. Şair duygularını gönlünde yaşadığı içindir ki, kimi zaman bir kuş olan gönlü, kimi zaman da hayal atına binen bir süvardır. Hayal atına binen gönlün, atını sürdüğü yerler de muhal yerler olacaktır. Bu bir bakıma şairin içinde bulunduğu zorluklardan ve sıkıntılardan kaçışı gibidir:

Binüp gönlüm yine *esb-i hayâle*
Atın kaldurdı gitdi her muhâle
Fütûhî G 59/1

Şair sevgilisini daima hayal eder. Ona bir türlü kavuşamadığı için, onu hayal ederek avunmaya, kendisini teselli etmeye çalışır. Şair hayal atının binicisi rolünde bilinmez diyarlara sevgiliyi aramak için yolculuklar yapar. Ama onun ay yüzlü sevgiliyi bulduğu yer, saf ve tertemiz olan göğsü, kalbi olacaktır:

Rahş-ı hayâl ile çok geşt ü güzâr eyledim
Buldum o meh-peykeri sîne-i bî-kînede
Hâzık G 187/2

Şair hayal atına süvar olarak sevgiliye ulaşma arzusuyla doludur:

Ol süvâr *esb-i hayâle* kûy-ı cânâna eriş
Nâme-i eşvâkı irsâle kebûter al da bir
Vâlî (Çapan, 2005: 693).

Hayal atı bazen de endişenin at binicisinin sürdüğü bir attır. Hayal atının gidebileceği menziller sınırsızdır. O yüzdendir ki, üstün bir attır. Ancak

padişah o kadar hızlı ve çevik bir at binicisidir ki, çok üstün olan hayal atı bile onun atının tozuna erişemez:

Gubârına eremez şehsüvâr-ı endîşe
Ne denli *rahş-ı hayâle* verirse mişvârı
Nef'î K 45/19

2.3.2. Azimet (Gitme, Gidiş)

Azimet, gitme, gidiş demektir. Azimet atının dizginleri salındığı zaman, istenilen menzile ermek zor olmayacaktır:

Görme ba'id menzil-i maksûda irmegi
Esb-i azimetün olıcak matlau'l-inân
İshak Çelebi K 16/17

2.3.3. Râhil (Göç Etme)

Göç etme ve gitme manasındaki râhil aşağıdaki beyitte ata benzetilerek, Şaban ayının gidişini ve Ramazan ayının gelişinin sembolize etmektedir:

Meh-i nev-i ramazân çekdi selh-i şa'bâna
Rikâb-ı sîm ile bâd-pâ *semend-i râhil*
Sâbit Efendi (Abdülkadiroğlu, 1999: 40)

2.3.4. Zafer

Zafer ata ve atın eşyalarından birine benzetilmiş unsurlardandır. Zafer ile at arasındaki teşbih alakası ve benzerlik, biraz da atın tarihî geçmişinde ve savaşlardaki katkılarında aranmalıdır. Geçmişteki zaferler, at üstünde yiğitlik gösterilerek kazanılmıştır. Çok defa da yiğitlik gösteren kahramanlar kendi atlarıyla özdeşleşmişlerdir.

Divan şiirinde, "zafer" kelimesinin atla ve atla ilgili unsurlarla farklı şekillerde ve kullanımlarda karşımıza çıktığını görüyoruz: Yekrân-ı zafer, esb-i zafer, inân-ı zafer vb.

Zafer kelimesi atla birlikte çoğunlukla memduh övgülerinde ve tasvirlerinde kullanılmıştır. Padişahların ve övülen kişilerin yüceliği ve büyüklüğü, "zafer atı" ifadesiyle pekiştirilmiş ve somutlaştırılmıştır. Övülen kişi eğer bir padişahsa, onun zafer atı, savaşlar ve zaferler kazanan bir at olacaktır. O at öyle bir attır ki, çoğu zaman onun mübarek nuru aydınlatıcı olacaktır:

Şeh-i cihan ise kasrından eyler idi nazar
Görürdi gözleri nûrın *süvâr-ı esb-i zafer*

Âli Surnâmesi B 483 (Arslan, 1999: 379).

Gösterdi Hudâ anı mukaddemce nümûne
Yâ *nîme-i na'l-i süm-i yekrân-ı zaferdir*

Şâkir K 8/9

2.3.5. Devlet, Sa'âdet, İkbâl (Tâlih), Baht

Devlet, saâdet, ikbâl ve baht kelimeleri, devlet kelimesinin saâdet ve mutluluk manası göz önüne alındığında aynı anlam içerisinde değerlendirilebilecek kelimelerdir. Bu kavramları kader kavramı etrafında düşünmek de mümkündür.

Öncelikle devlet kelimesini ele alacak olursak; devlet en temel anlamıyla, bir hükümet idaresinde teşkilatlandırılmış olan siyasi bir topluluktur. Bilinen bu temel anlamından başka devlet kelimesi; büyük saadet, zenginlik, baht, talih, büyük rütbe, mevki anlamlarına da gelir (Develioğlu, 2002: 181).

Divan şiirinde çokça işlenen devlet kelimesi, zenginlik ve baht anlamıyla da kullanılmıştır. Divan şiirinde devlet; hümâ, külâh, tâc kelimeleriyle birlikte kullanılarak; yükseklik, değer ve kıymet ifade etmiştir (Sarı, 1999: IX/680). Günümüz Türkçesiyle, "devlet atı" diye çevirdiğimiz

ifade, divan şiirinde zaman zaman anlamları aynı olabilen farklı terkiplerle kullanılmıştır.

At öncelikle bir sembol olarak olumluyu ve saadeti çağrıştırır. Birçok efsanede, masalda ve destanda at çoğunlukla kurtarıcılık ve kılavuzluk vasfına haiz olmuştur. At bu özelliklerinden dolayı devlet kelimesi ile kullanıldığı zaman anlam daha da pekiştirilmiş ve zenginleştirilmiş olur. “Devlet atı” ifadesiyle ne kastedildiği, çoğunlukla o ifadenin geçtiği beyite bakarak daha iyi anlaşılabilir.

Devletin ata benzetilmesine ilişkin şairlerin kullandıkları terkipli ifadeler ve devletle birlikte geçen at isimleri şunlardır: Semend-i devlet, esb-i devlet, hıng-ı devlet, devlet atı. Devletle ilgili, atın eşyalarına ait benzetmeler de yapılmıştır: İnân-ı devlet, rikâb-ı devlet. Bunlardan, “rikâb-ı devlet” ifadesi en çok kullanılanıdır diyebiliriz. Bu eşyalarla ilgili benzetmeler, “Atın Eşyaları” kısmında ayrıntılarıyla açıklanmıştır.

Gazel şeklindeki şiirlerin bazı beyitlerinde övgü içerikli bir temaya ek olarak devlet atı işlenir. Şairin övgüde bulunduğu şah, izzet ve ikbal arsasının at binicisi, yani şehsüvârıdır. Şair onun devlet atının eyersiz ve eşyasız kalmamasını ister. Buradaki devlet atı aslında mecazi olarak bir sembol gibi de algılanabilir. Böyle bir benzetme veya ilişki kurulmasının farklı sebepleri olmakla birlikte bizce, burada atın nitelikleri benzetme yapılmasında etkilidir. At, diğer dört ayaklı yük veya taşıma hayvanlarına göre en asil olanı ve hızlı koşanıdır. Ayrıca atın bedeni, çeşitli eşyalarla donatılmış teçhiz edilmiştir. Bu bakımdan devletle at arasında teşbih alakası kurulmuş olabilir. Bu sadece bir yorum olmakla birlikte bize göre bu benzetmenin dayandığı ortak nokta; güçlülük ve kudret sahibi olmaktır. Ayrıca bu tip kullanımlarda devletin anlamlarına istinaden tevriye sanatını da düşünmek mümkündür. At adeta bir devlet imajı olarak çizilmekte ve tasvir edilmektedir. Çizilen bu imaj da tarih boyunca güçlülük ve kudret sahibi olmuş ve olumlu yanlarıyla anılmış olan attır:

Şeh-süvâr-ı arsa-i ikbâl ü izzetsin müdâm
Olmasun şâhum *semend-i devletün* bî-zîn ü raht

Şeyhülislâm Yahyâ G 29/3

Kim süvâr olmuş *semend-i devlete* iclâl ile
Âsaf İbrâhîm Paşa-yı mufahhamdır gelen
Şâkir K 15/10

Yine rif'at suvâr-ı sâhib-i İzzet ile Âtıf
Çekildükce du *esb-i devlet* ile sahn-ı meydâna
Âtıf Efendi K 3/5

Gönlüne seslenen şair ona bu eğlence ve safa ortamında zevk içinde kalmasını ve saadete erişmek için himmetini devlet atına binici yapmasını öğütler. Şairin himmeti devlet atının şehsüvârıdır. Gayretle ve çabalamayla saadete erişeceği için devlet atına himmetini binici yapmak ister:

İşbu safâda zevk ile vecd it tur iy gönül
Devlet atına himmetüni şeh-süvâr kıl
Ahmed-i Dâî K 6/29

Ahmed Paşa'nın atı bir devlet mecazı olarak işlediği rahşiyyesi de bu bağlamda ele alınabilecek nadide örneklerdendir (Bkz: Metinler/Ahmed Paşa)

Saadet, ikbal (talih) ve baht kelimeleri de divan şiirinde sıkça işlenmiştir. Özellikle âşığın sevgili karşısındaki bahtsızlığı öne çıkan bir temadır. Bir insanın bahtının açık veya kapalı olması, biraz da o kişinin ezelden yazılmış alınyazısıyla ilgilidir. Bu kavramlarla ilgili tespit ettiğimiz örneklerin birçoğu kasidelerde ve özellikle memduh övgülerinde yer almaktadır.

Ata benzetilmiş bu kavramlarla ilgili olarak, aşağıda açıklamalarıyla birlikte verdiğimiz örnek beyitlerde göze çarpan en önemli husus, beyitte zenginlik ve bolluk anlamını taşıyan kavram ve kelimelerin, çoğunlukla tenasüp ilgisine bağlı olarak kullanılmış olmasıdır. İkbal ve baht ata benzetildiği zaman, at âdeta kişiyi mutluluğa taşıyan bir vasıta hüviyetini kazanır.

Memduh övgüsünde övülen kişinin bindiği atlardan biri de ikbal atıdır. Kasidelerde övülen kişi vasıflarıyla anlatıldığı için, aynı zamanda o saadet ve zenginlik sembolüdür. İkbal atına süvâr olursa, o atın geçtiği yerler de tarih içinde kahramanlık ve zenginlik sembolü olmuş Behmen ve Şâpur gibi kişilerin ruhları olacaktır:

Süvâr olınca sa'âdetle *rahş-ı ikbâle*
Güzergehinde turur rûh-ı Behmen ü Şâpûr
Nâbî K 7/67

İkbal atına binen şehsüvârın gâşiyedârının Âsâf gibi bir vezir olmasına şaşılmaz:

O şeh-süvâr ki binse *semend-i ikbâle*
Revâdur Âsaf olursa yanınca gâşiyedâr
Nâbî K 10/18

Kasidelerde övülen kişi çoğunlukla üstün vasıflarıyla ve mübalağalı anlatımlarla övülür. Aşağıdaki beyitte Sultan Selim için, at üstündeki binici tasviri çizilmekte ve padişah abartılı bir biçimde övülmektedir. Onun bindiği baht atının rikâbı o kadar parlaktır ki, ay ve güneş onun ışıltısından aydınlanır. Baht atı ışık saçan bir at olunca, ister istemez âlem arsasında dolanacak ve Sultan Selim'e uğur getirecektir. Beyitte bu vurgulanmamıştır. Ancak, şairin anlatmak istediği padişahın bahtının iyi olmasıdır:

Ziyâ-bahş ol rikâbun şu'lesinden mâh u hûrşîde
Semend-i bahtun itsün arsa-i âlemde cevlânı
Bâkî K 5/39

Bahtını ata benzeten şair, onun rahvan bir at olması halinde aşk yolunda maksadına erebileceğini, ancak bunun mümkün olmadığını anlatır. Dört bacaklı hayvanların koşarken iki bacağını aynı anda atmaları olan rahvan yürüyüşte, sarsıntı yumuşak olduğundan, eskiden bazı hizmetler için makbul görülmüştür (Günyüz, 2001: 206-207):

İreydüm maksada ışkun yolında
Eger olsaydı *bahtum atı* rehvâr
Ahmedî Ş 249/4

Şaire göre bir makam ve mevkiye gelmek için kabiliyete gerek yoktur. Bunun sıkıntısını çekmek de anlamsızdır. Bunun için bahtın sert başlı atının şehsüvârı olup mutlu olmaz lazımdır. O hünerde yaya kalmak önemli değildir:

Kâbiliyyet istemezler kadr u câha mukbil ol
Şehsüvâr-ı tevsen-i baht ol hünerde râcil ol
Koca Ragıp Paşa G 107/1

2.3.6. Kadr

Kadr; değer, itibar, onur, şeref, rütbe derece gibi anlamlara gelir. Bunun yanında Astrolojide yıldızları parlaklık derecelerine göre ayırt etmek için yapılan tasnifte her dereceden birine de kadr denir (Develioğlu, 2002: 479).

Kelimenin bu son anlamı bir beyitte at ile benzetmeli olarak bazı kelimelerle ihâm-ı tenasüp oluşturacak biçimde kullanılmıştır. Şehsüvâr kadrin atına bindiği zaman güneş altından bir davul çalıcısı, yeni ay da o atın rikâbı olur. Beyitte geçen, horşid, mâh-ı nev ve astronomik anlamı dolayısıyla da kadr arasında ihâm-ı tenasüp düşünülebilir. Bunun yanı sıra kadr kelimesinin diğer anlamları da düşünülebilir. Kadir atı o kadar değerli bir attır ki bunun yanında güneş ve ayın bir kıymeti yoktur:

Ey şeh-süvâr oldı bu gün *kadrün atına*
Hôrşid tabl-ı bâz-ı zer ü mâh-ı nev rikâb
Necâti Bey K 3/22

Sevgilinin kadr atının nalının değerine büyük hükümdarların taçları bile karşılık gelmez:

Vâsıl olmaz *pâye-i na'l-i semend-i kadrine*
Efser-i Hâkân degül tâc-ı ser-i Kayser bile
Bâkî K 10/14

2.3.7. Seyr

Seyr atının dolaştığı yerlerin sınırı ve hududu olamaz. Emel çölünün geniş düzlükleri onun dolaştığı yer bile olsa, seyr atı için bu meydan bile çok dar olacaktır:

Olsa cevlân-gâhı pehnâ deşt-i sahrâ-yı emel
Tengdür ol *esb-i seyre* meydan olmada
Ârif Efendi (Abdülkadiroğlu, 1999: 247).

2.3.8. Tecrîd (Soyutlama)

İslamiyet inancında dünya, ahiret için bir imtihan yeridir. Eskiden çoğunlukla tasavvuf ehli dünyadan el etek çekerek, ahiret için çalışırlar kendilerini bu âlemden soyutlayarak ahireti kazanmaya çalışırlardı. Dünyanın fani olarak algılanması böyle bir düşünce zemini hazırlamıştır.

Tecrîd, soyutlama ve her şeyden el etek çekip Allah'a yönelmeyi ifade eder. Tecrîd bir ata benzetildiği zaman, atın hareketli bir varlık olmasından dolayı bir tezat oluşur. Çünkü atın algılanış biçimi çoğunlukla; hız ve hareket halinde oluşu ile alakalıdır. Şair de bunun farkındadır. Ona göre tecrîd atını gösterişle bağlamanın bir manası olmaz. Çünkü yolcu olanlar devamlı hareket halinde olmak isterler. Yolcu, bu dünyadaki insanları sembolize eder. At ise insanların üstünde yol aldıkları bir binek gibi düşünülmüştür:

Rahş-ı tecrîdüni âlâyiş ile bend itme
Reh-revân-ı âdemi pâ-be-rikâb isterler (Abdülkadiroğlu, 1999: 170).

2.3.9. Hizmet

Şair hizmet atını vefa meydanında koşturmuş usta bir binicidir. Bunun içindir ki ona ödül verilmesi şaşılacak bir durum değildir:

Ey Rahîmî yügrigi oldum vefâ meydânınun
Ögdül alursam n'ola *hıdmet semendin* koşmışam
Kütahyalı Rahimî G 210/5

2.3.10. İ 'câz

İ'câz, kelimesi farklı manalara gelmektedir: aciz bırakma, şaşırtma ve edebî anlamda da mucize sayılacak kadar düzgün söz söylemedir (Develioğlu, 2002: 407). Edebiyatta mucize derecesinde yüksek eser meydana getirmek manasında da kullanılmıştır. Bunun gibi müessirlere "icâz-perver" denilir (Tahirü'l-Mevlevi, 1994: 59). Kelimenin sonuncu anlamı şairler tarafından değişik vesilelerle kullanılmıştır. Özellikle de i'câz kelimesiyle aynı kökten gelen "mu'cize" kelimesi şairlerin kendilerini övmeleri hususunda tercih ettikleri bir kelimedir.

Şair, kendi şiir sanatı söz konusu olduğunda onu överek, diğer şairlerin şiir sanatlarıyla ve söz yetenekleriyle karşılaştırır. Şair, mucizeler yaratan atın şehsüvârıdır. Şairin mucizeleri söz söyleme sanatındaki ustalığıdır. Diğer söz ustaları onunla yarışacak güçte değildir:

Kelîmâ ben yegâne *şeh-süvâr-ı hınk-i i'câzam*
Sühan-sencân-ı sihr-âver benümle hem-inân olmaz
Kelîm G 98/5

2.3.11. Nazm

Nazım atının süvârı şairdir. O nazım atının rikabına ayak bastığı zaman âlemin hünerli (şairlerinin) kaçmaktan başka yapacak bir şeyleri kalmaz. Nazım atının rikâbına yetenekli şair ayak basar:

Savulsunlar hüner-mendân-ı âlem azm-i râhumdan
Rikâb-ı rahş-ı nazma şâh-ı istidâd ayak basdı
Nehcî G 320/9

Nehcî ki *rahş-ı nazma* olam pây-ı dür-rikâb

Rûhül-kudüs inân-ı semâdan şitâb ider

Nehcî G 106/5

2.3.12. Bah (Şehvet)

Aşağıdaki beyitte şehvet, serkeş ve azgın bir ata benzetilmiştir:

Serkeşlik itdi *tevsen-i bah-ı sitîze-kâr*

Düşdi zemîne sâye-i eltâf-ı Kirdigâr

Bâkî Trk.B. 1/III/8

2.3.13. Âşûb (Kargaşa)

Sevgilinin kirpikleri saf saf dizilmiştir. O kirpikler, âşığın canını yağmalamak için hazırdırlar. Kargaşa atının hareket halindeki topluluğu gibi, o kirpikler de bir at gibi aşığa hücum etmektedirler:

Değil saf-ı müje gâret-gerî-i câna gelir

Gürûh-ı pâ-be rikâbân-ı eşheb-i âşûb

Nedim G 9/3

2.3.14. Fesâhat

Fesâhat, kelime ve sözün gramer kuralları ve dil mûsikîsi uyarınca kusursuz, düzgün, açık, akıcı ve ahenkli bir biçimde kullanılmasıdır. Fesâhatle birlikte belâgat de şair için önemlidir. Tezkirelerde bu iki kavram üzerinde önemle durulmuştur (Tolasa, 2002: 246).

Fesâhatı ata benzeten şair, kendisinin bu atın binicisi olduğunu ileri sürer ve şiir söyleme meydanında kendisine rakip olabilecek kimsenin bulunmadığı iddia eder:

Fesâhat atına oldum süvâr elümde silâh

Mübârizi bulamazam veger-ni uş meydân (Günyüz, 2001: 208)

2.3.15. Adl (Adalet)

Adalet, aşağıdaki iki beyitte ata benzetilmiştir. İlk beyit Farsça'dır. İkinci beyitte ise adalet beyaz renkli kır ata benzetilmiştir (Bkz: Eşheb):

Azm o-râ hest peyk-i feth der-zîr-i rikâb
Cezm –râ hest *rahş-i adl* dâyim zîr-i zîn
Fuzûlî K 10/22

Râyız-ı re'yün *süvâr-ı eşheb-i adl* olsa çarh
Mihri zerrîn zîn iderdi burc-ı mizânı rikâb
Fehîm-i Kadîm K 5/46

2.3.16. Mekr (Hile)

Aşağıdaki beyitte hile, başı sert bir at olan tevsene teşbih edilmiştir:

Virme dizgin kerem it böyle sitem-pîşelere
Tevsen-i mekr ile eyler nicesin zâr u nizâr
Lebîb-i Âmidî K 16/27

2.3.17. Câh (Makam, Mevki)

Gece karanlığı memduhun makam ve mevki atının eyer örtücüsü bile olamaz. Çünkü o at çok yücedir:

Değil şâm *eşheb-i câhına* zîn-pûş-ı serâserdir
Değil subh edhem-i bahtına pây-endâz-ı dîbâdır
Nef'î K 47/19

2.3.18. Hüsn (Güzellik)

"…*Rahş gösterişli, güzel ve hızlı giden at demektir. Sevgili güzellik atı (rahş-ı hüsn) ile cihanın yüğrüğü olmuştur*" (Kurnaz, 1996: 198):

Yâr olaldan *rahş-ı hüsn* ile cihânın yügrügü
Eşk ü ahımdır zemin ü âsumânın yügrügü
Hayâlî Bey G 393/1

VI. BÖLÜM

ATIN EŞYALARI

Atla ilgili Türklerin en eski dönemlerinden bu yana birçok eşya ve koşum takımları kullanılmış, bunlar tarih süreci içerisinde farklı isimlerle adlandırılmışlardır: Eyer, yügen, tüzgün, kolan, kayış, yulav, kisen, keşin, aratma, kehne, hegbe, kamşı, kamçı, şokmar, çokmar, şumuk, üzengi, sançık, sançuk, tobra, ahur, ip, koğa, tulkuk, temir kazuk, çâdır, camka, buğav (Toparlı, 2003: 20-21). Eski kaynaklardan DLT'de at koşumu hakkında bilgiler ve örnekler bulunmaktadır. Verilen örnekler arasında ise en çok eyer (edher) kelimesi geçmektedir (Çınar, 1995: 151). "*….Selçuk çağının başlarından itibaren eyerlik, yani eyer, semer ve havutların konması için ayrı şekilde yapılmış yere edherlik, yani eyerlik derlerdi*" (Ögel, 1991: III/35).

Türklerde koşum takımları genellikle hafif donatımlıdır ve atın hızını engelleyici unsurları barındırmaz. Binicilerin giyimlerinin hafif olmasına dikkat edilmiştir. Koşum takımlarına verilen önem zamanla atla ilgili bir sanat türünün gelişmesine de zemin hazırlamıştır (Çınar, 1995: 151).

Divan edebiyatının önemli kaynaklarından olan surnamelerde de at eşyaları zengin bir malzeme oluşturur. Padişahlara ve şehzadelere verilen hediyeler arasında at ve at takımları da sayılmıştır. Hediye olarak verilen at takımları şunlardır: Licâm (gem), rikâb (üzengi), eyer, zencir, bilân (atın boğazına vurulan gülpeser), Sînebend (bilân), Bahrî Kutâs (atların boynuna süs olarak asılan demir öküzü veya yak öküzünün kuyruğu), zîn (eyer), raht (genel olarak at takımı), yapuk (eyerin altına konulan belleme, at zırhı) (Arslan, 1999: 172).

Divan şiirinde atla ilgili eşyalar ve at takımlarından söz edilir. Ayrı başlıklar halinde beyit ve manzume örnekleriyle verdiğimiz bu eşyaların bazıları divan şiirinde şairler tarafından daha sık tercih edilirken, bazıları çok az kullanılmıştır. Rikâb, inân, fitrâk, kemend, nal ve zîn gibi eşyalar, divan şiirinde şairler tarafından sık kullanılmış eşyalardan olup, zamanla bunlarla

ilgili benzetmeler ve mazmunlar da oluşmuştur. Diğer at eşyaları da zaman zaman farklı beyitlerde değişik yönleriyle birlikte zikredilmiştir.

1. BERGÜSTVÂN

Bergüstvân, genel anlamda savaş günlerinde ata giydirilen hususî elbisedir. Muharebelerde ata giydirilen gömlektir. Zamm-ı kâf-ı Farisîyle Ata mahsus giyimdir. Cenk günlerinde ata giydirilir, bunun yanında dilâverler de giyerler. Çukal, at zırhı ve yancıktır (Levend, 1984: 373; Çeltik, 1997: 124; Öztürk ve Örs, 2000: 409; Toparlı, 2000: 564). Bu anlamının dışında, at eyerinin altına örtülen sırmalı ve şeritli örtüdür (Develioğlu, 2000: 87).

"*Kecîm ise, kedim vezninde bergüstvân manasına gelir. Cenk günlerinde ata giydirilen yancık olarak da tabir edilir*" (Öztürk ve Örs, 2000: 409). Yancık aşağıdaki beyitte Hz.Peygamber'in Burak isimli atının gökyüzünden yapılmış bir örtüsü ve zırhı olarak düşünülmüştür:

Kamer-zeyn ü felek-bergüstvân ü *âsümân-yancık*
Süreyyâ raht ü Cevzâ-teng ü meh-na'l ü şafak-hınnâ
Alaeddin Sâbit K 1/60

Bergüstevânı ve kecîmi, at eşyaları arasında, divan şiirinde çok zikredilmiş eşyalar olarak gösteremeyiz. Ancak bu terimlerin kullanıldığı beyitler ve manzumeler de kültür tarihi açısından malzeme olabilirler. Bu beyitlerde bu iki nesnenin yapısına ve işlevine değinilirken, benzetmeye de konu olmuştur. Kecîm ve bergüstvân divan şiirinde genellikle kasidelerde ve memduhun atının övgüsünün yer aldığı beyitlerde görülür.

Memduhun atının vasıfları her bakımdan üstündür. O atın rikâbı altın iken, kecîmi de gümüşten işlemelidir. Bazen de o kecîm altınla yaldızlanmıştır:

Kecîm-i sîm-keş ü zer-rikâb ile tâ kim
Ede tekâver-i çâlâk-i çarh reftârı
Nef'î K 45/46

Rikâb-ı sîm ü mutallâ kecîm-i zerkeşle
Alay yedekleridir tevsenân-ı seb'-i şidad
Sâbit (Levend, 1984: 374).

Memduhun atı övülürken, üstün özellikleriyle anılan nesnelere de benzetilir. Memduhun atı çok hızlı olarak nitelendiği için, genellikle uçan nesnelerle arasında benzerlik kurulur. Onun atı çoğu zaman bir kuş gibi hızlıca uçup gider. Atının bergüstvânının eteğinin kenarı o at hareket ettikçe Anka kuşunun kanadını andırır:

Uçar kuşdur şitâb etdikçe gûyâ benzer anınçün
Kenâr-ı dâmen-i bergüstvânı bâl-i Ankâya
Nef'î K 18/10

Şairin yaradılış atı memduhun övgü vadisinde çok dolaştığı içindir ki, onun yaradılış atına feleğin döşeği ve kumaşı bergüstvân olsa yaraşır. Eğer felek kumaşından yapılmış kecîm, memduhun atında olsaydı ona daha da çok yakışırdı:

Vâdi-i medhünde cevlân etdiğiyçün yaraşur
Atlas-ı çarh olsa rahş-ı tab'uma *bergüstevân*
Nef'î K 52/56

Rahşına atlas-ı çarh olsa *kecîm*
Böyle şâhenşeh-i mümtâz olmaz
Nef'î K 26/22

2. BİLÂN

Bilân, atın boğazına vurulan gülpeserdir (Arslan, 1999: 172):

Dahi *bilân-ı zerle* bâzû-bend
Rahtı kâmil dahi üç idi semend
Âli Surnamesi (Arslan, 1999: 173).

3. CÜL (ÇUL, TORBA)

Cül, çul anlamındadır. Kıldan veya yünden yapılmış hayvan örtüsüdür (Küçük, 1988: 181):

Sanırlar eşheb-i rûz-ı hümâyûn-fâl-i nusretdir
Görenler gâhî üstünde *cül-i dîbâ-ı zîbâyı*
Nef'î K 27/25

Bir dâne arpa yok yisün atlarum acep
Katırlarum hele *çulını* torbasını yer
Yahyâ Bey K 25/34

"*Yazılışı aynı, fakat "çil" şeklinde okunan bir başka kelime de, sağ ön ayağı ile sol arka ayağı beyaz olan at anlamına gelir*" (Küçük, 1988: 181).

4. DUVÂL/DÜVAL (BKZ: RİKÂB)

5. EFSÂR (YULAR) (BKZ: PÂLÂHENK)

6. FİTRÂK (TERKİ)

Fitrâk, atın terkisidir. Terki kayışı, eyerin arkasındaki tasma, at eyerinin arkasında bulunan ve eşya bağlamaya yarayan kayışlar, terkiyi oluşturur. Bu terkiye torba ve heybe bağlanan kayış ve örme ipe de terki denir (Levend, 1984: 373; Onay, 2000: 213; Develioğlu, 2002: 269; Şemseddin Sâmi, 2004: 981).

İran Türkleri'nin kancuk dedikleri Burhan-ı Kâtı'da yazar. Köylü kadınları yün ve pamuktan ördükleri iplikleri süs için bellerine bağlayarak salıverirler, bunlara da terki bağı denir. Çok defa avlanan hayvanlar ayaklarından terki bağlarıyla sarılarak, atın sağ ve sol tarafından oyluğu hizasına salıverilir ve herkes görür. Eskiden sarayın emriyle kesilen kelleleri de terkiye asarak götürürler ve halka teşhir ederlermiş (Onay, 2000: 213).

Divan şiirinde fitrâk, terki'ye göre daha çok tercih edilmiştir. Fitrâk kelimesinin divan şiirinde tespit ettiklerimiz doğrultusunda terkipli ve

benzetmeli kullanımları özetle şu şekildedir: Beste-i fitrâk, âvîze-i fitrâk, kemend-beste-i fitrâk-ı rahş, fitrâk-i esb-i tâzî-i hâhiş, bend-i fitrâk, zîver-i fitrâk, lâyık-ı fitrâk, fitrâk-i zîb-i ihtişâm vb.

Fitrâk, sevgili ve âşık ikilisinin yer aldığı beyitlerde değişik yönleriyle ve kulllanılış şekilleriyle yer alır.

Tatlı dudaklı sevgili (dilber), hüsrevlerin (âşıkların) canını asmak çekindirmek için müşg kokan saçından gül renkli yanakları üzerine fitrâk bağı yapar:

Asmağa cânını husrevlerin ol şîrîn-leb
Müşg-i terden ruh-ı gülgûnuna *fitrâk* eyler
Ahmed Paşa (Onay, 2000: 213).

Ava çıkan sevgili rakiplerini de âşıklarını da fitrâk bağına asar. Onun için ikisi de birdir. O avcı sevgili onları avladıktan sonra atının terkisine asacaktır. Terkiye asılma, at üstündeki sevgili açısından düşünüldüğünde, statü farkının göstergesidir:

Gerek kelb-i rakîb olsun gerek uşşâk-ı şîr-efken
İder *âvîze-i fitrâk* o sayd-endâze hep birdür
Kâtibzâde Mustafa Sâkıb G 89/3

Put gibi güzellerin gözleri, âşığın görme ipliğine bağlanalı, haremin ceylan gibi güzelleri onun (atının) fitrâkine asılmışlardır. Âşık için bu, hayalî bir durumdur. Buradaki fitrâkte asılı olma âşığın güzelleri etkilemesini ifade eder:

Rişte-i bâsıraya bend olalı çeşm-i bütân
Âhuvân-ı harem âvîhte *fitrâkimden*
Hâzık Mehmet Efendi G 173/7

Âşık, sevgilinin atının terkisinde asılı olmak ister. Kendi başının o terkide asılı durmasını arzu eder. Ama sevgilinin atında kimi zaman terki bulunmaz:

Hengâm-ı şikâr ol şeh-i şîr-efken-i nâza
Hayf ol sere kim *beste-i fitrâk* bulınmaz
Kâtibzâde Mustafa Sâkıb G 277/3

Âşığın gönlü bir kuştur. O gönül kuşu sevgilinin kıvrım kıvrım saçlarında asılıdır. Gönül kuşu kimi zaman sevgilinin atı tarafından çiğnenir ve yaralanır. O gönül kuşu o atın terkisinde asılmıştır. Ama terkinin bundan haberi olmaz:

Zülf-i hamında olmada dil pâymâl-i aşk
Murg ıztırâb-ı zahmda *fıtrâk* bî-haber
Rızâyî G 40/3

“*Fitrâk sözü lisanımızda hem terki, hem terki bağı yerinde kullanılmıştır*” (Onay, 2000: 213):

Seza değilse de fitrâk-bendin olmağa dil
Helakin olmağa ey şehsüvâr değmez mi
Nâilî G 367/3

Eskiden düşman kellelerini de terkiye asarlarmış (Onay, 2000: 214):

Terkisine kimseyi asmaz iken astılar
Askerinin başların terkiye pîr ü cîvân
Rûhî-i Bağdâdî (Onay, 2000: 214).

Kudsiyân reşk etmemek mümkün müdür ol demde kim
Rahş-ı nâzende-serim zîb-âver-i fitrâk olur
Fehîm-i Kadîm (Onay, 2000: 214)

Terki kelimesi binek atı anlamında da kullanılmıştır:

Kimi terkiye asar bilsem o sayd-efken-i nâz
K’âhû-yı çeşmini hasret-keş-i fitrâk biliyor

Nâbî

Fitrâk bunların haricinde daha bir çok beyitte değinilen bir at eşyası olarak göze çarpar:

Sürdi rahş saydgâha Nehciyâ ol şâh-ı hüsn
Devlet ol saydun ki ola ârâyiş *fitrâk* ana
Nehcî G 29/5

Ser-i düşmen-veş ol şeh-i çâlâk
Eyleyüp saydı *zîver-i fitrâk*
Kâtibzâde Mustafa Sâkıp Mes 1/31

7. GAŞİYE (AT ÖRTÜSÜ)

Gâşiye, Arapça "örtü" manasındadır. Kalkaşendî'ye göre deriden yapılan, altın sırmalı iplikle süslenmiş eyer örtüsü olup, görünüşte tamamen altından yapıldığı sanılırdı. Törenlerde ve bayramlarda ata binen sultanın önünde rikâbdâr tarafından taşınmıştır. Rikâbdâr yürürken gâşiyeyi yukarı kaldırır, sağa ve sola çevirirdi (Merçil, 1996: 398). Gâşiye-dâr, at uşağı, seyis anlamındadır (Develioğlu, 2000: 279).

Hükümdarlık alameti olarak kullanılmış olan gâşiye tarih içinde de önemli bir eşya hüviyetinde olmuştur. Sultan Melikşâh 1088 yılında Karahanlılar üzerine yürüyerek Semerkant'ı ele geçirir ve bu sıradaki hükümdar Ahmed Han saklandığı yerde yakalanır. Ahmed Han, Sultan Melikşâh'ın gâşiyesini omzuna alarak Melikşâh'ın tahtının bulunduğu yere kadar üzengisi yanında yürümüştür. Bunun yanında Irak Selçuklu hükümdarlarından Mesud b.Muhammed Tapar da Abbasi halifesi Müsterşid-Billâh'ın gâşiyesini taşımıştır. Gâşiye Anadolu Selçukluları, hristiyan hükümdarlar, Eyyûbîler ve Memlükler'de hükümdarlık alameti olmuştur (Merçil, 1996: 399).

"*Gaşiye, şiirlerde daima at, nal, hıng ve süvâr gibi kelimelerle tenasüp içinde anılır*" (Özkan, 2005: 157):

Çarh na'l ide hilâli atuna kevkebi mîh
Gâşiye eyleye hûrşîdi vü havrâyı süyâm
Ahmedî K 59/14

Götürüp *gâşiye-i zülfüni* dûşında sabâ
Peyk-i âhum gibi ol dahi hevâdârun ola
Ca'fer G 6/3

Gâşiyenin önemli bir eşya hüviyetinde olduğunu bazı beyitlerden öğrenebiliyoruz. Sultan Muhammed'in tahta geçişi dolayısıyla yazılmış culusiyye türündeki kasideden aldığımız aşağıdaki beyitte şair, gâşiyeye değinirken, onun önemi dolayısıyla İskender ve Dârâ gibi tarihî ve efsanevi şahsiyetlerden bahsetmektedir. İskender, Sultan Muhammed'in rikâb-dârı olunca, Dârâ da onun atının örtüsünü, yani gâşiyesini omzunda taşıyan kişi olacaktır:

Dârâ revâ ki *gâşiyesin* ala dûşına
Lâyık budur ki ola Sikender rikâb-dâr
Bâkî K 9/10

Bir başka beyitte de Şehname'de adı geçen kahramanlardan Hûşeng'in memduhun atının gâşiyesini omzunda taşımasının şaşılacak bir şey olmadığına vurgu yapılırken, gâşiyeyi omuz üstünde taşıma geleneğine de telmihde bulunulmuştur:

Sen ol düldül-süvâr-ı arsa-gâh-ı saltanatsın kim
Sezâdır *gâşiye-ber-dûş-ı ikbâlin* olsa Hûşeng
Haşmet K 5/2

Aşağıdaki beyitte de aynı geleneğe değinilir:

Haşmet ü iclâl ile bindükçe rahş-ı devlete
Gâşiye-ber-dûşı hayl-i tâcdârân olmada
Arpaeminizâde Mustafa Sâmî K 5/43

Gâşiye-dâr, at uşağı, seyis anlamındadır. Övülen kişi ikbal atına bindiği zaman, Süleyman peygamberin veziri Âsaf da onun gâşiye-dârı olacaktır. Kimi zaman da gâşiye-dâr, tevfik ve zafer gibi soyut kavramlardır:

O şeh-süvâr ki binse semend-i ikbâle
Revâdur Âsaf olursa yanınca *gâşiyedâr*
Nâbî K 10/18

Hâris-i dânişine hıfz-ı ilâhî yâver
Fâris-i re'yine tevfîk ü zafer *gâşiye-dâr*
Eşref Paşa K 25/46

Gâşiye çeken anlamındaki gâşiye-keş kullanılmış bir başka terimdir:

Semiyy-i Halîl-ahter-i burc-i hikmet
Ki rahşınadır *gâşiye-keş* yüz Edhem
Fuzûlî K 27/20

Nâbî'nin naatından aldığımız aşağıdaki beyitte, gâşiye dinî ve manevi bir yönden ele alınmıştır. Feleğin at sürülerine soy atlar karışmadan önce Cebrail'in gâşiyeyi omzunda taşıdığı anlatılmıştır:

Hazret-i Rûhu'l-emîn *gâşiye* ber-dûşı idi
Konmadın dahı huyûl-i felege nâm-ı ciyâd
Nâbî K 2/40

Cebrâilin gâşiye taşıdığı aşağıdaki beyitte de anlatılmıştır:

O şehsüvâr-ı sebük-rân-ı dehşet lâhûtun
Yanında Ruhu'l-Emîn oldı *gâşiyedârı*
Ziya Paşa (Çeltik, 1997: 124).

Gâşiye divan şiirinde sevgilinin konu edildiği beyitlerde de geçmektedir. Bu beyitlerde gâşiye değişik şekillerde anlatılmıştır. Sevgili at üstünde bir şehsüvâr olduğu için, şair de onun gâşiye-dârıdır:

Mâbeyn-i gülde reste olan berg-i sebzveş
Sen şâh-ı hüsn *gâşiyedârun* benüm senün
Nâbî G 443/3

Sen süvâr olsan benüm peşmîne peş dûşumdadır
Şehsüvâr önince gûyâ *gâşiye* serrâc olur
Livâyî G 89/6

Şair övgü yolunda, taze şiirlerini o şehsüvârın (sevgili) atına gâşiye yapıp omzu üstünde taşıyacaktır:

Reh-i midhatde biz ol şâh-süvâra
Kâsıd-ı şi'r-i teri *gâşiye* ber-dûş iderüz
Vahyî G 121/7

8. GERDEL (BKZ: SATL)

9. IKÂL (BKZ: ŞİKAL)

10. İNÂN

İnân; dizgin, idâre etme ve yürütme anlamlarına gelir. Atı durdurmak için kullanılan bir eşyadır. İnânla ilgili birçok terim kullanılmıştır: Atf-ı inân, tevcih-i inân, inân-ı iktidâr, inân-ı ihtiyâr, inân-ı irâdet, irhâ-yı inân, ıtlâk-ı inân, hem-inân, inân-gerdân, inân-ber-inân, inân-keş, inân-tâb, inân-rîz, mutlaku'l-inân vb (Kadri, 1943: III/550; Devellioğlu, 2002: 435).

Bu terimlerin bir kısmı divan şiirinde de kullanılmıştır. Divan şiirinde inânla ilgili tespit ettiğimiz farklı kullanım şekilleri ve kelimenin terkip halindeki benzetmeli kullanışları şöyledir: İrhâ-yı inân, küstâh-ı hem-inân, inân-ı iktidâr, çâpük-inân, hem-inân, inân-ı midhat, atf-ı inân, inân-gîr-i semend-i tabiat, inân-ı sabr, Burâk-ı berk-inân, inân-rîz, eşheb-i germ-i inân-ı suhen, inân-ı dil, inân-ı müşkil ü âsân, Süleymân-ı inân, inân-ı devlet, matlau'l-inân, inân-ber-inân, cünbîde-inân vb.

Bu terimler içerisinde divan şiirinde en çok kullanılmış olanları; irhâ-yı inân ve hem-inân terimleridir. İrhâ-yı inân, dizginleri bırakma ve salma anlamındadır. Hem-inân ise, dizgini bir, at başı beraber bulunan ve arkadaş anlamındadır (Develioğlu, 2002: 355, 446). Diğer terimlerden, inân-rîz, dizgin bırakmış, mecazen de koşturan manasındadır. İnân-gîr, dizgin tutan, mecazen de zapteden manasındadır. İnân-ber-inân, hem-inân ile aynı manadadır. İnân-keş, dizgin çeken, mecazen de ihtiyatlı giden demektir. Mutlaku'l-inân, yuları salıverilmiş, mecazen de serbest ve hür manasına gelir (Kadri, 1943: III/550).

İnân kelimesinin Türkçe karşılığı olan dizgin, divan şiirinde pek kullanılmamıştır. Şairlerin rağbet ettiği kelime inân kelimesi ve onun yukarıda bahsettiğimiz farklı türevleri ve kullanım şekilleridir. Kelime ile ilgili tespit edilen örneklerden hareketle birçok benzetme yapıldığını ve kullanım alanının çok geniş olduğunu söyleyebiliriz. Divan şiirinde en çok kullanılmış at eşyaları arasındadır. Şairlerin benzetmeleri daha çok inânın işlevine yöneliktir ve bir eşya olarak kullanılışından hareketle yapılmış benzetmelerdir. Şairler kendi şiir sanatları söz konusu olduğunda inândan da yararlanmışlardır.

Mana ve şiir meydanında dolaşan şairler, birbirleriyle rekabet halinde oldukları için, devamlı birbirlerine üstün olmak isterler. Bazen de şair, kendi yeteneklerini görmek veya kendisine ölçü olması yönünden mana sahasında at başı gidebileceği hem-inân arar:

Çek licâm-ı rahş-ı kilki geçmesün i'câzı da
Sâha-i ma'nâda Neylî *hem-inân* lâzım sana
Neylî G 2/5

İnân kimi zaman da şair için övgüsünü dizginleyen bir araç hüviyetini taşır. Şair kendi kendine seslenerek "inân-ı midhat"i çekmesi gerektiğini söyler ve dua kısmına geçer. Burada da soyut bir kavram olan midhat ile somut bir kavram olan inân arasındaki terkip kullanımını ve benzetmeyi görmekteyiz. Şair bunu, daha çok anlattığını somutlaştırmak ve anlatım gücünü pekiştirmek için yapar:

Çek *inân-ı midhati* vakt-i du'âdur Kâmiyâ
Hakk hatâdan saklasun olsun du'amuz müstecâb
Kâmî Tar 5/10

Şair için büyüklenme ve ululama arsası düz bir yer değildir. Bunun için dizginleri çekmesi gerekir. Bu arsada kendi kafasına göre giden yarış için toplanmış çok sayıda at binicisi dayanmıştır. Bir bakıma bu şairin rekabet içindeki durumunun ifadesidir:

Çek *dizgini* hem-vâr degil arsa-i nahvet
Bu halbede çok fâris-i hôd-rây dayandı
Koca Râgıp Paşa G 160/4

Şairin gönlü o derece katılaşmış bir serkeşlik ve aldırmazlık içindedir ki, şair bu durum karşısında çaresizdir. O, gönlünü bir türlü zapt edemez. Gönül tıpkı serkeş bir at gibidir. Onun dizginlerini salmaktan başka çare kalmamıştır:

Sana *irhâ-yı inân* itmekden özge çâre yok
Eşerr-i mestâneveş bir tünd-i ser-keşsün gönül
Topkapılı Feyzî G 56/2

İnân, sevgilinin geçtiği beyitlerde de değişik yönleriyle kullanılmıştır. Divan şiirinde atın üzerindeki şehsüvâr olan sevgili motifi sıklıkla işlenmiştir. Şair, sevgilisini at üstünde değilken yakaladığında, gönlüne seslenerek gölge gibi onu takip etmesini söyler. Eğer âşığın gönlü sevgilinin peşine düşmezse; sevgili, naz atına binecek ve dizginleri boşaltarak âşığından uzaklaşacaktır:

O tıfl-ı bî-süvârun pâyine düş sâye-veş ey dil
Süvâr-ı esb-i nâz olup *inâne* itmeden irhâ
Ruznameci Şinasi G 2/4

At üstündeki sevgili, atını güzellik meydanına sürdüğü zaman, onu görenlerin sabır dizginleri boşalır, kararsızlık ve hayret içinde kalırlar. Çünkü sevgilinin güzelliği karşısında âşığın tahammülü kalmamıştır:

Elden *inân-ı sabrı* gider bî-karâr olur
Meydân-ı hüsn içinde gören şeh-süvârumı
Hilâlî G 106/4

Sevgili, âşığına yakın olmak için dizgine dokunduğunda, âşık sevgilisi için daha da fazlasını yaparak, ona herkesten daha yakın olmak için can atacaktır. Âşığın isteği sevgilisinin kendisine yüz vermesi, kendisiyle ilgilenmesidir. At üstündeki bir sevgili ise âşığına kolay kolay yüz vermez, bunun için sevgilinin âşığından tarafa atıyla birlikte gelmesi âşık için sevinilecek bir şeydir:

O şehsüvâr ide şâyed karîbe *atf-ı inân*
Güzer-gehinde anun cümleden karîb olurum
Kâmî G 137/2

Gül yaprağı olgunlaşıp açıldığı zaman, şekil olarak kulağı andırır. Atını hızlı süren (çâpük-inân) sevgili de o gül yapraklarının dinlemesi için atını o mahalde gezdirmektedir. Güzel bir hüsn-i ta'lil örneğidir:

Berg-i gül bâr oldı mı anlar ki dinlesün diyü
Şeh-süvârum *eşheb-i çâbük-inânın* gezdirür
Şeyhülislâm Yahyâ G 99/4

Memduh övgülerinin yer aldığı kasidelerde de inân kelimesi çoğunlukla bir güç ve kudret sembolü olarak yer alır ve inân değişik unsurların benzeyeni olur. Devlet bir dizgin olunca, kader o dizgini bazen övülen kişinin ellerine bırakır:

Hezâr şükr ü sitâyiş ki sâ'ik-i takdir
İnân-ı devleti ol keffe eylemiş münsâk
Rızâyî K 13/51

Memduh öyle iyi bir at binicisi ve çabuk inânlıdır ki, âdeta rüzgârla yarışır. Rüzgârın yel ayaklı atı çok esmesine rağmen, ona eşdeğer olacak bir kimse daha bulamamıştır:

Sensin ol *çâpük-inân* kim *hem-inânun* bulmadı
Haylice yeldi semend-i bâd-pây-ı rûzgâr
Nevres-i Kadîm K 9/4

Savaş meydanı övülen kişinin azim atının inân bırakıcısı olduğunda, o kişi düşman ordularını hazan yaprağı gibi dağıtacaktır:

Tevsen-i azme geh-i ceng *inân-rîz* olsa
Ceyş-i a'dâyı ider bâd-ı hazânveş ber-bâd
Rızâyî K 10/33

İnân bazen bir irâdeye veya iktidâra benzetilir. Leylâ ve Mecnûn mesnevisinin "Mecnun'un nasihat kabul etmediği" adlı kısımda Mecnun, kendi iradesini dizginleyecek irade dizginlerine sahip olmadığını söyler:

Yokdur bu işimde ihtiyârım
Zabtımda inân-ı iktidârım
FLM/947

İnân divan şiirinde çok kulllanılmış at eşyaları arasında olup daha birçok beyitte zikredilmiştir:

Olur elbette nişânek-zen-i meydân-ı kabûl
Pençe-i ma'şiyet olmazsa *inân-gîr-i du'â*
Nâbî G 9/2

İtsek yine kasr-ı turabi âbâdân
Olsak yine bezm-i şevkde dest-feşân
Sâki kadehi idüp sürâhiden pür
Gül-gûn meye eylese *irhâ-yı inân*
Rızayî Rub 7

Kasîde semtini hoş bilmiyor *atf-i inân* itsün
Yeter bu ruhsat-ı nâ-sâz kilk-i nâ şekîbâya
Şeyh Gâlip Tar 10/31

11. KECÎM (BKZ: BERGÜSTEVAN)

12. KEMEND (BKZ: PÂLÂHENK)

13. KOLAN (BKZ: EYER)

14. KUTÂS

Sin-i muhmele ile lügât-i Rûmî'de deniz öküzüne verilen isimdir. Bu deniz öküzün kuyruğunu ziynet amaçlı yedek atlarının boyunlarına asarlarmış. Genelde bahr-i hotaz ismi verilir. Bir kavilde kutâs, karadaki bir çeşit öküzdür. Hıtâ dağlarında olur. Kutâs, at başlığı manasına da gelir (Levend, 1984: 374; Çeltik, 1997: 125; Öztürk ve Örs, 2000: 475).

Sitâm kelimesi de at başlığı manasında kullanılmıştır. Sitâm, altınla ve gümüşle işlemeli at başlığıdır (Levend, 1984: 375; Çeltik, 1997: 127; Develioğlu, 2002: 957). Kutâs, divan şiirinde "kıtâs" şekliyle de geçer.

Sitâm ve kutâs divan şiirinde bahsi geçen terimlerdir: Kıtâs-ı subh, eşheb-i zerrîn-sitâm-ı baht, edhem-i zerrîn-sitâm-ı çarh, kutâs-ı dil-bend, rîş-i kutâs, semend-i süreyyâ-kutâs vb.

Bu terimler manzumelerde benzetmenin bir öğesi olarak yer almışlardır. Güneş, sabahın altın başlıklı atına benzetilir. Bu at gökyüzünde hareket halinde olan felek atıdır aynı zamanda. Bu benzetmede altın ile güneş arasındaki renk ve parlaklık bakımından var olan ilgiler ön plandadır. Sitâm ve kutâsın geçtiği beyitlerde öne çıkan anlatım genellikle; felek, güneş ve altından yapılan at başlığı ifadeleriyle oluşturulmuştur:

Eşheb-i zerrîn-kıtâs-ı subhı çekdi peşkeş
Etdi pây-endâz ana çarh âsmânî bir cerîr
Nevres-i Kadîm Tar 38/2

Hem-vâre tâ ki *edhem-i zerrîn-sitâm-ı çarh*
Na'l-i zer ile eyleye bu arsada hırâm
Bâkî K 23/36

Eşheb-i zerrîn-sitâm-ı bahtı cevlân eylesün
Nüh felek tâ devr ide âfâkı heft ahter bile
Bâkî K 10/15

Licâmunda *sitâm* olmak yaraşur çarhun ecrâmı
Semendün sîne-bendinde gül-i zer mâh-ı tâbânı
Nef'î K 14/28

Esbindeki *kutâs* ile kalkan gubârının
Ancak olur nümûne vü mısdâkı zülf ü hat
Nedim G 55/19

Gerden-i tevsen-i zibâda *kutâs-ı dilbend*
Bağladı gönlümüzü zülf ile gîsû yerine
Gazi Giray (Levend, 1984: 374).

Rüstem-i devrân Sultân Mustafa Han kim eger
Rahşına *rîş-i kutâs* itse revâdır Zâller
Sâbit (Çeltik, 1997: 125).

15. LİCÂM (GEM)

Licâm, hayvanın ağzına vurulan gemdir. Farsça ligâm kelimesinden alınmış olan kelimenin, Arapça; elcime, elcüm ve lücüm gibi çoğulları vardır (Develioğlu, 2002: 551). Gem kelimesine karşılık olarak; licâm, legâm ve oyan kelimeleri verilir. Ayrıca gem çeşitleri olarak; kantarma, rişme, sebeş, nalçalı gem, kurbağa kollu gem, maraş gemi, tay gemi gibi çeşitlerden bahsedilmiştir (Demirbilek, 1993: XII-XIII ; Toparlı, 2000: 155).

Geme dizgin ve inân karşılıkları da verilmiştir. Dilimizde gem kelimesi ile ilgili birçok atasözü ve kalıplaşmış ifadeler kullanılır: Gem aldırmamak,

gem almayan atın ölümü yakındır, gemsiz ata dizgin olmaz, gemi azıya almak, gem vurmak, gem almak, gem soluğu vb (Kadri, 1945: IV/115).

"Gem almaz" ve "gem vurmak" deyim olarak kullanılır. Gem almaz, mecazî olarak; serkeş, serseri ve azgın küstah yerine kullanılır. Gem vurmak ise, mecazî olarak mani olmak, zaptetmek ve bağlamak anlamında kullanılır (Pakalın, 1971: I/663-664).

Gem, atı sürmeyi sağlayan ve böylelikle binicinin işini kolaylaştıran bir nesnedir. Gemsiz bir atın yürütülmesi zordur. Sakin tabiatli, iğdiş edilmiş çıplak ata bile yakın yerlere gidilirken ipten yapılmış gem takılır. Hayvanın ağzından geçip, çene altında düğümlenen bu ipten, ilmik geme "dişindirik" adı verilir. Yular dişindiriğin gördüğü işi bile yerine getiremez. Gem halk arasında hem nesnenin bütününü, hem de onun demir kısmını ifade eder. Gemin asıl Türkçesi olan oyan/uyan ise sadece gemin bütününü anlatır. "Uyan"ın atın ağzındaki demir kısmına ağızlık, başına geçirilen kısmına başlık, elle tutulan kayışlarına da dizgin adı verilir. Halk arasında ağızlık kelimesi unutulmuştur (Sümer, 1995: 50).

Uyan kelimesi divan şiirinde de kullanılmıştır:

Zîni hilâl *uyanı* anun kehkeşân olur
Olsa süvâra sere o mâh-ı felek-semend
Livâyî G 70/5

Bir şehsüvâra olmağ içün *tûsen-i felek*
Mihr ü mehi rikâb *uyanın* kehkeşân ider
Livâyî G 88/5

İlk paragrafta da bahsedildiği üzere birçok gem çeşiti vardır. "Acı damak", başı sert ve zaptı güç atlarda kullanılır. "Bademli," ortasında kalın ve badem şeklinde parça bulunan gemdir. Şekli kurbağayı andıran geme "Kurbağa kollu" gem adı verilir. "Nalçalı", ortasında at nalı şeklinde çıkıntısı olan gem demiridir. "Reşme", zincir halkalı yahud zincirden olan gem demiridir. "Şebeş", Maraş gemine benzeyen bir gem olup, ondan biraz daha büyüktür ve ağızlığı daha kalındır. "Tatlı damak", ağızlığın ortası yay gibi olan

gem demiridir. “Bursa gemi”, Maraş geminde olduğu gibi, ağızlığı teşkil eden iki demir çubuk, kendi çok küçük halkaları ile ortadaki daha büyük bir halkaya bağlanmıştır (Demirbilek, 1993: XII-XIII).

Divan şiirinde farklı beyitlerde değişik şekillerde ele alınan gem, çoğunlukla Farsça licâm şekliyle karşımıza çıkar. Bu beyitlerde licâm; renk, şekil ve bir nesneye benzerliği, hem de yapısı ve işlevi bakımından anlatılmıştır. Licâm, kimi zaman kadeh atını zapteden bir eşyadır. Şairin muhayyilesinde memduhun atının ağzındaki yıldızlara benzer. Parlaktır, gümüş ve altından yapılmıştır vb.

Kadeh bir at olunca, kadeh atının da ayakları olacaktır. Kadeh atını zaptetmek isteyen şairin ona gem (licâm) vurması gerekir. Bu gem altından bir gemdir. Burada gem hem kadehe benzerliği, hem de rengi ve yapısı bakımından anlatımıştır:

Ele câm-ı mey al destünde olsun şu’lesi zâhir
Münâsibdür kümeyt-i bâdeye *zerrîn licâm* eyle

Rızâyî G 170/2

Felek, gönül ehlinin elinden kadehini alır. Bir bakıma gönül ehlinin neşe kaynağını elinden almış olur. O felek aynı zamanda yol kesici bir (haramî)’dir. Yolda gidenlerin licâmını ellerinden alır:

Elinden ehl-i dilün çarh bulsa câmın alur
Döner o reh-zene kim reh-revün *licâmın* alur

Kâtibzâde Mustafa Sakıp G 164/1

Kadeh atı, sâki olmadan, onu içen kararsız ve huzursuz rindlere boyun eğmez. Sâkinin o atı zaptedecek parmaktan licâmı vardır. Parmak uçları bir licâm gibi hayal edilir. O licâm gümüştendir. Sâkî’nin kendisi aydınlık ve parlaklık kaynağı olduğu için, onun kadehi zapteden ve tutan parmak uçları da âdeta gümüş gibi parlar:

Kümeyt-i bâde sensüz rind-i bî-ârâma râm olmaz
Benânun gibi sâkî ana bir sîmîn *licâm* olmaz

Cem’î Efendi (Abdülkadiroğlu, 1999: 59)

Sevgili nâz (atıyla) düşkünleri, yani âşıklarını altına alarak ezmektedir. Âşık kendi gönlündeki âh habercisine seslenerek, sevgilinin licâmını ondan almasını ister. Âşık sevgilinin kendisine olan eziyetleri sonucunda âh edecek, o âhlar da karşılığını bulacak ve bunun haberi âşığa ulaşacaktır. Licâmı alınmış bir şehsüvâr (sevgili), atını kolay zaptedemeyecektir:

Üftâde-gânı eylemesün pây-mâl nâz
Ey peyk-i âh o *şeh-süvârun licâmın* al
Fâriğ (Abdülkadiroğlu, 1999: 306).

Memduh övgülerinde de licâmdan bahsedilir. Övülen kişi bir devlet büyüğü ise, o kişinin atının licâmı parlaktır, yıldıza benzer. Memduh atını hızlıca gemler. Gem övülen kişinin atıyla birlikte, heybetin ve gücün de sembolüdür:

Ne aceb sür'at ile geldi bu yıl mâh-ı sıyâm
Çekdi bir baş gelüb belde-i Bağdâda *licâm*
Kocâ Râgıp Paşa K 3/1

Licâmunda sitâm olmak yaraşur çarhun ecrâmı
Semendün sîne-bendinde gül-i zer mâh-ı tâbânı
Bâkî K 14/28

Bir de Arslan Dorusudur ki *gemin* gördükçe
Kendidir aynı ile şîr-i ner-i silsile-hâ
Nef'î K 17/26

16. MAHMUZ

Kelime, sözlüklerde; mahmuz, mihmîz, mihmâz olmak üzere farklı şekillerde geçmektedir. Mâhmûz, hayvan dürtme için çizmenin ökçesine takılan demirdir. Horoz ve benzeri hayvan mahmuzudur. Bunun dışında; çavdar mahmuzu delicesi buğday sürmesi, külçer, mahmuziye mahmude

galatı şekillerde ifade edilmiştir (Toparlı, 2000: 270). Binilen hayvanın yürüyüşünü artırmak amacıyla çizmenin ökçesine takılan bu demirin ucu yaklaşık bir santim kadardır. Bu parçanın dürtmesiyle canı yanan hayvan doğal olarak yürüyüşünü artırır. Horoz ve bazı hayvanların ayaklarındaki parmak biçimindeki çıkıntılara da mahmuz adı verilmiştir. Hayvan yaşlandıkça mahmuz büyür (Pakalın, 1971, I: 25). Mahmuzlamak, atı sürmek için atın karnına vurmayı ifade eder (Toparlı, 2000: 270).

Mahmuz, gerçek anlamının dışında da kullanılmıştır. Şairin yaradılış atını kalem mihmîziyle yürütür. Bazen de mahmuz şairin tabiat atını yürüttüğü bir nesnedir:

Ne kadar eylesem itmezdi gamından tek ü tâz
Tevsen-i tab'ıma *mihmîz-i kalemle* ibrâm
İzzet Molla (Levend, 1984: 374).

Mehmîz-i tab'-ı şûh ile Kâmî taraf taraf
Hayl kemmiyet-i hâme tekâverlik eyledi
Kâmî G 203/7

Kamçı da atın hızını artırmada kullanılan başka bir alettir:
Hevâ atına binmişüz yilerüz
Heves kamçısını yindek salaruz
AÇN/1368

17. MEHÂR (BKZ: PÂLÂHENK)

18. MÎH (BKZ: NA'L)

19. NA'L

Atın ayağını ve tırnaklarını fiziki etkilerden korumak ve ayağının rahat etmesini sağlamak amacıyla atın ayağına vurulan metal parçaya nal denir. Nal eski dönemlerden bu yana atın en önemli eşyalarından birisi olmuştur.

Eski dönemde yazılmış eserlerden Kutadgu Bilig ve Uygur sözlüğü gibi eserlerde nalı ifade eden bir kelime geçmez. Kaşgarlı'daki "olduk at" sözü, "el-feresu'l-hâfi", yani "nalsız at" şeklinde Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Bu kayıt, XI.yüzyıl Türklerinin at nallamayı bildiklerini ve hatta nalsız atlar için hususi bir tabire sahip olduklarını ortaya koyar. Memlük devrinde Türkçe'ye dair yazılmış eserlerden İbn Muhenna'da "inâlu'l-feresi (atı nallatmak) ibaresine karşılık, "üzüklemek" gösterilmiştir (Sümer, 1995: 105-106).

Dilimizde nalla ilgili birçok terim kullanılmıştır: nalbant (nal-bend), sunturaç (süm-tirâş), mıh (mîh), kelpeten (kelbetân), mühre (muhra) vb. Bu terimler, Türkiye Türkleri'nin nalbandlığı Mâverâün-nehirli müslümanlardan öğrenmiş olabileceklerini ve sonra onların nalbandlık usulünü kabul ettiklerini akla getirebilir. Buna rağmen Türkiye Türkleri, atın tırnağını düzeltmeye, "yonma", sunturaç aletine de "yona" demişler, bazı aletler için Türkçe isimler kullanmışlardır (Sümer, 1995: 107).

Önemli görevlere sahip olan nalbandlar Osmanlı zamanında hususi bir sınıfı teşkil etmekteydi. Üç yüz kadar usta ve yamaktan ibaret olan nalbandlar üç sınıfa ayrılmışlardır. Bunların bir kısmı hayvan hastalıklarıyla uğraşır, diğer kısmı nal ve mıh imal eder. Öbür kısmı da hayvanları nallayarak iğdiş ederlerdi. Ayrıca padişahlara ait atların, "nalband-ı esban-ı hassa" isimli ayrı nalbandları vardı (Sertoğlu, 1986: 141).

Divan şiirinde nal en çok kullanılmış at eşyaları arasında ilk sıralarda yer alır. Birçok beyitte farklı şekillerde zikredilen nal ile ilgili tespit ettiğimiz kadarıyla kullanılmış ifadeler ve benzetmeler şunlardır: Na'l-i esb, na'l-i esb-i nâz, rif'at-i na'l, na'l-i sümm-i esb, nişân-ı na'l-i esb, na'l –i semend, na'l-i sümm-i semend, zerrîn- na'l, na'l-i edhem, saff-ı na'l, zîr-i na'l-i rahş, na'l-i eşheb, nakş-ı na'l-i pây-ı yekrân, nîme-i na'l-i süm-i yekrân-ı zafer, resm-i na'l-i rahş-ı fahr, na'l-i pây-ı esb, na'lçe, na'liçe, gubâr-ı na'l-i şeb-reng, na'l kesmek, na'l-i esb-i dilber, na'l-i zer, pâye-i na'l-i semend-i kadr, şerer-i na'l, na'l-i vâr, zerrîn na'l, kevkeb-i na'l-i Burâk, vajgûn- na'l, felek-i vajgûne- na'l, na'l-i sîmîn vb.

Divan şiirinde sıkça kullanılmış ata ait bir unsur olan nal, birçok yönüyle ele alınmıştır. "*Nalın şekli, parlaklığı, taşlardan çıkardığı kıvılcımlar*

ve toprakta bıraktığı izler gibi hususiyetlerle şiirlerde işlendiğini görürüz" (Küçük, 1998: 183). Memduhun atının nalından çıkan kıvılcımlar şeref saçıcıdır. Memduhun atının nalından şimşek meydana gelir, felek atı ters nallanmıştır vb.

Atın ters nallanması olayı, bazı beyitlerde gerçek anlamından ziyade benzetme içinde ele alınmıştır:

İnsâf hôşdur ey *felek-i vâjgûne-na'l*
Mihnet cihân cihân u telâfi dem-i neşât
Nâ'ilî-i Kadîm G 188/6

Cihân-ı vâjgûn-na'l-i mahabbet özge âlemdir
Gedâdır şâhlar cümle gedâlar pâdişâdır hep
Nâ'ilî-i Kadîm G 18/3

Ayrıca divan şiirinde sevgilinin saçı, kâkülü ve kaşı da şekil yönünden nala benzetilmiştir. "Damga vurmak" anlamındaki nal kesmek deyimi, eskiden hayvanları ateşte kızdırılmış nal ile dağlamayı ifade ederdi (Pala, 2000: 307). Bu deyim bazı örneklerde mecazi ifadelere dönüşmüştür:

Na'l kesmiş farkına her biri olmuş sîne-rîş
Nâvek-i müjgânunun efgendesidür tîrler
Bâkî G 104/2

Mâh-ı nev sanma görinen gökde ey kaşı hilâl
Na'l kesdi tîg-i mihrün cism-i eflâk üstine
Hilâlî G 78/2

Na'l kesdüm bedende hem-çû kamer
Tâbakan na'lu bi'n-na'li didiler
Hükmî (Solmaz, 2005: 274).

Nâvekün ey kaşı yâ gamzenün abdâlı olup
Na'l kesmiş başı üstine degüldür sûfâr

Emrî G 130/4

Ayrıca “na‘l-der ateş” tabiri de, “kararsızlık, ızdırap” manasında beyitlerde kullanılmıştır. Büyücülerin kullanılmış bir nal üzerine erkek ve kadın isimlerini yazarak o kişileri birbirine aşık etme büyüsü “na‘l-der ateş” tabiriyle ifade edilmiştir. (Pala, 2000: 307):

Na‘l-der-âteş-i endûh-ı felâket oldum
Oldı esb-i hevesüm pâ-be-ikâl-i ekdâr
Arpaeminizâde Mustafa Sâmî K 21/38

Bunlara ek olarak, abdallar vücutlarına nal şeklinde dağ yakmışlardır. Bunların vücutlarına nal ve nal şeklinde teneke koyarak çuvaldız benzeri şişlerle etlerine tutturdukları Cumhuriyete kadar görülen bir şeydir. Bu dağlar İmam Ali ve İmam Hüseyinin aşkına yakılmıştır. Nal ve elifli dağlar da ah manzarası göstermiştir (Onay, 2000: 344).

Nal ile ilgili kullanılan bir başka terim de “na‘lçe” terimidir. Na‘ lçe eskiden ayakkabı ökçelerine çakılan ay şeklindeki demirin adıdır. Na‘ lçe ile beraber, nalçalara çakılan çivilere de yıdıza benzemesinden dolayı kevkeb (kebkeb) adı verilmiştir. Şairler na‘lçayı aya, onun çivilerini de yıldıza benzeterek mazmunlar yapmışlardır (Onay, 2000: 345).

Gubâr-ı pâyına düşsem o mâh mugber olur
Nişân-ı na‘lçe-i kefşi dâl hançer olur
Sâbit (Onay, 2000: 345)

Sadr-ı Cem-kevkebe kim *na‘lçe* eyler bulsa
Müze-i pâyine ebrûlerini Rûyin-ten
Nedim K 1/26

Nal, kimi zamandan altından yapılmıştır:
Pây-ı esbine o şâhun *na‘l-i zerrîn* yirine
Çihre-i zerdümi ko lutf eyleyüp ey na‘l-bend

Emrî G 71/4

Sevgilinin atının nalı şekil itibariyle yuvarlak olduğu için âşığın ettiği "âh" daki "h" harfinin Arapça yazılışına benzemektedir. Sevgilisinin atının nalını gören âşık bunun için âh etmektedir ve bunda şaşılacak bir şey yoktur:

Görüp *na'l-i semendün* şeklini ger n'ola âh itsem
Şikeste-dillere ol şeh-süvârum dâğ-ı hayretdür

Bursalı Rahmi Çelebî G 26/4

Na'l şekil itibariyle Arapça'daki "dal" harfine de benzetilir:

Şehsüvârum hışm-i çeşmün ayn-ı izzetdür bana
Sînede na'lün nişânı dâl-ı devletdür bana

Zâtî G 40/1

Şehsüvâr kelimesi ile kastedilen bazen âşığın sevgilisidir. Sevgili, atın şehsüvârıdır ve o atın nalındaki nakışlar ay ve yıldızları andırır. Sevgilinin atının dolaştığı meydan felek olunca, atının nalı da gökyüzündeki cisimlerden biri olacaktır. Şekil itibariyle de hilâl(ay) ile nal arasında benzerlik olması, şairde böyle bir çağrışım yapmaktadır. Aynı zamanda da atın nalı yerlere ve taşa değdikçe kıvılcımlar çıkarır ve tıpkı bir ay ve yıldız gibi parlar:

Semendi *na'linün* nakşı hilâl ü encüme benzer
Felekdür sanasın ol şehsüvârun atı meydânı

Yahyâ Bey G 490/3

Sevgilinin kaşınının benzetileni olarak kullanılmış olan "na'liçe", kimi zaman da âşığın kaşını ifade eder:

Kaşumdur *na'liçen* resmi cebînüm nakş-ı kefşündür
Bu vechiyle olursam n'ola pâmâlün fakîrâne

Sâmi G 105/4

Nal şekil itibariyle Arap alfabesindeki “dal” harfine benzer. Şair bazen bu benzerlikten yola çıkarak söz oyunları yapar. Aşağıya aldığımız beyit bunun en güzel örneğidir. Hilâlî mahlaslı şair, beyitte; hilâl, na‘l, dâl kelimelerini kullanarak tenasüp ilgisi yaratmaya çalışmaktadır:

Hilâlî sînemün üstünde yürür
Görünen *na‘l* şekli dâl-ı devlet
Hilâlî G 6/5

Memduhun atının nalı da hilale benzer. Nal, feleğin kulağındaki bir küpe olarak da hayal edilir. Kozmik cisimler içerisinde nal ve küpeye benzeyen bir tek cisim vardır, o da hilâldir. Ay ile nal arasında şekil ve değer bakımından münasebet kurulur (Güven, 1988: 132):

Çeşm-i melekde ayağı toprağı tûtiyâ
Gûş-ı felekde atlarınun na‘li gûşvâr
Hayretî K 14/26

Bazen şair hüsn-i ta‘lil yoluyla memduhunu över. Gökyüzündeki hilâl memduhun atının na’lına benzediği için, felek onu başının üstünde taşımaktadır:

Na‘l-i süm-i semendüne benzemese hilâl
Çarh-ı felek baş üzre götürmezdi dâ‘imâ
Bursalı Rahmi Çelebî K 3/20

Medhiyye türündeki kasidelerde övülen kişinin atının tırnağındaki nal abartılı bir biçimde anlatılır. Yücelik ve devlet arsasının at binicisi olan memduhun atının nalı, cihan padişahlarının başındaki taç gibi düşünülür. Burada şekil açısından bir benzetme ve mübalağa söz konusudur. Bazen de övülen kişinin atının nalı büyük hükümdarlarının kulağındaki halkaya teşbih edilir. Kimi zaman da atın nalı gökyüzündeki ayın parlaklığındadır:

Şeh-süvâr-ı arsa-i iclâl ü devlet kim olur
Na‘l-i sümm-i esbi şâhân-ı cihânun efseri
Neylî K 2/18

Semend-i celâlün ayağında *na'li*
Revâdur ola halka-i gûş-ı Kayser
Bursalı Rahmi Çelebî K 4/23

Hudâvend-i mu'azzam fâris-i meydân-ı şevket kim
Sezâdır *na'l-ı pây-ı esbi* olursa meh-i tâbân
Naşid İbrahim Bey Tar 4/3

Mesnevi nazım şekliyle yazılmış şiirlerde de atın nalı ile ilgili tasviri ifadelere rastlanmaktadır. At ile nalı bazen öyle yüceltilir ki atın süratine hayal yetişemez, onun nalı o kadar yüksektedir ki gökyüzündeki ay bile ona erişemeyecek durumdadır:

Sür'at-ı pâyine hayâl irmez
Rif'at-ı na'line hilâl irmez
Nâbî Mes 7/240

Bunların dışında savaş meydanında atın nalından kıvılcımlar, gökyüzüne kadar çıkarak orayı cehenneme çevirecek güçtedir (Küçük, 1998: 183).

Nal ile birlikte süm kelimesi de sıklıkla kullanılmıştır. Süm, atın tırnağıdır. Manzumelerde çeşitli kullanım şekilleriyle daha çok atın ayağı ve nal ile birlikte anılmıştır. Memduhun atının tırnağının tozundan sürme yapılır, memduhun atının tırnağı şekil olarak aya benzer vb.

Na'l-i süm-i semendüne benzemese hilâl
Çarh-ı felek baş üzre götürmezdi dâ'imâ
Bursalı Rahmi Çelebi K 3/20

Toynak (tuynag) da atın tırnağıdır:

Kayalar *tuynağumdan* şakk olurdı
Ayağum kal'ayı hendek kılurdı
AÇN/1270

Atın nalının çakıldığı çivi olan mîh şekil ve parlaklık yönünden çoğunlukla yıldıza benzetilmiştir (Küçük, 1998: 183). Nal ve mîh bazı beyitlerde anlam ilgilerinden dolayı birlikte kullanılmıştır:

Bî-sütûn olsun gerekse kuh-sârı düşmenün
Mîh-ı na'l-i esbün iksîr tîşe-i Ferhâddan
Kâmî Trc.B. 1/III/4

Karışdurmak diler ahterle *mîh-i pây-ı esbânın*
Tehî-cem eyleyemez bu leşker-i bî-hadd ü pâyânı
Şeyh Gâlip Tar 8/23

Ol şehsüvâr-ı arsa-i devrân ki rahşına
Çerh itse *na'l ü mîh* sezâ mihr ü ahteri
Münîf Antakî K 7/25

20. PÂLÂHENK

Pâlâhenk; kement, yular, dizgin, çılbır, atla kullanılan ve ata çektirilen bir çeşit kement gibi anlamlara gelir (Şemsettin Sâmi, 1994: 347; Çeltik, 1997: 126; Toparlı, 2000: 781; Develioğlu, 2002: 852). Kement kelimesi ise Farsça; ilmik, bağ, düğümlü ip demektir. Ayrıca başı sert atları tutmak için kullanılan bir nesnedir. Bunun dışında öldürülmek istenen adamın boynuna atılıp sıkılmak suretiyle canına kıyılma işlemindeki ilmikli ipin adıdır (Pakalın, 1971: I/240).

İpten kement yaparak bunu ilk kullananlar Türklerdir. İki ucuna uzunca bir değneğe bağlanmış kementler sürüdeki tarpanlardan birinin başına geçirilmekte ve o anda sırık bütülerek ip daraltılmakta, boynu sıkışan at da direnmeyi bırakmaktadır. Bu sırada atın önüne geçen birisi kulaklarını bükmek suretiyle onu tamamen kontrol altına almaktadır (Türkmen, 1993: 77).

Kement, edebiyatta sevgilinin saçına, zülfüne ve kâkülüne benzetilir. Bu haliyle âşıkları avlamakla yükümlüdür (Pala, 2000: 237). Divan şiirinde en fazla kullanılmış unsurlardandır diyebiliriz. Yaptığımız araştırmalar neticesinde kement kelimesiyle ilgili rastlanılan ifadeler ve terkipler şunlardır: Kemend-i ışk, ham-ı kemend-i emel, kemend-i âh, kemend-i dûd, kemend-i zülf, zülf-i kemend, kemend-i himmet, ser-kemend-i cevr-i bütân, kemend-beste, kemend-i iktidâr, kemend-i turra-i ikbâl vb.

Sevgilinin zülfü şekil bakımından kemende benzer. Âşıklar sevgilinin kemendine bağlanırlar. Aslında onları kementle yakalayan sevgilinin kendisidir:

İşte bend oldum *kemend-i zülfüne* Mansûr gibi
Çünki bildim her teli bir urvetü'l-vuska imiş

Necmî Ş 76/2

Kement; himmet, âh, dûd gibi unsurlara benzetilir. Himmet kement olunca Hümâ kuşunu felek çatısından çekerek alır. Kement âh olunca, o kementle ümid kuşu avlanır. Dumanın (dûd) havada oluşturduğu kıvrımlar da kemendi şekil bakımından andırır:

Kemend-i himmet ile âhuvân-ı çîni değil
Hümâyı bâm-ı felekden çekip alış günüdür

Şâkir G 24/16

Sayd olur elbet *kemend-i âh* ile murg-ı ümid
Çak nihâl-i sidre üzre âşiyân-sâz olsa da

Neylî G 165/2

Bîm-i ejder *kemend-i dûdumdan*
Fülk-i ankâ-sıfat nihân görinür

Kelîm G 53/2

Pâlâhenk, kelimesine "palehenk, pâlheng, pâlhenk" şekliyle de rastlanır. Çoğunlukla memduhun üstün vasıflı atı dolayısıyla anılan bir kelimedir.

Güneş, memduhun hızlı ve çabuk atı için, altından yapılmış bir pâlâhenktir. Pâlâhenk, yular olduğu için ip şeklindedir. Güneş altın bir yular olması onun ışıklarının saf saf çizgi şeklinde düşünülmesindendir:

Sipeh-endâz-ı saf-ârâ ki revâdır olsa
Aftâb eşheb-i çâlâkine zer pâlâhenk

Nef'î K 37/8

Güneş memduhun atına yular (pâlâhenk) olmuş olsaydı, kıyamet gününe kadar, batmak istemezdi:

Âftâb olsa semendine eger *pâlâheng*
Tâ-be-haşr olmaz idi rû-be-reh-ı savb-ı zevâl

Münîf Antakî K 9/6

Pâlheng sürreyyâ takım yıldızlarının diziliş şeklini andırır. Süreyyâ Ülker ve Pervîn adlarıyla da bilinen kuzey yarım küredeki yıldız kümesidir. Şekil olarak gerdanlığa benzemesinden dolayı, "ıkd-ı süreyyâ" şeklinde de kullanılmıştır. Şekil olarak pâlheng ile benzerlik göstermekte, şair bunu bu şekilde hayal etmektedir. Toplam yedi tane olan takımyıldızları sanki bir yuları andırmaktadır. O yıldızlar bir güneş gibi parlaktırlar:

Hûrşîd-i pâlheng-i süreyyâyı güşvâr
Tennûre-pûş-ı çarh kalenderlik eyledi

Kâmî G 203/4

Zimâm, efsâr ve mehâr da pâlâheng ve kement ile birlikte, yular ve dizgin anlamında kullanılmış kelimelerdir:

Yolında bir nice üftâde pây-mâli olur
O şûh *zabt-ı zimâm-ı semend* idinceye dek

Şeyh Gâlip G 175/5

Eşheb-i saltanata oldı inân-gîr-i şeref
Âlem *efsâr-be-dest-i nigeh-i fermânı*
Şeyhülislâm İshâk K 17/35

Murâd itse şu'â-ı mihr-i enverden şütür-bânî
Katâr-ı üştür-i ser-mestine *zerrîn-mehâr* eyler
Mezâkî K 8/34

21. PÂRDÜM (BKZ: ZÎN)

22. RAHT

Raht; at takımı, mefruşat, yol levazımı, döşeme ve ev takımı, kapı ve pencere kanatlarının menteşe takımı gibi anlamlara gelir. Binek atlarına vurulan takım yerine de kullanılmış bir tabirdir (Pakalın, 1971: III/6; Levend, 1984: 375; Toparlı, 2000: 788; Develioğlu, 2002: 874).

Raht kelimesi ile ilgili kullanılmış değişik tarihî terimler vardır: Raht hazinedârı, raht-ı divanî, raht-ı hümâyun, rahtvan vb. Raht hazinedârı, padişahın has ahırındaki değerli eyer takımlarının muhafaza olunduğu "Raht hazinesinin" mesul memuru hakkında kullanılmış bir tabirdir. Raht-ı divanî, divan günlerinde resmî ve salâhiyetli şahsiyetlerin atlarına vurdukları takım hakkında kullanılmış bir ifadedir (Pakalın, 1971: III/6):

Gürûh-ı ehl-i divana bakup divaneveş ben de
Tedarük eyledim (erkân) ü (üst) ü *(raht) ı divani*
Libas-ı müserra âsa yine tüccara rehnettim
Zaman-ı hakz-ı kıymele çeküp enva-ı hüranı
Sünbülzade Vehbî (Pakalın, 1971: III/6).

Raht-ı hümayun, padişahın mücevherli eyer takımı yerinde kullanılmış bir tâbirdir. Raht, burada eyer anlamındadır. Rahtvan, binek atlarına vurulan eyerlerin üstüne konan gâşiyelerin üzerine bağlanan sırma şerite verilen isimdir. Raht-ı hümayun denilen padişahların mücevherli eyer takımlarına bakanların başına Rahtvan ağası ismi verilirdi (Pakalın, 1971: III/6).

Raht, değişik beyitlerde ele alınmıştır. Kelime at takımı anlamı dışında da kullanılmıştır. Kelimenin at takımı anlamında kullanıldığı beyitlerde raht, çoğunlukla süslü ve cevherli bir eşya olarak düşünülmüştür:

Eşheb-i düldül-reviş esb-i sabâ-reftâruna
Hayderi *raht-ı mücevher* kehkeşân-ı sîm-tâb
Kâmî Trk.B. 1/IV/6

Cevherî *raht* ile bir esb-i devân
Üç adet *rahtsız* esb-i pûyân
Nâbî (Levend, 1984: 375).

Kümeyt-i anberîn-raht-ı kalem demdür ki ey Sabrî
Reh-i nazm-ı du'â-yı devletinde ede cevlânı
Sabrî Mehmed Şerif K 1/74

23. RİKÂB (ÜZENGİ)

Rikâb, atın üzengisidir. Aynı zamanda binek atına da rikâb adı verilir. Rikabın binek atı anlamı, hink ve cevlânger kelimeleri ile ilgili olduğundan zaman iham-ı tenasüplü kullanılmıştır (Küçük, 1998: 184). Rikâbla ilgili daha birçok terim kullanılmıştır: Rikâb ağaları, rikâbdar, rikâbiyye, rikâb defterdârı, rikâb-ı humâyun, rikâb-ı humâyun ağaları, rikâb-ı humâyun kapıcıbaşılığı, rikâb-ı humâyun kaymakamlığı, rikâb-ı humâyun solakları, rikâb reisi, rikâb solakbaşıları, rikâb solakları kethüdâsı vb (Pakalın, 1971: III/45-47). Bu terimlerin birçoğu Osmanlı Devleti'nin yönetim kademesiyle ilgili kullanılan terimlerdir. Bunlardan; rikâbdâr, padişahların atla bir yere gittikleri sırada üzengiyi tutarak padişahların ata binip inmelerine yardım eden kişidir. Yıldırım Bayezid devrinde meslek haline gelmiştir. Rikâbiyye, sadrazam, vezirler ve bazı devlet adamları tarafından belirli zamanlarda padişaha verilen hediyeler hakkında kullanılmış bir terimdir (Pakalın, 1971: III/44-47). Hem-rikâb, "at başı, beraber" anlamındadır. Pâ-der-rikâb, ayağı üzengide, hareket etmek üzere bulunan, anlamındadır (Devellioğlu, 2000: 851).

Üzenginin icadıyla birlikte atlının üstünlüğü artmıştır. Atlının yayaya olan üstünlüğü tarihte ilk defa atlı vahşi Alaman kabilelerinin M.S.378'de Roma'nın yay ordusunu yenmesinde görülmüştür. Ancak eyerinin üzerindeki atlı her zaman galip gelememiştir. Üzenginin icadıyla birlikte bu durum tersine dönmüştür (Tekin, 1959: 9).

Milattan önceki son yüzyıllardan milattan sonra XI.asırdan önceki herhangi bir tarihe kadar olan dönemde atalarımız üzengi için, "ayak tabanının sokulacağı nesne" manasına gelebilecek "izengülük" kelimesini kullanmışlardır. Milattan sonra XI.asırdan önceki bir tarihte kelimenin içinde meydana gelen ses değişmesi sonucunda kelime aslına göre biraz değişerek, üzengi aletinin aslını değil, sadece fonksiyonunu ifade eden bir kelime haline gelmiştir (Tekin, 1959: 12-13).

Rikâb divan şiirinde çok sık kullanılmış at eşyaları arasındadır. Neredeyse her divanda bu kelimeye ve türevlerine rastlamak mümkündür. Özellikle padişah ve devlet büyüklerinin anlatıldığı şiirlerde, bunun yanında sevgili ve atıyla ilgili unsurların geçtiği beyitlerde rikâb ve rikâbla ilgili terimlere rastlanmaktadır. Sevgilinin atının rikâbı değişik unsurlarla ilişkili ve benzetmeli olarak kullanılmıştır. Rikâbın yanında üzengi kelimesi şairler tarafından pek tercih edilmemiştir.

Divan şiirinde rikâbla ilgili kullanılmış tespit ettiğimiz ifadeler ve terimler şunlardır: Rikâb-ı himmet, girân-ı rikâb, rikâb-ı devlet, himmet rikâbı, rikâb-ı gam, rikâb-dâr, rikâb-ı ferâh, rikâb-ı sîm, pâ-be-rikâb, rikâb-veş, rikâb-ı meh, mâlikü'r-rikâb, rikâb-ı cân, hem-rikâb, hem-rikâb-ı Ankâ, hem-rikâb-ı izz ü şân, tavk-ı rikâb, reşk-i rikâb, ilhâm-ı serheng-rikâb, rikâb-ı rahş, çeşm-i rikâb, rikâb-ı nusret, tâb-ı rikâb, rikâb-ı hümâyûn, rikâb-ı yâr, rikâb-ı melâhat, zer-rikâb, rikâb-ı zer-nişân, rikâb-ı Husrev-i devrân, rikâb-ı şehsüvâr-ı âlem-ârâ vb.

Rikâb benzetme unsuru olarak değişik şekillerde ele alınmıştır. Rikâb şekil bakımından çoğunlukla gökyüzündeki aya ve onun hilal şekline benzer. Rikâb gama, nusrete, himmete, izzete vb. unsurlara benzetilir. Gümüştendir ve gümüş renklidir. Altından yapılmıştır. Şair sevgilinin atının rikâbını bir kurtuluş vesilesi olarak görür. Ulu kişilerin atının rikâbına yüzler sürülür. Yüce

kişilerin rikâbı yanında yürüyenler ona kul köle olurlar, atının rikâbına yapışırlar vb.

Sevgilinin geçtiği beyitlerde rikâb farklı şekillerde anlatılır. Bu beyitlerde çoğunlukla âşık ve sevgili ikilisini bir arada görürüz. Sevgili âşığın nazarında nazik ve tok gözlü olmasına rağmen, naz atının salınışı ile gökyüzündeki güneş ve ayı o atın rikâbı yapar. Güneş ve ay, şekil ve parlaklık yönünden rikâba benzetilir:

Acep nâzendedür ol şeh-süvâr-ı evc-i istignâ
Hırâm-ı rahş-ı nâza mihr ile mâhı rikâb eyler
Kadrî G 28/3

Bazen bir at binicisi (şehsüvâr) olan sevgili âşığından bir bakışı bile esirger. Naz yapma ve âşığa eziyet etme onun bir vasfıdır. Âşık onun bu tavrından şikayetçidir, gidip onun atının rikâbına yüzünü bile sürse, onun kendisine bakacağından şüphelidir. Rikâba yüz sürmek, sevgilinin ayağını bastığı yere yüz sürmek olduğu için, âşık açısından sevgiliye karşı olan statünün göstergesi ve âşığın sevgili karşısındaki itibarının ve konumunun ifadesidir:

O şeh-süvâr ider bir nigâhı çünki dirîg
Varup rikâbına dil rûy-mâl idüp n'eyler
İsmetî Efendi (Abdülkadiroğlu, 1999: 276).

Sevgilinin rikâbına yüz süren ve ondan yüz bulamayan âşık, kimi zaman kendisini sevgilisine kurban etmeye ve onun atının ayakları altında kalmaya hazırdır. Bazen de sevgilinin atının rikâbı âşık için kurtuluş vesilesi, murada ermenin bir sembolüdür. Sevgilinin atına binemeyen âşık yüzünü sürdüğü rikâba bu sefer sarılarak, murada ermek isteyecek, yani ondan ayrılmayacaktır. Âşık için, murada ermek, sevgiliye kavuşmaktır:

Muradun irmek ise menzil-i merâma eger
Rikâb-ı rahşına Şâkir sarıl yapış günüdür
Şâkir G 24/17

Âşık sevgilinin kendisine olan cefaları karşısında çaresiz ve bitkindir. Âşık kendisini gam rikâbında kalmış birisi olarak hayal eder. Rikâb ayak basılan yerdir. O rikâba ona yardım için kimse ayak basmaz. Bunun üstüne onun sevgilisi rakiplere yüz verir, âşığına aldırmaz. O sevgili dizgine emreden, hükmü geçen bir sevgilidir:

Kalduk *rikâb-ı gamda* himmet ayağı irmez
Uydı rakîbe veh şol hükmi *inâna* nâfiz

Karamanlı Aynî G 120/6

Sevgilinin rikâbı âşığın rakipleri tarafından defalarca çiğnenmiş, o rikâba çok üstâd ayak basmıştır. Kendisini diğer rakiplere göre sevgili nazarında ön plana çıkaran bir âşık sevgilinin atının rikâbına en hızlı ayak basan olacaktır. Rikâba ayak basmak, sevgiliye ulaşmak için bir araçtır. Sevgilinin atının rikâbına ayak basan âşık, sevgilinin atının üstüne çıkmaya ve ona ulaşmaya imkan bulacaktır:

Senün gibi sebük-cevlân zâhir olmamış Vahyî
Rikâb-ı rahş-ı vasf-ı yâre çok üstâd ayak basmış

Vahyî G 131/5

Âşık, sevgilisinden himmet rikâbına ayak basarak, o atın üstüne çıkmasını ister. Çünkü sevgili kolaylıkların ve zorlukların dizginini elinde tutar. Onu istediği zaman kullanır. Sevgilinin bunu yapması onun açısından zor bir şey değildir:

Himmet rikâbına kerem it bas kadem şehâ
Çünki inân-ı müşkil ü âsân elündedür

Karamanlı Aynî K 29/17

Âşık sevgilinin nazarında kul gibidir. Onun yeri sevgilinin rikâbıdır:

Ney gibi boynı bağlu miyân-beste kul olup
Girdim *rikâb-ı yâra* dahi ney-süvâr iken

Hâzık Mehmet Efendi G 169/2

Memduh övgülerinde ve kasidelerde bazen övülen kişiyi tasvir ve medhe yönelik tarihte yaşamış kahramanlarla ilgili benzetmeler de görülür. Övülen kişi o derece üstün vasıflara sahiptir ki, güç ve kudretiyle sembol olmuş Rüstem bile onun rikâbını tutmak için büyük bir şevkle gelmektedir. Rüstem onun atının rikâbını tutacak ve o atına binecektir. Kimi zaman da faziletli ve erdemli kişiler, üstün vasıflı hükümdarın rikâbını öptükleri gibi ayağını öpmek isteyeceklerdir:

Öyle âsaf kim *rikâbın* tutmağa sad şevk ile
Satvetin seyr eylemek kasdıyla Rüstemdir gelen
Şâkir K 15/11

Semend-i tab'a süvâr olsan ey felek-rif'at
Rikâb-veş fuzala pâyun öpmege sarkar
Şeyhülislâm Yahyâ K 3/18

Övülen kişinin atının rikâbı o kadar parlaktır ki, sanki insanların başına doğan bir güneş gibidir. Mübalağa sanatının inceliklerini bu tip beyitlerde görebiliriz. Bazen de medhi yapılan kişinin atının rikâbı nusret, yani yardım ve başarı rikâbıdır:

Kudûm-ı şâh ile halkun bu gün başına gün toğdı
Yine *tâb-ı rikâbından* cihânı kıldı nûrânî
Bâkî K 14/2

Sad âferin bu kuvvete bu şân ile bu şevkete
Her dem *rikâb-ı nusrete* pâdâş ola bin zafer
Naşid İbrahim Bey K 8/8

Şair savaş meydanındaki memduhunu anlatırken, onun savaş meydanlarındaki maharetine ve gücüne vurgu yapar ve o meydandaki durumunu çoğunlukla tasvir eder. Padişahın atının rikâbından bahsetmiş olan şair, kimi zaman da düşman atının rikâbına değinir. Rikâb atın en önemli unsurlarındandır. Ata binmeyi kolaylaştırması onun önemini artırır. Şair

memduhun düşmanlarının atının rikâbını yitirmesi, yani rikâbsız kalması için dua eder. Rikâbını yitiren düşman güçsüz ve zayıf kalacaktır:

Düşmen ayağı yitüre ol lahza *rikâbın*
vaky ile hazerden
Ger azmün eli rezm ile depretse inânı
Heybetde vegâdan
Ahmed-i Dâî Müs 1/26

Zâhitler, murat atına saadetle binen memduhun rikâbını dua ederek tutarlar. Rikâb memduh ve atı açısından çoğu zaman bir semboldür:

Sa'âdet ile semend-i murâda bindükçe
Tuta *rikâbını* dest-i du'â ile zühhâd
Nâbî K 14/71

Rikâb halis ve saf altınla (ibrîz) kaplanır veya ondan yapılır. Bu daha çok padişahların veya devlet eşrafının atlarının rikâbı için yapılır. Aşağıdaki beyitte şair bunu güzel bir benzetmeyle vermiştir. O atın rikâbı için altın lazım olduğunda, felek güneşi rikâb olarak o ata asacaktır:

Lâzım olsa *rikâb* içün İbrîz
Çerh ider âftâbı dest-âvîz
Nâbî Mes 7/98

Rikâb şekil ve parlaklık bakımından aya benzetilir. Bazen de gökyüzündeki ay, övülen kişinin atının rikâbını kıskandığı için iki büklüm olmuştur. Ayın hilal şekli rikâba benzer. O şeklini kıskançlığından dolayı almıştır:

Dâmâd-ı pâdişeh Alî Pâşâ-yı bî-adîl
Kim mâhdur hamîde-i reşki *rikâbınun*
Nâbî G 461/9

Sultan Selim'in cülusu dolayısıyla yazılan kasideden alınmış aşağıdaki beyitte rikâbın parlaklığı mübalağalı bir biçimde verilmiştir. Padişahın rikâbı o

kadar parlaktır ki, gökyüzündeki güneş ve aya parlaklığını onun rikâbı bahşetmiştir:

Ziyâ-bahş ol *rikâbun* şu'lesindem mâh u hûrşîde
Semend-i bahtun itsün arsa-i âlemde cevlânı
Bâkî K 5/39

Rikâb ile ay arasındaki kıskançlık ilişkisi değişik şekillerde de anlatılır:

Ve *nev-i reşk-i rikâb* ile olup ham-geşte
Dâğ urur sîne-i hûrşîde ehâlî her bâr
Ruznâmeci Şinâsi K 3/15

Övülen padişah, meleklerin askerlerine tâbidir. Yani onlardan birisi gibidir. Melekler gibi gökyüzünde dolaşabilir. O padişah yıldızlar gibi ayın rikâbının önünde yürürüyebilir:

Ol pâdişeh ki tâbi'idür leşker-i sürûş
Pîş-i rikâb-ı mehde yürür ahterân gibi
Şeyh Gâlip K 13/17

Rikâb kelimesi padişah ve devlet kademesini ilgilendiren hususlarda atın üzengisi anlamı dışında da kullanılır. Rikâb-ı hümâyun terimi, bir kişinin huzuru ve katını ifade eder. O kişi padişah da olabilir:

Mülûk-ı zamâne önince revâne
Rikâb-ı hümâyûnda Hâkân u Kayser
Bâkî K 3/12

Hz. Peygamberin övüldüğü ve üstün niteliklerinin anlatıldığı na't türündeki kasidelerde de zaman zaman atla ilgili terimler geçer. Rikâb da bunlardan biridir. Hz. Peygamber gökyüzünün en parlak, en yüce yıldızı olduğunda semânın diğer askerleri, yani gökteki diğer cisimler, onun rikâbı için, âlemin ucu bucağı olmayan askerleridir. Buradaki rikâb, ay ile benzerlik ilişkisinden dolayı gökteki bir ay gibi tasavvur edilmiştir:

Bülend-kevkebe sultânsın ki cünd-i semâ
Rikâbuna sipeh-i bî-kerân-ı âlemdür
Vahyî K 7/64

Rikâbdan, divan şiirinde doğaya ait unsurların geçtiği beyitlerde de benzerlik ilgisi bakımından bahsedilmiştir. Gökyüzündeki güneş ve ay ile rikâb arasında çeşitli yönlerden benzerlik ilişkisi kurulduğuna değinmiştik.

Bazen şair bu ilişkiyi daha da ileri götürerek, tasviri bir anlatım sergiler. Güneş hükümdarın tâc giydireni ve Utarid gezegeni de onun rikâbını tutan bir hizmetçidir. Utarit güneşe yakın bir gezegendir. Yıldız ilminde göğün ikinci katında olduğuna inanılır. Utarit gezegeninin dostu ay'dır. Güneş ve zühre ise onun düşmanlarıdır (Onay, 2000: 449). Utarit ve güneş düşman olmalarına rağmen, hükümdara hizmet etmek için bir araya gelmişlerdir. Güneş Utaritten daha üstün olduğu için, tâc takma görevini o yapar. Utarit ise rikâb-dâr olacaktır:

Şâhî kim ol sa'âdet ile yaraşur ana
Hurşîd tâcıdâr utârid rikâb-dâr
Ahmed-i Dâî G 31/4

Tasvirî anlatımlar başka beyitlerde de görülür. Aşağıdaki beyitte şairin, "ayağı üzengide olan, hareket etmek üzere bulunan" anlamındaki, "pâ-der-rikâb" ifadesini beytin içinde tasvirî anlatımla birlikte neşe kelimesinin bir vasfı olarak kullandığını görmekteyiz. Seher vaktinde güneşin ışıkları kızıl bir renge bürünür. Şair aşağıdaki beyitte güneşi seher mumu olarak düşünüyor. Seher vakti geçtiğinde ve güneş gökyüzünde biraz daha yükseldiğinde, onun kızıllığı geçerek, rengi sarıya döner. Su âleminin hareket halindeki neşesinin kıvılcımları bir anda parlayıp kaybolmuştur. Güneşin suya aksiyle oluşan kızıllığı şair böyle nitelemiştir. Neşenin de "pâ-der-rikâb" ifadesi ile nitelenmesi onun geçiciliğini sembolize eder:

Çi sûd şem-i seher gibi parladı geçdi
Şerâr-ı neş'e-i *pâ-der-rikâb-ı âlem-i âb*
Şeyh Gâlip G 16/12

Bütün bunlara ek olarak, rikâb binek atı anlamında da kullanılmıştır:

Kanı bindikçe *rikâba* aslan-ı çâpükler
Dest-i şekvâsın eder sonra miyân-gîr-i lüccâm (Çapan, 2005: 631)

Duvâl en temel anlamıyla Farsça, kayış tasma demektir (Develioğlu, 2000: 195). Üzengi kayışı, zahme anlamındadır (Çeltik, 1997, 124). Bunun yanında kelimenin değişik manaları da vardır. Kelime, Farsça çuval veznindedir. Burhan-ı Katı adlı sözlükte beş manasından bahsedilir: " *Çuval vezninde. Beş manası var. 1.Kayış ki ondan kuşak ederler. Üzengi tasması, zehme, kement ve kös çalacak turre dahi ederler. Mahsus üzengi tasmasına da denir. 2.Çerm ve gön manasındadır. 3.Mekr ve hile manasındadır. 4.Kılıç ve tig manasındadır. 5.Zümrüd-i âbdâr manasındadır*" (Öztürk ve Örs, 2000: 192).

Ata hız vermek için üzengi kayışının hareket ettirilmesi gerekir. Nef'î, aşağıdaki beyitte atın hızını mübalağalı bir biçimde dile getirmiştir (Küçük, 1988: 181):

Erişir mağribe ol sâyesi maşrıkda iken
Sehv ile râkibi ger eylese *tahrîk-i düvâl*
Nef'î K 35/37

Duvâl (düvâl), divan şiirinde değişik beyitlerde anlatılmıştır:

Turre-i gîsûyı nâfe itmiş tâ kemer
Mû-meyân-ı yâre bend olmış *düvâl-i anberîn*
Naşid İbrahim G 66/6

24. SATL

Satl kelimesinin; ata su verilen tas, bakraç, kova, gerdel, at sulama kovası, küçük leğen, koyun ve sığırların su içtikleri üstü altı bir genişlikte kısa ağaç kap gibi manaları vardır (Kadri, 1943: III/81; Levend, 1984: 375; Çeltik, 1997: 126; Develioğlu, 2002: 921; Şemsettin Sâmi, 2004: 1157). Gerdel,

kovanın bol, geniş ve boysuz olan çeşitidir (Toparlı, 2000: 156). Ata ait bir eşya olarak manzumelerdeki anlamı atın su içtiği kaptır.

Satl kelimesi divan şiirinde çoğunlukla ıstabl ile birlikte kullanılmıştır. Kasidelerde çoğunlukla şairin övdüğü memduhun ıstablının bir parçası olarak anlatılır. Bu memduh, ya padişah ya da üst kademedeki vezir veya sadrazam gibi bir devlet görevlisidir. Memduhun ıstablındaki satl, kâse-i fağfûra benzer, gümüş işlemelidir, yüce kişilerin taçlarının kıymetindedir vb:

Yek-süvâr-i arsa-i pehnâ-yı himmet kim sezâ
Satl-ı ısbatlı olursa kâse-i fağfûr-i îd
Şâkir K 6/18

Meh *stabl-ı râ'iz-i bahtında satl-ı nukre-kûb*
Çarh bezm-i sâkî-i cûdunda câm-ı zer-nişân
Nef'î K 52/33

Zihî rahş-ı murassa-raht u zerrîn-na'l u sîmîn-teng
Ki kıymetde değer *satl-ı sıtablı* tâc-ı Dârâya
Nef'î K 18/21

Aşağıdaki beyitte ise satl, gökyüzündeki ay olarak düşünülmüştür. Burak'ın su içtiği kaptır:

Aceb rahş idi ol rahş-ı çerâ-gâh-ı fezâ-yı kuds
Cinân ıstabl ü *meh-satl* ü melek hüddâm ü sarsar-pâ
Alaeddin Sâbit K 1/59

25. SEREC (BKZ: ZÎN)

26. SIMT (BKZ: ZÎN)

27. SİTÂM (AT BAŞLIĞI) (BKZ: KUTÂS)

28. ŞİKÂL (KÖSTEK)

Şikal, değişik anlamlara gelmektedir. Devenin ayağının bağlandığı ip, köstek ve el, ayak zinciri manasının yanında, devenin palanının bağlandığı ipe de şikâl adı verilir. Bunun dışında üç ayağı sekili beyaz ata da şikâl denir (Develioğlu, 2002: 998). Şikâlin bu at anlamına tespit edilen örneklerde tesadüf edilmemiştir. Bir başka yerde, ikâl vezninde hayvanın ayağına vurulan köstek olduğu; mekr, hile ve desise manasında olduğu belirtilmiştir (Öztürk ve Örs, 2000: 733). Kısaca şikâl atın zaptetilmesini sağlayan bir eşyadır, diyebiliriz. Ikâl kelimesini de köstek anlamından hareketle aynı çerçevede düşünebiliriz. Divan şiirinde değişik yönleriyle ele alınmıştır. Kimi zaman sevgilinin saçının kâkülü ile arasında benzerlik ve ilişki kurulmuş, kimi zaman da at ile ilgili gerçek manasında ele alınmıştır.

Köstek at otlarken hayvanın otladığı yerden kaçmaması ve uzaklaşmaması için takılır. Atın bir bacağına uzun bir ip bağlanır ve ipin öbür ucundaki kazık bir yere çakılır. Bağlanılan bu ipe "örk" adı verilmiştir. Ucundaki kazık zamanımızda hemen hemen her yerde demirden olup buna "sikke" adı verilir (Sümer, 1983: 64).

Sevgilinin saçı divan şiirinde sık anlatılmıştır. Saçla birlikte ele alınmış kavramlardan birisi de kâkül, perçemdir. Sevgilinin saçının kâkülünde âşıkların gönlü asılı gibi hayal edilir. Böyle âşıklar divane olarak nitelenir. Âşık olan kişi de bunun için akıl aranmaz.

Aşağıdaki beyitte şair beytin ilk ve ikinci mısrasında şikâl ve kâkül arasında bir benzerlik kurarak, ilk mısrayı ikinciye örnek göstermektedir. Şaire göre nasıl ki şikâl bağı akıllı kimselerin yapacağı bir iş değilse, sevgilinin kâkülüne gönül verenler de akıllı kimseler değillerdir. Burada şair şikâlin bağlanma şeklinin zorluğundan bahsetmektedir:

Beste-i kayd-ı şikâl hıredin kârı degil
Dil veren silsile-i kâküle dîvâne gerek
Hâzık Mehmed Efendi G 145/5

Bir başka beyitte de şikâl bağı ile sevgilinin saçı arasındaki benzerlik vurgulanmıştır:

Murâdı üzre hayâlinde seyr içün şeklin
Şikâl ederdi ana belki zülf-i dildârı
Nef'î K 45/8

Aşağıda, veziriazam Muhammed Paşa medhiyyesinden alınmış beyitte, şair kalemi, övdüğü kişinin elindeki bir at gibi tasavvur etmiştir. O at zabt olunmayacağı için, şiir satırından ayağına şikâl bağlanmıştır. Kalemi ata benzeten şair, sanatının gereği onun ayağına vurulan şikâli de şiirle ilgili bir kavramla nitelemektedir:

Zabt olunmazdı kümeyt-i kalemi destinde
Hat-ı şi'rinden eger urmasa pâyına *şikâl*
Nef'î K 35/35

İkâl kelimesi de köstek ve ayak bağı anlamlarıyla geçer. Mana atı salıverildiği arsada dolanırken sözlerin karartısından ayağında ikâl de olsa dolanmaya devam eder:

Kümeyt-i ma'nî eyler sâha-i ıtlâkda cilve
Sevâd-ı lafzdan isterse pâyında *ikâl* olsun
Nâbî G 564/9

Sevgilinin saçları ıkâle benzer. Şair divane gönlünü zincirden kurtarsa da ondan kurtaramaz:

Olmaz *ikâl* bend-i hıred zülf-i yârda
Dîvâne gönlüm olsa da zencîrden halâs
Hâzık Mehmed Efendi G 128/5

29. TERKİ (BKZ: ZÎN)

30. TENG (KOLAN) (BKZ: ZÎN)

31. TEYELTİ (BKZ: ZÎN)

32. YANCIK (BKZ: BERGÜSTEVAN)

33. YAPUK (BKZ: ZÎN)

34.YEMLİK (BKZ: ISTABL)

35. ZİMÂM (YULAR) (BKZ: PÂLÂHENK)

36. ZÎN (EYER)

Zîn, Farsça binek atlarına vurulan eyer manasındadır. Çok kullanılan zîr-i zîn terimi de ata eyer vurmayı ifade eder. (Develioğlu, 2000: 1187). Divan şiirinde zîn kelimesinin Türkçe karşılığı olan eyer de birçok beyitte kullanılmış olmasına rağmen, Farsçası zîn şairler tarafından daha çok tercih edilmiştir. Eyer manasındaki diğer bir kelime olan serec kelimesi ise şairler tarafından çok kullanılmamıştır.

Eyer farklı kısımlara ayrılmaktadır: Kaltak, örtü, etek, kolan, göğüslük, terki bağlaru, sağrı örtüsü, kuskun, teğelti, terlik vb. Eyerin asıl kısmını oluşturan kaltak, eyerin yan tahtaları ile kaşları içine alan ağaç kısmını anlatır. Örtü, kaltağa geçirilen ince dokunmuş bir halıdır. Etek (depingi) kaltağın yan tarafındaki içlerine keçe döşenmiş üst yüzleri işlemeli ve yumuşak meşin parçalarıdır. Göğüslük (kömüldürük), eyerin ön kayışıdır. Terki bağları her birinin boyu yetmiş beş santimetre olan örme iplerdir. Kaltaktaki iki halkaya bağlanmış olan bu ipler sadece yem torbasının terkiye bağlanmasında kullanılmaz, aynı zamanda eyerin arka kayışına iliştirilmiş heybenin bağlanmasında da kullanılır. Sağrı örtüsün bir adı da “filik keçesi”dir. Kuskun, yerin yürüyüş sırasında inişlerde meyil sebebiyle kaymasını önlemek için hayvanın kuyruk dibinin altına takılan nesneye verilen isimdir. Teyelti kaltağın altına deri kaplı geniş keçedir. Terlik, teğeltiden önce hayvanın sırtına konulan dörtgen şeklinde beyaz ve kalın bir keçedir. Terlik atın terinin teğeltiye geçmesini önler (Demirbilek,1993: XI-XII).

Diğer Osmanlı kaynaklarında teğelti, eyerin altına konulan kaba ve yumuşak bir keçe olarak yer alır (Ögel, 1991: III/189).

Bunların dışında sımt, eğerde asılı olan kayışa verilen isimdir (Çeltik, 1997: 126).

Kolan (teng) da eyerin bir parçası olarak şiirlerde zikredilir:

Yarağ olup kamu atlar çekildi
Egerlendi *kolanları* çekildi
UMM/933

Zihî rahş-ı murassa-raht u zerrîn-na'l u *sîmîn-teng*
Ki kıymetde değer satl-ı sıtablı tâc-ı Dârâya
Nef'î K 18/21

Divanu Lûgati't-Türk'te de at koşumu hakkında bilgiler bulunur. Verilen örnekler içerisinde en çok eyer (edher)'in adı geçer. Edherlik kaşına yalığ, bağına kök, ön ve arka yastıklarına köpçük, ön ve arka taraflarının uç kısmına ömzük, ön kayışına kümüldürük adı verilmiştir. Eyere içine bazı nesneleri koymak için heybe (mançuk) takılmıştır. Ayrıca atın terini çekmesi için eyerin altına terlik konulur. Devlet yöneticilerinin eyer örtüsü renkli kumaştandır. Hakan ve devlet yöneticilerinin eyerleri altın ve gümüş ile işlenerek süslenmektedir. Ayrıca eyer kolanının halkasından geçirilen kayışa otgun denilmektedir (Çınar, 1995: 151).

Eyer, bazı törenlerde sembolik manada da kullanılmış bir eşyadır. Sultan IV.Murad'ın cenazesinde onun üç atı tersine eyerlenmiş ve tabutu önünde götürülmüştür (Halaçoğlu, 1991: 30-31).

Divan şiirinde eyerle (zîn) birlikte kullanılmış ve bazıları da kalıplaşmış olan ifadeler ve benzetme unsurları tespit ettiklerimiz doğrultusunda şu şekildedir: Zîr-i zîn, ebrû-yı zîn, helâk-ı hançer-i ebrû-yı zîn, sîm zîn, bî-zîn, zîn-i hurşîd, rikâb-ı zîn-i kâm, âb-rû-yı zîn, zîn-pûş, esb-i kamer-zîn, der-zîn vb.

Divan şiirinde zîn ve eyer, farklı anlam örgüleri ve benzetme şekillerine dayalı olarak anlatılırken, özellikle sevgili temasının işlendiği beyitlerde

sevgilinin atıyla tenasüp ilgisi içinde anılmıştır. Zîn şekil itibariyle kimi zaman bir güneşe, kimi zaman da bir aya benzetilir. Zîn, aynı zamanda bazı yerlerde gümüştendir, süslemelidir ve yaldızlanmıştır. Bazen de altından yapılmıştır.

Doğaya ait tasvirlerde zîn kelimesi kullanılır. Zîn, yani eyer şekil bakımından güneş ve aya benzetilir. Bazen bu benzetmede parlaklık yönü de ön plana çıkar. Felek atının dizgini kehkeşân, yani samanyolu olunca, güneş ile ay da o felek atının yaldızlanmış ve altına batırılmış eyeri olacaktır:

İy Livâyî tûsen-i çarhun inânı kehkeşân
Âfitâb ile hilâl-i meh müzehheb *zînidür*
Livâyî G 121/7

Eyer gümüşle kaplandığında, o eyeri taşıyan at da değerli ve yüce bir at olacaktır. O atın sırtındaki eyer gümüş olduğu için yıldız gibi parlamaktadır. Şair o atı felek atı olarak düşünür. O at sırtında sanki bir yıldız taşımaktadır. Aşağıdaki beyitte gümüş eyer - nücûm, semend-i bülend – felek arasında mürettep bir leff ü neşr vardır. Kelimelerin bu şekilde kullanımı beytin anlatım gücünü pekiştirmiştir:

Gümüş *eyerli* geyimli niçe semend-i bülend
Nücûm ile felege döndi tavr u unvânı
Yahyâ Bey K 23/12

Sevgili, gümüş eyerli bir ata bindiğinde şairin gözünde değişik bir doğa manzarası canlanır. Sevgili, atını bir koşturmasıyla gökyüzündeki ayı güneşin tecelli ettiği yere çevirir. Gümüş bir eyer çoğunlukla aydan, daha doğrusu onun hilal şeklinden kinayedir. Sevgili de çeşitli yönlerden âfitâbı, yani güneşi andırır. Özellikle onun yüzünün parlaklığı güneşten bile daha üstündür. O sevgili hilale benzeyen eyere bindiği zaman, sanki oturduğu yere güneş doğmuş gibi olur:

Hilâli bir nefesde cilve-gâh-ı âfitâb eyler
Süvâr olsa kaçan ol şeh-süvârum sîm *zîn* üzre (Erdem, 1994: 159).

Âşık sevgiliye ulaşamadığı zamanlar onun hayaliyle yetinir. Onun hayali bazen âşığın gözünde canlanır. Âşık sevgilisinden gözünün Gülgûn'una süvâr olmasını ve orada dönüp durmasını ister. Gülgûn bir at ismidir. Bir taraftan da gül renkli anlamına gelir. Sevgili âşığın göz atına süvâr olunca, âşığın gözünün üstündeki kaşı da bir eyer olacaktır. Kaş göz atının üstüne giydirilmiş bir eyer gibidir. Şekil bakımından da eyere benzer:

Süvâr ol ey perî geardişler et Gülgûn-ı çeşmimle
Ki ben *ebrû-yı zîn* âmâde ettim ana kaşımdan

Nedim G 94/3

Zînpûş, eyer örtüsüdür:

Dönerdi edhem-i şâm-ı mu'allâ kadr-i mi'râca
Eger kim ana zîn-pûş etseler bir miskî kemhâyı

Nef'î K 27/26

Teyelti, atın eyeri altına konan kaba dikişli keçedir (Levend, 1984: 376):

Kullanur yok şimdi besler yok kûhaylan atları
Hâne-i fâriste zîn ile teyeltu kalmamış

Havaî (Levend, 1984: 376).

Pârdüm, hayvanın eyerinin kaymaması için, arka ayaklarının kaba etleri üzerinden geçirilen kayıştır:

Licâm u *pârdüm* hey'etde rûşen
Numûne 'ukde-i re's ü zenebden

TÇH /3311

Yapuk, eyerin altına konulan belleme ve at zırhıdır (Arslan, 1999: 172):

Bir kılâdeyle bir kutâs-ı zerrîn
Dahi dîbâ *yapuk* olara karîn

Âli Surnamesi B 692 (Arslan, 1999: 172).

Bunların dışında zîn (eyer), divan şiirinde farklı beyitlerde, yukarıda bahsettiğimiz hususlar doğrultusunda ve değişik şekillerde yer bulmuştur.

Azm o-râ hest peyk-i feth der-zîr-i rikâb
Cezm –râ hest *rahş-i adl* dâyim *zîr-i zîn*
Fuzûlî K 10/22

Zîni hilâl uyanı anun kehkeşân olur
Olsa süvâra sere o mâh-ı felek-semend
Livâyî G 70/5

Aynıyla ibn-i hâcib o bindikce rahşına
Çeşm-i rikâba yüz sürer *âb-rû-yı zîn* tutar
Şâkir G 25/10

O berg-i sebz ile destârı *zîn* idince olur
Şeref riyâzına bir nahl-ı tayyibü'l-a'râk
Rızayî K 13/27

VII. BÖLÜM

ATLA İLGİLİ DİĞER HUSUSİYETLER

1. ATLA BİRLİKTE KULLANILMIŞ KAVRAMLAR VE TARİHSEL TERİMLER

1.1. Süvâr, Şehsüvâr (Şahsüvâr), Fâris, Yek-Süvâr, Yekke-Süvâr

Süvâr kelimesi, " ata binen, binici" anlamlarına gelir. Ayrıca, "binen, binici anlamlarına gelen birleşik kelimeler yapar: esb-süvâr… (Develioğlu, 2002: 973). Şehsüvâr kelimesi ise " ata iyi binen" manasında kullanılmıştır (Develioğlu, 2002: 986). Fâris kelimesi de Arapça, ata binen kişiyi ifâde eder.

Süvâr, şehsüvâr ve fâris kelimeleri divan şiirinde atla ilgili kullanılmış terimler göz önüne alındığında, en çok kullanılmış terimlerden olduklarını rahatlıkla söyleyebiliriz. Ayrıca bu kelimelerin kullanıldığı beyitlerde, çoğunlukla tenasüp ilgisi oluşturacak diğer kelimeler de kullanılmıştır. Sevgili şehsüvâra teşbih edildiğinde, o sevgili kimi zaman atıyla aşk meydanına girendir. Kimi zaman âşığını atının ayakları altına alan bir binicidir. Kimi zaman da âşığını atına bindirmeyen ve âşığına bu özlemi çektiren bir şehsüvârdır. Sevgilinin şehsüvâra teşbih edildiği beyitlerde, sevgilinin atının gezdiği bir meydan vardır. Âşık çoğunlukla at üstünde anlatılmaz. Çünkü onun rütbesi sevgiliye göre daha aşağıdadır. Sevgili ideal olan olduğu için, beyitlerde çizilen âşık motifi sevgiliye, yani at üstündeki şehsüvâra erişmeye çalışan bir âşık motifidir. Çok nadiren bazen de âşığın kendisi şehsüvâr olur. Padişah ve şairin övdüğü memduh da iyi bir at binicisi ve üstün şeylerin şehsüvârıdır. Dinî ve tasavvufi içerikli şiirlerde de bu terimlere değişik anlam örgüleri içerisinde rastlanmaktadır.

Sevgili bir şehsüvâr olarak âşığını devamlı atının altına alarak ezer ve onu toprak eder. Âşık için bu, çekilmez bir durum olmuştur. Sevgilisine seslenerek, merhamet etmesini ister:

Ayağun altına bak eyle nazar ben hâke
Şehsüvârum yiter itdün beni pâ-mâl yiter
Bâkî G 151/3

Sevgili güzellik ve letafet atının şehsüvârıdır. Çünkü sevgili de güzel ve latiftir. Âşığın buna erişmesi için gayret etmesi gereklidir:

Serv-i kadd bir *şehsüvâr-ı hüsn ü ân* ister gönül
Hak bu kim âlî gerekdir ehl-i tab'ın himmeti
Naşid İbrahim Bey G 96/5

"*Dik başlı sevgili atını çekip gitmeye niyetlenmiş. Âşığa bir 'eyvallah' bile demezken, -bir elinde atının yularını tuttuğu halde- yol üstümde durmuş rakîb ile vedalaşmaktadır. Rakîble vedalaşan sevgili, yanında atı…ve birkaç adım geride yalnız, kıskanç ve öfkeli âşık onları seyretmekte…*" (Kurnaz, 1997: 570):

Yola azm itmiş ol serkeş bana yâhû dimez bir kez
Çeküp atı başın ağyar ile durmuş vedâ eyler
Bâkî G 82/3

Sevgilinin dışında, bazen de şehsüvâr olan şairdir. Şairin elinden tutan yüce ve ulu bir kişi vardır. Onun sayesinde ata biner ve şehsüvâr olur. Bundan sonra istediği menzile erecektir. Aynı zamanda şair nazm meydanının da iyi bir at binicisidir. Nazm meydanının fârisi olduğunu, diğer şairler anladığı için artık atını dizginlemesinin zamanı gelmiştir:

Dest-gîrim çünki sensin gam değil şimden gerü
Menzile irsem gerekdir *şehsüvâr* oldum bugün
Necmî Ş 135/7

Rızâyî *fâris-i meydân-ı nazm* olduğun anlandı
Nedür bâ'is inan-ı hâmeyi çek böyle irhâya
Rızâyî K 18/58

Padişah veya memduh da şehsüvâr olarak nitelenir:

Şehsüvâr-ı azamet-güster devrânuna anun
Zâtı pîrâye dih-i taht-ı hilâfet geldi
Şâkir K 20/10

Tasavvufi içerikli şiirlerde de şehsüvâr ve fâris gibi kavramlar kullanılmıştır. Bu tip şiirlere bakıldığında bu kavramlarla ilgili değişik anlam örgüleriyle karşılaşırız. Şehsüvâr bazen şair tarafından soyutlaştırılmış bir kavram olur. Bazen de şairin kendisi şehsüvârdır. Şehsüvâr, kimi zaman da sembolik manada yaratıcı olan Allah'ı sembolize eder. Şehsüvâr veya fâris olan bazen de bir din büyüğü veya tarikat içindeki yüksek mevkideki bir kişi veya mürşittir:

Eger meydân-ı şer'in *fârisisin*
Tarîkat ehli önince yayakdur
Muhîtî G 41/5

Işk meydânında ben bir *şehsüvârun* pâyine
Başumı galtân idüp bî-top u çevgân giderem
Livâyî G 325/2

Hâris-i gencîne-i mülk-i bekâsın yâ Alî
Fâris-i meydân-ı ilhâm u hüdâsın yâ Alî
Eşref Paşa Trc.B. 1/III/4

Dedi at seyrine binsem bir âşık olsa yanımca
Dedüm iy *şehsüvâr-ı cân-ı âdem* bir sen ol bir ben
Livâyî G 349/5

Yek-süvâr ve yekke-süvâr ifadeleri de ata iyi ve yalnız başına binen kişiyi ifade etmekte kullanılmıştır:

Subh-ı safâ-yı aşkı alup Şems-i yek-süvâr
Gark itdi nûr-ı feyze nüh-evrengi hod-be-hod
Şeyh Gâlip G 37/11

Girân rikâb-ı melâhat olursa lâyıkdur
O *şâh-ı yekke süvâr-ı semend-i istignâ*
Mezâkî G 9/4

1.2. Istabl/Sıtabl (Ahır), Mir-i Ahûr, Has Ahır, Tavîle

Istabl, Arapça “ahır” manasına gelir. Farsçası “âhur”’dur. Istabl-ı âmire padişah sarayının ahırına verilen isimdir (Develioğlu, 2004: 398). Ahır, Türkçe’de Selçuk çağının başlarından itibaren “akur” şeklinde görülmüştür (Ögel, 1991: III/33).

Mir-i ahur ve has ahır terimleri de ıstabl ile paralel ve yakın anlamlı düşünülebilecek terimlerdir. Şövalye sözcüğünün de kökeni olan ve ahır anlamındaki Latince “stabulum” dan gelen ıstabl sözcüğü Gassaniler zamanında Arapça’ya girmiştir. Sasanilerde ve onlardan etkilenen Abbasi devlet teşkilatı içinde yer aldı ve Müslüman devletlerde de taklit edildi (Emiroğlu ve Yüksel, 2002: 136).

“Ahır beyi” anlamına gelen ve emîr-i ahur kelimesinin bozulmuş şekli olan mirahur, sarayda at işlerinden sorumlu memurdur. Mîr-i ahur suretinde de kullanılmıştır. Osmanlıdan önce Türk devletlerinde de mevcut olan mirahurluk, Osmanlıların en eski mansıplarından biri olmuştur. Osmanlılarda ilk mirahurluk I.Murat zamanında kurulmuştur. Osmanlılarda mirahurlar; mirahur-ı evvel ve mirahur-i sani olmak üzere iki adla anılmışlardır. Mirahur-ı evvel, ahur halkının, saraçların ve yedekçilerin âmiri idi. Padişahın bin katar devesinin ve iki yüz katar katırının hizmetinden de sorumlu olmuştur. Ayrıca devecilerle katırcıların zabitleri sarban ve harbende başılar da bunun idaresinde olmuşlardır (Pakalın, 1971: II/541).

Mirahur-ı sani ise küçük ahır halkıyla arabacıların idaresine bakar ve sefere çıkıldığında içoğlanlarına beygir vererek, padişah ve saray arabacılarını muhafaza ettirirdi (Uzunçarşılı, 1988: 490).

Mirahurluk ünvanı, Mirahur Hasan Bey'in ölmesi üzerine kaldırılarak bu vazifeyi görenlere, "Istabl-ı Âmire Müdürü" denilmiştir (Pakalın, 1971: II/542). Istabl-ı Âmire ile has ahır aynı kavramları karşılar.

Mirahurluğa tabi olan farklı sınıflar ve teşekküller yer almıştır: At oğlanları (seyisler), Serahur, Salâhurlar, Saraclar, Has ahır nalbandları, harbendeler (katırcılar), deveciler (Uzunçarşılı, 1988: 491-496).

Istabl (stabl), mîr-i âhûr ve has ahır divan şiirinde farklı beyitlerde zikredilirken, bu terimler çoğunlukla kasidelerde ve memduh övgülerinin yer aldığı kısımlarda geçmektedir. Ayrıca bu terimlerin geçtiği beyitlerde at ile ilgili isimlere ve değişik nitelemelere rastlamak da mümkündür.

Has ahır, padişah sarayının ahırıdır. Aşağıdaki beyitte "ıstabl-ı has" olarak geçmektedir. Has ahırdaki hizmetçilere mîr-i âhûr adı verilmektedir. Bu hizmetçiler, padişah ahırındaki atların bakımından sorumlu kişilerdir. Aşağıdaki beyitte ünlü Acem kahramanı Efrasyâb'ın padişahın ıstablının bir hizmetçisi olduğu vurgulanmıştır. Beyitte padişahın çok alçakgönüllü olduğu ve Efrasyâbı da, bu karakterinden ötürü mîr-i âhûr yaptığı anlatılırken, memduha yönelik övgü içerisinde mübalağa sanatı dikkat çekicidir:

O sâf-dil ki iderse tevâzu'ından ider
Sıtabl-ı hassına Efrasyâbı *mîr-âhûr*
Nâbî K 7/42

Mîr-i âhûr, imrâhor şekliyle de geçer:

Âsaf-ı mekremet-endûz u vezîr-i saf-der
Büyük *imrâhor* iken tîrine buldurdı hevâ
Nâbî Tar 126/1

"Emîr-i âhur", mir-i ahur veya mirahur'un esas şeklidir:

Emîr-i âhur bana kuldur kemîne
Turur hâzır yesâre hem yemîne

AÇN/1293

Tarihte yaşamış tarihî ve efsanevi kişiliklerin padişahın ahırında hizmetçi olmaları motifi değişik beyitlerde işlenmiştir. Efrasyâb'ın yanında Peşeng ve Dârâ gibi şahsiyetler de has ahırda ancak hizmetçi olabilirler:

Biri derbânı olurdu biri mîrâhûru
Gelseler âleme devrinde Peşeng ü Dârâ
Nef'î K 17/62

Istabl ve ahır ile birlikte kullanılmış bir diğer terim de tavîle'dir. Tavîle; hayvan katarı, birbiri ardınca bağlanmış bir sıra hayvan, ahır, tavla, çayıra koyuverilen hayvanın ayağına bağlanan ip gibi manalara gelir (Develioğlu, 2002: 1041).

Nişîmengâh-ı tâlâr-ı tavîle cây-ı kemterdir
Der-i ıstabl-ı hâsında olan hüddâm ü derbâna
Sünbülzâde Vehbî (Levend, 1984: 376).

Cahillerün tefevvukı câh ile ârife
Olmak gibi har *esblerün* ser-tavîlesi
Nâbî G 841/3

Şairin tabiatı o derece üstündür ki, onun fikrinin karayağız atına eğer felek ıstabl olsaydı yeryüzü de oradaki atın beslendiği yemlik olacaktı:

Pervîz-i tab'ım öyle ki şebdîz-i fikrime
Istabl olursa çerh ana yemlik zemîn olur
İzzet Molla (Levend, 1984: 376).

Şair kimi zaman da padişahın veya sadrazamın has ahırdaki atlarını över. Övdüğü atların birçoğu olağanüstü özelliklere sahiptir. Kimi atlar memduhun ahırına layık olmazlar, Kimi zaman da ıstabl, soyut olarak anlatılır:

Bilir kim bir keşîde rahştır *ıstabl-ı hâsında*
Meh-i nevden gören çerhin nişân-gâhında tamgaayı
Nedim K 6/21

Yine *ıstabl-ı şehenşâh-ı cihân-ı ârâda*
Ki ne atlar bulunur biri birinden zîbâ
Nef'î K 17/23

Meh *stabl-ı râ'iz-i bahtında* satl-ı nukre-kûb
Çarh bezm-i sâkî-i cûdunda câm-ı zer-nişân
Nef'î K 52/33

Gerçi *ıstabl-ı Şehenşâha* değildir lâyık
Yeridir bağçe-i hâssada etse çerâ
Nef'î K 17/75

Istabl kelimesi ayrıca memduhun, çoğunlukla da padişahın veya bir devlet büyüğünün sahip olduğu bir mekan olarak ve ona has bir yer olarak manzumelerde benzetmenin bir öğesi olarak da kullanılırken, çoğunlukla memduha ait bir özellikle birlikte anılmıştır:

Siyyemâ sadr-ı kerem-verzişinin olmakda
Her dem *ıstabl-ı nigâhında* semend-i şânı
Şeyhülislâm İshâk K17/41

1.3. At Meydanı

At Meydanı tabiri eski zamanlarda at oyunları yapılan meydanlar hakkında kullanılmıştır. İstanbul'da Sultanahmet Camii yanında vaktiyle Bizanslıların at oyunları ve araba koşuları yaptıkları Hipodrom'a Türkler tarafından "At Meydanı" ismi verilmiştir. Binicilik talimi yapılan meydanlara da "cündî meydanı" denilmiştir (Pakalın, 1971: I/112).

Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u fethettikten sonra, " At Meydanı" diye anılan şimdiki Sultanahmet Meydanı'nı hiçbir şekilde bozmamış, aksine restore ettirmiştir. At Meydanı'na bu ismin verilmesinin nedeni, İstanbul'un fethinden sonra binicilik eğitimi yapacak başka geniş alanların bulunmaması sebebiyle; yeniçerilerin, sipahilerin, saray ve sadrazam cündîlerinin bu alanda eğitim yapmalarıdır. Türk gençleri ve çocukları da bu At Meydanı'nda ata binmesini, ok atmasını ve cirit oynamasını öğrenmişlerdir (Kahraman, 1989: II/75). Sultan Ahmet Camiinin inşasından sonra bu meydana Sultan Ahmet Meydanı ismi verilmiştir (Türker, 1971: 40).

At Meydanı'nda beden hareketleri ve oyunlardan başka, ilginç gösteriler, güldürü ve tiyatro oyunları sergilenmiştir. Şenlik dışı günlerde, bu alanda Osmanlı cündîleri idman ve özel gösteriler yapmışlar, binicilik çalışmaları yaparak, cirit oynamışlardır (Karaca, 1998: 50). Bütün bu gösteriler yabancıların da ilgisini çekmiştir. Boudier bu gösterilerden öyle hoşlanmıştır ki, sonunda bu kadar güzel gösterileri yapan bir milletin barbar olamayacağını söylemiştir (And, 1959: 17).

Özellikle şehzade düğünlerini veya saray eğlencelerini anlatan şiirlerde, at meydanı terimiyle sıklıkla karşılaşmak mümkündür. Şiirlerde ayrıca dönemin özelliklerine ait ayrıntılar da göze çarpar.

İbrahim Paşa'nın düğün töreninin anlatan Hayâlî'nin bir kasidesinden aldığımız aşağıdaki beyitte şair, At Meydanı'nda naz atına binmiş olanları seher vakti seyrederken yorgun düşmüştür. Bu da eğlencelerin bu vakitte bile yapıldığına bir işarettir.

Gözüm tuş oldu eylerken seher vaktinde seyrânı
Semend-i nâza binmişlerle dolmuş *At Meydânı*

Hayâlî Bey K 14/1

Şair At Meydanı'ndaki eğlenceleri anlatırken bir tablo çizer. Çoğu zaman da orada yer alanları tasvir eder.

Binip sad izz ü nâz ile semend-i şûh-reftâre
Güzeller *At Meydanında* alır şimdi meydânı

Nedim K 10/53

Semend-i nâz ile yügrük cevânlar seyre çıksunlar
Pür olsun hûblarla *At meydânı* Sitanbul'un
Şeyhülislâm Yahyâ G 195/4

N'ola böyle Mezâkî arsa-gîr-i hüsn-i nazm olsam
Bu *At meydânı* merdâne feres-rân oldugum yirdür
Mezâkî G 119/7

Hân-ı Mahmûd-ı felek-mertebe kim sahn-ı cihân
Eşheb-i devletine olmada *At meydânı*
Şeyhülislâm İshâk K 17/26

1.4. Serrâc (Saraç), Saraçhâne

"Serrâc" veya sık kullanılan şekliyle "saraç" veya "sarraç", at ve benzeri hayvanlar için; eyer, yular, koşum ve benzeri eşyaları yapan sanatkara verilen isimdir. "Saraçhane" ise, at takımları, araba koşumları, deri ve meşinden muhtelif eşya yapılan ve satılan yerin adıdır. Orta çağlarda feodaliz sisteminin kurulması, büyük şehirler teşekkül ederek, sınıflar arasında mücadelenin başlaması halkı teşkilatlanmaya zorlar. Bu sırada esnaf ve tüccar kesimi de, haklarını korumak maksadıyla, cemiyetler kurmuşlar; krallardan, padişahlardan aldıkları fermanlarla birtakım imtiyazlara da sahip olmuşlardır. İstanbul'daki Saraçhane de zamanında bu türlü imtiyazlara sahip yerlerden birisi olmuştur (Pakalın, 1971: III/125).

Var ise ol *dilber-i serrâc* sayd itmek diler
Müdde'înün sağrıdur maksûdı *serrâc* olmadan
Bâkî G 394/4

1.5. Cündî, Cündîlik (Süvarilik), Bamyacı, Lahanacı

Cündî, ata binmede maharet gösteren kişiler hakkında kullanılan bir tabirdir. Cündî ata binmekte ve ata ait her çeşit talimde, at üzerinde silah kullanmakta usta kimsedir. Şövalye karşılığı olarak da düşünülebilir (Sertoğlu, 1986: 68). Cündî kelimesi Arapça "asker" manasına gelen "cünd"den meydana gelmiştir.

Serheng-i kemter olmaya *cünd-i sipâhına*
Nûşinrevân ü Sencer ü Dârâ vü Keykubâd
Nev'î K 11/7

Sonundaki "ya" nispet edatı olduğu için cündî, kelime anlamıyla "askere mensup" demektir. "Cindi" şeklinde de kullanılmış olmasına rağmen doğrusu "cündî"dir. Türklerin cündiliğine dair Uzun Firdevsî'nin Silâhşornâme'sinde ve Nasuh'un Tuhfetü'l-guzat'ında tafsilat vardır (Pakalın, 1971: I/317). Ayrıca Türklerin ata verdikleri değeri, binicilikte ustalığını ve vuruculuğunun erişilmezliğini Arap bilginlerinden Mahmut El-Câhız, "Menakıbu'l Cünde'l Hilafe" ve "Faziletü'l-Etrâk" adlı eserinde Türklerin Faziletleri bölümünde uzun uzun anlatmıştır (Hınçer, 1973: 6568).

Cündî başı, süvarilik ve binicilik işlerinin en yüksek âmiridir. Yerine göre bütün süvari kıtalarının kumandanına da denir (Pakalın, 1971: I/317).

Türklerin ata verdikleri değeri, binicilikte ustalığını ve vuruculuğunun erişilmezliğini Arap bilginlerinden Mahmut El-Câhız, "Menakıbu'l Cünde'l Hilafe ve Faziletü'l-Etrâk" adlı eserinde Türklerin Faziletleri bölümünde uzun uzun yazar (Hınçer, 1973: 6568).

Ata binmek, kılıç ve mızrak demek olan cündîlik, Türklerin en eski ve en esaslı hünerlerinden biri olmuştur. Geçmişte; başı sert, huysuz bir ata binmek, onunla saatlerce didişmek, Türk'ün en zevkli eğlencencelerinden birini teşkil etmiştir. Bunun için idmanlar yapılır, bu sayede yetenekler geliştirilirdi. Çelebi Sultan Mehmed cündîliği bir kat daha tamim etmek amacıyla biri Merzifon, diğeri de Amasya olmak üzere iki tane cündî bölüğü meydana getirmiş, bunları zaman zaman talim ettirmiştir (Pakalın, 1971:

I/317). Amasyadaki cündî askerlere, Amasya bamya yetiştirmekte meşhur olduğu için bamyacı, Merzifonlu askere de, Merzifon lahana yetiştirdiği için lahanacı adı verilmiştir. Sultan III. Selîm maiyeti halkının at oynatmak, cirit atmak, silah kullanmak gibi hünerlerini görmek için zamanında bir gün Davutpaşa'ya gider. Asker ve maiyeti iki sınıf olur. At oynatırlar, cirit atarlar. Bu askerlerden birine lahanacı, diğerine bamyacı adı verilmiştir. Bu manevrayı seyreden şair Nâşid uzun bir kasidesinde şunları söylemiştir (Onay, 2000: 116):

Hele *gayret-keşân-ı lahana* kerrârlık etti
Hücûm-ı Rüstemîyi eyleyip âgâz icrâya

Değil mi *bamya alayı* ki tahsîne şâyeste
Dayandı böyle zûr-hamle-i levend-fersâya

Biri birine şöyle kahramânî hamleler kıldı
Feleklerde melekler başladı şâbâşa gûyâya (Onay, 2000: 116).

Bamyacı ve Lahanacı adlarıyla bilinen cündîler (süvariler) dik başlı ve huysuz atlara binerler, kılıç, mızrak kullanmasını öğrenirlerdi. Bu süvariler Osmanlı süvariliğinin temelini teşkil etmişlerdir (Rasim, 1999: II/627).

Silahın icadından önce akıncı askerlerin kullandığı harp aletlerinden birisi olan cirit bir çeşit mızraktır. Mızraktan biraz daha kısadır. Mızrak ile birkaç kalkanın delindiğini saraydan atılan ciridin Sultan Bayezid-i Velî Camii minaresinin dibine düştüğünü ve özel maharet ile kullananların bulunduğu Naimâ tarihinde anlatılmaktadır. Bu özel maharetli ve yetenekli sınıfa cündî ismi verilmiştir (Demirbilek, 1993: 213).

Cündîler ciritin yanı sıra bir de "tokmak" denilen oyunu oynamışlardır. Bu oyun bir çeşit "tura" oyunuydu. Uzunca ve meşinden dikilmiş, içi kar keçesiyle tokça ve katıca dolmuş, dolu cihetinin ucu yassı, el ile tutulacak ciheti kamçı gibi meşinden ince ince kesilip saç gibi örülmüş bir vurma aletidir. Bundaki maharet tomağı kendi sırtına vurdurmamak ve çeviklik

sergilemekti. Bu oyun da padişahların huzurunda icra edilmiştir (Pakalın, 1971: I/318).

Divan şiirinde de farklı beyitlerde cündî'den bahsedilmiştir:

Uğradı kazaya tab'ı tündi
Olsaydı yerinde başka cündi
Hayri (Pakalın, 1971: I/317)

Yine bir *âfet-i cündîye* meyl itdi dil-zarım
Cirîd-i gamzesiyle urmak ister table-i cânı
Naşid İbrahim K 5/44

1.6. Baytarnameler

Baytarnameler, atçılık ve at hastalıklarını esas alan eser olup, baytarnamelerde genellikle; atların önemi, gerekliliği, güzellikleri, donları, et cinsleri, sınanmaları, gücü, kuvveti, yürüyüş şekilleri, adlandırılışları, yetiştirilmeleri, uğurlu ve uğursuz vasıfları, yaş tayinleri ve hastalıkları gibi hususlar üzerinde durulmuştur. Ayrıca at beslemenin yararları söz konusu edilip hadislerden de örnekler verilmiştir (Demirbilek, 1993: 169).

İslam uygarlığı çağında kaleme alınmış olan baytarnamelerde Türk ve İslam toplumlarında ata verilen değeri anlayabiliriz. Bu uygarlık dönemindeki veteriner hekimliğe ait eserlerin tamamına yakını atlar üzerine yazılmıştır (Yerlikaya, 2004: 32).

Baytarnamelerde, konuya girişte öncelikle atçılık üzerinde durulmuş daha sonra hastalıklara geçilmiştir. Baytarnamelerde atın önemli bir yere sahip olması ve atçılık kısmının uzun tutulması, atın sosyal, ekonomik ve askerî yönlerden bir güç kaynağı olarak Türk insanının hayatı içindeki önemini göstermektedir. Bunun için attan sevgi ve saygıyla bahsedilmiştir (Demirbilek, 1993: 169).

Araştırmaya konu olmuş, 1231-1454 tarihleri arasında Yemen'de hüküm sürmüş olan Türk asıllı Rasuli Hanedanının beşinci sultanı Melikü'l Mücahid b.Davud tarafından yazılan baytarname 6 üst bölümden oluşmakta,

bu bölümler de çok sayıda alt bölüme ayrılmaktadır. Besmele ile başlayan eser, yazarın eseri yazma gerekçesini açıkladığı bölüm ile devam eder. Yazar, eserin daha ilk bölümünde atın önemini vurgular ve kitabın yazılış gerekçesini açıklar.

Memlük-Kıpçak döneminde atçılık ve veteriner hekimliğine ait yazılmış olan "Kitâbü'l-Hayl adlı eser Farsça'dan tercümedir. Tercüme edeni ve tarihi bilinmeyen eserin iki nüshası mevcuttur (Özgür, 2002: 9).

17. yüzyılın başlarında Osmanlı hükümdarı I.Ahmed'in emriyle Emir Hâcib Âşık Timur'un "Umdetü'l-mülûk" adlı eseri Tufetü'l-mülûk ve's-selâtîn adıyla Osmanlı Türkçesi'ne tercüme edilmiştir. Fakat eserin kimin tarafından tercüme edildiği belli değildir. Üç kısımdan oluşan eserin ilk bölümünde atın hastalıkları ve tedavi usüllerinden bahsedilir. İkinci bölümde binicilik eğitimi, son bölümde ise avcılıktan bahsedilmektedir (Şen, 1995: 88).

Yine bu dönemde I.Ahmed'in hattatı Belgradlı Kenan Efendi tarafından İstanbul Süleymaniye'de bir baytarname kaleme alınmıştır. Bu eserde, Aristo'ya ait anonimleşmiş baytarnamelerde görüldüğü gibi, atın 12 iyi özelliğinden bahsedilir. Üç yerinin deveye, üç yerinin katıra, üç yerinin katıra, üç yerinin sığıra ve üç yerinin de kadına benzemesi gerektiğine değinilirken, Kadızade Efendi'nin Genç Osman'a ithafen baytarname yazdığından bahsedilir. Bu yüzyılın diğer telif eseri de Şeyh Muhammed Kadızâde tarafından kaleme alınan II.Osman'a ithaf edilen Kitâb-ı makbûl der hâl-i huyûl adlı eserdir (Şen, 1995: 88).

Bunların dışında 1860'lı yıllarda M.Şevki tarafından kaleme alınmış dört telif eser vardır. Bunlardan birisi olan "Ahkâm-ı emrâz-ı hâricî" adlı eser, hayvanların dış hastalıklarına yönelik bir eserdir. Bir diğer eser ise, "Hayvân hastalıkları" adını taşır. Üçüncü eser ise, "Hayvânat-ı münise emrâzı beyânındadır" adını taşımaktadır (Şen, 1995: 189-190).

1.7. Mişvâr

Atın, alıcıya gösterilmesi maksadıyla ileriye ve geriye koşturulması demektir. Atın satılması için ortaya çıkartıldığı yer anlamına da gelir. Mişvâr; tarz, tavır, gidişat da demektir (Küçük, 1988: 183).

Aşağıdaki beyitte, Nef'î sultanın atının hızını anlatmağa çalışıyor. Atı o kadar hızlı koşuyor ki, düşünce binicisi hayal atını ne kadar hızlı sürse de onun tozuna bile yetişemeyecektir (Küçük, 1988: 183):

Gubârına iremez şeh-süvâr-ı endîşe
Ne denlü rahş-ı hayâle virürse *mişvârı*
Nef'î K 45/19

Mişvâr, divan şiirinde çok sık kullanılmamakla birlikte, başka şairler tarafından da zaman zaman zikredilmiştir:

Hem-inân-ı esb-i irfân ol cevâd-ı tab' ile
At kopar mızmâr-ı nazma Nâşidâ *mişvâre* var
Naşid İbrahim Bey G 21/6

Mişvâr-ı esb-i himmet-i merdâne bellüdür
Bu menzil-i fenâda çekilmez inânumuz
Na'îm (Abdülkadiroğlu, 1999: 488).

1.8. Ercel

Yaya anlamına gelen ercel, aynı zamanda ayağının üzeri beyazla işaretlenmiş sığır, davar veya at da demektir (Küçük, 1988: 182):

Gice gündüz nitekim ola tedâhülde müdâm
Eşheb-i rûz ile edhem-i şâmı ercel
Nef'î K 53/49

Arapça'da eblak-ı ercel isimli at; boynunda, alnında, yanlarında ve ön ayağında beyaz renk olan bir attır (Şen, 1987: 33).

1.9. Râyiz (Seyis)

Atların bakımından ve terbiyesinden sorumlu olan râyiz (seyis) birçok beyitte farklı şekillerde zikredilmiştir. Divan şiirinde atla ilgili kullanılmış kavramlara bakıldığında râyizin göz ardı edilmemesi gereken bir kavram olduğunu söyleyebiliriz. Kelimenin kullanım sahası oldukça geniştir. Râyiz, kimi zaman murad atına hakim olamayan onu zaptetemeyen kişidir. Kimi zaman râyiz soyut kavramlarla kullanılır. Bu soyut kavramlar genellikle düşünce ve fikirdir. Kasidelerde memduhun övüldüğü kısımlarda memduh, üstün nitelikli ve uğurlu bir atın seyisi olarak da nitelenir. Râyiz farklı beyitlerde zaman zaman zikredilmiştir:

Bu arsada çalışur nice *râyız-i nâ-ehl*
Elinden esb-i murâdı boşanduruncaya dek
Nâbî G 406/7

Râyız-ı re'yün süvâr-ı eşheb-i adl olsa çarh
Mihri zerrîn zîn iderdi burc-ı mizânı rikâb
Fehîm-i Kadîm K 5/46

Yeter ey *râyiz-i endîşe* yeter gösterdün
Eşheb-i germ-i inân-ı suhene irhâyı
Nâ'ilî-i Kadîm K 5/43

Nef'î bu kelimeyi, sultanın uğurlu bahtı, kendi düşüncesi ya da şairlik yönü için söz konusu etmiştir (Küçük, 1998: 184):

Âlem-i ma'nâyı eyler pür tezelzül cünbişi
Râyiz-i tab'um idince rahş-ı fikri zîr-i zîn
Nef'î K 52/55

1.10. Şâtır, Peyk

Büyük bir kimsenin atının önünde gitmekle görevli ağa demektir. Şatırlar, peykler gibi hızlı koşarlardı. Nef'î, aşağıdaki beyitte sultanın atı,

düşünce şâtırını gölgesi gibi geride bırakarak hızla geçip gider derken, atın hızını mübalağalı bir biçimde ortaya koymuştur (Küçük, 1988: 184):

Bırağur anı dahi sâyesi gibi yolda
Olsa ger *şâtır-ı endîşe* ile pâ-der-pâ

Nef'î K 17/3

Peyk, haber ve mektup getirip götürene denilir. Bunun dışında peyk, padişahlar sefere çıktıklarında yanlarında piyade olarak giden muhafızlara verilen isimdir. Bunlar yarım ay şeklinde teberlerini omuzlarında taşırlardı (Onay, 2000: 368).

Sosyal hayatın bir parçası olan peykler, saltanat şairi sayılmak ve haber göndermek vasıfları çerçevesinde değişik tasavvurlara konu olmuşlardır. Zaman zaman da Osmanlıda haberleşmenin esasını teşkil eden, "ulak" kelimesiyle aynı anlamda kullanılmışlardır (Özkan, 2005: 80).

Cafer Çelebî'ye ait olan iki beyitte padişah huzuru ya da atının önü demek olan rikâb'da yürüyen peyklere işaret olunmuştur (Cafer K 5/67). Beyitte "peyk-i Habeşî" terkibi kullanılmıştır. Bu terkipten hareketle bu görevi yerine getiren kişilerin, en azından bir kısmının siyah tenli oldukları düşünülebilir (Özkan, 2005: 80):

Peyk-i Habeşî gibi rikâbunca yüriye
Kudret bula ger itmege reftârı benefşe

Ca'fer K 17/37

Osmanlıların ilk zamanlarında postacı ve muhafızlara peyk denirdi. Peyk ve peykbaşı rütbeleri ile ayrı bir teşkilat olarak asırlarca hizmet görmüştür (Pala, 2000: 325). Peyk'in yanında Osmanlı zamanında ılgar atları da, süratli ve dayanıklı atlar olup, önemli haberleri getiren süvarilerin atlarına bu isim verilirdi (Batu, 1952: 8):

O şîr-i arsâ-yı hîcâ o mâye-dâr-ı su'ûd
Ne semte etdi ise *sarf-ı tevsen-i ılgar*

Nevres-i Kadîm K 11/21

Posta vazifesi gören süvarilerin bindiği atlara ise menzil atı ismi verilmiştir (Batu, 1952: 8).

Peyk kelimesi divan şiirinde genellikle kasidelerde ve övülen kişinin atının anlatıldığı beyitlerde bir öğe olarak kullanılmıştır. Atla doğrudan ilgili bir kavram olmamakla birlikte, memduhun at üzerinde bulunması ile arasındaki zıtlık bakımından da beyitlerde konu edilmiş, zaman zaman çeşitli kavramlara da benzetilmiştir. Haberci anlamını düşündürecek biçimde tevriyeli de kullanılmıştır.

Padişah, şairin muhayyilesinde kimi zaman dünya atının yegane binicisidir. O, hangi semte (ülke veya bölge) girerse, fetih ve nusret onun atının peyki olacaktır:

Yegâne şehsüvâr-ı eblak-ı devrân ki hemvâre
Olur ne semte gitse feth ü nusret *peyk-i rehvârı*
Nef'î K 13/27

Peykin, padişahın atının yanında bulunduğu ve onun yardımcısı olduğu aşağıdaki beyitte vurgulanmıştır:

Pîş-i esbinde iki peykdir avn ü tevfîk
Cebhesinde eser-i lûtfı nümâyân geldi
Ârif Süleyman K 20/3

Aşağıdaki beyitte ise peykin padişah için önemi sanatlı bir şekilde anlatılmıştır:

Rahşın olmasa felek olmazdı böyle pür-şitâb
Peykin olmasa kamer giymez idi tâc-ı zeri
Nedim K 4/4

1.11. Düm (Dümbül)

Düm, atın kuyruğu demektir. Beyitlerde, kuyruğun bütünü ya da sadece kılı, renk bakımından söz konusu edilerek atın kadrinin yüceliği anlatılır (Küçük, 1988: 181):

Mûy-ı şeb-reng-i dümi leyle-i kadr-i Ramazân
Na'l-i zerrîn-i sümi yek-şebe mâh-ı Şevvâl
Nef'î K 35/33

Şâdmân ol ki adûnun dil-i sad-çâkinden
Piş-keş yâl ü *düm-i rahşın* içün şâne gelir
Nedim K 13/26

2. OYUNLAR, EĞLENCELER

2.1. Cirit

Cirit, tarihi Orta Asya'ya kadar uzanan Türklerin en eski atlı sporlarından biridir. Cirit, davul zurna eşliğinde yapılmış ve tarihsel süreç içerisinde Türklerce savaş talimi sayılmış bir atlı spordur. Tarihin akışı içerisinde değişik karakterler arzetmiştir. Bu oyunun kuralları hakkında çeşitli izler vardır (Türkmen, 1993: 125). İki takım arasında sivri mızraklarla oynanan cirit oyunları Osmanlıların en sevdiği oyunlardan biri olmuştur. Genellikle at üzerinde oynanmakla birlikte yerde de oynanmıştır (Esin, 1999: 208). Cirit sözcüğü bazı yörelerimizde, "cilint", "kadal" adıyla da söylenmektedir. Mızrağın savaş aleti olduğu zamanlarda atalarımız cirit oynayarak mızrakla yapılan savaş idmanlarına hazırlanmışlardır (Öztelli, 1976: 51). Cirit, gözüpek, korkusuz yiğidin yetiştirilmesine, yiğidin ve atın savaşa alıştırılmasını sağlayan bir oyundur (Demirbilek, 1993: 213).

Türklerin sosyal hayatlarında cirit oyunun büyük bir yeri olmuştur. Gerek yuğ (yas), gerekse toy (şenlik)lerde Türklerin eskiden yakın tarihimize kadar cirit oyununu çok sevdikleri tartışılmaz bir gerçektir (Türkmen, 1993: 127).

Cirit oyunu Alpaslanla beraber Anadolu'ya girmiş, daha sonra Avrupa'ya ve Arabistan ülkelerine sıçramıştır. 17.yüzyılda Fransa'da, Almanya'da ve diğer ülkelerde cirit oyunu yayılmıştır (Hınçer, 1973: 6568).

Cirit 16.yüzyılda Osmanlı Türkleri tarafından bir savaş oyunu olarak kabul edilmiştir. 19.yüzyılda bütün Osmanlı ülkesi ve saraylarının en büyük

gösteri sporu ve oyunu olmuştur. Cirit, aynı zamanda tehlikeli bir oyun olduğundan 1826 yılında II.Mahmut tarafından yasak edilmiş, ancak sonradan Osmanlı ülkesinin başta gelen meydan ve savaş oyunu olarak her tarafa yayılmıştır (Hınçer, 1973: 6568).

Osmanlı padişahları da ata binmeyi ve cirit oynamayı çok severlerdi. Sultan II.Osman (1618-1622) 1619 yılında bir gün cirit oynarken meşhur atı “Sisli Kır At” ı kaza sonucu düşüp ölünce, padişah buna çok üzülmüştür. Atını olayın gerçekleştiği Üsküdar’daki Kavak Sarayı’nın bahçesinin kuzey köşesinde bir yere gömdürerek taşına şu kitabeyi yazdırmıştır:

Zıll-i hakk Hazret-i Osman Han’ın
Sisli-kır atı ki anılmıştır
Ömrü izd ile mevt erişicek
Bu makam içre o gömülmüştür (Ceviz, 1998: 9-10).

Padişahlar maiyetleriyle birlikte zaman zaman cirit oynarlardı. Buna “ciride çıkmak” veya “ciride binmek” demişlerdir. Buna cirit için ata binmek de denilmektedir (Levend, 1984: 380).

Sultan Ahmed döneminin gözde sporu ve aynı zamanda oyunu ola ciridi, Sultan Ahmed Üsküdar sırtlarında oynadıklarını söyler. Maharet, çeviklik ve karar vermede ustalık isteyen bu oyun iki takım halinde eğitilmiş atlarla oynanır. Oyun esnasında sporun ruhuna uygun olarak dostane bir hava içinde hareket edildiği şu ifadelerden anlaşılmaktadır (Kayalp, 1999: 142):

Gâh oynaduk cirid oyının muallem at ile
Gâh hubz alup ele biz azm-i meydân eyledük
Sultan Ahmed (Kayaalp, 1999: 142).

Şenliklerde ve eğlencelerde oynanan cirit oyunu, şairlerce geniş hacimli manzumelerde de anlatılmıştır. Tespit ettiğimiz bir şiir örneklerinin birinde Sultan III.Selim zamanına ait bir cirit oyunundan bahsedilmektedir. Naşid İbrahim Bey’e ait 52 beyitten oluşan divanın beşinci kasidesi, cirite ait geniş bir anlatımın yer aldığı nadir örneklerdendir. Başlığı “Kaside-i Der

Medh-i Cirîd-Endâz Hazret-i Şâh-ı Cihân" olan kasidede Sultan III.Selim'in cirid oynamasından bahsedilmekte ve o sıradaki oyunla ilgili tasvirler yapılmaktadır. Cirit oyununda yer alan o döneme ait şahsiyetler tek tek sıralanırken, cirit oyununun vazgeçilmezi olan at da çoğu zaman öne çıkan bir ayrıntı olarak gözükmektedir. Kaside cirit oyununun muhtevası ve tasviri üzerine yoğunlaşmakla birlikte, kaside de yer yer at tasvirleri ve benzetmeleri görülmektedir. Bu kasideyi tema ve içerik bakımından iki ana bölüme ayırmak mümkündür. İlk kısım cirid konusunun işlendiği nesîb olarak da niteleyebileceğimiz kısımdır. İkinci kısım ise, daha çok Sultan III.Selim'in övgüsünün yer aldığı medhiye kısmıdır. Kaside tür olarak nesib kısmında cirit ve at temasının yer aldığı bir övgü kasidesidir.

Mezâkî divanının yedinci kasidesi, "Der-Vasf-ı Cirîd-Endâzî-i Sultân Murâd Der-Vakt-i Nizâl u Tırâd Aleyhi'r-Rahme" başlığını taşır. 39 beyitten oluşan kasidede Sultan IV.Murad övgüsü içerisinde cirit teması işlenmektedir. Kasidenin redifi "cirîdünden" kelimesidir. Kasidede bütünüyle Sultân Murad'ın cirit sporundaki maharetleri üzerinde durulmakta ve çeşitli tasvirler yapılmaktadır (Bkz: Metinler/Mezâkî):

Havf ider ins ü cân cirîdünden
El-amân el-amân cirîdünden

B 1

Tokunınca yire bu şiddet ile
Sarsılur âsumân cirîdünden

B 7

Hem-çü berg-i hazân olur rîzân
Dil-i bebr-i beyân cirîdünden

B 27

Âlî Sûrnamesi'nde ciritin anlatıldığı bölümde bu oyunun Mısır Cündîleri tarafından oynandığı ve sayılarının 300 kadar olduğu belirtilir. Diğer manzum surnamelerde ciritle ilgili bilgi yer almaz (Arslan, 1999: 256).

Cirit, divan şiirinde çoğunlukla "cirîd" şekliyle geçmektedir. Çevgân'ın aksine şairler ciritle ilgili fazla söz oyunu yapma gereğini duymadan

çoğunlukla gerçek anlamıyla almışlardır. Cirit teriminin, yapmış olduğumuz araştırmalar neticesinde divan şiirinde çok kullanılmamış terimlerden olduğunu söyleyebiliriz. Bunun yanında yukarıda bahsettiğimiz gibi, bağımsız olarak ciritten bahseden şiirler de vardır. Özellikle şehzade düğünlerini ve saray eğlenceleri hakkında bilgi veren surnâmelerde dönemin eğlencelerine göre cirit terimiyle karşılaşmak mümkündür. Bunun dışında divanlarda çok sık kullanıldığı söyleyemeyiz.

Buna rağmen günümüzde Anadolunun bazı yerlerinde geleneğini sürdüren bu oyun, divan şiirinde de yer bulmuştur (Arslan, 1999: 256).

Divan şiirinde farklı beyitlerde anlatılmış olan ciritle ilgili değişik anlatım özellikleriyle karşılaşmaktayız. Ciritin bütün olarak veya şiirin içindeki belirli bir kompozisyon bütünlüğü şeklinde anlatıldığı kısımlarda, genellikle devlet büyüğü ve padişah övgüleri iç içedir. Padişah ve devlet eşrafı da bu kısımlarda genellikle ciritteki ustalıklarıyla diğerlerine öncülük etmiş şahsiyetlerdir. Cirit oyunu oyuncularıyla ve oynandığı saha ile birlikte anlatılırken, atlarla ilgili geniş bir malzeme de verilir. Bu kısımlarda atla ilgili tasvirler, rahşiyyeleri aratmayacak kadar çok ve zengindir:

Sürünce esb-i düldül-fâm musîrsin sen şecâ‘atle
Feleklerde melekler cümle tahsîn itdiler anı
Naşid İbrahim Bey K 5/17

O esb âhir-i hayle öyle bâzi itdi kim Hakka
Ki her bir hatvesi hayretde kordı akl-ı insânı
Naşid İbrahim Bey K 5/18

Sen ol ferzâne-i eşheb süvâr-ı sahn-ı himmetsin
Ki ednâ bendene eylersin ihsân-ı firâvânı
Naşid İbrahim Bey K 5/27

Memduhun ciritteki maharetinden bahsetmiştik. Övülen kişinin ciritteki maharetleri farklı beyitlerde zikredilmiştir. Memduhun attığı cirit o kadar uzağa gider ki, onun menziline düşünce ve aklın ayakları erişemez:

Attığın tîr ü cirîdin ser-i meydânında
İremez menziline pây-ı ukûl-ı evhâm (Arslan, 1999: 256).

Hışt adı verilen bir cirit çeşiti de beyitlerde zikredilir. Hışt, uzun ve ucu sivri bir cirittir:

Şeb olunca o şîr-i şerze-i mest
Devr-i etrâf iderdi hıştbedest (Levend, 1984: 381).

Elinde görse Nerîmân cirîd-i çûpîni
Sanurdı havf ile ser-tîz *hışt-ı sîne-figâr*
Vakanüvis Raşid Efendi K 4/41

Cirit oyununda; “at çıkarmak”, “at koparmak”, “eyer boşaltmak” gibi tabirler de kullanılmıştır:

Niyze silküp *at çıkardıkça* alây-ı hasmına
Her gören tahsin ider ol Şâh-ı ejder-savleti

At kopardıkça alaydan ayrılup ol yekke-tâz
Kal‘a olsa fethider hasma hücum u satveti (Levend, 1984: 382).

2.2. Gûy, Çevgân/Savlecân

Gûy, Farsça bû vezninde top manasındadır. Cündîler çevgânla oynarlar. Bunun dışında; elbise yakasına dikilen düğme, küçük şey ve öküz manalarına gelir (Öztürk ve Örs, 2000: 293).

Çevgân ise Farsça cevlân vezninde başı eğri olan ciridin adıdır. Meydanda onunla top oynarlar. At üstünde değnek oynayanlar dahi onu kullanırlar. Arapça’daki karşılığı savlecân’dır. Genellikle ucu eğri değneğe ve özelde de tabl ve nekkare çalacak turreye de çevgân denilir. Ayrıca kevkebe manasına gelir (Öztürk ve Örs, 2000: 143). Çevgân tasavvufi manada, Allah’ın ezeldeki takdiridir (Develioğlu, 2002: 158). Çevgânla ilgili çevgân-bâz, çevgân-dâr, çevgâni, çevgân-zen gibi terimler kulanılmıştır. Çevgân-bâz,

çevgân ile oynayan, sopa sallayan anlamındadır. Çevgân-dâr, çevgân taşıyan uşaktır. Çevgânî cirit oyununa alışık at demektir:

Esb-i çevgânî disem ol esb-i râhat-bahşa ben
Kolları çevgânîye olurdı fahr-i rüzgâr
Azmizâde Hâletî K 15/5

Çevgân-zen, çevgân vuran, onunla oynayan anlamındadır (Develioğlu, 2002: 158).

Çevgân (çöğen) adıyla anılan, günümüzde "polo" denilen atlı takım oyunudur. Bu şekliyle kelimenin aslı, Tibetçe "pulu"dur. Pulu kelimesinin manası ise "top"tur. Bütün atlı sporlarda olduğu gibi çevgân da tarihi bir atlı Türk sporudur. Aslı Türkçe "çöğen" olan çevgân, oyunda topu çekmek için kullanılan ucu eğri çomaktır. Bazı yörelerde çöğene; çöğan, çevgân, çevgen, bandel, tubuk ya da tepük denilir. Eski tarihlerde bütün Türkistan ve Orta Asya'nın kuzeyinde oynanmış olan bu oyun, Orta Çağda İslâm dünyası içinde de yayılarak oldukça rağbet görmüştür. Hindistan Türk-Moğol İmparatorluğu devrinde bu oyun sarayın ve halkın çok sevdiği ve oynadığı bir oyun olmuştur (Ülkütaşır, 1967: 25; Türkmen, 1993: 141).

Çevgân oyununun aslen eski bir İran oyunu olduğu hakkındaki görüşler yanlıştır. Atlı sporların hemen hepsi de Türk kaynaklıdır. Buna ek olarak, yukarıda işaret ettiğimiz gibi çevgân da tarihî bir Türk sporudur (Ülkütaşır, 1967: 25).

Çöğen oyunu bir bakıma at üzerinde çeşitki yetenekleri geliştiren bir askerlik eğitimidir. Bu oyun, halk içinde de gençlerin atlı sporu gibi görünmektedir. Böylece gençlerin ata binme yetenekleri artırılırdı. Çöğen oyunu, saraylarda büyük mehterler, kırlarda ise küçük mehterlerle yapılırdı. Atlı oyunlar ve yarışlar, Türkler'de davulsuz zurnasız olmazdı. Aslında zurnasız şenlik de olmazdı (Ögel, 1987: IX/150).

Çöğen, genellikle altışar veya dörder kişilik karşılıklı iki takım halinde ve at üstünde geniş ve düz bir meydanda oynanır. Çöğen denilen uç kısmı eğri, çengelli ve sapı birbuçuk metre civarındaki bir değnekle oynanır. Bu değnek genellikle şimşirden yapılmıştır. Oyundaki amaç, hakemin saha

ortasında yere koyduğu topu, yarımşar saatlik devreler içinde, karşı takımın kalesine sokarak veya belirli hedefe isabet ettirmek suretiyle fazla sayı yapabilmektir. Türklerde çevgen denilen değneğin ucu kıvrak şeklinde olanıdır. Düz sopanın ucuna başka bir eğri parçasının monte edilmediği bilinmektedir. Osmanlılarda iyi sipahilerin yetişmesini bu gibi oyunlara bağlamak da mümkündür (Türkmen, 1993: 142; Pakalın, 1971: I/296-297).

Divanu Lûgat'it-Türk ile hemen hemen aynı yıllarda yazılmış olan Kutadgu Bilig adlı eserde, elçilerin bilmeleri gereken; Hey'et (Astronomi), Hendese (Geometri), Şatranç (Santranç) ile beraber çevgân oyununda da maharet sahibi olmalarından bahsedilir (Ülkütaşır, 1967: 26).

Anadolu Selçukluları devrinde de Çöğen Türklerde çok oynanan bir milli spor olmuştur. Konya, Niğde, Kayseri gibi büyük şehirlerin meydanlarında oynanmıştır. Selçuklular bu sporu top (tepük) ile beraber "çavgan" oyunu şeklide adlandırmışlardır. (Ülkütaşır, 1967: 26; Türkmen, 1993: 144).

Ünlü Türk halk şairi Yunus Emre'nin divanında;

Kim âla bû topı çevgânumuzdan
Top ûran meydanda çevgân benümdür

mısraları içinde bu oyundan bahsedilir (Ülkütaşır, 1967: 26).

Yunus Emre divanında değişik yerlerde çevgâna değinilmiştir. Yunus Emre, insan-ı kâmillerin öncülerinden biridir. Yunus bir teşbihinde, ermişler içinde bir top gibi yuvarlanırcasına dolaştığını, Allah'ın ezeldeki takdiri neticesinde kendisinin böyle bir manevi dünyaya girdiğini söylemektedir. Buradaki padişah, Allah anlamında kullanılmıştır. Yunus, padişahlar padişahı olan Allah'ın mecazi olarak çevgânında kalmıştır. Bu Yunus'un vuslata erdiğini gösterir.

Top gibi yuvarlanmak veya yuvarlanan top olmak ifadeleri, bu yolda çekilen her türlü eziyet ve sıkıntıyı, yani çileyi sembolize eder. Diğer insanlar gibi Yunus da Allah'ın takdiriyle ruhlar aleminden dünyaya gelmiştir. Bu hal, padişah çevgânında kalmak olarak ifade edilmiştir (Çalışkan, 2004: 148-149):

İsteridüm Allah'ı buldumısa ne oldı
Ağlarıdum dün ü gün güldümise ne oldı

Erenler meydânında yuvarlanur *top* idüm
Pâdişah çevgânında kaldumısa ne oldı

Erenler sohbetinde deste kızıl gül idüm
Açıldum ele geldüm soldumısa ne oldı (Çalışkan, 2004: 140).

1523 tarihinde ölen meşhur hattat Ali Meşhadî'nin yazdığı, "Kitâb-ı der-bâzi-i ışk-ı Gûy-ı çevgân" adlı kitapta bu oyunla ilgili çok kıymetli bilgiler ve resimler vardır. Bu yazma İstanbul Türk-İslam Eserleri müzesinde 404 numarada kayıtlıdır (Ülkütaşır, 1967: 26).

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde, Osmanlı Türklerinde çöğen oyununun oynandığını ve çöğen oyununa Bitlis'te tesadüf ettiğini ve oyunu izlediğini kaydetmektedir (Türkmen, 1993: 145).

Lâmi'î'nin XV. yüzyıl İran yazarlarından Ârifî'nin "Hâlnâme" yahut "Gûy u Çevgân" başlıklı mesnevisinden esinlenerek yazdığı Gûy u Çevgân mesnevisinde iki münazara yer alır. Şair bu münazaraları Ârifî'nin eserine göre daha da genişleterek imgelerle zenginleştirmiştir (Tezcan, 1983: 53).

Mesnevi nazım şekliyle yazılmış olan "Gûy u Çevgân" münazarası asıl hikayenin başlangıcında yer alır. Bir gün şehzade, çevgân oynamak için oyun alanına gider. Orada kullarından Hilal kendisine çevgân, Hurşid de gûy takdim eder. Şehzade oyuna başlayacağı sırada yazar, gûy ile çevgânı birbiriyle tartıştırır (Tezcan, 1983: 59).

Toplam 77 beyitten oluşan eserin bu kısmında gûy ile çevgânın birbirlerine sordukları sorular ve cevapları yer alır. Her iki kavram da tıpkı bir insanmış gibi konuşturulur ve intâk sanatının incelikleri sergilenir. Ayrıca insana ait manevi bazı özelliklerin de bu iki kavrama yüklenerek anlatıldığını görürüz. Bu münazara divan şiiri içerisinde konuyla ilgili nadir örneklerdendir. Özellikle atlı sporlarla ilgili bu iki kavramın münazara şeklinde verilmiş olması dikkate değerdir (Bkz: Metinler/Lami'î/Guy u Çevgân).

Gûy ve çevgân terimleri divan şiirinde, beyitlerde çok kullanılmış, farklı yönlerden ele alınmıştır. Bu şiirlerde gûy, "tôp" şeklinde de geçmektedir. Özellikle çevgân birçok kavram ve unsurla benzetme ilişkisi içerisinde kullanılmış, kimi zaman da anlattığı düşüncenin veya simgelediği şeyin bir sembolü olmuştur. Bu kısımlarda özellikle çevgânın sahip olduğu şekilsel özelliklerin ve eğriliğinin ön planda olduğu ve bir çağrışım noktası oluşturduğu görülür.

Şair kendisiyle başka bir şairi karşılaştıracağı zaman, çeşitli yollara başvurur. Şair, aşağıdaki beyitte çevgân oyununu temel alarak, diğer şairle arasındaki rekabeti dile getiriyor. Biri diğerinden üstün olan şair eda topunu kaparken, zayıf konumda olan şair kalem çevgânıyla meydanda gezinmektedir. Kalem eğriliği sebebiyle çevgâna benzer. Buradaki meydan şiir meydanıdır:

Sâbit dahi *çevgân-ı kalemle* gezinürken
Gâlib yetişüp *gûy-ı edâyı* kapa düşdi
Şeyh Gâlip G 324/5

Çevgân ile kimi zaman bir savaş meydanı anlatılır. O savaş meydânında güçlü bir hükümdar vardır. Felek çevgânı o hükümdar için, düşmanların binlerce kellesini top edip oynamıştır:

Ser-encâm-ı adû âhır ne hâle irişür derken
Hezârân kelleler *tôp* itdi nâ-geh çarh *çevgânı*
Bâkî K 14/18

Şiirdeki tasavvufi anlatımlarda da bu terimlere rastlanır. Çevgân oyununun oynandığı bir meydan vardır. Top çevgân yardımıyla hareket ettirilir. Aşağıdaki beyitte tasavvufî bir anlatımla çevgân ve top'a değinilir. Ağaç at, kişinin öldüğü zaman içine girdiği tabuttur. Şair, ağaç atı bir sembol olarak ele alır. O, ölümü arzuladığını ama meydânda çevgân ile topunun olmadığını söyler. Şairin meydandan kastettiği şey, mahşer meydanı ve hesap günüdür. Çevgân ile topun sembolize ettiği kavramlar ise, bu dünyadan kişinin öbür dünyaya götürdüğü sevapları ve kendisini cennete

götürecek her türlü iyi hal ve davranışlarıdır. Nasıl ki çevgân ve top, oyunu kazanmakta bir araç ise, kişinin Allah yolundaki gayretleri de, ahiret saadetini kazanmasını sağlayan sermayesidir:

Şol uşacuklar gibi binersin ağaç ata
Çevgân ile *topun* yok meydânı arzularsın
Niyâzî-i Mısrî G 137/2

Kişinin Allah yolundaki zikirleri çevgâna teşbih edilir. Nefs atına binmiş bir kişi zikir çevgânını da eline almalıdır. Çünkü o zikir çevgânı o kişinin meydândaki tevhîd topunu kapmasını sağlayacak bir araç olacaktır:

Al ele *çevgân-ı zikri* hem süvâr ol nefsüne
Kapagör tevhîd *topını* çünki meydânundadır
Niyâzî-i Mısrî G 40/5

Bazen tasavvufi içerikli şiirlerde, çevgân ve top o kadar sembolik bir manaya bürünür ki, şiir bir muamma halini alır. Aşağıdaki beyitte böyle bir durum vardır. Ancak beyte ilk bakışta top ve çevgânın kişiyi Allah'a ulaştıran bir vasıtayı veya doğru yolu sembolize ettiklerini düşünebiliriz:

Topıla *çevgânı* sundı bana cânân lûtfile
Bendedür ammâ görünmez *top u çevgânum* benüm
Niyâzî-i Mısrî G 112/6

Çevgân oyununun diğer bir unsuru toptur. Kıvrık sopa ve top çeşitli hayaller içinde anlatılır. Sevgilinin uzun ve ucu kıvrık olan saçı çevgâna, âşıkların başı ve sevgilinin çene çukuru ise topa teşbih edilir (Ercan, 2003: 143):

Tıfl-ı dil itse n'ola zülf ü zenahdâna heves
Kim ider ehl-i hevâ tûp ile *çevgâna* heves
Peşteli Hisâlî G 218/1

Çevgân oyunundaki top, şarap kadehinin içindeki hava kabarcıkları olarak da düşünülmüştür. Sâkinin şarap kadehine yansıyan saçının akisleri de çevgâna benzer:

Topdur peymâne içre gûyiyâ her bir habâb
Kim saçı aksile sâkinün olur *çevgân* ana
Hayâlî Bey G 25/4

Hayâlî Bey divanının tahlilini hazırlayan Cemal Kurnaz, divandaki guy ve çevganla ilgili tasavvurları şu şekilde ifade eder: "*Güneş, ay, habâb, gökyüzü, baş, zulum vb. unsurlar top şeklinde; himmet, hilâl, zülüf, kudret, kalem, adl, kaza, irâdet-i Hak da çevgân şeklinde düşünülür. Gökyüzü, dünya ve âşığın sinesi bu oyunun oynandığı meydan olarak tasavvur edilir*" (Kurnaz, 1996: 182).

Göz geniş bir meydan olunca, gözyaşı (girye) da o meydandaki toptur. Kirpikler ise o topla oynayan çevgana benzerler:

Fezâ-yı dîdede çok oyun oynadı girye
Sirişk katresi *gûy* oldı kirpügüm *çevgân*
Emrî G 409/3

Sevgilinin saçları da aşk çevgânı olarak düşünülmüştür. Sevgilinin saçı çevgân olunca, âşığın başı da çevgânla vurulan top olacaktır. Bu bir bakıma âşığın sevgilisine kendisini fedâ etmesi, kendisini ona bahşetmesidir. Ayrıca bu, sevgili ile âşık arasındaki statü farkının da ifadesidir:

Âşık isen başını eyle bu meydanda *top*
Ol şeh-i Hüsn itdi çün zülfini *çevgân-ı ışk*
Muhitî G 113/3

Nevk-i çevgânına meydânda Livâyî yeridür
Zülfi top eyler ise başumı oyun yerine
Livâyî G 408/7

Sevgilinin yüzüne dökülen saçın şekil açısından çevgâna benzetildiği aşağıdaki beyitte, top, âşığın kendisi, hayret arsası da oynandığı saha olarak tasavvur edilmiştir:

Ârızı üzre kaçan kim kâkülün çevgân ider
Arsa-i hayretde ben meftûnı ser-gerdân ider

Behiştî G 186/1

Sevgilinin saçı kimi zaman da fitne çevgânıdır:

Ey Nâ'ilî o turra ki *çevgân-ı fitnedir*
Pâmâl iken rübûdesidir gûy-ı âfitâb

Nâ'ilî-i Kadîm G 11/7

Gökyüzündeki ay ve güneş şekil bakımından yuvarlak oldukları için, çevgân oyunundaki gûy (top)'a benzerler. Şehsüvâr olan sevgili, ay ve güneşle elindeki çevgânla oynayabilir:

Şeh-süvârum al ele çevgânunı kim mihr ü mâh
Serlerin kûy-ı felekde gûy-ı meydân itdiler

Behiştî G 168/4

Memduh elinde tuttuğu çevgânla (savlecân), düşmanlarının başlarını bir (top) gibi döndürür:

İder kûy-ı ser-i a'dâ-yı gerdân
Ele aldukça *sîmîn-savlecânı*

Mezâkî K 26/26

Adûnın serleri galtan olur *pây-ı semendine*
Kaçan kim hışmıla meydân içinde salsa *çevgânı*

Kadrî K 5/55

2.3. Koşu, At Yarışları, Binicilik

Koşu, at yarışları ve genel anlamda binicilik, Türklerin çok eski devirlerden bu yana vazgeçilmez toplumsal eğlence ve eğitim araçlarından olmuştur. Orta Asya bozkırlarından Osmanlı'ya ulaşan bu gelenekler ve aktiviteler, zamanla çeşitli unsurları da bünyesine katarak zenginleşmiştir.

Eski Türklerin hayatının vazgeçilmez unsurlarından olan at, o dönem için çok önemli bir varlıktı. Çünkü eski Türkler atla gezer, atla savaşırlardı. At bir bakıma Türklerin can yoldaşı olan bir hayvandı. Türkler atı, at yarışları ve çeşitli at oyunlarında da kullanmışlardır. Ayrıca yarış, kazanma heyecanı, ilerleme ve yükselme arzusu da atla yapılmıştır. Yarışlardaki heyecan eski Türklerin en başta gelen eğlenceleri, merasimleri, sosyal hayatlarında çok önemli rol oynayan faktörlerdir. (Türker, 1971: 11).

Çoğunlukla ölenlerin arkasından yakınları tarafından verilen ziyafetlerde zenginlik ve fakirlik derecesine göre küçük merasimler yapılır ve bu merasimlerin temelini at yarışları teşkil ederdi. Türkler at yarışlarını o derece önemserlerdi ki, at yarışı yapılmayan bir topluluğu küçümsemişlerdir. Türklerde at yarışları çoğunlukla yaz ortalarında ve sonbahar başlarında yapılır, yarışı tertip eden kimse, yarışın zamanını, yerini ve ne amaçla yaptığını ve yarışlarda verilecek ikramiyeleri ilan ederdi (Türker, 1971: 11).

At yarışları Türk mitolojisinde de önemli sahnelerden birisi olmuştur. İki türlü at yarışı vardı. Bunlardan birisi sadece yarışma amacı ile yapılan yarışlardı. Bu çeşit yarışma; düğünlerin, toyların, ölü vb. şenliklerin başlıca süslerinden biriydi. Diğer türlü yarışlar savaşma gayesi ile yapılırdı. Bazen iki ordu savaş için karşılaşınca, karşılıklı bir anlaşma yapılırdı. Çoğu zaman da iki taraftan birer pehlivan veya savaşçı çıkar ve temsili bir savaş güreşi yapılırdı. Hangi tarafın savaşçısı galip gelirse, o taraf zaferi elde etmiş olurdu. O zamanlar güreşler de yarış kelimesiyle ifade edilmiştir (Demirbilek, 1993: 210).

Divanu Lügâti't-Türk'te de oyun ve yarışlara yer verilmiştir. Bu eserde oyun ve yarışlar daha çok yiğitlik gösterisi şeklinde görülür. Bu spor, hayatın gerçekliğinin yalın ve çarpıcı şekilde gösterilmesi oyunu olarak da

nitelendirilebilir. Divan ü Lügâti't-Türk'te geçen şekliyle bu oyunların oynanışı hakkında tasvirî bir yorum yapılırsa; atına binen kişi, önceden belirlenmiş yere en önce varmak için atını koşturmakta, yarıştırmaktadır. Koşu alanının varış noktasına, başarılı olanı tayin etmek için bir ip çekilmektedir. Yarışmayı kazanan kişi belirlenmiş ödülü almaktadır. En değerli ödül olarak da at kabul edilmiştir (Çınar, 1995: 151).

Osmanlı zamanında da at yarışları tertip edilmiştir. 1675'te Edirne şenliğinde düzenlenen düğünlerde padişah huzurunda at yarışları düzenlenmiştir. At yarışları, üç kategoride yapılmıştır. İlki üç saatlik yerden, ikinci aşamada dört saatlik, üçüncü aşamada altı saatlik uzaklıkta yapılmıştır. Osmanlılarda özel günler ve şenlikler dışında düzenli ve günümüzün anlayışına yaklaşık at yarışları ilk kez 1881 yılında Sultan Abdülaziz döneminde başlamıştır. Bütün yarışlar, padişah korumasında düzenlenirdi. Ülke at yarışçılığının bir aşama bölümü olan bu yarışlar belirli güzergah üzerinden her defasında süre uygulamasıyla yapılırdı. Sporla ilgili gösterilere büyük ilgi duyan Sultan Abdülaziz bu yarışlarda başarı gösteren atların sahiplerine büyük ödüller vererek bir ölçüde de olsa ülkede iyi tür at yetiştirilmesini teşvik etmiştir (Demirbilek, 1993: 212).

Surnâmeler içerisinde de at yarışları ve koşulardan bahsedilerek, zaman zaman tasvirî bir biçimde anlatılmıştır. Bunlardan birisi olan Nâbî surnâmesi, 1675 tarihinde IV.Mehmed'in şehzadeleri için Edirne'de yapılan sünnet düğününü ve bu münasebetle onbeş gün devam eden şenlikleri, kendine has bir üslûpla tasvir etmektedir. 587 beyitten ibaret olan eserde şair, münacattan, naattan ve padişaha ait medhiyyeden sonra, düğün için yapılan hazırlıkları anlatır. Daha sonra onbeş gün süren düğünün her gününde yapılan faaliyetleri anlatan şair, eserinin sonunda yapılan at koşularını tasvir ederek eserini bitirmiştir (Levend, 1944: 5-6).

Eserin sonunda at koşularını anlatan bu kısım, "Cemiyyet-i Sûr Encâma İrüp Birkaç Gün Fâsıladan Sonra At Koşusu İçün Cem Olduklarıdur" başlığını taşımaktadır. Toplam 36 beyitten oluşan bu kısım mesnevi nazım şekliyle yazılmıştır. At koşusunun ayrıntılarıyla ve tasvirlerle anlatıldığı bu kısımda; at koşusunun tertip edilme hazırlığı, atların sayıları, atların üstün

vasıfları, padişahın atlılara olan armağanları ve padişahın atları seyredişi gibi konulara yer verilmiştir (Bkz: Metinler/At Yarışları):

Nukre-i hink idi ol esb-i zibâ
Nukreye anın içün oldu sezâ
NS/13

Oldu birbiri alınca in'am
İbtida menzilin esbânı temam
NS/15

Geldi nâgâh bir esb-i mümtâz
Ana nisbetle sabâ bîtek ü tâz
NS/25

Nâbî'nin surnamesi dışında, diğer manzum surnamelerde at yarışlarından bahsedilmez (Arslan, 1999: 251).

Alman gezgini Havnolt 1582 şenliğinde gördüğü binicilik gösterilerini överken, binicilerin ata binmedeki ustalıklarına ve at üstünde yaptıkları hareketlere değinmiştir (Bkz: Nutku, 1972: 108).

Sonuç olarak, at yarışları, geçmişten günümüze Türkler tarafından aynı önemle korunmuş bir gelenektir. Ancak zamanla teknolojinin gelişimine ve medeniyet araçlarının farklılaşmasına bağlı olarak bu geleneklerde de biraz azalmalar olmuştur.

2.4. Av, Avcılık

Av ve avcılıkla ilgili anlatımların yer aldığı manzumelerde atla ilgili isim ve terimlere de sıklıkla rastlanır. Av hakkında yapılmış olan binişler; tarihler, gazeller ve mesnevilerde tasvir edilmiştir (Levend, 1984: 389).

Av ve avcılıkla ilgili şikâr ve sayd çok kullanılmış kelimelerdendir. Farklı manzumelerde at ve at ile ilgili terimlerle birlikte zikredilmiştir:

Sürdi rahş saydgâha Nehciyâ ol şâh-ı hüsn
Devlet ol saydun ki ola ârâyiş fitrâk ana
Nehcî G 29/5

Oldı esb-i sabâ-hırâma süvâr
İtdi tarf-ı şikârgâha güzâr
Kâtipzâde Mustafa Sâkıp Mes 1/27

2.5. Satranç

Satranç, karelere ayrılmış bir alan üzerinde oynanan iki kişilik bir oyundur. Oyunun amacı rakibin "şah" ismi verilen taşını sıkıştırarak hareketsiz duruma getirmek ve mat etmektir. Satrançta başta piyonlar olmak üzere; vezir, kale, at, fil gibi taşlar bulunmaktadır. Her taşın işlevi farklıdır ve oyun içindeki önemi de değişmektedir. Bu bakımdan satranç tıpkı bir savaş gibi strateji gerektiren bir oyundur.

Satrancın kökeni ile ilgili çeşitli rivayetler yer alır. Satrancın kaynak coğrafyası olarak gösterilen yer genellikle Hindistan ve çevresidir. Hint hükümdarlarından Talmend şâh için hakîm Nasır Dühr tarafından icat edildiği söylenmektedir. Satranç kelimesinin Hintçe "Sadreng veya Arapça "Sadrenc" kelimelerinden geldiği söylenmektedir. Bu oyuna, "Şatranç, Şatrenç, Şetrenk" gibi isimler de verilmektedir (Onay, 2000: 421; Arslan, 2000: 1). Satrançla ilgili bir diğer görüş de hükümdarlara savaş sanatının inceliklerinin göstermenin esas olduğu yönündedir. Osmanlı Devleti zamanında da birçok padişahın satranç oynadığı ve satranç takımlarına sahip oldukları bilinmektedir. (Bkz: Uluğtekin, 1994).

At taşı (esb) beyitlerde; at, esb, feres, rahş, semend şekillerinde, genellikle salmak ve sürmek fiilleriyle birlikte geçer. Satrançtaki at diğer taşların aksine taşların üzerinden atlayabilme özelliğine sahiptir. At, şah çektiğinde şahın muhakkak yerinden oynaması veya başka bir taş tarafından atın alınması gerekir. At ve kale ile mat etmek çok kullanılır. At iki taşa bastığında birisini mutlaka alır. At satranç taşı olarak beyitlerde bu özellikleri doğrultusunda binek hayvanı manasıyla da tevriyeli kullanılır. Feres (at)

tasavvuf ıstılahında "nefsânî temâyül" karşılığında kullanılmıştır (Arslan, 2000: 15-16).

Oyunda en güçlü taş tüm yönlere hareket edebilen vezirdir. Daha sonra kale, at ve fil gelmektedir. At ve filin oyun içindeki etkinliği pozisyona göre değişmekle birlikte, atın "L" şeklinde gidişi ve diğer taşların üstünden atlayarak hareket edebilmesi, ona çoğu zaman önemli bir taş hüviyetini vermektedir. Atın hareket kabiliyetinin yüksek olması tıpkı savaş meydanlarındaki atın satranç tahtasına uyarlanmış şekli gibidir.

Önemli bir oyun olması sebebiyle satranç ve satrançla ilgili yan terimler çok kere şiire de konu olmuş; benzetme ve sanatlı söyleyişlerle anlatılmıştır. Satrançta at için at kelimesinin yanında, feres ve esb kelimesi kullanılmıştır:

Şeh yolına saldum *atumı* mât ivine ben
Uran ruhını ruhına ne fikr ide filden

Kadı Burhaneddin G 36/5

Alefsüzlikten oldı şimdi lâgar
Görenler *esb-i satrancî* sanurlar

Nev'î Mes 50/11

3. Atasözleri

Ata bakma dona bak, içindeki cana bak

At ü ton ile bezenmekden bezer yâr isteyen
Kim dimişler ata bakma tona bakma câna bak

Edirneli Nazmî (Eyüboğlu 1973: 25).

Ata menzil olmaz

Çü menzil basar yolcu âkıl olmaz
N'ola dirlerse ata menzil olmaz

Güvâhî (Eyüboğlu, 1973: 26).

Ata yokuşda bin, inişde in

Eğer atın bir ola bin yokuşda
Velîkin on olursa in inişde
Güvâhî (Eyüboğlu 1973: 26).

At bulunur meydan bulunmaz, meydan bulunur at bulunmaz

Bir işi başarabilmek için, gerekli koşullar her zaman ele geçmeyebilir. Bu koşullardan biri bulunursa öteki bulunmaz, öteki bulunursa beriki bulunmaz (Aksoy, 1984: I/145).

Aşağıdaki ilk beyitte bu atasözüne vurgu yapılırken, ikinci beyitte ise bu atasözü hatırlatılarak, at bulununca meydanın da bulunabileceği söylenmekte, bir bakıma bu sözle çelişki ortaya konulmaktadır:

At arar bulursun itmeğe sefâ
Ana da bulunmaz meydân dimişler
Refikî (Eyüboğlu, 1973: 25).

Her ne dirlerse disinler ben sözümde sâbitim
At olunca Emriyâ mümkün mi meydân olmamak
Murad Emrî (Eyüboğlu, 1973: 25).

At eti ile, er donu ile

Libâs âdemde vâcibdür yüz ile
Dimişler at et ile er don ile
Güvâhî (Eyüboğlu 1973: 25).

Atın süsü yelesidir

Esbâb-ı hüsnüdür güzele zülf-i siyeh-târ
Esbâna gelir revnak-ı dîger yelelerle
Enderunlu Vâsıf G 115/6

Atını esirge inişde in, kendisini esirge yokuşda bin

Esirge atını yolda iniş geldikce binme in
Evet kendin esirge yokuşa geldikce inme bin
Edirneli Nazmî (Eyüboğlu 1973: 26).

Atlar tepişirken ara yerde eşek ölür (Atlar tepişir, arada eşekler ezilir)

Güçlü kimselerin birbirine girmeleri sonucunda bundan zarar gören güçsüzlerdir (Aksoy, 1991: II/1479):

Aynı ile döndü ana bu ma'rekemiz kim
Atlar tepişirken eşek öldü arada
Hevâyî (EBE, 2004: 24).

Atta, avratta, evlatta hayır vardır (Atta, avratta uğur vardır)

İnanışa göre at ve evlenilen kadın uğur getirmektedir (Aksoy, 1991: II/148):

Şâhlık maksûd ise hayl ü haşem-perverlik et
Kim uğur geh begdedir geh atta geh çâkerdedir
Fevrî (EBE, 2004: 25).

Bir sürçen atın başı kesilmez

Şimdiye kadar sizi memnun etmiş olan bir kişi, bir işi bir kez yanlış yaptı diye, onun hakkında eskiden sahip olduğunuz kanıyı hemen değiştirmeyiniz ve kendisine ağır bir ceza vermeyiniz (Aksoy, 1984: I/174).

Bu atasözünde yer alan, "atın başı" ifadesi aşağıdaki beyitte, "atın ayağı" şeklinde verilmiştir:

Kesme bir sürççen atun ayağını ey şehsüvâr
Bî-edeb çok suç ider şâhun huzûrında nedîm
Necati Bey (Öge, 2001: 26).

Affeyleyelim ki belki bilmez
Bir sürçen atın başı kesilmez
Şeyh Galip (Dilçin, 2000: 142).

Canı acıyan eşek atı geçer

Bir durumdan canı yanmış olan bir insan o durumun bir daha gelmemesi için elinden gelen çabayı harcar ve böylece gücünün yetmeyeceği zannedilen işleri bile başarabilir (Aksoy, 1984: I/184):

Bendesin geçse n'ola dâdârına gammâz-ı har
Bu meseldür cânı acıyan eşek atı geçer
Sâmi Mat 76

Eğreti (emanet, el atına) binen tez iner

Geçici olarak başkasının malını ve yetkisini kullanan çok geçmeden bu mal ve yetkiyi terkederek, gerçek sahibine bırakacaktır (Aksoy, 1984: I/217).

Aşağıdaki beyitte şair beytin ilk mısrasında söylediği düşünceyi desteklemek maksadıyla, ikinci mısrada atla ilgili bu atasözüne telmihte bulunuyor:

Aceb mi katre ârâm itmese ebr-i bahâr üzre
Binenler tiz nüzûl eyler semend-i müste'âr üzre
Nâbî G 752/1

Üstünde eğlenmez tezcene iner
Emanet ata binen demişler
Refikî (Dilçin, 2000: 166).

Eşek at olmaz, ciğer et olmaz

Bu atasözü aşağıdaki beyitte, "ciğer et olmaz" kısmı hariç verilmiştir:

Eşeğe giydirsen nakışlı bir çul
At olmaz huyunca zırlar demişler
Mevcî (Dilçin, 2000: 157).

Eşekten büyük at var, attan deve, deveden de büyük fil var

Hardan büyük at var attan da deve
Deveden de büyük fil var demişler
Levnî (Dilçin, 2000: 151).

Kısrak ile at bir yere bağlanmaz

Kapısında niçe kor har u iti
Niçe kısrak ile bağlar atı
Fâzıl (EBE, 2004: 151).

Tay olmayınca ata baha olmaz

El elden üstündür yerden göğecek
Ata baha olmaz tay olmayınca
Miratî (Dilçin, 2000: 155).

Yavaş atın tekmesi yavuz olur (yavaş (yumuşak huylu) atın çiftesi (tekmesi) pek yavuz olur

Yumuşak huylu kimseler, ancak sabırlarını taşıran olaylar karşısında tepki gösterdikleri için, bunların kızması korkunçtur. Bunların davranışları, aşırı öfke patlamasıdır. Her şeye kızan bir kimsede ise bu kadar taşkın öfke bulunmaz (Aksoy, 1991: II/379):

Allâh'a sığın şahs-ı halîmin gazabından
Zîrâ yumuşak huylu atın çiftesi pektir
Ziya Paşa (EBE, 2004: 226).

Yavuz (yürük) ay yemini (yavuz it ününü) artırır

Görevi başarı ile yürüten kişi, bunun mükâfatını görür. Gücü artan kişi de görevini daha büyük bir çaba ile yapar (Aksoy, 1984: I/379):

Hâme-i şeb-reng-i Sâbir pek azîz olsa n'ola
Bu meseldür *yügrük at* kendü gıdâsın artırur
Sâbir(Abdülkadiroğlu, 1999: 199).

Örnek olarak verilen atasözlerine ek olarak divan şiirinde atla ilgili daha birçok atasözü kullanılmıştır: Atlıyı attan ayırır, yayayı yoldan, Atta duran var duramayan var, Atta karın yiğitde burun, Attan düşene tımar, eşekten düşene mezar, Atın ölümü arpadan olsun, Atlar tepişir (EBE, 2004: 24). Gelini ata bindirmişler yâ nâsip demiş (EBE, 2004: 98). Türk ata binince kendisini bey oldum sanır (EBE, 2004: 214). Tay at olunca sahibi mat olur (EBE, 2004: 210). Ölmüş eşeğin nalını söker, Ölmüş eşek kurttan korkmaz, Ölmüş eşek nalı kolluyor (EBE, 2004: 181). Merzifon eşeğine dönmüş (EBE, 2004: 168). Kır atın yanında duran ya huyundan ya tüyünden alır (EBE, 2004: 150). Katır Kazığı gibi dikilmek, Katır cilvesi (EBE, 2004: 144). İki at bir kazığa bağlanmaz (EBE, 2004: 126). Çok arpa atı çatlatır (EBE, 2004: 62). Bir sepet samanı iki eşeğe taksim edemez (EBE, 2004: 47). At bulunur meydan bulunmaz, meydan bulunur at bulunmaz, At çalındıktan sonra ahrın kapısını kapar, At ile arpayı bozuşturur, At mizacı el mizacı, At ölür meydan kalır yiğit ölür şan kalır, At sahibine göre eşer, At taydan yetişir, At teper katır teper, ara yerde eşek ölür, At yerine eşek bağladı, Ata bakma tona bak, içindeki cana bak (EBE, 2004: 23).

4. Deyimler

Aşağıdaki deyimler kaynaklardan ulaşılabileceği ölçüde orijinal şekilleriyle ve açıklamalarıyla verilmiştir. Diğerlerinin manzumelerde geçtiği biçimleri alınmıştır:

Atı alan Üsküdar'ı geçti

Bu deyim, fırsatın elden gittiğini ve artık yapılacak bir şey kalmadığını ifade eder (Aksoy, 1991: II/543):

Kümeyt-i kâmı alan Üsküdarı geçmiş idi
Der-i ümmîde ki biz Üsküdar'dan geçtik

İzzet Molla (Eyüboğlu 1973: 25).

At başı beraber

Biri ötekinden geri kalmadan, bir hizada (Tanyeri, 1999: 29):

At başı beraber arak u bâde sürülsün

Dönsün koşu meydânına meydân-ı harâbat

Şerif Sabrî (Eyüboğlu 1973: 25).

Alduğiyle haber-i zülfi çemenden kopdı

Müşk-i Rûmî ile at başı beraber sümbül

Sâbit (Tanyeri, 1999: 29).

Atına merkep demek

Onu (seni) küçümseyen bir davranışımız olmadı (Aksoy, 1991: II/543):

Ben anun atına merkeb mi didüm şimdiye deg

Ey efendüm sebeb-i cevrini kıl istifsâr

Lebib-i Âmidî K 16/3

Atın başını çekerek tutmak

Bir hoşça otur atta eğer kaşını pek tut

Koyverme sakın dizgini başın çekerek tut

Hevâyî (EBE, 2004: 24).

At komak

Bu deyim, atı düşmanın üzerine sürmek, düşmana saldırmak anlamındadır:

Rûz-ı rezmünde ben ol fâris-i ser-bâzam ki

At korum düşmene hayyâl-ı nazarveş bî-bîm

Şehrî K 7/26

At koparmak

At koşturmak (Dilçin, 1983: 16):

At koparsun yekke-tâzân-ı suhan tanzîr içün

Bir zemin tarh eyle Râgıb bir gazel meydâne at

Koca Râgıp Paşa G 16/7

At oynağı

Bu ifade deyim olmakdan ziyade "at oynatılan yeri"(Bkz: Dilçin, 1983: 16) ifade eder. Önemli olması sebebiyle bu kısma dahil ettik:

Hasb u hâlin bu kadar söyledigüm kâfîdür
Bezm-i hâsun degül at oynağı ey fahr-i kibâr

Lebib-i Âmidî K 16/26

Atun oynağı olursa n'ola iklîm-i Acem
Âşığa Bağdad ırağ olmaz meseldür bî-güman

Yahyâ Bey K 26/26

At oynatmak

Bir alandaki veya konudaki üstünlüğünü yeteneklerle göstermek (Aksoy, 1991: II/544):

Ehl-i irfân bu kadar doğrusı at oynadamaz
Havf u haşyetle boşaldur egerini zîrâ

Nazir İbrahim K 16/11

Teng iken fâris-i manâya zemîn-i Sâbit
Edhem-i kilki o vâdide dahı oynatdık

Enderunlu Vâsıf G 72/8

Bu bisât-ı aşk içinde dâyimâ at oynadup
Şâhlar mât idici ferzânelerdür gâzîler

Hayretî G 75/2

Nat-ı kûyunda ko bizsüz atın oynatsun rakîb
Ferz olur şâhum piyâde çün tehî kalur bisât

Mesihî (Öge, 2001: 64).

At salmak

"*At sürmek, atla hücum etmek*" (Dilçin, 1983: 16):

Üstüme at saldı hoş geldi bana didüm ana
Şeh-süvârum şimdilik sensin cihânun yüğrüği

Enverî 279/3

At segirdmek

Atı yürütmek, harekete geçirmek:

Benüm ile bir adım adamazdı
Bana hiç at segirdüp yitemezdi

AÇN/1251

At sürmek

At sürüp savlet ile tîgını pertâb itse
Sadmesinden mütezelzil ola çarh-ı a'zam

Alaeddin Sâbit K 17/38

Attan inip eşeğe binmek

Bulunduğu önemli bir görevden daha aşağı bir göreve alınmak (Tanyeri, 1999: 29):

Mesned-i izzeti vermek feleğin mansıbına
Atdan inüb meselâ eşşeğe binmek gibidür

Rûhî (Eyüboğlu 1973: 26).

Sâlik-i râh-ı Hak'a matlab-ı dünyâ-yı denî
Evc-i a'lâda iken alçağa inmek gibidir
Mesned-i uzleti vermek feleğin mansıbına
Attan inmek meselen eşşeğe binmek gibidir

Bağdadlı Rûhî (EBE, 2004: 24-25).

At tepmek

Atı şiddetle ileri sürmeyi ifade eder (Dilçin, 1983:16):

Çü mihr andan işitdi böyle güftâr
Hemân-dem at depüp ol mâh-ruhsâr (Turhan, 1995: 154).

Cinler cirit oynamak

Bir yerde hiç kimsenin bulunmamasını anlatır (Tanyeri, 1999: 75):

Bir deşt bu kim neûzübillâh
Cinler cirîd oynar anda her gâh
Şeyh Gâlip (Tanyeri, 1999: 75).

Çifte salmak (sallamak)

Atın çiftesiyle bir yere vurmasını ifade eder:

Salarsam çiftemi Sedd-i Sikender
Yıkılurdı olursa seng-i mermer
AÇN/1264

Dizgini çekmek

Birinin aşırı gidişine karşı sınırlayıcı önlem almak ve başıboş gidişlerini sınırlandırarak, onun yetkisini daraltmak (Aksoy, 1991: II/669).

Sanma meydânı tehî çek dizgini besdür Lebîb
Sâha-i tasdi'de sûk-ı sad-semend-i müdde'â
Lebib-i Âmidî K 5/88

Dizgin depretmek

Bu deyim, atın dizginlerini salmak ve atı daha süratli hale getirmeyi anlatır:

Segürdümde çü dizgin depredeydüm
Haleb'den bir nefes Mısr'a gideydüm
AÇN/1271

Gem gevmek

Gemi azıya almak, azgınlaşıp söz dinlemez olmak (Tanyeri, 1999: 111):

Bu esb-i dil safâlar ile gem gever anun
Yilüp yopurmağa reh-i vaslında dâyimâ
Zâtî (Tanyeri, 1999: 111).

Köstеği kırmak

Bu deyim; ipi kırmak, görevden kaçmak ve tüymek anlamlarında kullanılır. Aşağıdaki beyitte, dokumacı çırağıyla sohbeti ilerleten âşığın kötü niyetinin anlaşılmasıyla birlikte, çırağın köstеği ustaca kırdığı dile getirilmektedir (Beyzadeoğlu, 2002: 358):

Bir civân-ı mûy-tâb ile ederken kîl ü kâl
Duydu pâ-bend olduğum sanatla kırdı köstеği (Beyzadeoğlu, 2002: 358).

Köstegi kırdı kaçup hidmet idenler zîrâ
Bu belâya nice tâkat getürür hidmetkâr
Lebib-i Amidî K 16/23

Çözdi şalvâr bendini dildâr
Köstеği kırdı rahş-ı sabr u karâr
Sâbit (Tanyeri, 1999: 181)

Bir feres-rân-ı batâlet var idi adı Yamak
Arsa-i afâkdan nâ-gâh kırdı köstеği
Hevâyî (EBE, 2004: 150).

Ağlaşup âhûrda sâyisler dedi târîhini
Kaçtı dünyâdan gem almaz âh kırdı köstеği
Hevâyî (EBE, 2004: 150).

Kösteği kırsa da ma‘zurdur ol ma‘nâda
Köhne pâ-bend-i tevekkülde turur mı hayvân
Sâbit Efendi (Abdülkadiroğlu, 1999: 45)

Na‘l düzmek

Ol şehsüvâr esbine yâ *na‘l düzmege*
Haddâd-ı çarh almış ele pâre-i hadid
Bağdatlı Rûhî (Ak, 2001: 103).

Nefsinin atına binmek

Şeytana uyarak, nefsin arzularına göre hareket etmek (Tanyeri, 1999: 199):

Zâlimün ayn-ı taaddisinden efgân itmezüz
Ehl-i hâlüz nefsümüz atına binüp çarpmazuz
Yahyâ Bey (Tanyeri, 1999: 199).

Taşa tokunmayınca şişe sınmaz
Erenler nefsinün atına binmez
Yahyâ Bey (Tanyeri, 1999: 199).

Toynak depmek

Bu deyim aşağıdaki beyitte muhtemelen, atın tırnağının bir yere basması ve onun hareketini ifade etmektedir:

Depersem tuynağum sedler yıkardı
Dokunsa taşa na‘lüm od çıkardı
AÇN/1255

Uğursuz nal eylemek

Bu deyimde ters nalın uğursuzluk sembolü oluşuna işaret vardır:

Koyanlar câde-i acz-i niyâza nakş-ı ebrûsın
Semend-i iştihâra *na‘l-i vârun eylemişlerdür*
Şeyh Gâlip G 44/6

Üzengi parlatmak

Ya makdem-i şeh-i kevneyne fahr idüp arza
Üzengi parladup alay çekdi cünd-i semâ
Lebib-i Âmidî K 3/111

Afv edersen vaz-ı küstâhânemi şairlere
Bir üzengi parlatayım kim kamaşsın gözleri
Vâsıf (EBE, 2004: 218).

SONUÇ

Divan şiirinde at konusunu; divanlar, mesneviler, tezkireler, antolojiler, ansiklopedik eserler, sözlükler, makaleler, tezler ve bu alanda yazılmış kitaplar doğrultusunda ortaya koymuş bulunuyoruz. Atın divan şiirindeki yansımalarını, rahşiyye türü başta olmak üzere; atla ilgili kullanılan motifler, benzetmeler, semboller ve atın kültürel değeri gibi yönlerden tespit ettik. Bu tespitleri yaparken de mümkün olduğunca divan şiiri sahasındaki önemli kaynakları araştırmaya ve var olan kültür malzemelerini atlamamaya çalıştık. Divan şiiri çok geniş bir saha olduğu için, ortaya koyduğumuz çalışma en başta atın bu sahadaki algılanışı ve kullanılışına dair yol gösterici bir çalışma olmuştur.

Yedi bölümden oluşan tez çalışması neticesinde ulaşılan sonuçları, önemli noktaları ve öne çıkan ayrıntıları, tezin bölümlerini de dikkate alarak özetlemek istiyoruz.

Atla ilgili edebî malzemelerin divanlarda, mesnevilerde, tezkirelerde ve diğer şiir kaynaklarında yer alışının yüzyıllara ve dönemlere göre hacim ve içerik açısından farklılıklar gösterdiğini tespit ettik.

Divan şiirinin başlangıç dönemlerinde, XIII. ve XIV. yüzyıl şiir kaynaklarında, divanlarda ve mesnevilerde at henüz edebî yönden gelişmiş ve zengin çağrışımlar kazanmış bir şiir öğesi değildir. Bu yüzyıllarda atla ilgili ifadelerin çoğunluğu Türkçe'dir. Türkçe'nin yanında Arapça ve Farsça ifadeler de olmakla birlikte, bu ifadeler dilimize henüz tam anlamıyla yerleşmiş değildir.

Bu yüzyıllarda da atla ilgili çeşitli benzetmeler ve motifler kullanılmakla birlikte, bunların sayısı sonraki yüzyıllara göre daha sınırlıdır. Örnek oluşturması açısından; Kadı Burhaneddin divanında at, sıklıkla bir satranç tabiri olarak yer alır. Yunus Emre gibi tasavvufi yönü ön planda olan şairlerin şiirlerine bakıldığında ise at, tasavvufi anlatımlar içerisinde bir sembol hüviyetindedir. Bu tür şiirlerde atla birlikte; guy ve çevgan gibi terimler de

kullanılmıştır. Bu yüzyıla ait bazı mesnevilerde de at, mesnevi kahramanlarının bindiği üstün nitelikleri olan bir nesnedir. Kahramanların en büyük yardımcısıdır. Çok hızlı koşar, kişnemesi olağanüstüdür, heybetlidir vb.

XV. yüzyıla gelindiğinde at, divanlarda ve mesnevilerde daha fazla yer bulmaya başlarken, atın edebî açıdan anlatımı zenginleşmiş ve atla ilgili isim ve terimlerin sayısında da artış olmuştur. Bunda, Arap ve Fars edebiyatının divan edebiyatına olan etkileri sonucunda, dilimize daha çok kelime ve terimin girmesinin de rolü vardır.

Bu yüzyılla birlikte özgün ilk örneklerini vermeye başlayan rahşiyye türünün sonraki dönemleri de dikkate alarak yapmış olduğumuz araştırmalar sonucunda farklı formlarda anlatılabilen, atı esas alan anlatımların oluşturduğu bir tür olduğu sonucuna vardık. Ayrıca tür için yapılan adlandırmaların veya tür hakkında, özellikle manzumelerin başlıklarında kullanılmış olan ifadelerin, türü ifade etmede veya tanımlada her zaman yeterli olmayacağı sonucuna vardık. Başlığında “esbiyye” ifadesini taşıyan ve rahşiyye olarak adlandırılmış olan tür içinde yer almayan örnekler olduğu gibi, başlığında bu veya başka bir ifadeyi taşıyan ve tür içerisine dahil edilebilecek örnek manzumeler de vardır. Rahşiyye teriminin edebiyatımızda daha çok Nef’î ve onun bu türdeki manzumelerinin referans alınması sonucunda yaygınlaştığı neticesine vardık. Ayrıca rahşiyye türü dahilinde yazılmış manzumelerin başlığında feresnâme, semendeş, hınk gibi at isimleri veya bu isimlerden türetilmiş ifadelerin de kullanılabildiğini belirledik. Bu yüzden de rahşiyye türü söz konusu olduğunda da tür nitelemesinin ancak içeriğe göre yapılabileceği sonucuna ulaştık.

Ahmed Paşa, Necati Bey, Şeyhî, Hassân ve Mesihî gibi dönem şairleri başta olmak üzere diğer şairlerce de ata yer verilmiştir. Ahmed Paşa kaside-i beççe görünümünde rahşiyye türünde bir manzume yazmıştır. Bu manzumede at, devlet kavramını anlatmak ve övmek için bir vasıta olarak düşünülmüş ve şiir kompozisyonunun ana öğesi olmuştur. Hassân’ın Mihr ü Müşteri adlı mesnevisinde uzunca bir at tasvirini içeren rahşiyye örneği vardır. Mesihî divanında at isteğini anlatan bir manzume tespit edilmiştir. Günlük söyleyişlere ve deyimlere sıkça yer veren Necati Bey atla ilgili

atasözü de kullanmıştır. Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin mesnevisinde hikaye kahramanı Hüsrev-i Perviz'in Şebdîz ve Gülgûn isimli atları hikaye içerisinde yer almış ve bu atların tasviri, hikayenin çeşitli yerlerinde genişçe yer bulmuştur. Şebdîz ve Gülgûn daha sonraki yüzyıllarda şairlerin şiirlerinde telmih ve tevriye yoluyla kullanacakları bir öğe olmuştur. Ayrıca sonraki dönemde yazılacak olan Hüsrev ü Şirin mesnevilerinde de bu atlardan bahsedilmiştir.

XV. yüzyılın sonu ile XVI. yüzyılın başında yaşamış Tâcizâde Cafer Çelebi'nin, Hevesname adlı eseri içerisinde mesnevi nazım şekliyle yazılmış bir rahşiyyesi bulunmaktadır. XV. yüzyılın sonlarında doğup XVI. yüzyılın ortalarına doğru vefat eden Lami'î Çelebi'nin Vâmık u Azrâ adlı mesnevisinin içerisinde de kısa at tasvirinden oluşan bir rahşiyye tespit edilmiştir.

XVI. yüzyılla birlikte, divan şiirinin gelişip olgunlaşmasına paralel olarak at; Fuzûlî, Bâkî, Kütahyalı Rahimî, Hayâlî, Hayretî, Nihânî, Mantıkî, Hilâlî, Livâyî, Muhîtî, Cinânî gibi şairlerce anlatılırken, dilimizde bu yüzyılla birlikte çok sayıda Arapça ve Farsça at isminin ve teriminin daha da yaygınlaştığı görülmüştür: Rahş, tevsen, edhem, eblak, hink, feres, şebdîz, inân, rikâb, nal, gâşiye, serrâc, fâris, At Meydanı vb. Yüzyıl içerisinde Kütahyalı Rahimî'ye ait gazel nazım şekliyle yazılmış iki tane rahşiyye manzumesi tespit edilmiştir.

XVII. yüzyılda ilk defa kaside nazım şekliyle yazılmış rahşiyye örnekleriyle karşılaşılmıştır. Nef'î başta olmak üzere Allâme Şeyhî, Sabrî Mehmed Şerif, Azmizâde Haletî, Şehrî, Alaeddin Sâbit ve Şeyhülislâm İshâk'ın kaside nazım şeklinde rahşiyyeleri yer almıştır. Özellikle Nef'î etkisiyle bu rahşiyyeler farklı şairlere de aksetmiştir. Bu yüzyılda Cevrî'nin at isteğine karşılık bulması sonucunda Yusuf Ağa'ya teşekkür mahiyetinde yazdığı bir manzume de belirlenmiştir.

XVII. yüzyılın sonu ile XVIII. yüzyılın başında yaşayan Üsküdarlı Sırrî'ye ait at isteğinin memduha arz edildiği bir manzume tespit edilmiştir.

XVII. yüzyıl divanlarına bakıldığında atla ilgili isim ve terimlerin neredeyse her divanda yer aldığı görülmüştür. Özellikle Nef'î'nin rahşiyyelerinin de etkisiyle bu terimler daha da yaygınlaşmıştır. Nâbî, Şehrî,

Rûznâmecizâde Şinasi, Vahyî, Rızâyî, Sabrî Mehmed Şerif gibi şairlerin divanlarında atla ilgili terimler yaygın olarak kullanılmıştır. Bunun yanında örneğin Nâbî'nin Hayriyye'sinde at, çoğunlukla satranç sebebiyle yer alırken çok sık kullanılmamıştır. Ata divanında sıkça yer veren bir şairin at konusuna mesnevilerinde de aynı şekilde yer verdiğini kesin olarak söyleyemeyiz. Atın şair tarafından kullanılması ve tercih nedeni olmasında; manzumenin konusu ve manzumenin türünün de etkili olduğu sonucuna vardık.

XVIII. yüzyılda da rahşiyye örnekleri verilmeye devam etmiştir. Şehdî'nin bir kasidesi, Nazîr İbrahim'in bir kasidesi, Tâlib Efendi'nin bir manzumesi, İbrahim Hanif'in kıta şeklinde kafiyelenmiş iki manzumesi, Ârif Süleyman'ın kısa bir kasidesi ve Şeyh Gâlip'in Hüsn ü Aşk mesnevisinde ve divanında yer alan mesnevi nazım şekliyle yazılmış iki manzumesi yüzyılın rahşiyye örnekleridir.

XVIII. yüzyıla ait, Çelebizâde İsmail Âsım'ın divanında kıta nazım şekliyle yazılmış kendisine hediye edilen ata karşılık minnet duygularını dile getirdiği kısa bir manzume tespit edilmiştir. Ayrıca Lebib-i Âmidî'ye ve İlâhizâde Vâsık'a ait at isteğini dile getiren manzumeler de saptanmıştır.

XVIII. yüzyılda, XVII.yüzyılla birlikte gittikçe artan atla ilgili isim ve terimler iyice yaygınlaşarak; Âtıf Efendi, Vakanüvis Raşid Efendi, Koca Râgıp Paşa, Haşmet, Arpaeminizâde Mustafa Sâmî, Şeyh Gâlip ve Nedim gibi dönem şairlerince manzumelerde işlenmiştir. Bu şairlerden Arpaeminizâde Mustafa Sâmî'nin divanının atla ilgili edebî malzeme hususunda toplayıcı ve at terimlerini çeşitlilik açısından da ihtiva edici bir divan özelliği arzettiğini belirledik.

XIX. yüzyılda da rahşiyye örnekleri verilmeye devam etmiştir. Bunun dışında Eşref Paşa, Necmî ve birçok dönem şairince de at konusuna yer verilmiştir. Atın divanlarda yer alışı, XVII. ve XVIII. yüzyıldaki önemini korumakla birlikte, tasavvufun bu yüzyıldaki divan şiirine etkisi ve divan şiirinin son dönemlerini yaşaması, atın manzumelerdeki kullanımını etkilemiştir.

At isteğini veya hediye edilen ata karşılık minnet duygularının dile getirildiği manzumelerin anlatım ve tasvirler noktasında rahşiyye türündeki

manzumelere yaklaştıkları görülse de, bu tür manzumelerin daha çok hasbihal türü ile irtibatlı oldukları ve bu manzumelerdeki at tasvirlerinin ancak bir "rahşiyye üslubu" veya "rahşiyye tarzı" şeklinde nitelenebileceğine kanaat getirdik.

Divan şiirinde manzumelerde yer alan at isimlerinin büyük çoğunluğu Arapça ve Farsça olmuştur. Türkçe at isimlerine ise yoğun olarak daha çok erken dönem eserlerinde rastlanmıştır. Arapça at isimlerinden bazıları çok sık kullanılırken, bazıları şairler tarafından nadiren kullanılmıştır. Edhem, eblak, eşheb, feres, hink, kümeyt ve aşkar manzumelerde daha sık zikredilmiş; ahrec, cenîbet (kütel), ciyâd, devâb, harûn, hayl, kûhayl, mâdiyan, matiyye, mudammer gibi isimler daha nadir kullanılmışlardır. Ayrıca Arapça at anlamına gelen diğer bazı isimlere ise divan şiirinde rastlanmamıştır. Farsça tespit edilen at isimlerinden esb, rahş, semend, şebdîz ve tevsen manzumelerde daha sık zikredilmiş; yekrân, tekâver, rehvâr, küreng, hargele, bed-râm ve bârgîr gibi isimler ise daha nadir kullanılmışlardır. Özel at isimlerinden Burak, Düldül, Aşkar, Gülgûn, Şebdîz, manzumelerde zikredilirken, Refref'e daha nadiren rastlanmıştır. Burak ve Refref çoğunlukla miraciyyeler içerisinde anlatılmıştır. Düldül ise zamanla şairlerin tabiatlarını benzettikleri sembol bir at olmuştur. Gülgûn ve Şebdîz Hüsrev ü Şirin mesnevileri dışında zamanla divanlara da aksetmiş ve şairler bu at isimleri üzerinde çeşitli söz oyunlarıyla oynayarak sanatlar yapmışlardır. Ayrıca iki ayrı at ismi zaman zaman terkip halinde biri ötekinin sıfatı olacak şekilde de kullanılmıştır.

Ata yakıştırılan sıfatlara ve atın özelliklerine baktığımızda, bazılarının şairler tarafından manzumelerde daha sık dile getirildiğini, bazılarının ise kullanım sahasının bazen tek bir şairle bile sınırlı kalabildiği görülmüştür. Atın hoş yürüyüşlü olması, saba rüzgarı gibi salınması, hızlı yürüyüşü, koşması, rüzgardan bile daha hızlı oluşu, rahatlık bahşetmesi, aheste yürüyüşü gibi sıfat ve özellikleri şairler tarafından sıklıkla işlenmiştir. Bunların dışında; atın yüzünün dağı andırması, Hümâ kuşuna benzemesi, ayaklarının demirden olması, kanatlarının ateşten olması, gözlerinin yıldız gibi parlaması, gerdanının rengi, merhametli olması, gönül çekiciliği, devlerin soyundan

gelmesi, kişnemesi, güzel ahlaklı olması, marifetli oluşu, ırmak gibi akması gibi yakıştırmalar ve özellikler de manzumelerde işlenmiştir. Genel olarak bakıldığında ise manzumelerde atın fiziki açıdan görünüşü, karakteri, yürüyüşü ve hızının konu edildiğini tespit ettik. Ayrıca atın özelliğini belirten; Arap atı, Mısrî at, su değirmeni atı, savaş atı, hususi at gibi kullanımlara da rastlanmıştır.

Birçok somut ve soyut kavramın değişik vesilelerle ata teşbih edildiğini tespit ettik. Bu kavramlardan somut olanların bir kısmı; dil, göz, parmak uçları ve vücut gibi insana ait kavramlardır. Bir kısmı; felek, gökyüzü, güneş, bulut ve sel gibi doğaya ait kavramlardır. Bir kısmı ise; kalem, şarap, şarap kadehi gibi günlük yaşayışın içerisindeki unsurlardır. Ata benzetilen soyut unsurların büyük bir kısmı insana ait manevi unsurları ve durumları ifade eder: Aşk, sevda, istek, heves, ümit, naz, cefa, gönül, övünme, hırs, gam, sevinç, mizaç, minnet, konuşma gücü, ömür, can, ruh, saltanat, ağırbaşlılık vb. Nefs, fetva ve dua gibi dini-tasavvufi nitelikte soyut unsurlar da tespit edilmiştir. Daha çok soyut şeylerin at ile benzetme ilişkisi içerisinde düşünülerek somutlaştırılmaya çalıştığı görülmüştür. Atın mesafeler katetmesi, hızı, görünüş itibariyle çekiciliği, güçlü ve kudretli olmasının bu teşbihlerin temel noktalarını oluşturduğunu gördük.

Ata ait veya atla ilgili kullanılmış eşyalardan; fitrâk, gâşiye, inân, licâm, nal, rikâb ve zîn (eyer) gibi eşyaların diğer at eşyalarına göre manzumelerde şairlerce daha sık kullanıldığını tespit ettik.

Bütün bunlara ek olarak manzumelerde; süvâr, şehsüvâr, fâris, ıstabl, mir-i ahûr, has ahır, tavîle, At Meydanı, serrâc, saraçhane, cündî, bamyacı, lahanacı, mişvar, ercel, râyiz, seyis, peyk, düm, dümbül gibi atla ilgili terim ve kavramlar kullanılmıştır. Ayrıca cirit, çevgân, at yarışları, binicilik, avcılık ve satranç gibi atla ilgili oyun ve eğlencelerden de manzumelerde bahsedilmiş olup, bunlardan başta cirit ve çevgân olmak üzere bazıları hakkında müstakil manzumeler de yazılmıştır. Cirit hakkında Naşid İbrahim Bey ve Mezâkî'nin manzumeleri tespit edilirken, çevgânla ilgili olarak da Lamî Çelebi'nin "Guy u Çevgân" mesnevisi tespit edilmiştir. Ayrıca Nâbî'nin at yarışlarını anlatan surnâme içerisinde bir manzumesi yer almaktadır.

Atla ilgili divan şiirinde kullanılmış birçok atasözü ve deyim saptadık. Bu atasözü ve deyimlerde atın hızının, fiziksel yeterliliklerinin, eşek ve kısrak ile arasındaki farkların, dizgin, nal, üzengi ve köstek gibi eşyalarının konu edildiğini ve bunların daha sonra mecazi ifadelere dönüştüğünü tespit ettik.

At isimleri, at hakkında kullanılmış terimler dikkate alınarak taranan divanlarda dikkat çeken şey, atın en zengin anlatımını kasidelerde ve özellikle de memduhun övüldüğü kısımlarda bulduğudur. Nef'î gibi kimi şairlerin kasideleri gazellerine göre atla ilgili daha fazla malzeme ihtiva eder. Kasidelerde at; ya memduhun üstün vasıflarının övülmesinin bir aracı ve nesnesidir ya da kasidelerin fahriyye bölümlerinde şairin şairlik tabiatını yüceltmek için zaman zaman benzetmelerle kullandığı bir araç hüviyetindedir. Atın diğer manzumelerde de genişçe yer bulması, kasidelerdeki atla ilgili tasvir ve övgülerin örnek alınmasıyla da olmuştur. Kasideler, atın edebî anlatımı için bir gelişim noktası olmakla birlikte, diğer manzumelerde de atla ilgili zengin ve orijinal söyleyişler oluşmuştur

Gazellerde atın yer alışı genellikle sevgili ve âşık ikilisi merkezindedir. Atla ilgili teşbih unsurlarından; hüsn (güzellik), fitne, naz, cefâ, aşk, arzu gibi unsurlar sevgilinin vasıflarından hareketle kullanılmıştır. Ayrıca gazellerde at; felek, gece-gündüz, nefis, dünyanın arzularından uzaklaşmak, şairin şairliğini övmesi, kaleme ve kadehe benzerliği gibi hususlardan da ele alınmıştır.

Tasavvufi yönü ağır basan, didaktik ve ahlaki manzumelerde at, çoğunlukla bir sembol ve dini-tasavvufi ifade ve kavramların benzetildiği bir benzetme öğesi olmuştur. Bu manzumelerde at, daha çok soyut olanın somutlaştırılması için bir vasıtadır. Mutasavvıf şairlerin manzumelerinde atla ilgili ifadeler daha az yer bulmuştur. Niyazi-i Mısrî, Yunus Emre gibi mutasavvıf şairlerde çevgan ve top gibi atlı bir oyuna ait terimler, soyut bir ifadeyi somutlaştırmak için kullanılmıştır.

Divan edebiyatının çoğunlukla ideali ve güzeli anlatma çabası, at söz konusu olunca da aynı şekilde devam etmiştir. Manzumelerde anlatılan at çoğunlukla ideal ve güçlü bir sembol ve benzetme unsurudur. Nef'î'nin rahşiyyeleri başta olmak üzere, diğer rahşiyyeler ve atı anlatan manzumelerin birçoğunda bunu görmek mümkündür.

Manzumelerde at, çoğunlukla olumlu vasıfları ve yönleriyle yer alırken, kimi şairler, atın ihtiyarlaması, ağır yükler taşıması, zayıflayıp güçsüzleşmesi gibi yönlerden de atı anlatmışlardır. Örnek olarak Mesihî'nin at isteğini dile getirdiği bir manzumesinde önce atının zayıf yönlerini saydığını ve memduhtan daha iyi bir at istediğini görmekteyiz.

Manzumelerde atla ilgili ifadeler çoğunlukla tenasüp ilgisine bağlı olarak yer almıştır. Atın yer aldığı beyitlerde çoğunlukla atla ilgili bir isim veya terimin yanında, onunla tenasüp oluşturacak diğer isim ve terimler de kullanılmıştır. Atın yer aldığı manzumelerde en sık rastlanan edebî sanatlar; tenasüp, teşbih, teşbih-i beliğ, leff ü neşr, tezat, telmih, mübalağa gibi sanatlardır.

Edebî türler içerisinde bağımsız at manzumeleri rahşiyyeler dışında; bahariye, şitaiye, ramazaniyye gibi türlerde yazılmış manzumelerin farklı yerlerinde de atla ilgili birkaç beyit veya daha fazla beyit yer alabilmiştir. Bu türler içerisinde anlatılan at, konuya göre manzume içerisinde işlevi olan bir nesne olmuştur. Kimi yerde ramazanın gelişini, kimi yerde kışın bitişini ve baharın başlamasını sembolize etmiştir.

Divanında ata veya atla ilgili bir terime çok az yer veren bir şairde bile, kimi zaman hiçbir şairin kullanmadığı bir simgeye, benzetmeye veya atla ilgili bir terime rastlanmıştır.

Araştırma sonucunda bizde oluşan kanaat, kütüphanelerdeki yazma eserlerin sistemli ve uzun bir çalışma sonucunda at merkezli taranması durumunda daha fazla manzumeye ulaşılabileceği ve müstakil at manzumeleri olan rahşiyye örneklerinin daha fazla çıkabileceğidir. Osmanlı Devleti'nin tarihsel süreç içerisinde oluşturduğu kültürel yapı ve tarihe sunduğu malzemeler de bunu göstermektedir.

Ata dair daha fazla metne ve edebî malzemeye ulaşılması durumunda da, çalışmanın kültür öğeleri ile desteklenmesi gerekmektedir. Atın Osmanlı toplumundaki yeri ve önemi, bir motif ve kültürel obje olarak konumu ayrıca araştırılması gereken hususlardandır. Bir şairin atla ilgili manzumesinin ve kullandığı ifadelerin doğru anlaşılabilmesi, şairin yaşadığı çevre, etkilendiği

toplum yapısı ve eğitimi ile alakalı olduğu kadar, kültürel birikimin meydana getirmiş olduğu zengin unsurların toplamıyla da ilgilidir.

Atın divan şiirinde yer alması gayet doğal olduğu kadar, atın niçin diğer dört ayaklı hayvanlar içerisinde en çok anlatılmış olduğu da düşünülmesi gereken bir husustur. Tezimizin sınırları dahilinde kalmak istememizden dolayı Türk kültüründeki atın yerine çok ayrıntılı bir şekilde temas etmedik ve divan şiiri merkezli at anlatımlarını esas aldık. Bizce bu tip çalışmaların daha iyi anlaşılması atın ait olduğu medeniyetin geçmişteki durumu ve kültürel yapısının kavranmasıyla mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

DİVANLAR

AK, Coşkun, **Muhibbî Divanı**, Ankara, KTB Yayınları, 1987.

AK, Coşkun, **Bağdatlı Rûhî Divanı**, Bursa, Uludağ Ünv.Basımevi, 2001.

AKKAYA, Hüseyin, **Abdülahad Nûri ve Divanı**, İstanbul, Kitabevi, 2003.

AKKUŞ, Muzaffer, **Seyyid Nigarî Divânı**, Niğde, Niğde Ünv. Yayınları, 2001.

AKKUŞ, Metin, **Nef'î Divanı**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1993.

ALLÂME ŞEYHî, **Divan**, Süleymaniye Ktp./Esad Efendi, Yz.3870.

ÂŞIKFERKÎ, Ümran, **Şem'î Divanı**, Prizren, Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi, 2006.

AYDEMİR, Yaşar, **Behiştî Divanı**, Ankara, MEB Yayınları, 2000.

BİLKAN, Ali Fuat, **Nâbî Divanı(I-II)**, İstanbul, MEB Yayınları, 1997.

ÇIPAN, Mustafa, **Fasih Divanı (İnceleme-Tenkidli metin)**, İstanbul, MEB Yayınları, 2003.

DERDİYOK, İbrahim Çetin, **Hâlet Efendi Divançesi**, Adana, Karahan Kitabevi, 2005.

DOĞAN, Ahmet, **Kuddusî Divanı**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2002.

DOĞAN, Muhammet Nur, **Şeyhülislâm İshâk ve Divanı**, İstanbul, MEB Yayınları, 1997.

ERDEM, Sadık, **Neylî ve Divanı**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2005.

ERDOĞAN, Kenan, **Niyâzî-i Mısrî Divanı**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1998.

EROL, Erdoğan, **Sükkerî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı**, Ankara, AKM Yayınları, 1994.

GÖLPINARLI, Abdülbaki, **Nedim Divanı**, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 2004.

GÜREL, Rahşan, **Enderunlu Vâsıf Divanı**, İstanbul, Kitabevi, t.y.

İPEKTEN, Haluk, **Nâʻilî-i Kadîm Divanı (Edisyon-Kritik)**, İstanbul, MEB Yayınları, 1970.

İSEN, Mustafa, **Usûlî Divanı**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1990.

KARACAN, Turgut, **Bosnalı Alaeddin Sabit Divanı**, Sivas, Cumhuriyet Ünversitesi Yayınları, 1991.

KAVRUK, Hasan, **Şeyhülislâm Yahyâ Divânı (Tenkitli Metin)**, Ankara, MEB Yayınları, 2001.

KAYA, Bayram Ali, **Azmîzâde Hâletî Dîvânı**, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni, Harvard, Harvard Ünv.Yayınları, 2003.

KILIÇ, Filiz, **Şâhî Hayatı ve Divanı**, Ankara, KTB Yayınları, 2000.

KURNAZ, Cemal, AYDEMİR, Yaşar, TATÇI, Mustafa, **Giritli Salacıoğlu Mustafa Celvetî Divanı**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2000.

KURNAZ, Cemal, TATÇI, Mustafa, **Ümmî Divan Şairleri ve Enverî Divanı**, Ankara, MEB Yayınları, 2001.

KUTLAR, Fatma Sabiha, **Arpaeminizâde Mustafa Sâmî Divanı**, Ankara, Kalkan Matbaacılık, 2004.

KÜÇÜK, Sabahattin, **Bâkî Divanı (Tenkitli Basım)**, Ankara, TDK Yayınları, 1994.

MENGİ, Mine, **Mesihî Divanı**, Ankara, TTK Basımevi, 1995.

MERMER, Ahmet, **XVII.yüzyıl Divan Şâiri Vecdî ve Divançesi**, Ankara, MEB Yayınları, 2002.

MERMER, Ahmet, **Mezâkî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni**, Ankara, AKM Yayınları, 1994.

MERMER, Ahmet, **Karamanlı Aynî ve Divanı**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1997.

NEMER, Nihal, **Cemâlî Divanı**, İstanbul, Karaman Kitabevi, 2002.

OKÇU, Naci, **Şeyh Gâlib : Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Şiirlerinin Umumi Tahlili ve Divanın Tenkidli Metni**, Ankara, KTB Yayınları, 1993.

OKUYUCU, Cihan, **Cinânî, Hayatı, Eserleri, Divanının Tenkidli Metni**, Ankara, TDK Yayınları,1994.

ÖZMEN, Mehmet, **Ahmed-i Dâî Divanı (Metin, Gramer, Tıpkı Basım)**, Ankara, cilt 1, TDK Yayınları, 2001.

ÖZUYGUN, Ali Rıza, **Hasan Sezayî Divanı**, İstanbul, Buhara Yayınları, 2005.

SARAÇ, Yekta, **Emrî Divanı**, İstanbul, Eren Yayınları, 2002.

TARLAN, Ali Nihat, **Hayâlî Bey Divanı**, İstanbul, İstanbul Ünv.Yayınları, 1945.

TARLAN, Ali Nihad, **Necati Beg Divanı**, İstanbul, MEB Yayınları, 1997.

TARLAN, Ali Nihad, **Ahmed Paşa Divanı**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1992.

TARLAN, Ali Nihad, **Zâtî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon)**, İstanbul, cilt 1, İstanbul Ünv. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1967.

ÜZGÖR, Tahir, **Fehîm-i Kadîm (Hayatı, Sanatı, Divan ve Metnin Bugünkü Türkçesi)**, Ankara, AKM Yayınları, 1991.

MESNEVİLER

AYAN, Hüseyin, **Fuzulî Leylâ vü Mecnûn**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 3.bsk, 2005.

AYAN, Gönül, **Lâmi'î Vâmık u Azrâ (İnceleme- Metin)**, Ankara, AKM Yayınları, 1998.

AYAN, Gönül, **Tebrizli Ahmedî Esrârnâme (İnceleme-Metin)**, Ankara, AKM Yayınları, 1996.

DİLÇİN, Dehri, **Şeyyad Hamza Yusuf u Zeliha**, İstanbul, Klişecilik ve Matbaacılık, 1946.

KAHRAMAN, Bahattin, **Tuhfetü'l-Emsal (İnceleme-Metin)**, Konya, Yaşatma ve Geliştirme Vakfı Yayınları, 1999.

KARACAN, Turgut, **Nevîzâde Atâyî Heft-Hân Mesnevisi**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1974.

KEMİKLİ, Bilal, **Oğlanlar Şeyhi İbrahim Müfîd ü Muhtasar**, İstanbul, Kitabevi, 2003.

KOCATÜRK, Saadettin, **Gülşehrî ve Felek-nâme**, Ankara, KTB Yayınları, 1982.

KUŞÇUOĞLU, Hasan, **Hüsn ü Aşk**, İstanbul, Dergah Yayınları, 1975.

KUTLAR, Fatma Sabiha, **Ûdî, Mâ-cerâ-yi Mâh**, Öncü Kitap, Ankara, 2005.

OKUYUCU, Cihan, **Hilmî Bahrü'l-Kemâl**, Kayseri, Erciyes Ünv.Yayınları 1995.

TEKİN, Gönül Alpay, **Ahmed-i Da'î Çengnâme**, Harvard, Harvard Ünv.Yayınları, 1992.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri, **Şeyhî'nin Hüsrev ü Şîrîn'i**, İstanbul, İstanbul Ünv. Yayınları, 1963.

YENİTERZİ, Emine, **Behiştî'nin Heşt Behişt Mesnevisi**, İstanbul, Kitabevi, 2001.

YILMAZ, Ahmet, **Na'tî Mustafa Edhem ü Hümâ**, Konya, Selçuk Ünv.Vakfı Yayınları, t.y.

YÜKSEL, Sedit, **Mehmed Işkname**, Ankara, Ankara Ünv. DTCF Yayınları, 1965.

KİTAPLAR

ABDULKADİROĞLU, Abdülkerim, **Nuhbetü'l Âsâr Li-Zeyli Zübdetü'l-Eş'ar** , Ankara, AKM Yayınları, 1999.

AKKUŞ, Metin, **Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası/Edebi Türler ve Tarzlar**, Erzurum, Fenomen Yayınları, 2006.

ARSLAN, Mehmet, **Türk Edebiyatında Manzum Surnameler**, Ankara AKM Yayınları, 1999.

ARSLAN, Mehmet, **Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri**, İstanbul, Kitabevi, 2000.

ARSLAN, Mehmet ve AKSOYAK, İsmail Hakkı, **Haşmet Külliyâtı**, Sivas, Dilek Matbaacılık, 1994.

ATIL, Esin, **Levnî ve Surname Bir Osmanlı Şenliğinin Öyküsü**, İstanbul, Koçbank Yayınları, 1999.

BALAMAN, Ali Rıza, **Halk Biliminde Özgün Konu: At Kültürü**, İstanbul, Anadolu Sanat Yayınları, 1985.

BATU, Selahattin, **Türkler ve At**, Ankara, Veteriner Fakültesi Yayınları, 1952.

BEYZADEOĞLU, Süreyya Ali, GÜRGENDERELİ, Müberra, GÜNAY, Fatih, **Edirneli Bâdî Efendi Armağan**, Harvard, Harvard Universitesi Yayınları, 2004.

BİLGİN, Orhan, **Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık**, İstanbul, TJK Yayınları, 1995.

BİRİNCİ, Necat, **Kahramanlık Şiirleri Antolojisi**, İstanbul, KTB Yayınları,1987.

ÇAPAN, Pervin, **Mustafa Safâyî Efendi Tezkire-i Safâyî**, Ankara, AKM Yayınları, 2005.

ÇETİN, İsmet, **Türk Edebiyatında Hz.Ali Cenknameleri**, Ankara, KTB Yayınları, 1997.

DANKOFF, Robert, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü (Çev: Semih Tezcan)**, İstanbul, Sanat Kitabevi, 2004.

DİLÇİN Cem, **Örneklerle Türk Şiiri Bilgisi**, Ankara, TDK Yayınları, 1997.

DİLÇİN, Dehri, **Edebiyatımızda Atasözleri**, Ankara TDK Yayınları, 2000.

DOHSSON, M., **XVIII.Yüzyıl Türkiyesinde Örf ve Âdetler (Çev: Zerhan Yüksel)**, İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eser, t.y.

EMİROĞLU, Kudret ve YÜKSEL, Ahmet, **Yoldaşımız At**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002.

ERDEM, Sadık, **Râmiz ve Âdâb-ı Zurafâsı (İnceleme, Tenkidli Metin, İndeks, Sözlük)**, Ankara, AKM Yayınları, 1994.

ESİN, Emel, **Orta Asya'dan Osmanlı'ya Türk Sanatı'nda İkonografik Motifler**, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2004.

EYÜBOĞLU E.Kemal, **On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler**, cilt 1-2-3, İstanbul, 1973.

GÖKYAY, Orhan Şaik, **Güçlük Nerede (Seçme Makaleler)**, cilt 3, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.

İPEKTEN, Haluk, **Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 4.bsk, 2001.

İSEN, Mustafa, **Acıyı Bal Eylemek Türk Edebiyatında Mersiye**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1993.

İSEN, Mustafa, **Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı**, Ankara, AKM Yayınları, 1994.

KAFESOĞLU, İbrahim, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2003.

KAHRAMAN, Âtıf, **Cumhuriyete Kadar Türk Güreşi**, cilt 2, Ankara, KTB Yayınları, 1989.

KARAHAN, Abdülkadir, **Nef'î**, Ankara, KTB Yayınları, 1986.

KARAHAN, Abdülkadir, **Şair Nef'î'nin Şiirlerinde Çağının Tarihinden Çizgiler**, Ankara, TTK Basımevi, 1981.

KAYAALP, İsa, **Sultan Ahmed Divanı Tahlili**, Kitabevi, 1999.

KISAKÜREK, Necip Fazıl, **Ata Senfoni**, İstanbul, Büyük Doğu Yayınları, 8.bsk, 2008.

KURNAZ, Cemal, **Hayâlî Bey Divanı'nın Tahlili**, İstanbul, MEB Yayınları, 1996.

KURNAZ, Cemal, **Türküden Gazele Halk ve Divan Şiirinin Müşterekleri Üzerine Bir Deneme**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1997.

KURNAZ, Cemal, **Divan Edebiyatı Yazıları**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1997.

KURNAZ, Cemal ve TATCI, Mustafa, **Türk Edebiyatında Şathiye**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2001.

KURNAZ, Cemal, **Osmanlı Şair Okulu**, Ankara, Birleşik Yayınevi, 2007.

LEVEND, Agah Sırrı, **Divan Edebiyatı (Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar)**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1984.

LEVEND, Agah Sırrı, **Nâbî'nin Surnâmesi**, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1944.

MENGİ, Mine, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Ankara, Akçağ Yayınları, 6.bsk, 2000.

MUALLİM NACİ, **Osmanlı Şairleri (Haz: Cemal Kurnaz)**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2000.

NASKALİ, Emine Gürsoy, **Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık**, İstanbul, TJK Yayınları, 1995.

NUTKU, Özdemir, **IV.Mehmed'in Edirne Şenliği**, Ankara, TTK Yayınları, 1987.

ONAY, Ahmet Talay, **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı (Haz: Cemal Kurnaz)**, Ankara, Akçağ Yayınları, 4.bsk, 2000.

OY, Aydın, **Tarih Boyunca Türk Atasözleri**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1972.

ÖGEL, Bahaddin, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, Ankara, cilt 9, KTB Yayınları, 1987.

ÖGEL, Bahaddin, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, Ankara, cilt 3, KTB Yayınları, 1991.

ÖZGÜR, Can, **Kitâbü'l-Hayl (Memlûk Kıpçakçası ile Yazılmış İlk Türk At ve Atçılık Eserinin Paris Yazması)**, İstanbul, Çantay Yayınları, 2002.

ÖZTEKİN, Nezahat, **Mevlânâ'nın Mesnevisi'ndeki Hikâyelerin XIII-XV.Yüzyıl Anadolu Mesnevilerine Etkisi**, İzmir Ege Ünv.Yayınları, 2000.

ÖZTEKİN, Özge, **XVIII.Yüzyıl Divan Şiirinde Toplumsal Hayatın İzleri Divanlardan Yansıyan Görüntüler**, Ankara, Ürün Yayınları, 2006.

PALA, İskender, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2000.

ROUX, Jean Paul, **Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar (Çevirenler: Aykut Kazancıgil, Lale Arslan)**, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2005.

RASİM, Ahmet, **Osmanlı Tarihi**, İstanbul, cilt 2, Emir Yayınları, 1999.

SEFERCİOĞLU, Mustafa Nejat, **Nev'î Divanının Tahlili**, Ankara, KTB Yayınları, 1990.

SERTOĞLU, Midhat, **Osmanlı Tarih Lügati**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1986.

SEVÜK, İsmail Habib**, Edebiyat Bilgileri**, Güven Basımevi, İstanbul, 1942.

SÜMER, Faruk, **Türklerde Atçılık ve Binicilik**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1983.

SOLMAZ, Süleyman, **Ahdî ve Gülşen-i Şuarâsı**, Ankara AKM Yayınları, 2005.

ŞARDAĞ, Rüştü, **Şair Sultanlar**, Ankara, KTB Yayınları, 1982.

ŞENTÜRK, Atilla, **XVI.Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebî Tasvirler**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2002.

TABERÎ, **Tarih-i Taberî (Çev: M.Faruk Gürtunca)**, cilt 3, İstanbul, Sağlam Yayınları, t.y.

TARLAN, Ali Nihad, **Fuzûlî Divanı Şerhi**, Ankara, 3.bsk, Akçağ Yayınları, 2001.

TEZCAN, Nuran**, Lâmi'i'nin Gûy u Çevgânından İki Münazara**, Ankara, TTK Basımevi, 1983.

TOLASA, Harun, **Sehî Lâtîfi ve Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16.Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2002.

TOPARLI, Recep, **Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye**, Ankara, TDK Yayınları, 2003.

TÜRKER, Hasan Ali, **Türklerde Atçılık**, Ankara, TJK Yayınları, 1971.

UĞURLU, Mustafa, **Münyetü'l-Guzât**, Ankara, KTB Yayınları, 1987.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı**, Ankara, TTK Basımevi, 3.bsk, 1988.

YERGUZ, İsmail, **Nef'î, Yaşamı, Sanatı ve Yapıtları**, İstanbul, Engin Yayıncılık, 1993.

ZAVOTÇU, Gencay, **Divan Edebiyatı, Kişiler-Kişilikler Sözlüğü**, Ankara, Aydın Kitabevi, 2006.

ANSİKLOPEDİK ESERLER VE SÖZLÜKLER

AKSOY, Ömer Asım, **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü**, cilt 2, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1991.

AKSOY, Ömer Asım, **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü**, cilt 1, Ankara, TDK Yayınları, 1984.

ANUŞE, Hasan, **Ferhengnâme-i Edeb-i Fârisî**, Tahran, Sazman Çap ve Enteşar Yayınları, t.y.

DEVELİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara, Aydın Kitabevi, 19.bsk, 2002.

DİLÇİN, Cem, **Yeni Tarama Sözlüğü**, Ankara, TDK Yayınları, 1983.

GOLKARİAN, Kadir, **Moheg Türkçe-Farsça Sözlük**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2005.

HALAÇOĞLU, Yusuf, "At/İslami Devir", **TDVİA**, cilt 4, İstanbul, 1991, 28-31.

HALICI, Feyzi, "Çevgân", **TDVİA**, cilt 8, İstanbul, 1993, 294-295.

KIRKKILIÇ, H.Ahmet, **Şeyhülislâm Mehmed Esad Efendi Lehçetü'l Lügât**, Ankara, TDK Yayınları, 1999.

KAFESOĞLU, İbrahim, "At/İslam Öncesi", **TDVİA**, cilt 4, İstanbul, 1988, 26-28.

KARAALİOĞLU, S.Kemal, **Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü**, İstanbul, Yelken Matbaası, 3.bsk, 1983.

KADRİ, Hüseyin Kâzım, **Türk Lugâti**, cilt 1, 2, İstanbul, Devlet Matbaası, 1927.

KADRİ, Hüseyin Kâzım, **Türk Lugâti**, cilt 3, İstanbul, Maarif Matbaası, 1943.

KADRİ, Hüseyin Kâzım, **Türk Lugâti**, cilt 4, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1945.

KANAR, Mehmet, **Farsça-Türkçe Sözlük**, İstanbul, Deniz Kitabevi, 2000.

KURNAZ, Cemal, "Gül", **TDVİA**, cilt 14, İstanbul, 1992, 219-22.

MERÇİL, Erdoğan, "Gâşiye", **TDVİA**, cilt 13, İstanbul, 1996, 398-399.

MERMER, Ahmet ve KOÇ KESKİN, Neslihan, **Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2005.

MAKSUDOĞLU, Mehmet, **Arapça-Türkçe Öğretici Sözlük**, İstanbul, Marmara Ünv.İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974.

OLGUN, İbrahim ve DRAHŞAN, Cemşit, **Farsça-Türkçe Sözlük**, Ankara, Murat Kitabevi, 2005.

ÖZ, Mustafa, "Burak", **TDVİA**, cilt 6, İstanbul, 1992, 417.

ÖZKIRIMLI, Atilla, "At", **Türk Edebiyatı Ansiklopedisi**, Cem Yayınevi, cilt 1, İstanbul, 1987. 144-146.

ÖZTÜRK Mürsel ve ÖRS Derya, **Mütercim Âsım Efendi Burhân-ı Katı**, Ankara, TDK Yayınları, 2000.

PAKALIN, M.Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, cilt I-II-III, İstanbul, MEB Basımevi, 1971.

SALEHPUR, Cemşid, **Farsça-Türkçe Genel Sözlüğü**, Tebriz, Lale Yayınevi, t.y.

ŞEMSEDDİN SÂMİ, **Kâmûs-ı Türkî**, İstanbul, Çağrı Yayınları, 13.bsk, 2004.

YARDIM, Ali, "Düldül", **TDVİA**, cilt 10, İstanbul, 1994, 20.

TAHİRÜ'l MEVLEVİ, **Edebiyat Lügati (Haz: Kemal Edip Kürkçüoğlu)**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1994.

TANYERİ, M.Ali, **Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1999.

TÜRK DÜNYASI EDEBİYAT KAVRAMLARI VE TERİMLERİ ANSİKLOPEDİK SÖZLÜĞÜ, Ankara, cilt 1-2, AKM Yayınları, 2001.

TOPARLI, Recep, **Ahmet Vefik Paşa-Lehçe-i Osmânî**, Ankara, TDK Yayınları, 2000.

ULUDAĞ, Süleyman, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2001.

UZUN, Mustafa, “Burâk/Sanat ve Edebiyat”, **TDVİA**, cilt 6, İstanbul, 1992, 417-419.

Erişim: http://www.tdkterim.gov.tr/?kelime:baytarnâme&kategori=terim&hng:md, 02.06.2008).

TEZLER

ACAR, Aslıhan Yıldız, **Yüsrî Divanı**, Selçuk Ünv. Sos. Bil. Ens.Yük. Lis. Tezi, Konya, 2001.

ACAR, Gülmedine Koç, **Hafîd Divanı**, Sivas, Cumhuriyet Ünv. Sos. Bil. Enst.Yük. Lis.Tezi, 2006.

AKPINAR, Şerife, **Rûznâmecizâde Şinâsi Divanının Tenkidli Metni**, Selçuk Ünv. Sos. Bil. Ens. Yük. Lis.Tezi, Konya, 2000.

AKSU Cemal, **İbrahim Hanif Divanı**, İstanbul Ünv. Sos. Bil. Ens.Yük. Lis. Tezi, İstanbul,1996.

AKYOL, Şadiye, **Baki Divanı'ndaki Soyut Kavramların Tahlili**, İstanbul Ünv. Sos. Bil. Ens.Yük.Lis.Tezi, İstanbul, 2002.

AKSOY, Fatma Yaşar, **Divan-ı Sami**, Erciyes Ünv.Sos.Bil.Ens.Yük.Lis.Tezi, Kayseri, 1992.

AKSOYAK, İsmail Hakkı, **Gelibolulu Mustafa Âli ve Divanlarının Tenkidli Metn**i, GÜSBE Doktora Tezi, Ankara, 1999.

ALPTEKİN, Melih, **Garipname'de Deyimler ve Atasözleri**, Yüzüncü Yıl Ünv. Sos.Bil. Ens.Yük. Lis.Tezi, Van, 2003.

ATALAY, Rafet, **Reşis Divanı: (İnceleme-Metin)**, GÜSBE Yük. Lis. Tezi, Ankara, 2005.

AYDEMİR, Yaşar, **XVII.Yüzyıl Türk Edebiyatı'nda Kaside**, GÜSBE Yük. Lis. Tezi, Ankara, 1994.

AYHAN, Emrah, **Nakşî Divanı**, Marmara Türkiyat Araş. Ens. Yük. Lis. Tezi, İstanbul, 2000.

AYNUR, Hatice, **Sultan II.Mahmud'un Kızı Saliha Sultan İle Tophane Müşiri Halil Rıfat Paşa'nın Düğün Törenini Anlatan Surnameler**, Bosphourus University, İnstitute for Graduate studies in Turkish Language and Literature, Thesis of Master of Arts in Turkish Language and Literature, 1988.

BABACAN, İsrafil, **XIX.Yüzyıl Türk Edebiyatı'nda Kaside (İçerik ve Şekil)**, GÜSBE Yük. Lis. Tezi, Ankara, 2001.

BAŞBUĞ, Mehmet, **XVI.Yüzyıl Minyatür Ustalarından Nakkaş Osman'ın Minyatürlerinde At Tasvirleri**, GÜSBE Yük. Lis. Tezi, Ankara, 1990.

BATUR, Atilla, **Sürurî Divanı (Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni)**, İnönü Ünv. Sos. Bil. Ens. Dok. Tezi, Malatya, 2002.

BAYINDIR, Şeyda, **Şehdî Divanı**, GÜSBE Yük. Lis. Tezi, Ankara, 2007.

BİLTEKİN, Halit, **Vakanüvis Raşid Efendi ve Divanının Tenkidli Metni**, Ankara Ünv. Sos. Bil. Ens. Yük. Lis. Tezi, Ankara, 1993.

BORANOĞLU, Turan, **Bursalı Rahmî Çelebi Divanı**, Fırat Ünv. Sos. Bil. Ens. Yük. Lis.Tezi, Elazığ, 1997.

BUYRUK, İbrahim Etem, **Bâkî Divanında Gül**, Hacettepe Ünv. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Bitirme Tezi, Ankara, 2005.

CEVİZ, Nurettin, **Arap Şiirinde At Tasviri**, Atatürk Ünv. Sos. Bil. Ens. Yük. Lis. Tezi, Erzurum, 1998.

COŞKUNER, Fahrettin, **Menuhçihrî-yi Dâmgânî Divanının Tahlili ve Tercümesi**, Ankara, Ankara Ünv. Sos. Bil. Ens. Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Tezi, 2002.

ÇAĞLAYAN, Bünyamin, **Yahyâ Bey Divanı'nda Maddi Kültür Unsurları**, Ankara, GÜSBE Yük. Lis. Tezi, 1989.

ÇELTİK, Halil, **Ömer Ferit Kam ve Âsâr-ı Edebiyye Tedkikatı**, GÜSBE Yük. Lis. Tezi, Ankara, 1997.

ÇINAR, Ali Abbas, **Kazak ve Türkiye Türklerinde At Kültürü ve Atın Rolü**, Hacettepe Ünv. Sos. Bil. Ens. Yük. Lis. Tezi, Ankara, 1996.

DADAŞ, Cevdet, **Âtıf Efendi, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni**, Trakya Ünv. Sos. Bil. Ens. Yük. Lis.Tezi, Edirne, 1991.

DEMİR, Tarık, **Edirneli Fâiz Divanı (İnceleme-Metin-Dizin)**, GÜSBE Yük. Lis. Tezi, Ankara, 2006.

DEMİRBİLEK, Salih, **Türklerde At ve At Kültürü**, Trakya Ünv. Sos. Bil. Ens. Yük. Lis.Tezi, Edirne, 1993.

DEMİREL, H.Gamze, **18.yy. Şâirlerinden Beliğ Mehmed Emîn Divanı**, Fırat Ünv. Sos. Bil. Ens. Dok.Tezi, Elazığ, 2005.

DEMİREL, H.Gamze, **Nef'î Divanı'nda Tabiat**, Fırat Ünv. Sos. Bil. Ens. Yük. Lis. Tezi, Elazığ, 2000.

DEMİREL, Şener, **XVII.Yüzyıl Şairlerinden Şehrî (Malatyalı Ali Çelebi) Hayatı, Sanatı, Divanının Tenkidli Metni**, Fırat Ünv. Sos. Bil. Ens. Dok. Tezi, Elazığ, 1999.

DİKBAŞ, Fatma, **Çuhadâr-zâde Şâkir Divânı**, GÜSBE Yük. Lis. Tezi, Ankara, 2005.

DOĞAN, Orhan, **Bozkır Kavimlerinin Kültür ve Mitolojilerinde At**, GÜSBE Yük. Lis.Tezi, Ankara, 2006.

DURSUN, Mesut, **Nihanî Divanı**, GÜSBE Yük. Lis. Tezi, Ankara, 1990.

ERCAN, Özlem, **Peşteli Hisâlî Divanı Tahlili**, Uludağ Ünv. Sos. Bil. Ens. Dok. Tezi, Bursa, 2003.

ERTAN, Mehmet Emin, **Fuzuli Divanında Hayvanlar**, Marmara Ünv. Sos. Bil. Ens.Yük. Lis.Tezi, İstanbul, 1989.

ERTAP, Önder, **Divan Şiirinde Hayvan Motifi**, Balıkesir Üniv. Sos. Bil. Ens.Yük. Lis. Tezi, Balıkesir, 1996.

ERYILMAZ, Akkaş, **Türkçe'de Hayvan Adlarının Kullanıldığı Yerler**, İstanbul Ünv. Sos. Bil. Ens. Lis. Tezi, İstanbul, 1967.

GÖKALP, Haluk, **Eski Türk Edebiyatında Manzum Sergüzeştnameler**, Çukurova Ünv. Sos. Bil. Ens. Dok. Tezi, Adana, 2006.

GÜFTA, Hüseyin, **Hâzık Mehmed Efendi'nin Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni**, Atatürk Ünv. Sos. Bil. Ens. Yük. Lis.Tezi, Erzurum, 1992.

GÜLNAR, Özlem, **Hüsâmzâde Feyzî Divânı**,Uludağ Ünv. Sos. Bil. Ens.Yük. Lis.Tezi, Bursa, 1996.

GÜLMEZ, Mevlüt, **Fahrî'nin Husrev ü Şîrîn'i (Metin-Gramer-Sözlük)**, Selçuk Ünv. Sos. Bil. Ens. Yük. Lis.Tezi, Konya, 2003.

GÜNERİ, Nihat, **Âtıf Divanı**, Ankara Ünv. DTCF Türk Edebiyatı Kürsüsü Bitirme Tezi, Ankara, 1970-1971.

GÜNYÜZ, Melike, **Ahmedî Divanı'nın Tahlili**, İstanbul Ünv. Sos. Bil. Ens. Dok. Tezi, İstanbul, 2001.

GÜRBÜZ, İncinur Atik, **Vâsık Divanı (İlâhizade)**, GÜSBE Yük. Lis. Tezi, Ankara, 2005.

GÜRER, Abdülkadir, **Şeyh Gâlip Divanı (İnceleme-Metin)**, Ankara Ünv. Sos. Bil. Ens. Dok. Tezi, Ankara, 1993.

GÜVEN, Hikmet Feridun, **Hayreti Divanı'nda Kozmik Âlem ve Zaman**, GÜSBE Yük. Lis. Tezi, Ankara, 1988.

HOCA, Fadıl, **Veysî Divanı Tahlili**, İstanbul Ünv. Sos. Bil. Ens. Yük. Lis. Tezi, İstanbul, 2002.

HORATA, Osman, **Cemâli Hümâ vü Hümâyun İnceleme-Tenkidli Metin**, Hacettepe Ünv. Sos. Bil. Ens. Dok.Tezi, Ankara, 1990.

KADIOĞLU, İdris, **Lebîb-i Âmidî, Hayatı, Edebi Kişiliği, Divanının Tenkidli Metni**, Dicle Ünv. Sos. Bil. Ens. Dok. Tezi, Diyarbakır, 2003.

KAHRAMAN, Bahattin, **Arşî Divanının Tenkidli Metni**, Selçuk Ünv. Sos. Bil. Ens. Yük. Lis.Tezi, Konya, 1998.

KAPLAN, Mahmut, **Hayriyye-i Nâbî (İnceleme-Metin)**, Ankara Ünv. Sos. Bil. Ens. Dok. Tezi, Ankara, 1990.

KARACA, Şevket, **Türk ve İslam Kültüründe At ve Ata Binicilik**, Selçuk Ünv. Sos. Bil. Ens. Yük. Lis. Tezi, Konya, 1998.

KASIR, Hasan, **Sabrî Mehmed Şerif Divânı (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin)**, Atatürk Ünv. Sos. Bil. Ens.Yük. Lis.Tezi, Erzurum, 1990.

KAVLU, Mustafa, **Surnâmelerde Spor**, Marmara Ünv. Sağlık Bil. Ens. Yük. Lis. Tezi, İstanbul, 1993.

KAYA, Bilge, **XVII.yüzyıl Divan Şairi Mantıkî Efendi ve Divançesi**, Hacettepe Ünv. Sos. Bil. Ens. Yük. Lis. Tezi, Ankara, 1991.

KAYABAŞI, Ayfer, **Sârbân Ahmed Divanı**, İnönü Ünv. Sos. Bil. Ens. Yük. Lis. Tezi, Malatya, 1995.

KAYNARCA, Ahsen Tuba, **Seyyid Vehbî'nin Sûrnâmesi (İnceleme-Metin)**, Dumlupınar Ünv. Sos. Bil. Ens. Yük. Lis. Tezi, Kütahya, 2000.

KAZAN, Şevkiye, **Hâmidîzâde Celilî Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Husrev u Şîrîn Mesnevisi**, Süleyman Demirel Ünv. Sos. Bil. Ens. Yük. Lis. Tezi, Isparta, 1997.

KESKİN, Ayşe Gülay, **Klasik Türk Edebiyatı'nda Kaside Nazım Şekli (XIII-XIV-XV.Asırlar)**, GÜSBE Yük. Lis.Tezi, Ankara, 1994.

KESKİN, Neslihan, **XVII.Yüzyıl Divan Şairi Nehcî Hayatı, Eseri, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni**, GÜSBE Yük. Lis.Tezi, Ankara, 2003.

KILIÇ, Muharrem, **Münîf Antakî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Divanının Tenkidli Metni**, Atatürk Ünv. Sos. Bil. Ens.Yük. Lis. Tezi, Erzurum, 1995.

KIPÇAK, Mehmet, **Şeyhî'nin Hüsrev ü Şîrîn Mesnevisindeki Kişiler ve Eserin Şekil, Dil, Üslûp İncelemesi**, Çukurova Ünv.Sos.Bil.Ens.Yük.Lis.Tezi, Adana, 1999.

KIRBIYIK, Mehmet, **Kâtibzâde Mustafa Sâkıb, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkidli Metni**, Selçuk Ünv. Sos. Bil. Ens. Dok. Tezi, Konya, 1999.

KÜLAHLIOĞLU, Mehmet, **Kadrî Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanının Transkipsiyonlu Metni**, Selçuk Ünv. Sos. Bil. Ens.Yük. Lis. Tezi, Konya, 1997.

OKTAY, Adnan, **İshak Çelebi Divanı'nda Sosyal, Kültürel ve Tarihsel Doku**, İstanbul Ünv. Sos. Bil. Ens. Yük. Lis. Tezi, İstanbul, 2003.

ÖGE, Sevil, **15.yy.Şâirlerinden Mesîhî, Cem Sultan, Ahmed Paşa, Necâti Bey, Üsküplü İshak Çelebi ve Şeyhî'nin Divânlarında Atasözleri ve Deyimler**, Trakya Ünv. Sos. Bil. Ens. Yük. Lis. Tezi, Edirne, 2001.

ÖZCAN, Hüseyin, **Abdulmâlik Hilmì Divânı ve Tahlìli**, GÜSBE Yük. Lis. Tezi, Ankara, 1991.

ÖZKAN, Ömer, **Divan Şiirinde Sosyal Hayat (14. 15.Yüzyıl)**, GÜSBE Dok. Tezi, Ankara, 2005.

ÖZEROL, Nazmi, **Topkapılı Feyzî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkidli Metni**, Fırat Ünv. Sos. Bil. Ens.Yük. Lis.Tezi, Elazığ, 1996.

ÖZKAN, Şenay, **18.yüzyıl Şâiri Hâfid'in Divanı'nın Transkipsiyonlu Karşılaştırmalı Metni**, Trakya Ünv. Sos. Bil. Ens. Yük. Lis. Tezi, Edirne, 2003.

ÖZTÜRK, Raziye, **Naşid İbrahim Bey Divanı**, Selçuk Ünv. Sos. Bil. Ens. Yük. Lis.Tezi, Konya, 1998.

ÖZYILMAZ, Kezban, **Kâmî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkidli Metni**, Selçuk Ünv. Sos. Bil. Ens. Yük. Lis. Tezi, Konya, 1994.

SARI, Mehmet, **Hayretî Divânı'nda Maddi Kültür Unsurları**, GÜSBE Yük. Lis. Tezi, Ankara, 1986.

SARI, Sabahattin, **Vecdî Divanı**, Fırat Ünv. Sos. Bil. Ens.Yük. Lis. Tezi, Elazığ, 1993.

SAVAŞAN, Ayla, **Çelebizâde İsmail Âsım Efendi Hayatı, Eserleri, Edebî Şahsiyeti ve Divanı**, Ankara Ünv. Bitirme Tezi, Ankara, t.y.

SEVİNÇ, Fırat, **Edhemî Divanı ve Tahlili**, Yüzüncü Yıl Ünv. Sos. Bil. Ens. Yük. Lis.Tezi, Van, 2001.

SEYHAN, Köksal, **Livâyi Divanı**, Marmara Ünv. Sos. Bil. Ens. Dok. Tezi, İstanbul, 2002.

SEZGİN, Durmuş, **Ali Senâyî Divanı**, Gaziosmanpaşa Ünv. Sos. Bil. Ens. Yük. Lis.Tezi, Tokat, 2001.

SOLMAZ, Süleyman, **Erzurumlu İbrahim Hakkı Divanı'nda Aşk**, Ankara, GÜSBE Yük. Lis. Tezi, 1986.

SONA, İbrahim, **Hidâyet Çelebi ve Divanı**, GÜSBE Yük. Lis. Tezi, Ankara, 2006.

SUNGUR, Necati, **Tâcîzâde Cafer Çelebi'nin Hevesnâmesi**, Ankara Ünv. Sos. Bil. Ens. Dok. Tezi, Ankara, 1998.

SUNGUR, Necati, **Âhî Divanı**, GÜSBE Yük. Lis. Tezi, Ankara, 1990.

SÜNGER, Ercan, **Fakih; Hayatı, Eserleri, Divanı**, GÜSBE Yük. Lis. Tezi, Ankara, 2004.

ŞAHİN, Esin, **Divan-ı Necmî**, Çanakkale Onsekizmart Ünv. Sos. Bil. Ens. Yük. Lis. Tezi, Çanakkale, 1998.

ŞANLI, İsmet, **Hilâlî Divanı**, Uludağ Ünv. Sos. Bil. Ens. Yük. Lis. Tezi, Bursa, 1999.

ŞEN, Mesut, **Haza Kitab u Baytarnâme**, Marmara Ünv. Sos. Bil. Ens. Yük. Lis. Tezi, İstanbul, 1987.

ŞENER, Salih, **Üsküdarlı Sırrî Divanı**, Ankara Ünv. DTCF Türk Edebiyatı Kürsüsü Bitirme Tezi, Ankara, 1977.

ŞENGÜN, Necdet, **Nazîr İbrahim ve Divanı**, Dokuz Eylül Ünv. Sos. Bil. Ens. Yük. Lis.Tezi, İzmir, 2006.

TANKUŞ, Mustafa, Ârif **Süleyman Divânı (Hayatı, Eserleri ve Divanı)**, Ankara, GÜSBE Yük. Lis.Tezi, Ankara, 2001.

TANRIBUYURDU, Gülçin, **Eşref Paşa Divanı**, Kocaeli Ünv. Sos. Bil. Ens.Yük. Lis.Tezi, Kocaeli, 2006.

TAŞ, Hakan, **Vahyî Divanı**, İstanbul Ünv. Sos. Bil. Ens. Dok. Tezi, İstanbul, 2004.

TATAROĞLU, Abdullah, **Muhîti, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkidli Metni**, Selçuk Ünv. Sos. Bil. Ens. Yük. Lis. Tezi, Konya, 1995.

TAVUKÇU, Orhan Kemal, **Ahmed Rıdvân Husrev ü Şîrin**, Atatürk Ünv. Sos. Bil. Ens. Dok. Tezi, Erzurum, 2000.

TEMEL, Can, **Vasfî Divanı'nın Tahlili**, Marmara Ünversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yük. Lis.Tezi, İstanbul, 2001.

TEMİZKAN, Mehmet, **Hayretî Dîvanı'nda Âşık**, GÜSBE Yük. Lis. Tezi, Ankara, 1986.

TÖKEL, Dursun Ali, **Fütûhî Divanı (İnceleme-Metin-Sözlük)**, Ondokuzmayıs Ünv. Sos. Bil. Ens. Yük. Lis. Tezi, Samsun, 1993.

TÖKEL, Dursun Ali, **Divan Şiirinde Mitolojik ve Efsanevî Şahıslar**, Ondokuzmayıs Ünv. Sos. Bil. Ens. Dok. Tezi, Samsun, 1998.

TOPÇU, Mümin, **Divân-ı Rızâyi**, İnönü Ünv. Sos. Bil. Ens.Yük. Lis. Tezi, Malatya, 1997.

TURHAN, Vedat Nuri, **Zarîfî ve Mihr ü Mâh Mesnevisinin Tenkidli Metni ile İncelemesi**, Erzurum Atatürk Ünv. Sos. Bil. Ens. Yük. Lis. Tezi, Erzurum 1995.

TÜRKMEN, Mehmet, **Türk Kültür Tarihinde Atlı Sporlar Üzerine Bir Araştırma**, GÜSBE Yük. Lis. Tezi, Ankara, 1993.

ULUĞTEKİN, Murat, **Eski Türk Edebiyatında Satranç ve Tavla**, GÜSBE Yük. Lis. Tezi, Ankara, 1994.

ÜSTÜNER, Kaplan, **Divan Şiirinde Tasavvuf (14-15.Yüzyıllar)**, GÜSBE Dok. Tezi, Ankara, 2007.

YAĞCI, Şerife, **Nevres-i Kadîm ve Divanı**, Dokuz Eylül Ünv. Sos. Bil. Ens.Yük. Lis. Tezi, İzmir, 1993.

YAĞCI, Ömer Gökhan, **Mehmed Şerif Efendi Divanı**, Kırıkkale Ünv. Sos. Bil. Ens.Yük. Lis. Tezi, Kırıkkale, 2006.

YAŞAR, Muhammed, **Bâlî Divanı**, Selçuk Ünv. Sos. Bil. Ens. Yük. Lis. Tezi, Konya, 2005.

YILDIRIM, Arzu, **Üsküdarlı Hakkı Bey Divanı (İnceleme-Metin)**, Sakarya Ünv. Sos. Bil. Ens. Yük. Lis. Tezi, Sakarya, 2006.

YILDIZ, Seyhan, **XVIII.Yüzyıl Divan Şairi Şâkir, Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divanının Tenkidli Metni**, GÜSBE Yük. Lis. Tezi, Ankara, 2002.

YOLDAŞ, Kazım, **Tutmacı'nın Gül ü Hüsrev'i (İnceleme-Metin)**, İnönü Ünv. Sos. Bil. Ens. Dok. Tezi, Malatya, 1998.

YORULMAZ, Hüseyin, **Koca Râgıp Paşa Divanı**, İstanbul Ünv. Sos. Bil. Ens.Yük. Lis. Tezi, İstanbul, 1989.

YÜCEL, Mahmud, **Va'dî Divanı (Tenkidli Metin)**, Çukurova Ünv. Sos. Bil. Ens. Yük. Lis. Tezi, Adana, 2001.

MAKALELER

ADIBEŞ, Mahir, "Türk Edebiyatında Atın Şahlanışı ya da Bir At Hikayesi", **Türk Yurdu**, cilt 21, sayı 161, 2001, 38-44.

AKMAN, Eyüp, "Türk Kültüründe ve Azerbaycan Destanlarında At", **Kastamonu Eğitim Dergisi**, cilt 11, 2003, 233-248.

AND, Metin, "Türk Tiyatrosu: At Meydanı Şenlikleri", **Forum**, cilt 10, sayı 116, 1959, 16-17.

ASLAN, Mustafa, "Nazîm Divanı'nda Atasözleri ve Deyimler", **Türk Dünyası Araştırmaları**, sayı 139, 2002, 53-66.

ATALAY, Mehmet, "Nef'î'nin Şiiri", **Fırat Ünv.Sos.Bil.Dergisi**, cilt 6, sayı: 1-2, 1994, 24-39.

BİLGİN, Orhan, “Türk Edebiyatında Rahşiyeler”, **Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık**, İstanbul, TJK Yayınları, 1995, 276-279.

ÇALIŞKAN, Adem, “Yunus Emre’nin Bir İlahisi ve Dilbilim Açısından İncelenmesi,” **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, sayı 12, 2004, 137-157.

ÇINAR, Ali Abbas, “Divan u Lügati’t-Türk’te At Kültürü”, **Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık**, İstanbul, TJK Yayınları, 1995, 147-155.

GÖZLER, Fethi, “Türklerde At Sevgisi”, **Türk Yurdu**, sayı 264, 1957, 519-523.

GÜLEÇ, Azmi, “Türklerde At Sevgisi”, **Türk Düşüncesi**, cilt 1, sayı 3, 1954, 182-187.

HINÇER, İhsan, “ Cirit Oyunu”, **Türk Folklor Araştırmaları**, cilt 14, sayı 283, 1973, 6568-6570.

İSPİR, Meheddin, “Ahmet Paşa Divanı’nda Türler”, **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, yıl 11, sayı 26, 2004, 103-117.

KOCAGÜNEY, Vehbi, “Atalarımızda At Sevgisi ve Bakımı”, **Topçu Mecmuası**, sayı 123, 1941, 3-9.

KILIÇ, Filiz, “ Âşık Çelebi Divanı’nda Atasözleri ve Deyimler, **Bilig**, Bahar, sayı 1, 24-30.

KÜÇÜK, Sabahattin, “Nef‘î’de At Sevgisi,”, **Fırat Ünversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler)**, cilt 2, sayı 1, 1988, 177-191.

OCAK, Tulga, “Ölümünün 350.Yılında Nef’î”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, cilt 3, sayı 2, 1985, 17.

ONAT, Naim, “Sıraç ve Saraç Kelimelerinin Birleşik Kaynağı”, **Türk Dili Belleten**, sayı 5-6, 1940, 45-64.

ÖZEVREN, Ergun, “Türklerde At Sevgisi”, **Pancar Çiftçi Dergisi**, sayı 343, 1989, 31-32.

SARI, Mehmet, “Klasik Türk Şiirinde Devlet”, **Osmanlı (Kültür-Sanat)**, cilt 9, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

SEVÜK, İsmail Habib, “Nef’î’nin Atları”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 30.7.1953, 8.

SÜMER, Faruk, “Türklerde Atçılık ve Binicilik”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, sayı 24, 1955: 1-120.

ŞCERBAK, M.Aleksandr, “At Kelimesi Üzerine Düşünceler”, **Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık**, İstanbul, TJK Yayınları, 1995, 31-33.

TAVKUL, Ufuk, “Kafkas Nart Destanlarında At Motifi”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, cilt 4, sayı 3, Eylül 2007, 196-205.

TEKİN, Şinasi, “ Üzengi Kelimesi Nereden Geliyor”, **Tarih ve Toplum**, cilt 14, sayı 81, 1959, 9-13.

ÜLKÜTAŞIR, M.Şakir, “ Çevgân ve Gökbörü”, **Öğretmen**, cilt 20, sayı 223, 1967, 25-27.

YAZAR, Sadık, “XII.Asır Şairlerinden Allâme Şeyhî, Divanı ve Bir Kasidesi”, **Türkoloji Araştırmaları**, Yaz, 2007, 586-605.

YERLİKAYA, A.Özen, "At Sevgisi: İslam Uygarlığı Çağı Kaynaklarından Çarpıcı Bir Örnek", **Veteriner Bilimleri Dergisi**, cilt 20, sayı 4, 2004, 29-32.

Erişim: (http://www.academical.org/dergi/MAKALE/s7tunusmilli.htm, 02.06.2008).

Erişim: http://www.ottomanhistorians.com/database/html/kemal.html, 02.06.2008)

METİNLER

1. RAHŞİYYELER

1.1. Ahmet Paşa

1. Ey ol ki devlet atına olduğu dem süvâr
Pür-anber oldu dâmen-i sahrâ vü kûh-sar

Benzer ki âsumanda görünen hilâl-i ıyd
Atın ayağı izidir ey Şâh-ı kâm-gar

Anunçün etti çarh anı bu denli mu’teber
Anunçün etti halk anı bu denli i’tibâr

Ol ata çok değil bu kadar izzet ü şeref
K’anun ayağı tozuna and içe Girdigâr

5. Ger hamd ederse haşre dek efrâd-ı kâ’inât
Dilli dilince Hâlika her dem hezâr bâr

Hergiz bu ni‘metin edemez şükrünü edâ
Kim Şâh-ı âlem etti sene Âferîdgâr

Bir bahr-i cûdsun ki cebininde sâ’ilin
Bârân-ı bahşişin komadı gerd-i iftikâr

Ulyâ serîri oldu visâlinle pür-sürûr
Dünyâ sarâyı oldu hisâlinle müşg-bâr

Bir esb-i hâs bahşiş et Ahmed kuluna kim
Dinsin budur atâ-yı Ferîdun-ı rûzigâr

10. Binsem aceb mi esbine kim bâd-ı sarsara
Gâhi gubâr ü gâh Süleymân olur süvâr

Kandîl-i zerle zînet olup âhûr-ı felek
Çıktıkça andan edhem-i şeb eşheb-i nehâr

Râm ola rân-ı hükmüne yek-rân-ı âsumân
Her kanda azm edersen ola Hak nigâh-dâr

Tuttukça heft kişveri eblak-süvâr-ı subh
Maşrıkla mağribi tutasın afitâb-vâr

Devlet hüması âleme açtıkça bâl ü per
Anka-yı himmetin dü cihânı ede şikâr

15. Sâ'ir uhuddan yeğ ola ahd-i devletin
Bâkî fusûlden nite kim yeğ olur bahâr

Ahmed Paşa K 41, Divan, s.112-113.

1.2. Tâcizâde Cafer Çelebi

Sıfat-ı Esb

1. Çekildi bir boz at gayetde mahbûb
Miyânı hûb öni ardına maglûb

Yoğun ortalığı ince boğazı
Ber ü dûşı güzel rehvâr-ı tâzî

Sepîde-rû siyeh-müjgân siyeh-leb
Teni nev-rûz u saçı perçemi şeb

Derisi nâzük ak vâlâya benzer
Uzun yâli şeb-i yeldâya benzer

Güzel boynı kemer kavs-i kuzahvar
Degirmi sağrısı hoş hâle-kirdâr

Sitâre-çeşm ü subhâsâ felek-rev
Kulağı nûn-ı sîmîn-i meh-i nev

Dehânı kâf-ı kûfî-nakş elif-düm
Misâl-i ayn na'li şekl-i her süm

Gubârına irişmez rîh-i âsıf
Ayaktaş olmaz ana berk-i hâtıf

Nesîm-i subhveş reftârı nâzük
Revende vü cehende cüst ü çâbük

Döner bir nokta üzre nice yıllar
Pey-â-pey hink-i sebz-i âsmânvâr

Ayak basdukça ol rûy-ı zemîne
Urur çevgânları gûy-ı zemîne

Yüridükçe süm-i anber-feşânı
Olur çeşm-i kevâkib sürmedânı

Kılâde gerdeninde ıkd-ı pervîn
Sıfatda kavs burcı hâne-i zîn

Licâm u pârdüm hey'etde rûşen
Numûne ukde-i re's ü zenebden

Derârî menzili fark-ı licâmı
Meh-i nev halka-i zerrîn-i gâmı

Mükevkeb sîne-bendi burc-ı Cevzâ
Ki ola andan dırahşende Süreyyâ

Murassa' tengi çarhun keh-keşânı
Mücevher her rikâb-ı zer-nişânı

Nedür bir halka-i çeşm-i cihân-bîn
Ki dürr-i eşk-i âşık ide tezyîn

Kızıl atlas abâyı hoş müzeyyen
Tılâ pullarla hep berrâk u rûşen

Şafakdur k'anda olmışdur dür-efşân
Nihâyetsüz adedsüz necm-i rahşân

TÇH/3298-3317, (Sungur, 1998: 573-575).

1.3. Hassân

Şahun bir atı vardı kûh-peyker
Segirdüp yürimekde berk u sarsar

Felek-veş tevseniydi vü cihân-gerd
Ki na'lı çıkarurdı göklere gerd

1950. Yürüyişiydi rûz-i kâm-rânlık
Bulurdı pîr ana binse cüvânlık

Yürürdi âlemi bir günde çün mâh
Veli dörd ay-ıla alurdı bir râh

Felek bigiydi seyri bî-tevakkuf
Kılup dörd ayı sümminde tasarruf

Ki bir kez sıçramakda nitekim berk
Hudûd-ı garbdan varurdı tâ şark

Ne yire kim nazar râkip kılurdı
Hemân kendüzüni anda bulurdı

1955. Ne gördi çeşm-i gerdûn-ı cihân-gerd
Güneş mîl ile na'lımdan anun gerd

Muhît ü merkezi niteki pergâr
İzi altına alurdı vakt-i reftâr

Kılı bilürdi gerdûn bigi âsân
Kenâr-ı nokta-i mevhûmı cevlân

Kaçan yügürmeye eylese âheng
Kalurdı sâye andan nîm ferseng

Kavâyim muhkem idi misl-i pûlâd
Netîce yügüri bilmez idi bâd

1960. İnişde yügürürdi nitekim seyl
Duhân-âsâ kılurdı yokışa meyl

İniş yüridük idi eşk-i uşşâk
Çıkardı yokışa sanki âh-ı müştâk

Eğer döndürmese fâris inânı
Dahı gösterür idi bir cihânı

Bulınmaz ıdı kuşda eyle reftâr
Yilün hinkinden idi dahı rehvâr

Muhibb yaşı gibi gül-gûn u hoş-rev
Çekerdi rahtını Şebdîz-i Hüsrev

1965. Kaçan yil gibi sıçrardı ber-âzer
Yanardı reşkden oda semender

Nitekim mevc ursa bahre özin
Balık şerminden örter idi yüzin

Eğer geçmek dilese bahri kat'â
Ulımazdı ayağı yil gibi aslâ

İşidürdi üvez perrinden âvâz
İzin mûrun görürdi çok eger az (Şentürk, 2002: 685-686; HMM/1948-1968).

1.4. Lami‘î

Sıfat-ı Esb-i Süvârî

5625. Çekdiler bir âsumân-süm bâd-pâ
Kim Tarıgurdı tureydinden sabâ

Cümle endâmı felek-tezyîn idi
Mâh u mihr ana licâm u zeyn idi

Gurrasından nûr alurdı subhdem
Turrasından şâm olurdı müşkdem

Ulu hâtûnlar rikâbın tutdılar
Nûrdan mâhun nikâbın tutdılar

Yüz bin agrâz ile kıldılar süvâr
San ki gerdûn üzre mihr-i tâbdâr

LVA/5625-5629, s.495

1.5. Kütahyalı Rahimî

1. Menzilünde ben senün himmet semendin koşmışam
Hem-inânun olmaga devlet semendin koşmışam

Başumı iltür vefâ meydânına nâkıs kadem
Ben erenlerle bu gün gayret semendin koşmışam

Husrevâ gül-gûn-ı eşküm âh-ı şeb-rengüm yeter
Âb u bâda sanma kim minnet semendin koşmışam

Binmege tîz günde sen mihr ü saâdet rahşına
Her zemân evrâduma sürat semendin koşmışam

5. Ey Rahîmî yügrigi oldum vefâ meydânınun
Ögdül alursam n'ola hıdmet semendin koşmışam

Kütahyalı Rahimî G 210, Divan, 260-261.

1. Yiter sür şeh-süvârum üstüme nâz u cefâ rahşın
Günidür ayalandur zerre kim mihr ü vefâ rahşın

Ayaklatma beni agyâra karşu esb-i nâz ile
Hücûm it üstüme sal bir kezin şâhâ atâ rahşın

Segirdüp al murâdun ögdilin meydân-ı devletde
Sana koşdum erenler hakkı himmetle duâ rahşın

Felek zerrîn-küleh bir sâde-rû serrâcun olmışdur
Çapup gün gibi turmaz yıldurur subh u mesâ rahşın

5. Koşılsa eblak-ı âfâka tan mı âh-ı şeb-rengüm
Koyup yollarda geçdi hayli dem bâd-ı sabâ rahşın

Dili bir bend ile göz göre koşdum aşk-ı dildâra
Yine yıllarla me'nûs eyledüm bir âşinâ rahşın

Binüp nefs atına terk it Rahîmî örf-i marûfı
Licâm-ı şeri urup kâdıdan kullan hevâ rahşın

Kütahyalı Rahimî G 235, Divan, 277-278.

1.6. Allâme Şeyhî

Der Medh-i Esb-i Hemvâr

1. Var bir esbüm ki bâd neslinden
Sâfitâtü'l-ciyâd neslinden

Müntesibdir âba ebiyyen [?]
Ümmi ümmü'l-Cevâd neslinden

Kuhl-i çeşmin küheyleden almış
Ceydel Cirân neslinden [?]

Pîl-i nerden sebât kesb itmiş
Ve sebâtı cerâd neslinden

5. Ol perî peykeri Hudâ kılmış
Aşkar-ı dîvzâd neslinden

Pûr-ı Düldül-sülâle-i şeş-pâ
Hink-i Ankâ-nihâd neslinden

Anı bir şehsüvâre sevk iderüm
Sâm-ı Sâmî-tırâd neslinden

Lutf u kahrı adâlet üzre temâm
Kahramân u Kubâd neslinden

Beste Nûşînrevâna silsilesi
Hüsrev-i adl ü dâd neslinden

10. Sâhib-i hutbe sikke nâmile câm
Server-i Cem-nijâd neslinden

Mülk-bahş-ı cihânistân u dilîr
Hân Selîm-i cevâd neslinden

Zühre-rûdur şeh-i mülk râmdur
Pâdişâhân-ı râd neslinden

Kâyinâtun murâd u mümtâzı
Hazret-i Hân Murâd neslinden

Kulı kurbânı şâh u şehzâde
Kemterîn abd-i Âd neslinden

15. Şâh-ı Mahmûd anun mekâtibidür
Hatt-nüvîs-i İmâd neslinden

Ferş-i dârü's-sa'âdesi haddi
Hûr-ı în ü su'âd neslinden

Big mi yok bendesi çü feth-i Girây
Fâtihân-ı bilâd neslinden

Cümle anun silahdârları
Hân Demircân-ı pûlâd neslinden

Niçe bin tîg-zen dilâveri var
Rüstem-i zer-necâd neslinden

20. Sürh-ser üzre istese serdâr
Serverân-ı cihâd neslinden

Baş u cânile gelür nice gâzî
Seyyîd-i bâ Sedâd neslinden

Aslı faslıyla kesdi fitneleri
Tîgi ehl-i fesâd neslinden

Irkını kes şehâ koma kimse
Ehl-i küfr ü inâd neslinden

Yüze devründe çıkmasun sevrân
Zenc-i ef'î sevâd neslinden

Koma âdem yirine dîvleri
Gûl-i âhen-fûâd neslinden

Gün gibi heb ola kapunda toğan
Ehl-i mihr ü vedâd neslinden

Şâd kıl lutfunile mürdeleri
Şîr-i merdân-ı şâd neslinden

Virme Türke kılıc kılıc gelmez
Ehl-i dâs u hasâd neslinden

Merd zeyn olmaz ehl-i zînet olur
Zen-i zerrîn-i mihâd neslinden

Verd kobmaz gelür cibân girye [?]
Mübtelâ-yı Ziyâd neslinden

Askerin Hakk ziyâde eyü ide
Sa‘d u Hamza Ziyâd neslinden

Erşed-i bendegânıdur Şeyhî
Şeyh-i sâhib-reşâd neslinden

Hayr-hâh-ı kemîn senâhânı
Abd-ı hayrü’l-ibâd neslinden

Divan, Vrk. 2b-3a.

1.7. Sabrî Mehmed Şerif

Rahşiyye Der-Medh-i Pâdişah Cem-mekrümet Sultân Murâd Hân Aleyhi’r-rahme Ve’r-rızvân

1. Te‘âla’llah zihî rahş-ı sabâ-seyr-i Süleymânî
Ki ana subh-ı nusretdür sabâhü’l-hayr pîşâni

Zihî rahş-ı sebük-pey kim gubâr-ı cünbiş-i germi
Çeker çeşm-i gazâl-i âfitâba kuhl-ı hayrânî

O çâbük âhû-yı sîmîn-cebîn-i anberîn-mû kim
Dil-i hurşîd ü mâhe dâğdur her na‘l-i tâbânı

O hink-i lâ-mekân-peymâ ki âgâz etse cevlâne
Sipihri hôy-feşân eyler hicâb-ı teng-meydânı

5. O zerrîn na‘l ile her pâyi gûyâ hâme-i zerdür
Ki eyler vakt-i cünbiş safha-i dehre zer-efşânî

Ana ser nokta-i encümle levh-i çarh yeksândur
Eder mânend-i hink-i hâme yek mîh üzre cevlânî

Nigârîn eşheb-i şîrin-şemâ'il kim müsellemdür
Ana tarz-ı hümâ-pervâzi vü resm-i revişdân

O yâl ü bâl-i reşk-endâz ile kondukça kopdukça
Eder tâvûs-ı bâm-ı subh evzâ'-ı perîşânı

Sürûş-ı gayb erişmez sâye-i dünbâline hergiz
Eger etse hevâ-yı sür'atinde bâl-i cünbânî

10. Şikârı bâd-pây ü div-zâd ü ejdehâ-peyker
Ki levh-i senge bir üstâd eger nakş eylese anı

Uçup perrinde evren gibi tasvîri şikâr eyler
Fezâda nerre şîri kûhda derrende kaplanı

Şitâbı şöyle kim sûzen güzâr edince vâlâdan
Murâd etse geçerdi atlas-ı gerdûn-ı gerdânı

Gülgûn-ı safâ-güster ki mânend-i kümeyt-i mey
Hırâm etdükçe dillerde komaz âlâm-ı devrânı

Nigâhı cân-ı meftûnunda oynar kendi meydânda
Temâm eyler misâl-i gamze-i rakkâs insânı

15. Döner bir âlem-ârâ dilber-i hengâme-perdâza
Ki ol raks etmede derkâr ammâ çeşm-i fettânı

Belâ-gerdân-ı hüsn-i şîve-i reftârı olsunlar
Olup müşgîn gazâlân-ı Hotan yolunda kurbânı

Tarîfi edhem-i merdüm-nihâd-i turfa-sîmâ kim
Olur ins ü peri zikriyle mest-i vecd-i rûhânî

San ol sâhib tarîkatdur ki girmiş halka-i zikre
Eder devr eyledükçe âlemi tevhîd-i sübhânî

Dem-i lu‘b u hüner isterse gırbâl içre raks eyler
Sabâ gibi dilerse devr eder girdâb-ı ummânı

Burâk-ı refrefi’yüs-seyr o tâvûs-ı melek-per kim
Geçer pertâb-ı evvelde gazâl-ı hâveristânı

İnangir olmasa dest-i kazâ hengâm-ı azminde
Süvâr-ı zîhine seyr ettirdi arş-ı Rahmânı

Nazar mümkin degül reftârına bir cûydur ol kim
Olur âheste gitse çeşm-i hurşîd-i dırahşânı

Şitâb etdükçe gâhi şu‘le-rîz olsa
Görenler berk ü ebr ü bâd-ı sarsardur sanur anı

Ne berk-i ebr ü ne cû-yı revân ne bâd-ı sarsardur
Bir âteş-pâredür kim yok dem-i sür‘atde akrânı

Şihâb-âsâ şitâb etse eger zulmet-geh-i şebde
Cihânı bir şererle gün gibi eylerdi nûrânî

Reh-i rûşenden iltürdi kenâr-ı çeşme-i Hızrâ
Anı ol semte tahrik etse ger İskender-i sânî

O çabük rahş-rân-ı arsa-i devlet ki lâyıkdur
Olursa perr-i pür-nûr-ı melek zînpûş-ı rahşânı

O yektâ fâris-i devrân ki zîr-i pây-ı hükm etdi
Semend-i iktidârı şeş-cihât ü çâr-erkânı

Tehemten-bend ü rûyîn-ten neberd ü Kahramân-fer kim
Nigâh-ı hışmı rahşından yıkar Sâm ü Nerîmânı

Hadeng-endâz-ı rûyin-ten-şiken Efrâsiyâb
Kemer-gîr-i Pişen Sâhibkırân-ı rezm-i hâkânı

Müretteb-sâz-ı ceyş-i himmet Efrîdün ü Cem-nusret
Direfi-efraz-ı şevket bârgâh-efrûz-ı sultânî

Güzin-şemşîr-i nusret kabza-i dest-i şehinşâhî
Bihîn-i âb ruh-ı emvâc-i bahr-i nesl-i Osmânı

Musavver akl-ı kül Sultân Murâd-ı âdil ü kâmil
Cemâl-i sûret-i manâ kemâl-i sun‘-i Yezdânî

Sühen-ver pâdişâh-ı nükte-senc-i ehl-i dil-perver
Ki vakf-ı ceyb-i erbâb-ı hünerdür genc-i ihsânı

Şeh-i rûşen-dil ü İskender-i hurşîd-i âyîne
Cem-i nüh-câm-ı bezm-ârâ-yı dârü’l-mülk imkânı

Hidîv-i cân-bahşâ-yı cihân-giri ki tuğrâdur
Berât-ı devlet-i fark-ı şahâne na‘l-ı yekrânı

Şikâr-âmûz-ı ankâ sayd-gîr-i Kâf-ı devlet kim
Kapar sîmurg-ı rahşı bulsa ejderhâ-yı pîrânı

Ne dem çıksa şikâre bir atılmış tîr olur rahşı
Urur şîr-i fezâ-yı çarha mih-i na'lı peykânı

Kemend-i turra-i ikbâlinün dil-bestesi tâli'
Sitâre nev-civân-ı bahtınun meftûn u hayrânı

Cihân-ı câhe bahtı mâh-ı iyd-i revnak-efzâyı
Bahâr-ı mülke subh-i devlet-i nev-rûz-i sultânı

Berîd-i nâm-dâr-ı feth ü nusret tîr-i pergârı
Yed-i tûlâ-yı düşmen-gîr-i devlet tîg-i berrânî

Buhûr-ı Meryemi âbisten-i İsâ-yı feyz eyler
Nesîm-i rûh-bahş-ı lutfı geşt etse gülistânı

Döner bir tâne-i pür-tâbe mâhîlerle girdâbı
Semûm-ı germ-i kahrı şu'le-hîz etseydi ummânı

Resen-tâb-ı emânından eger kim rişte-gîr olsa
Gazâl-ı deşt baglardı teb-i şîrinsitânı

Melik leşker hidîvâ âsumân-hayme cihân-dâra
Eyâ dîhîm-pîrâ-yı bihîn câh-ı Süleymânî

Sen ol şâhenşâh-ı hurşîd şemşîr-i cihânsın kim
Felekde bir silahdârın da Mirrîh olsa erzânî

Livâ-yı hükmünü Hak yine Bağdâdı tırâz eyler
Hemân teshîre azm et kişver-i İrân u Tûrânı

Sen ol şehsin ki bir kemter çerâğ-ı himmet efrûzun
Bağışlar zerreye zer-tâc-ı şâh-ı hâveristânı

Hem isterse harem-rûbdur gencûr-i ikbâlün
Gubâr-ı kemtere ihsân eder sermâye-i kânı

Sen ol şehsin ki fermân eylesen bir gerd-i kem-kudret
Geçirmez reh-güzâr-ı bâğdan bâd-ı zemistânı

Elinden bir sitemger kurtulur mı şahne-i adlün
Yürütmez kişver-i dilde nigâh-ı mest-i hûbânı

Külâh-ı dûd-ı âhı ber-ser etmez kimse ahdünde
Meger kim âşıka zârun fitil-i dâğ-ı sûzânı

Dehân-ı şekve açdırmaz bu demde kimseye kimse
Meger bir bî-günâha rûzgârun zahm-ı bühtânı

Şehenşâhâ şikâyet rûzigâr-ı kîne-perverden
Ki muşt-ı kahrıdur ehl-i dilün gûy-i girîbânı

Bir ehl-i tab‘a dem vermeyüp âsâyişe ruhsat
Yıkardı kâdir olsa üstüne bu heft eyvânı

Tarabgâh-ı cihânda câm-ı işret çekse bir nâdân
Tutar sıyt u sadâ-yı nûş-i cân eyvân-ı Keyvânı

Eger hûn-i ciger nûş eylese bir merdüm-i dânâ
Ururdı çarh-ı zâlim-pîşe ana hadd-i mestânı

Eger kim çehre-sây-i secde bir âh olsa çün sâye
Yine ehl-i dilün âlûdedür töhmetle dâmânı

Edüp der-kâr dest-i reng-sâz-ı mekrini gerdûn
Kabûl-i nakş-ı gadr eyler metâ‘-ı ehl-i irfânı

60. Olurdı zîb-i gûş-ı düzd-i ye’s esbâb-ı ümmîdüm
Eger çeşm-i recâ-yı lutfun olmasa nigehbâbı

İnâyet-hâh-ı dergâh-ı emân-bahş-ı şahenşâhım
Ki yetdi cân-ı zâre bîm-nâke gîr-i hirmânı

Güneh-nâ-kerde cürm-âlûde mazlûmum ki baht etdi
Ser-i zindâniyân-ı şerm ü töhmet Yûsuf-ı cânı

Neler çekdüm felekden bir bir eylerdüm beyân ammâ
Getürmez tâb-ı takrîre zebân-ı nâtıka anı

Mü’essirdür o denlü nağme-i sâz-ı melâlüm kim
Verür tasvîr-i senge hâlet-i çâk-i girîbânı

65. Dükenmez sergüzeştüm ger mahall-i hasb-i hâlümde
Ederse haşre dek her mûy-i cismüm dâsitân-hânî

Ser-i sihr-âzmâyân-ı acem Vahşî-i mu‘ciz-dem
Zebânumdan demiş gûyâ bu beyt-i derd-ünvânı

بهار و هرکسی با لاله رخساری بگلزاری
من و داغ دل و کنج فراق و صد پریشانی *

* Bu beyit divan metninde bu şekilde verilmiştir.

Perîşân hâlimün nazm edemez binde birin tab'um
Meger kim yine lutfun nazm ede hâl-i perîşânı

Egerçi dest-i tab'um kaldı zîr-i seng-i hayretde
Meded-kârum olursa himmetünle feyz-i sübhânî

70. Edüp kâr-ı hünerde yine izhâr-ı yed-i tûlâ
Çekem gülberg mühre resm-i esb-i şâh-ı devrânı

Ben ol ressâm-ı tasvîr-âferîn-i sihr ü i'câzum
Ki etseydüm eger tarh-ı suverde hâme-cünbânî

Ser-i mûy-i hayâle nakş ederdüm esb-i câdûyi
Nigâh-ı çeşm-i dilber tayy edince râh-ı müjgânı

Reh-i tûl-i emel gibi dırâz olmakda güftârun
Yeter da'vâ-yı mu'ciz-sencî vü lâf-ı sühendânî

Kümeyt-i anberîn-raht-ı kalem demdür ki ey Sabrî
Reh-i nazm-ı du'â-yı devletinde ede cevlânı

75. Edüp çarh eşheb-i subhı sıtabl-ı şâmdan bîrun
Şeh-i zer-tâc-ı hâver tâ ki zîr-i rân ede anı

Gehî seyrâne çıksın hâkden ref' eylesin rahşın
Gehî bir zevrâka pîrâye salsın zıll-ı Yezdânî

Muhassal ol şeh-i bahr ü bere her hâlde Mevlâ
Nigehdâr eylesin çeşm-i du'â-yı müstemendânı

Sabrî Mehmed Şerif, Divan, K 1, s.3-9.

1.8. Nef'î

Der-Sitayiş-i Esbân-ı Şehsüvâr-ı Zamân Hazret-i Sultân Murad Hân Bâ-Fermân-ı Âlîşân

1. Bârekallâh zihî rahş-ı hümâyûn-sîmâ
Ki komuş n'amını sultân-ı cihân Bâd-ı Sabâ

Ne Sabâ sâ'ika dersem yaraşır sür'atde
Ki segirdirken ana sâyesi olmaz hem-pâ

Bıragır anı dahi sâyesi gibi yolda
Olsa ger şâtır-ı endîşe ile pâ-der-pâ

Düşmeden sâyesi hâk üzre eder âlemi tayy
Sehv ile râkibi gösterse inâna irhâ

5. Kuş yetişmez der idim olmasa Tayyâr eger
Eremez gerdine zîrâ ki ne sarsar ne sabâ

Nice Tayyâr o sebük-pây-ı cihân-peymâ kim
Ana hem-seyr olamaz hiç ne Ankâ ne Hümâ

Nûrdan bâl açar uçmağa melekdir sanasın
Olsa zinpûş-ı serâserle ne dem cilve-nümâ

Tayy eder âlemi bir göz yumup açınca bu da
Bu kadar çâbük ü çâlâk olur mu acabâ

Meger Evren ola yâ Saçlı Toru yâ Mercân
Yâ Celâlî Yağızı yâ iki Edhem yâ Tuma

10. Nice Evren ki ne dem eylese pertâb-ı bülend
Sanki reftâre gelir hışm ile bir ejderhâ

Atılır hâmesi ok gibi elinde durmaz
Etse bir şair eger medh-i şitâbın imlâ

Nice Saçlı Doru bir bâl-güşâ Ankâ kim
Bir kanadıyla uçar uçduğu dem bî-pervâ

Nice Saçlı Doru güyâ ki yanar âteşdir
Dûdudur anın o yâl-i siyeh-i anber-sâ

Bu da Evren gibi pertâb-ı bülend etse olur
Râkibi Zâl-i zer ü kendisi gûyâ Ankâ

15. Nice Mercân o sebük-cilve-i çâbük-rev kim
Ana gülgûn-ı sirişk olur olursa hem-pâ

İstese bu da eder bir ser-i mûda cevlân
Belki rakkâslık etmekde olur ahyânâ

Seyr eden cilvesini şu‘le-i cevvâle sanır
Devr eder âlemi sür‘atle o denli zîrâ

O Celâlî Yağızı da ne kadar çâpükdür
Ki olurken ana meydân-ı cihân teng-fezâ

Başlasa cilveye mânend-i kümeyt hâme
Merkez-i nokta olur ana fezâ-yı pehnâ

20. İki Edhem hod ki şûh arap dilberidir
Ki tefâvütleri yok biri birinden aslâ

Görse ger bunları Mecnûn-ı melâmet-dîde
Yâdına gelmez idi bir dahi hüsn-i Leylâ

İ'tikâdım bu ki mânendi bulunmaz birinin
Bulunursa dahi bir yerde bulunmaz illâ

Yine ıstabl-ı şehenşâh-ı cihân-ı ârâda
Ki ne atlar bulunur biri birinden zîbâ

Evvelâ Kapıağası Dorusudur birisi
Ki berâberdür ana pûyede kûh u sahrâ

25. Kuhl içün kalmaz idi gerd-i zemîn-i eş'âr
Olsa ger cilve-gehi arsa-i mülk-i ma'nâ

Bir de Arslan Dorusudur ki gemin gördükçe
Kendidir aynı ile şîr-i ner-i silsile-hâ

Urulur gerdenine anın içün altından
İki zencir ki zabt etmesi âsân ola tâ

Cebeli Doru ile hod Kayışoğlu Dorusu
Nicedir her biri sür'atde kıyâs et meselâ

Menzile nûr-ı basar gibi berâber erişir
Olsa her birine hem-pûye eger tîr-i kazâ

30. Birisi dahi Ağa Alcası kim anın da
Yaraşır eyler isem medhini bu gûne edâ

Âsmân-pûye zemîn-gerd-i müselsel-harekât
Bâd-ı pâ şu'le-i cevvâle-i âlem-peymâ

Bir de Şam Alcası kim etse ne dem meyl-i hırâm
Sanki reftâra gelir bir sanem-i sürh-kabâ

Olsa bu cilve bu nâz Aşkar-ı Behrâmda ger
Zühre gökden iner olurdu dil-ârâm ana

Turfa gülgûn-ı firîbende-reviş kim sanasın
Cümle endâmına urmuş yed-i kudret hınnâ

Bir de Dağlar Delisidir ki şitâb etdikçe
Bir olur zelzeleden lerze-i kûh u deryâ

Sarsılır arz u semâ sanki kıyâmet koparur
Böyledir tünd şitâb eylediğince ammâ

Gelse reftâra döner bir sanem-i ra'nâya
Başlasa cilveye tâvûs-ı cinândır gûyâ

Nâmı Dağlar Delisi kendisi Âhû-yı harem
Perçemi sünbül-i çîn cephesi dîbâ-yı Hıtâ

Cilve etdikçe ne dem olsa perîşân-kâkül
Pür olur nükhet-i müşkiyle girîbân-ı hevâ

Birisi dahi Surâhî-i ser-efrâz ki çarh
Yaraşır pâyına yüz sürmek içün olsa dütâ

Nedir ol gerden-i mevzûn o sürîn-ferbih
Acep endâmı güzel şûh-ı cihândır hakkâ

Şîvede cilvede mestâne hırâm eylemede
Vâr ise yine odur bir sanem-i müstesnâ

Salınıp her tarafa nâz ile etdikçe hırâm
Bir nigâh ile eder cân-ı cihânı yağmâ

Dil-nevâz ola meger ana mu‘âdıl dilber
Yohsa âlemde bulunmaz dahi misl ü hemtâ

Tarz u tavrın nice ta‘rif edeyim anın da
Görmedim bunculayın dilber-i şûh u ra’nâ

Hüsn-i ahlâkı yerinde harekâtı mevzûn
Şîvesi cilvesi hep biribirinden a‘lâ

O reviş ol yürüyüş ol nigeh-i düzdîde
Dilber-i şûh gibi şîveleri hûş-rübâ

Armağan gitse olur Çîne hele tasvîri
Bu kadar ancak olur hak bu ki sun‘-ı Mevlâ

Yaraşır atlas-ı çarh olsa ana pây-endâz
Eylese her ne zaman cilve-i pür-istiğnâ

Müddeâ-fehm o kadar kim eder âheng-i şitâb
Râkibi kûşe-i ebrû ile etse îmâ

Yaraşır dersem eger ana Burâk-ı cennet
Ki revâdır buna ta‘zîm o kadar kim farzâ

Pîş-i pâyında melek gâşiye-dâr olsa mahal
Na‘l-i zerrînine pûrşîd yüzün sürse revâ

Çok mudur bu şeref ol rahş-ı mübârek-kademe
Ki sa‘âdetle süvâr ola ana zıll-ı Hudâ

Mehdî-i devr-i zamân mâ hasal-ı kevn ü mekân
Âftâb-ı dü-cihân zıll-ı Hudâ nûr-ı Hüdâ

55. Ehl-i dil kân-ı kerem şâhsüvâr-ı ‘âlem
Husrev-i Cem-şiyem İskender-i iklîm-güşâ

Kâm-bahş-ı azamet cân-ı cihân-ı devlet
Revnak-ı saltanat ârâyiş-i dîn ü dünyâ

Şeh-i meh-kevkebe Sultân Murâd-ı zî-şân
Şâh-ı seyyâre-haşem mâh-ı memâlik-ârâ

Dâd-ger pâdişeh-i âdil ü âlî-şân kim
Her ne emr etse kazâ hükmünü eyler imzâ

O hüdâvend-i mu‘azzam ki olur hem-vâre
Pâdişâhân-ı cihân dergehine nâsiye-sâ

60. O cihân-bân-ı Hümâ-sâye hümâyûn-fer kim
Cümle şâhân-ı cihân bendesidir ser-tâ-pâ

O şehenşâh-ı direm-pâş-ı kerem-güster kim
Bir eli bahr-ı sehâdır bir eli ebr-i atâ

Biri derbânı olurdu biri mîrâhûru
Gelseler âleme devrinde Peşeng ü Dârâ

Reşha-i cûdu ile ebr-i bahârı dür-pâş
Nükhet-i hulku ile bâd-ı sabâ gâliye-sâ

Varsa ger nükhet-i hulkuyla sabâ gülzâra
Lâle de sünbül ü gül gibi olurdu bûyâ

Nergisin düşmez idi câm-ı zeri destinden
Bulsa ger feyz-i nem-i cûdu ile neşv ü nemâ

Kâse-i zehr-i gam olurdı dile câm-ı şarâb
Hükmü ger istese tabdîl-i havâss-ı eşyâ

Meşrebinde o letâfet ki var ammâ ber-aks
Neşve-i zehr verir âdeme keyf-i sahbâ

Behre-yâb olsa cihân pertev-i re'yinden eger
Zerre hûrşîd kadar âleme verirdi zıyâ

Dilleri bâr-ı sanavber gibi sad-pâre olur
Tîg-ı bürrânını yâd eylediğince a'dâ

Husrevâ dâd-gerâ pâdişehâ tâc-verâ
Ey şehenşâh-ı felek-mesned-i hûrşîd-livâ

Pîşkeş çeksem olur bende semend-i tab'ım
Ki verir cilvesi anın dahi bir gûne safâ

Benzemez bunlara ol turfadur anın tarzı
Reviş ü cünbişi ser-tâ-be-kadem nev-peydâ

Arş-peymâlığa etdikçe heves ma'nâda
Teng olur cilvesine sâha-i meydân-ı semâ

Olsa şâne yaraşır yâline bâl-i Cibrîl
Olsa pâ-bend-i mahal pâyına zülf-i havrâ

Gerçi ıstabl-ı Şehenşâha değildir lâyık
Yeridir bağçe-i hâssada etse çerâ

Ciridi oynamağa kâbil değil ammâ yaraşır
Bağçe seyrine çıkdıkça süvâr olsan ana

Ömrün efzûn ede Allâh Te'âlâ dilerin
İltifâtınla bu dil-mürdeyi etdin ihyâ

Eyledin lutf ile bir böyle kasîde teklif
Ki nazîre diyemez bir yere gelse şu'arâ

Var mı böyle kasîde demege cür'et eder
Şarkdan garba varınca suhan ehline salâ

Söyleden himmet-i sultân-ı cihândır yohsa
Kande ben kande bu gûne kelimât-ı garrâ

Devletinde n'ola Urfî gibi meşhûr olsam
Var mı bencileyin şâ'ir-i pâkize-edâ

Söz tamâm oldu güzâfı koyalım ey Nef'i
Edelim devlet ü ikbâline sıdk ile duâ

Eşheb-i rûz ile tâ edhem-i şeb pey-der-pey
Haşre dek birbiri ardınca ola cilve-nümâ

Râ'iz-i bahtı ola rahş-ı Murâd üzre süvâr
Hıfz ede zât-ı şerîfini hatâdan Mevlâ

Nef'î K 17, Divan, s.100-105.

Der-Medh-i Rahş-ı Hazret-i Sultân Murâd

1. Te'aâlallâh zihî rahş-ı hümâyûn-ı hümâ-sâye
Ki tasvîr-i dil-ârâsı yeter eğlence dünyâyâ

Ağa Alcası ol gülgûn-ı hoş-endam u ra'nâ kim
Değildir perçem ü yâl ü dümü muhtâc hınnâya

Nedir ol şîve-i reftâr ile ol peyker-i mevzûn
Gören hayrân kalır âsâr-ı sun'-ı Hakk Te'âlâya

Ne dem kim nâz ile cevlân edip meyl-i hırâm eyler
Döner bir dil-rübâ-yı alpûş-ı hûb-sîmâya

5. O denlü surh u rahşân mûy-ı endâmı ki lâyıkdır
Kabâ-yı cismini ger benzedirsem al dîbâya

Arak mevc ursa gâhî şiddet-i sur'atle cisminde
Döner ol demde bir mevvâc u rengîn al hârâya

Hırâm-ı dil-keşi dünyâyı meftûn etdiği yetmez
Feleklerde melekler de mülâzımdır temâşâya

Beşer meftûn-ı etvârı melek hayrân-ı reftârı
N'ola düşse hırâm etdikçe hayret zîr ü bâlâya

Temâşâya çıkup saf saf durur ebkâr-ı endîşe
Ayak bassa eger cevlân içün meydân-ı ma‘nâya

10. Uçar kuşdur şitâb etdikçe gûyâ benzer anınçün
Kenâr-ı dâmen-i bergüstvânı bâl-i Ankâya

O denlü tîz-revdir kim ser-i mîhi nişân etmez
Dokunsa sadme –i na‘lî eger gül-berg-i ra‘nâya

Garâbet bundadır ammâ gelince tünd-reftâra
Eridir berk-ı na‘li ger dokunsa seng-i hârâya

Şikest eyler ser-i gâv-ı zemîni sadme-i pâyı
Çıkar şiddetle pertâb etdiği mîhi süreyyâya

Olur mu böyle bir âteş-inân-ı sâ’ika-cünbiş
Ki cür’et edemez anınla berk u bâd da‘vâya

15. Cehende âteş-i bâlâ-devân derdim eger âteş
Zemînden ok gibi pertâb edeydi evc-i a’lâya

Burak-âsâ zemînden ger azîmet etse eflâke
Eder sür’atde sebkat tîr-i âh-ı arş-peymâya

Yedisinde güzâr eylerdi nem-nâk olmadan pâyı
Yolu düşse eger yel gibi gâhî heft-deryâya

Erişmez gerdine peyk-i serîü’s-seyr-i endîşem
Kasîde nice mümkin böyle bir rahş-ı sebük-pâya

Zihî gülgûn-ı ferhunde-şemâ’il esb-i ferruh-pey
Ki lâyıkdır rikâb-ı şehsüvâr-ı âlem-ârâya

Zihî rahş-ı murassa-raht u zerrîn-na'l u sîmîn-teng
Ki kıymetde değer satl-ı sıtablı tâc-ı Dârâya

Şehenşâh-ı zamâne Kahramân-ı maşrık u mağrib
Hudâvend-i yegâne âftâb-ı asmân-sâye

Cihângîr-i mü'eyyed pâdişâh u şâh-ı cedd-ber-cedd
Cihân-bân-ı felek-mesned serîr-ârâ-yı Cem-pâye

Bisât-endâz-ı dîvân-hâne-i taht-ı Süleymânî
Şeref-bahş-ı serîr-i bâr-gâh-ı arş-pîrâye

Şeh-i vâlâ-güher Sultân Murâd-dâd-güster kim
Adâletde nazîri gelmemişdir dahi dünyâya

O sultân-ı suhan-pîrâ-yı mülk-ârâ-yı dîn-perver
Ki vâcibdir du'â-yı devleti a'lâ vü ednâya

Şâhenşâh-ı hûrşîd-efser ü Cemşîd-meşreb kim
Neşât-ı lutfu gâlibdir safâda keyf-i sahbâya

Safâ-yı meşreb-i pâkinden olsa bâ-haber Cemşîd
Elin sunmazdı ömründe dahî câm-ı musaffâya

Safâ-yı câvidânîdir neşât-ı lutfu ahbâba
Belâ-yı nâ-gehânîdir hayâl-i tîgı a'dâya

Şemîm-i sünbül-i hulkuyla hemdem olsa ger bir dem
Yeter sermâye yüz bin yıl nesîm-i gâliye-sâya

Dönerdi gül kef-i attâra lâle nâfe-i müşge
Sabâ bir şemmesiyle uğrasa ger kûh u sahrâya

Güzâr etse ger andan sonra bâğ u râğ-ı firdevse
Abîr-efşân u anber-pâş olurdu ceyb-i havrâya

Dönerdi mihr ana nisbetle bir damgâ-yı zerrîne
Eğer aks-i çerâğ-ı re'yi düşse çarh-ı vâlâya

Olaydı nâmiye ger feyz-i isti'dâdına mazhar
Gülerdi goncalar ne söylese tûtî-i gûyâya

Hudâvenda edâ-yı tehniyetdir şimdi maksûdum
Yüzüm ferş eyledikten sonra dergâh-ı mu'allâya

Mübârek eyleye Allâh Te'âlâ ömr ü devletle
Kudûm-ı hazret-i şehzâde-i zî-şânı dünyâya

Nice şehzâde yektâ-gevher-i nüh-hokka-i mînâ
Kı kıymetde değişmez cân u dil genc-i temennâya

Kudûmı pâdişâh-ı âleme sermâye-i behcet
Vücûdu efser-i ikbâle bir dürr-i girân-mâye

Revâdır ger Ferîdûn ile behrâm olsa lâlâsı
Sezâdır ger Züleyhâ ile Belkîs olsalar dâye

Eğer kim zühre-i zehrâyı da lâyık görürlerse
Olurdu hâmile olmak içün menkûha İsâya

Ana hûr u melek dadı vü lâlâ olmağa hâzır
Ne dem muhtâc olursa hidmet-i dadı vü lâlaya

40. Ne mümkün medh-i şâhenşâh u Şehzâde Murâd üzre
Eğer mâlik olursam feyz-i enfâs-ı Mesîhâya

Bu da te’sir-i şevk-i iltifâtındır ki tek durmaz
Eder sihrile hâmem hamle ejderhâ-yı Mûsâya

Tamâm oldu suhan durma du‘âya başla ey Nef‘î
Niyâz eyle yüzün sür âsitân-ı lutf-ı Mevlâya

Ede tâ râ’iz-i takdîr cevlân-ı şebân-rûzî
Süre tünd eblâk-ı devrânı bu meydân-ı pehnâya

Ola dâ’im semend-i baht u devlet zîr-i rânında
Vere sıhhatle hem lutf-ı Hudâ Ömr-i bilâ-gâye

Nef‘î K 18, Divan, s.105-108.

Kaside-i Rahşiyye Der Medh-i Mustafa Paşa

1. Zihî semend-i mülâyim ki hüsn-i reftârı
Unutturur dil-i uşşâka cilve-i yârı

Tamâm gösterir etdikçe nâz ile cilve
Usûl-i tarz-ı bütân-ı tırâz-ı Ferhârı

Olurdu halk-ı cihân ser-nihâde-i revisi
Ger olsa bir sanem-i dil-rübâda etvârı

Nigâhı gamze-i hûbân gibi tecessüs eder
Hırâm-ı dil-keşine dil veren giriftârı

Fütâde-i ser-i râhı Burâk-ı firdevsî
Esîr-i dâm-ı nigâhı gazâl-ı Tatârî

O denli dil-keş ü matbû'dur şemâ'ili kim
Eder görünce serâsîme akl-ı ayyârı

Tasavvur eylese ger peyker-i dil-ârâsın
Dem-i firâkde anlardı âşık-ı zârı

Murâdı üzre hayâlinde seyr içün şeklin
Şikâl ederdi ana belki zülf-i dildârı

Cebîni kim seher-i rûz-ı ıyd-ı sür'atdir
Sevâd-ı perçem-i müşgînidir şeb-i târî

Nesîm-i gonca-güşâ gibi seyri bir demde
Açar şüküfte-dil eyler nicedil-efkârı

Gelince bâd-ı sabâ gibi hurde reftâre
Yol üzre tarh eder eşkâl-i mevc-i enhârı

Bu denli şûh u mülâyim-hırâm iken gâhî
Ne'ûzü bi'l-lâh eğer etse tünd-reftârî

Gubâr-ı pâyı verir bâd-ı sarsara temkîn
Hevâ-yı cünbişi sarsar nihâd-ı kûhsârı

Eder şitâbı hacîl âb ü âteşi olsa
Reh-i nişîb ü firâze cehende vü cârî

Kümeyt-i hâme gibi âlem-i tahayyülde
Müsellem olsa ana ger tarîk-ı reh-vârı

Ederdi hiddet-i reftâr-ı tündü peyveste
Sipihr-i ma‘niye gerd-i zemîn-i eş‘ârı

Çekeydi sûretini levh-i âfitâba eğer
Sûr-ı nigâr-ı revâk-ı sipihr-i jengârî

O denli sür‘at ile tayy ederdi âlemi kim
Düşürmez idi zemîne zılâl-ı eşcârı

Gubârına eremez şehsüvâr-ı endîşe
Ne denli rahş-ı hayâle verirse mişvârı

Meğer ki bâl üper ede Burâk gibi ana
Sütûr-ı medh-i vezîr-i sütûde-girdârı

O şehsüvâr-ı Tehemten şükûh-ı zî-şân
Revâdır olsa eğer Kahramân silahdârı

O hamle-güster-i leşger-şiken ki lâyıkdır
Yazılsa levh-i dile dâsitân-ı peykârı

O fitne-bend-i memâlik-güşâ ki lutf-ı Hudâ
Müsahhar eylemiş ana her emr-i düşvârı

Güzîde dâver-i dîvân-ı adl-i Fârûkî
Yegâne safder-i meydân-ı rezm-i Kerrârı

Veliyy-i ni’met-i erbâb-ı dâniş ü idrâk
Revâc-bahş-ı metâ’-ı dükân-ı huşyârî

Kıvâm-ı tıynet-i terkîb-i âlem ü âdem
Hulâsa-i eser-i sun‘-ı kudret-i Bârî

Suhan-şinâs-ı kerem-pîşe Mustafa Paşa
Ki şimdi gevher-i nazmın odur harîdârı

Hıdîv-i a‘zam u sâhib-tasarruf-ı âlem
Ki münhasırdır ana mansıb-ı nikû-kârı

Cihân-penâh-ı adâlet ki sadme-i kahrı
Eder şikesteser-i çarh-ı medüm-âzârî

Zamîr-i cevher-i küll gibi sâf iz’ânı
Zülâl-i çeşme-i dil gibi pâk güftârı

Rahîk-i meşrebi hurrem tutar dil-i Hızrı
Nesîm-i hulku eder zinde rûh-ı Attârı

Metâ’-ı mahzen-i sîne hayâl-i evsâfı
Cilâ-yı âyîne-i dîde nûr-ı dîdârı

Şüküfte gamze-i sermest-i bahtı kim oldur
Güşâde nerkis-i bağ-ı behişt-i bîdârı

Ger etse kûşe-i çeşmiyle rûzgâra nazar
Ederdi âlemi hâb-ı humârdan ârî

Zamân-ı ma’deletinde kemînden çıkamaz
Ne denli fitnenin olursa germ bâzârı

Meğer ki cezbede âşık nigâh-ı hasret ile
Hadeng-i tîrkeş-i nâz u tegâfül-i yârı

Ger olsa çarh-ı vakârında cilve-ger hûrşîd
Olurdu kûh-ı girân zerre-i sebük-bârı

Bulaydı feyz-i nem-i cûdun ebr-i nîsânî
Ederdi gark-ı cevâhir muhît-i zehhârı

Kerem-şi'âr hidîvâ hünerverâ Sadrâ
Eyâ kirâm-ı dü kevnin yegâne sâlârı

Safâ-yı hâtır olaydı göreydin evsâfı
Yere geçe göreyim çarh-ı dûn u gaddârı

Ki ne safâ kodu hâtırdane safâya mahal
Yeriyle kalmadı dilde meserret âsârı

Ne çâre devr edeli rûzgâr-ı dûn-perver
Hemîşe böyledir ehl-i dilin ser ü kârı

Kiminle söyleşelim yâ kiminle ceng edelim
Hudâ bilir ki nedir bunda hikmet-i Bârî

Hemân kazâya rızâdır bu bâbda çâre
Kabûl ederse Hudâ ger rızâ-yı nâ-çârî

Du'âya başla ko tafsîl-i hâli ey Nef'î
Kasîde gâyete erdi uzatma güftârı

Kecîm-i sîm keş ü zer-rikâb ile tâ kim
Ede tekâver-i çâlâk-i çarh reftârı

Semend-i bahtı çeke zîr-i rân-ı devletine
Sa'âdet ile süvâr ola Kahramân-vârî
Nef'î K 45, Divan, s.197-200.

1.9. Şehrî

Der-Sitâyiş-i Mustafâ Big Medh-i Semendeş

1. Levhaşa'llâh kümeyt-i şûhterin
Cilve-perverde-i şitâb-ı zemin

Müteharrik çü hüsn-i şive-feşân
Mütelâşi çü aşk-ı ârzû-çin

Cilveger gûne gûne cünbiş ile
Çün büt-i işvekâr-ı âşık- bîn

Mû-be-mûy-ı beden telâş-âmiz
Uzv uzv-ı ten ıztırâb-âgin

5. Nâvek-i gamzeveş hoş-âyende
Cân-ı âşık-sıfat revendeterin

Berk- cünbiş ki fart-ı sür'atden
Sebk- güftâr ider dem-i tahsin

Sâ'ika -cilve kim geh-i reftâr
Der-pes eyler nezâresin pişin

Feres-i zûd-res ki olsa süvâr
Fi'l-mesel kûdek-i kenâre-nişin

Reh-neverd-i şebâb olur der-hâl
Cilvegâhın iderdi şîb-i zemîn

10. Nagme-cûşiş semend-i nâzük kim
Olur âvâzeveş semâ'-ı nişin

Bi-tevakkuf çü müjde-âver-i dost
Bi-tehammül çü sabr-ı müştâkin

İtse şahs-ı zamânı ser-gerdân
O kümeyt-i vehm-teki der-zîn

Lâ-muhâle olurdı bir demde
Vâsıl-ı arsagâh-ı bâz-pesin

O seri'ü's-seyir ki şübhe-zenân
Eylese kasd-ı tayy-ı sath-ı zemin

15. Gâyet-i menzile bulurdı vusûl
Olmadın sem'ine sadâsı karin

O tevehhüm- reviş ki itmez iken
Üzerinde karâr fikr-i metin

Zûr-ı bâzû-yı kâbiliyyet ile
Żabt ider mir-i sâhibü't-temkin

Mustafâ-nâm ü Murtazâ-in'âm
Hasaneyn- inkiyâd-ı dîn-i mübin

Dür-i deryâçe-zâd-ı nesl-i Resûl
Lem‘a-i âftâb-ı maşrık-ı dîn

20. Ukalâ-ihtilât u dâniş-senc
Hükemâ-imtizâc u hikmet-çîn

Nev-şigüfte-gül-i hidâyet-bûy
Tâze-tâbende necm-i sa‘d-âyîn

Gurre-i hûr-zuhûr-ı mâh-ı hıred
Evvel-i rûşenî-i subh-ı yakîn

Fârisü’l-hayl-ı cilvegâh-ı hüner
Yekke- tâz-ı neberdiyân-ı güzîn

Hançer-i gamze-nevk-ı kahrından
Mihr-i âlemsitân ciger-hûnîn

25. Rumh-ı ebrû-ham-ı itâbından
Kad- hamîde hilâl-i çarh-ı berîn

Müje- peykân hadeng-i çeşminden
Zahm-ı çeşm-i zamâna perde-nişîn

Kâkülün tâb-ı gîrûdârından
Olmaz endîşe-i rehâyı emîn

Cezr ü medd-i kemânı câzib-i cân
Tîg-ı ejder-niyâmı rûh-ı defîn

Eser-i istikâmet-i zihnî
Olsa tab‘-ı bütân-ı şûha karîn

30. Dil-i müştākiyān olmazdı
Kâviş-i hulf-ı va‘d ile hûnîn

Düşse sîm-âba sâye-i hükmi
İllet-i ra‘şasın ider teskîn

Ser-firâzâne itse zülfe nazar
Ba‘d- ezîn eylemezdi meyl-i pesîn

Dîde-bânî-i mahzen-i aşka
Eylese re’y-i rûşenin ta‘yîn

Gamze-i düzdkâre-i hûbân
İdemezdi hıyânet-i dil ü dîn

35. Ser-firâzum dilîr-i mümtâzum
Ey güşâyende-i gül-i tahsîn

Ser-be-ceyb idi nice demlerdür
Gonca-kân-ı hayâl-i feyz-âgîn

Neşve-yârî-i midhatün kıldı
Gül-i hûrşîdden şigüfteterîn

Berg berg riyâz-ı medhünde
Oldum ol mertebe tebessüm-çîn

Ceyb ü dâmânum oldı subhâsâ
Gülsitân gülsitân gül ü nesrîn

40. Dem-i subh-ı kabûldür Şehrî
Kıl du‘âyı hem-âgûş-ı âmîn

Tâ ki esb-i nesîm-reftârîn
Jâleveş dil-berân ider der-zîn

Ola mazbât-ı şâhid-i hükmün
Nâ-mülâyim küreng-i çarh-ı berîn

Şehrî K 42, Divan, s.208-213.

1.10. Azmizâde Haletî

Sa‘âdetlü Pâdişâhumuz Cânibinden Habîb-i Siyâh ve Arslan Nâm Atları Vasfile Me’mûr Olduğumuzda Dinilmişdür

1. Habbezâ ol rahş-ı şeb-gûn-ı şeb-i Kadr-i i‘tibâr
Ser-be-ser endâmı mahz-ı kudret-i Perverd-gâr

Ey hoş ol esb-i sa‘âdet-sümm ki olmış cünbişi
Mu‘tedil gâyetde mânend-i nesîm-i nev-bahâr

Girse yâlinden eger bir mû sabânun destine
Eyliyeydi anı hûbân-ı Hatâ’ya bergüzâr

Bir zemîn üzre eger düşseydi cisminden arak
Ol zemînün hâki müşk olur ilâ-yevmi’l-karâr

5. Esb-i çevgânî disem ol esb-i râhat-bahşa ben
Kolları çevgânîye olurdı fahr-i rüzgâr

Kullanur her hatvede bir işve ana benzemez
Atsa egninden libâsın bir Habîb-i şîve-kâr

Pâyınun her na'li şeklen bir hilâlün aynıdur
Her nice şebdür bu kim anun hilâli ola çâr

Olmasa ana süvâr olan Süleymân-ı zamân
Sür'at-i bâd-ı sabâdan olamazdı behre-dâr

Nerm-revlikde akar âb-ı revândur gûyiyâ
Pûyede bâdı begenmez kûh olur vakt-i karâr

10. Sür'ate buldukça ruhsat peyk-i bâdı yolda kor
Şebden encüm gösterür çıkdukça sümminden şerâr

İtseler efsârını lâyık şu'â-ı mihrden
Hâleden zîn-pûş olursa ana dâ'im vechi var

Üstine geldükçe anun hazret-i şâh-ı cihân
Hamzadur gûyâ siyeh kıytasa olmuşdur süvâr

Gûyiyâ Bahr-i Siyeh'den lü'lü-i lâlâ çıkar
Her kaçan dökse arak koşdukça şâh-ı kâm-gâr

Husrev-i Hâtem-kerem Sultân Murâd-ı Cem-haşem
Çeşm-i necme kuhl olur kalkarsa râhından gubâr

15. Şâh-ı İskender-meniş İskender-i Kisrâ-reviş
Dâver-i encüm-hadem sultân-ı gerdûn-iktidâr

Heybetiyle şöyle tolmışdur cihân kim zann ider
Şîhe-i rahşın sadâ-yı sûra hasm-ı nâbe-kâr

Kaçmaya perrin meges-rân-ı kebûter kılmadan
Adli eyyâmında anun şâh-bâz-ı cân-şikâr

Her kaçan kim devlet ile gelse Arslan üstine
Şâh-ı hâverdür olur burc-ı Esed'den âşikâr

Vechi vardur şâh-ı heft-iklim ana meyl eylese
Oldur Arslan üstine sâhib-velâ (vü) şîr-süvâr

20. Rahş-ı tab'-ı Hâletîye rağbet it şâhum müdâm
Esb-i çâlâke ider zîrâ selâtin i'tibâr

Himmet-i vâlâ-yı şâha mazhar olursam eger
Bağların pîl-i sepîd-i çerhe kûs-ı iştihâr

Olduğınca pâye-i baht u sa'âdet-şâha râm
Tevsen-i tünd-i zamân itsün adûsın hâk-sâr

Edhem-i şeb eşheb-i rûz ola turdukça cihân
Râyiz-i fermânının sa'yiyle halka sâz-gâr

Azmizâde Hâletî K 15, Divan, s.63-64.

1.11. Alaeddin Sâbit

Esbiyye Beray-ı Mehmed Paşa

1. Saneha'llâh zihî rahş-ı hümâyûn makdem
Ahuvân-çeşm ü bütân-cilve vü müşgîn-perçem

Tarz-ı reftârının âvâresi tâvus-ı cinân
Reviş-i şûhunun âşüftesi âhû-yı harem

Yiridür olsa sıtablında şikâl-i pâyı
Şiken-i zülf-i mutarrâ-yı bütân-ı Deylem

Biyurasb olmadı böyle sebük-pâya süvâr
Belki tasvîrini seyr itmedi Kâvus ile Cem

5. Olsa bu berk-i cehende eger altında anun
Sıçradurdı çeh-i has-pûş-ı Şigâdı Rüstem

Ögdile konsa eger tâ'ir-i endîşe ile
Dahi evvel varur Allahü Ta'âlâ a'lem

Yedi deryâyı geçer tâ'ir-i endîşe gibi
Pây-ı reftârını ter eylemedin reşha-i nem

Seng-i hârâya eger şeklini resm eyleseler
Vara ser-menzil-i maksûda sabâdan akdem

Bir kılın hâme idüp yazsalar anunla eger
Tura raks eyleye dîvârdaki nakş-ı sanem

10. Haşre dek rahş-ı felek gibi olurdı pûyân
Olsa bir mîhi eger Sevr-i zemînde müdgâm

Tayy ider gösgötüri arsa-geh-i mekânı
Râyiz-i devleti tahrîk-i inân itdügi dem

Rahş-ı endîşe seni zabt idemez cünbişden
Vasf-ı reftârını bir şâ'ir eger itse rakam

Hasmı Ankâya süvâr olsa yine kurtulamaz
İrişür hışm ile mânend-i kazâ-yı mübrem

N'ola devletle süvâr olsa ana lâyıkdur
Böyle Anka-yı Hümâ-kevkebe-i Kâf-ı kerem

Ol ki böyle yazar elkâb-ı berât-ı vasfın
Kâtibi münşî-i divân-ı hümâyûn hikem

Menkabet-senc-i gazâ Rüstem-i meydân-ı vegâ
Kahramân-ı saf-ı heycâ pîl-i Gerşasb-şiyem

Şeref-i zümre-i emcâd-ı mekârim-mu'tâd
Bermekî-menkabe Tâyî-kerem ü Ma'n-himem

Kurtatü's-sem'-i sanâdîd-i izâm-ı eyyâm
Derretü't-tâc-ı mehâdîm-i kirâm-ı âlem

Hilye-i gerden-i iclâl Mehemmed Paşa
Zîb-i ser-levha-i dibâce-i ikbâl-i ümem

O güzîde halef-i silsile-i devlet kim
Ana cesbân görinür tantana-i hayl ü haşem

O cihân-dâver-i ikbâl ü hüner kim olmış
Mansıbı devletine câh-ı ma'ârif munzam

O Aristo-yı fehimân ki nümâyândur ana
Dil-i dânâ-yı Felâtûndaki râz-ı mübhemi

O Hudâvend-i mekârim ki kemîn bahşişdür
Gıbta-ebgîhte-i kân ü hased-kerdeîyem

Ol ki kassâm-ı ezel bâr-geh-i ikbâlin
Eylemiş ni‘met-i erbâb-ı kemâle maksem

Dârû-yı himmeti hunîn-ciger-i fakra damâd
Lutfı rîş-i dil-i erbâb-ı niyâza merhem

Şâhid-i fikri güzel aklı da akl-ı evvel
Sözi destûr-ı amel râ‘y-ı rezîn ü muhkem

Feyz-i lutfı ile aklâm-ı ma‘ârif şâd-âb
İltifâtı ile iklîm-i ma‘nâ hurrem

Dest-i lutfı olalı hânçe-güşâ-yı himmet
Oldı erbâb-ı hüner muğtenem-i nâz u ni‘âm

N’ola dil-beste-i emvâl-i cihân olmazsa
Meslek-i himmetidür vâdî-i ibn-i Edhem

Ana mirâs-ı pederdür bu iki dürr-i yetîm
Biri şemşîr-i cihân-gîri biri lut u kerem

Pederi ırkını kat‘ itdi dıraht-ı küfrün
Eline cânib-i Hakkdan sunılan tîg ü direm

Pür-hurûş itmiş idi memleket-i küffârı
Şîven-i şevk-i gazâ nâliş-i ehl-i mâtem

Dahi sağ olsa biraz eyler idi a‘dânun
Büsbütün memleketin kişver-i Osmâniye zam

Buldı şiblü'l-esed-i bîşe-i merdîdür kim
Hasmı rübeh-cigere sunsa misâl-i zaygam

35. Pençe-i gayret ile yırtup atar a'dâyı
Bîşe-i ma'rekede kendüsidür şîr-i ecem

Sell-i şemşîr-i cihâd itse olur hayl-i adû
Yek-sere pey-siper-i vâdî-i hazlan-ı adem

Kuvvet-i bâzûsiyle hasmına gürz urduğı dem
Sarsılur şiddet-i darbından anun nüh târem

At sürüp savlet ile tîgını pertâb itse
Sadmesinden mütezelzil ola çarh-ı a'zam

Çarh-ı çâçı güher-i kavs-i kuzahla hem-ser
Nâvek-i berk-eseri sehm-i kaderle tev'em

40. Kahramân-kevkebe Paşa-yı bülend-ikbâlâ
Ey Hudâvend-i kebîrü'l-küberâ-yı efham

Vasfına sarf ideyüm mâ-melek-i fikretümi
İtdüm ikbâl-i cihân-gîrüne sevgend ü kasem

Cümlesin masraf-ı evsâfuna harc eyliyeyüm
Ne kadar var ise îrâd-ı füyûzât-ı kıdem

Levha-i midhat-ı zîbendeki İnşâ'allâh
Arş-ı a'lâ-yı kemâle asayum ölmez isem

Kendü memdûhını vasf eylemesün yani'tsün
Ehl-i irfâna budur emr-i ehemm ü elzem

Bâ-husûs ola ki bir sencileyin zât-ı şerîf
Nice medh itmesün Allahı seversen âdem

Ah illâ ki murâd üzre edâ mümkin mi
Kor mı ya hâlümüze keşmekeş-i baht-ı Dijem

Ben bilürdüm işümi itmese âzürde beni
Darb-ı şemşîr-i elem darbet-i kûpâl-ı sitem

Bir güher bulmadı evsâfuna lâyık gerçi
Bahr-ı irfânı ser-â-ser aradı endîşem

Acizem Hakk-ı edâ-yı sühen-i vasfunda
Tab‘uma her ne kadar olsa ma‘âni mülhem

Sanki bu beyt-i dil-ârâyı benüm ağzumdan
Söylemiş Nef‘î-i şîrîn-suhen-i mu‘ciz-dem

Ne kadar da‘vî-i nazm eyler isem zu‘mumca
Olurum zâtunı ta‘rife gelince mülzem

Zirve-i kasr-ı kemâle çıkamaz n’eyliyeyüm
Ne kadar şedd-i nitâk-ı hüner eylerse kalem

İtmesün gayri suhen-i tûtî-i tab‘umdur iden
Çünki ben vefk-i murâd üzre edâ eyliyemem

Bâ-husûsâ ki benüm tâ‘ir-i fikrümdür olan
Hayl-i murgân-ı uli’l-cenihâya pîş-kadem

55. Güft ü gû-yı suhen-i tûtî-i tab‘umdur iden
Kuvvet-i nâtıka-i ehl-i beyânı ebkem

Ben Ebu’l-feth-i cihân-gîr-i kemâlüm kalemüm
Dikdi küngüre-i kulle-i ma‘nâya alem

Feyz-i kudsiyye ile şâhid-i fikr oldı yine
Harem-i hâss-ı arûsân-ı hayâle mahrem

Çeşme-i tab‘umun ölümlüsi Hızr ü İlyâs
Feyz-i güftârumun ihyâsı Mesîh-i Meryem

Reşha-i kilk-i terüm ehl-i dile Âb-ı Hayât
Hâsid-i bed-gühere katresi zehr-âbe-i sem

60. Ber-taraf laklaka-i serserî-i ehl-i garaz
Cümle erbâb-ı dil ikrârı ile şimdi benem

Feyzî-i Hind ü Mezâkî-i bihîn Hıtta-i Rûm
Mütenebbî-i Arab Urfî-i Şirâz-ı Acem

İşte söz böyle gerek kim vire ma‘nâsı anun
Dil-i insâna ferah-ber-ferah ü dem-ber-dem

Okuyınca açıla gonca gibi şevkinden
Ne kadar olsa derûn-ı dil-i âşık pür-gam

Dil-i sâhib-suhene âlem-i bâlâdan ine
Nitekim sîne-i gül-goncaya reşh-i şebnem

65. Hiç söz olsun mı o kim nâzım-ı nâ-hencârı
Rişte-i nazma çekince çeke bin derd ü elem

Söz dinür mi ana kim anlamaya söyledügin
O sefîh-i müteşâ‘ir o har-ı lâ-yefhem

Sözleri saçma biri birine uymaz nitekim
Nağme-i zîr-i nevâ-güsterî-i perde-i bâm

Reşehât-ı kalemi semm-i dehân-ı ejder
Nevk-i kilk-i rakamı sûzen-i nîş-i erkam

Suheni mübtezel ü nazmı çep-endâz ü çepel
Nakd-i güftârı dagel nukre-i endîşesi kem

Bu şekil bir hâr iken işte temâşâ bunda
Dahl ider âdeme bir kendüyi bilmez sersem

Sâbitâ lâf ü güzâfı ko ki ne-cesbândur
Suhen-i muhterem-i midhata âmiziş-i zem

Şimdiden sonra Kavâfî-i suhen teng oldı
Lâ-cerem ed‘iye-i devletidür emr-i ehem

Nitekim ablak-ı rahşında sitâm-ı felegün
Cilvegâhı ola pehnâ-yı basîti alem

Zîr-i rân eyliye dâ’im feres-i maksûdı
Ol Hudâvend-i emîrü’l-ümerâ-ı ekrem

Peyki te‘yîd-i îlâhî vü tutuk-dârı zafer
Şâtırı feth ü nigeh-bânı Hudâ-yı erham

Alaeddin Sâbit K 17, Divan, s.214-220.

1.12. Şeyh Gâlip

Der Vasf-ı Esb

1480 Hem bir dahi bir semendi dil-keş
Etti sana tuhfe ol perî-veş

Süğlün gibi bir semend-i gülgûn
Gül zâr-ı behişt ü kulzüm-i hûn

Mevc-âver-i âb-ı lâl ü yâkût
Refref gibi râh-vâr-ı lâhut

Ser tâ bekadem bahâr-ı gül-pûş
Sahbâ gibi lâl-reng ü pür-cûş

Sîm-âb velîk şûle-peyker
Hurşîd-veş âteş-i musavver

1485. Endâmı hamîre-i nezâket
Her cünbişi cilve-i kıyâmet

Tûbâ-yı cinân diraht-ı şûle
Kâşâne-i adn ü taht-ı şûle

Hûn-ı dil-i âşıkâna benzer
Hızr âbı velîk kana benzer

Tâvûs-ı behişt ü şîr-i garrâ
Al câmeli bir arûs-ı zîbâ

Tîz eylese şîve-i hırâmın
Verir ezele ebed peyâmın

1490. Reftârını eylese müsâid
Gerdine erişmez ân-ı vâhid

Bir rütbededir ki zûd-reftâr
Eczâ-yı hevâya vermez âzâr

Çün tayy-ı mekâna himmet eyler
Eczâ-yı zemâna sebkat eyler

Şîrîn harekat ü Rüstem ârâm
Reşk-âver-i abraş-ı gül-endâm

Ârâma ayak direrse gâhi
Kara taş eder yem-i siyâhı

1495. Dağ gibi durur o şûle-endâm
Çün künbed-i lâl-reng-i Behram

İki kulağı çeleng-i şeh-bâz
Gerdânı surâhi-i ser-efrâz

Hayvân velîk âb-ı hayvân
Çün künbed-i lâl-reng-i Behrâm

Her mûyu tarabda târ-ı tanbûr
Âvâz-ı sahîli nefha-i sûr

Sümkâse-i mağz-ı dîv-i esfîd
Dümtâr-ı şuâ-ı nûr-ı hurşîd

Su gibi akar zemîn ü kâna
Âteş gibi sıçrar âsümâna

Âhû gözü sînesi gazanfer
Sünbül saçı dem-misâl-i ejder

Anka-yı sühan-şinâs-ı hoş-dem
Pervâzda şûle-i mutalsam

Dil-dâr-ı dil-âver-i küşâde
Çün neş'e-i şîr-gîr-i bâde

Gül-gûne-i hûn-ı eşke hem-reng
Kanûn-ı mahabbetde hem-âheng

Tûtî gibi gerçi âl-câme
Hâmûş-kün-i kümeyt-i hâme

Velhâsıl o Aşkar-ı sebük-bâl
Eyler seni şehr-i Kalb'e îsâl

Hüsn'ün sana yâdigârıdır bu
Cehdeyle ki Gam diyârıdır bu

Hem Gayret'e perr ü bâl verdi
Hem-rehliğe mecâl verdi

Gördün mü ne pâdişâhdır ol
Kim Aşk'a delîl-i râhdır ol

Dersen ki cenâb-ı Hüsn-i yektâ
Bu kudreti kanda kıldı peydâ

Bir bende-i şerm-sârıyım ben
Fehmeyle ki hâk-sârıyım ben

Emreyler ise eğer o dâver
Lâşey gibidir bana bu şeyler

ŞHA/1480-1512, s.261-265.

Kenâr-ı Mektûb-ı Latîfe-Üslûb

1. İklîm-i sühanverânda husrev
Ya‘nî ki cenâb-ı zât-ı Pertev

Hem dâderi ol huceste-haslet
İtmekde selâm-ı pür-selâmet

Cümle dedegân u sâ’ir ahbâb
Ümmîd-i visâl ile ferah-yâb

Ammâ ki fakîr Gâlib Es‘ad
Bu gûne ider du‘â-yı bî-had

5. Hâhişger-i genc-i ârzûdur
Dil-haste-i renc-i ârzûdur

Birkaç sühan-i latîfe-âmîz
İrsâl ider meserret-engîz

İrhâ olınur ise licâma
İnşâ‘allâh bi’s-selâme

Bindükde o esb-i bâd-pâya
Koyvirmenüz uçmasun havâya

Keştî gibidür velî o edhem
Yardımcısı rûzgârdur hem

Tâvûs-ı cinân gibidür velî o edhem
Pâyından ider hemîşe şekvâ

Nef'î dahi görse anı kâ'im
Temkînini vasf iderdi dâ'im

Ârâmı ne mümkin ola takrîr
Şeh-nâmede yokdur öyle tasvîr

Eylerse karâra bir yol ısrâr
Sandal olamaz yanında kuhsâr

Şeb-gûn ve lîk şâm-ı hicrân
Ârâmına yok hulâsa pâyân

Edhem ki lügatde müşterekdür
Hem bukağı hem kır at dimekdür

Olmış iki ma'nî anda zâhir
Bir lafz iki edâya nâzır

Kasd itdüm idem şitâbın imlâ
Turdı orada hayâl ü ma'nâ

Hem-râhun ola du'â-yı merdân
Allâh visâle ide şâyân

Maksûd latîfedür efendim
Ma'zûr ola tavr-ı nâ-pesendim
Şeyh Gâlip Mes 12, Divan, s.326-327.

1.13.Şeyhülislâm İshak

Kaside-i Esbiyye

1. Görmeyen rahş-süvâr-ı kerem ü ihsânı
Görsün ol zeyn-dih-i zîn-i semend-i şânı

Habbezâ zîb-dih-i zîn-i semend-i ikbâl
Cünbüş-efzâ-yı bihîn eşheb-i ref'et-rânî

Cünbüş-i rahş-ı safâ-bahş olur hemvâre
Âhuvân-ı Hotene cilve-dih-i hayrânî

Habbezâ rahş-ı sabâ-seyr-i sebük-cevlân kim
Oldı acz-âver-i hayyâl-i hayâl iz'ânı

5. Sür'at-i seyri komaz sâyesin irdâfa mecâl
İdicek tayy bihîn deşt-geh-i imkânı

Eşheb-i akl-ı sebük-tâz gubârın göremez
İtse meydân-ı tesâbukda eger pûyânı

Tarfetü'l ayn-ı semend-i nazarı sebkatde
Oldı mağbut-ı feres-rân-ı nigeh-cevlânî

Nakş-ı emvâca halel gelmez idi zerre kadar
Cilve-gâh eylese sür'atle eger ummânı

Hissolunmaz reviş-i sür‘ati zülfinden eger
Olsa her mûyı şu‘â-ı basarın müjgânı

10. Cünbüşi bâd-mümâsil disem ammâ ki degil
Münkatı‘-sâz-ı tüvân-ı hareket bînânı

Hiddet-i cünbüş ile berk-şitâb ammâ kim
İntifâ-kerde degil tâb-ı cihân-gerdânı

Câmi‘-i cümle-i eşkâl-i mehasin ki olamaz
Esb-i câdû dahi tâkat-gerî-i yekrânı

Hem-inân olsa leked-kûbî-i sebkatle olur
Lengî-i haclet-i şeş-pâ sebeb-i noksânı

İtse izhâr-ı hüner pîş-geh-i Aşkarda
Tâbiş-i gıbta olur bâ‘is-i mûy-efşânî

15. Hûb-sûretligi ol rütbe ki tasvîr idemez
Nakş-ı hüsnin kalem-i nâdire-resm-i Mânî

Bûy-ı sevdâ getürür şâmme-i nuzzâra
Anberîn zülf ü siyeh perçem-i müşg-efşânı

Rûh-ı hayvânî-i sahhâl-teşekkül ki odur
Cân-ı insân gibi dil-zinde-ger-i şâdânî

Edhem-i saht-ı süm-i merdüm-i bî-hemtâ kim
Berkde nûr-ı siyeh-tâbişe oldur sânî

Cilve-gâh itse olur sîne-i kûh-ı âhen
Dâğ-dâğ-ı eser-i na‘l-i şeref-efşânı

Olmada çünki sezâ-vâr-ı rikâb-ı şevket
Ana tâvûs-ı İrem dirler ise erzânî

Habbezâ zeyn-dih-i zîn-i semend-i devlet
Ki ne dem olsa inân-gîr-i mekârim-rânî

Yekke-tâzî-i şerâfetde anınçün her dem
Aldı emsâlini sebkatle ser-i meydânı

Oldı her lahza münevver-kün-i ayn-ı a‘yân
Gerd-i rahş-ı kerem-i kuhl-i cevâhir-sânı

Rahş-rân-ı kerem ü râkib-i esb-i devlet
Cünbüş-i edhem-i eltâfına yok pâyânî

Zîver-i zîn-i Hilâfet ki inân-ı tanzîm
Der-kef-i pençe-i hurşîd-veş-i fermânı

Hân-ı Mahmûd-ı felek-mertebe kim sahn-ı cihân
Eşheb-i devletine olmada at meydânı

Sûret-i esb-i bihîn-re’fetin timsâli
Cây-gâh eyledi bu âyîne-i imkânı

Olmada lâzım-ı mâhiyyet-i mihr-i zâtı
Lem‘a-pîrâyî-i re’fetle bihîn rahşânî

Müfred-i zâtı ile sûret-i nev‘iyyesine
Hemçü hurşîd görülmek nice mümkin sânî

Cevher-i ferd gibi zât-ı girân-mikdârı
Zîb-dâr itmede gencîne-i ‘izz ü şânı

Eşheb-i devletine olsa mücevher efsâr
Vasf-ı sultân-ı selâtîn-i cihân erzânî

Habbezâ pâdişeh-i taht-geh-i şevket kim
Nûr-ı dîdârı ile rûy-ı zemîn nûrânî

Dîde-i dehre olur kuhl-i cilâ-bahş-ı sürûr
Eşheb-i re‘feti itdikçe gubâr-efşânî

Gerd-i rahş-ı keremin halk gözinden sakınur
Nûr-ı çeşm oldu gubâr-ı kadem-i zî-şânı

Eşheb-i saltanata oldı inân-gîr-i şeref
Âlem efsâr-be-dest-i nigeh-i fermânı

Mîr-i hayl-i kader itdi o hümâyûn-kademin
Ezrak-ı çarh-ı sebük-cünbüşi zîr-i rânı

İrmegin şu‘le-i cevvâle-i na‘li felege
Eyledi aksi külef-kerde meh-i tâbânı

Ki olur debdebe-i rahş-ı mehâbet-bahşı
Sâha-gâh-ı felege lerze-dih-i hayrânî

O bihîn râkib-i zîbende-kümeyt-i adlin
Rahş-ı evsâfına cân virse cihân erzânî

Câna minnet bilirüz kâle-i ömri itsek
Kadem-i rahşına ferşîde dem-i pûyânî

Siyyemâ sadr-ı kerem-verzişinin olmakda
Her dem ıstabl-ı nigâhında semend-i şânı

Dâne-hârî-i tahaffuzla tenûmend ü bihîn
Hâsıl-ı ömr ile beslenmede yok noksânı

Eşheb-i devletine raht-ı mücevher gibidir
Resm-i evsâf-ı hümâyûn-ı ma‘âlî-şânı

Bâreka’llâh zihî husrev-i Dârâ-fer kim
Kuhl-i çeşm olmadadır gerd-i süm-i yek-rânı

Cünbüş-i eşheb-i azminde ne hâlet var kim
İdicek îd-gehi cilvesine erzânî

Aks-i na‘li görinür gurre-i şevvâl-âsâ
A‘yün-i cümle-i nuzzâra o dem nûrânî

Siyyemâ tehniyet-i îd-i sa‘îd itmek içün
Cilve-gâh eyleyicek sahn-ı sarây-ı şânı

Kadem-i rahşına ferşîde olur nûzzârın
Kâle-i bâsıra-i dîde-i istihsânı

Öyle yektâ-reviş-i saltanatın mümkin mi
Cünbüş-i rahş-ı medîhinde sebük-cevlânî

Zîver-i zîn-i semend-i kerem ü ihsâna
Ey olan kuhl-i cilâ gerd-i süm-i yek-rânı

Rahş-ı evsâfını ârâyiş içün bast itsem
Hep bisât-ı sühan-ı midhat-i nev-bünyânı

Virse hayyâl-i hayâl edhem-i kilk-i medhe
Sahn-ı vasfında ne had ruhsat-ı midhat-rânî

Kuhl-i acz olmadadır çeşm-i semend-i kaleme
Gerd-i mu'ciz-kadem-i eşheb-i vasf-ı şânı

Yeter itnâb-ı sühan vakt-i du'âdır İshâk
Eyle meydân-ı du'âsında dahi pûyânî

55. Ola ol râkib-i gül-gûn-ı hilâfet her dem
Fârisü'l-hayl-i bihîn-mevkibe-i zî-şânî

Eşheb-i devleti ıstabl-ı devâm içre ola
Dâ'imâ dâne-hâr-ı hâfıza-i Rabbânî

Şeyhülislâm İshak K 17, Divan, s.178-184.

1.14. Şehdî

Kethudâ-yı Sadr-ı Alî Hasan Ağa Anatolu Muhasebecisi Olduğumuzda Mükemmel Dîvân Rahşı ile Bir Esb-i Sabâ-Seyr Gönderdiklerine Didügümüz Kasîde-i Esbiyyedir

1. Rahş-ı bahtıyle müzeyyen olıcak bir esb-i merâm
Nakş-pâyende olur na'li hilâl-i bî-râm

Hâne-i zeynî olur taht-ı Süleymâne adîl
Ki ider bâd-ı sabâ gibi letâfetle hırâm

Mührüme şa‘şâ-i tâbişe reşk eyler
Olsa sîmîn rikâbıyla üzerin licâm

Bulsa zer-bâfte sad-berg-i gül zeyn-pûş
Takyesin çarha atup Zühre idüp kıssa-i kıyâm

5. Görse gaddâre-i hun-pâşımla şemşîr-i topuzın
Ser-fürû eyleye ecrâm-ı felekde Behrâm

Sûr‘at tünd-i şitâb ile tek ü tâz itese
İremez gerdine sarsar ana olmaz hem-kâm

Cünbüş-i nermle ger eylese tard-ı cevlân
İtse ser-âhû-yı vahşiler ider kendüyle râm

Nice ağa hüsnü’l-hulk mesellem etvâr
İtmede âleme envâ‘-ı nevâziş u ikrâm

Şehdî, Divan, s.244-245.

1.15. Nazîr İbrahim

Takrîz-i Feresnâme-i Daniş ba-Sitâyiş-i Hasan Paşa-zâde Halîl Paşa

1. Esb-i pâkîzelerin hazret-i Hân Mahmûdun
Bu feres-nâmede Dâniş idüp a‘lâ imlâ

Devşirür dizginini her gören ehl-i ‘irfân
Bu kopuşla bu dönüş cümleyi geçmiş zîrâ

Rüstemün Aşkar-ı dîv-zâdını kim yâd eyler
Kim görürken bu kadar esb-i küheylân hâlâ

Hele şeh-pây ile bahrîyi dahî yâd itme
Bahrî berrîye mu'âdil nice olur hâşâ

Yed-i kudret gözine sürme çeküp her birinün
Virmiş ol pâdişeh-i dehre Cenâb-ı Mevlâ

Cümlesi oldı mübârek feresin neslinden
Nice pâ-daşı ola her birinün esb-i sabâ

Rîhden cümlesinün hılkati ammâ esbün
Her biri yersiz uçar şübhe mi var bî-pervâ

Hayr-ı maksûd-ı nevâsi-i huyûla mahmûl
Halaka'llâhu garîben ve serî'an ve mehîbâ

Vasf ile her birini sâbık-ı meydân olmış
Eşheb-i hâme-i Dâniş olınur mı hem-pâ

İtmemiş vasf ile irha-i 'inân-ı dizgin
Eylemiş yitmiş iki hükmüni cümle icrâ

Ehl-i irfân bu kadar doğrusı at oynadamaz
Havf u haşyetle boşaldur egerini zîrâ

Çek hemân dizginini yohsa kümeyt-i hâmene
Bu segirdümle Nazîrâ nice meydânın ala

Şu'arâ-yı selefin ekserine gâlibdür
Bâreka'llâhu zihî Dâniş-i pâkîze-edâ

Esb-i reh-vâra deger doğrısı bu nev nazîm
Hoş görür ise eger a‘del-i cümle vüzerâ

15. Ya‘ni memdûh-ı cihân hazret-i hem-nâm-ı Halîl
İzz ü şân ile anun misli bulunmaz hâlâ

Berhiyâya nice teşbîh olınur lûtfı anun
Taht-ı Belkısı Süleymâna getürmek ammâ

Ehl-i irfâna bunun lûtfı şumûli vardur
Sâyesinde geçinür lûtf ile ihsân u sehâ

Şi‘r ü inşâda o vassâfa dahî gâlibdür
İbn-i ubbâd olmaza fazl ile ana hemtâ

Baykarâ meclisine meclisi olmaz teşbîh
Urefâ içre bunun misli bulunmaz zîrâ

20. Geh makâmât-ı harîri vü gehî mustazraf
Geh seyr-i nakli ile meclisi hûb u a‘lâ

Gâhi târîh-i selef gâhi letâyif nakli
Gayrı sehivde kelâm eylemez aslâ Âsafâ

Ola bâ-lûtf-ı Hudâ zîver-i sadr-ı devlet
Sâyesinde ideler râhatı ehl-i dünyâ

Ana tevfîk-i ilâhî ola her demde refîk
Virdimüz oldı Nazîrâ bu du‘â subh u mesâ

Nazîr İbrahim K 16, Divan, s.369-371.

1.16. Tâlib Efendi

Esbiyye

1. O şeh-süvâr-ı şecâ’at ki atlas-ı felegi
Sezâdur eylese zîn-pûş-ı esb-i bâlâyı

Ne eşheb şûh-ı sebük-seyr kim hırâm itse
Gezer gönülleri mânend-i yâr-ı her-câyî

İdince cünbişe âgâz o kûh- peyker olur
Zemîne zelzele-endâz sadme-i pâyı

Dem-i haşirde o cevgânı sebük-reftâr
İderdi galtân gûy-ı zemîn-i gabrâyı

5. Gelince cilve-i reftâra pâymâl eyler
Hırâm-ı nâz-ı bütân-ı Hıtâ vü Yağmâyı

O çeşm-i şûh-küheyl âdemi ider Mecnûn
O yâl ü düm getürür yâda zülf-i Leylâyı

Verâ-yı perdede güyâ ki subh olur pinhân
Dökilse cebhesine mûy-ı anberîn-sâyı

Dem-i şitâb ana nişîb ü firâz yeksândur
Misâl-i ebr ider seyr kûh u sahrâyı

Fürûğ-ı na‘li münevver ider şitâb itse
Misâl-i pertev-i hûrşîd zîr ü bâlâyı

10. İder gürîz-i ma‘ânî hayâl-i şâ‘irden
Şitâbı vasfına kasd eyledükce imlâyı

Anunla pûyede nûr-ı nezâre âcizdür
Ne mümkin eyleye sâye yanınca hem-pâyı

Misâl-i merdüm-i dîde döner o semte hemân
Ne semte mün‘atıf itse inân-ı îmâyı

Mey-i sepîd ile sâkî pür itdi mînâyı
Kabâ-yı sebz ile seyr it o sîm-sîmâyı

Dirâz-destî-i müjgân-ı dil-keşün komadı
Kemend-i turra-i hûbânda tâb-ı gîrâyı

15. Gelû-yı nâtıkaya sürme-sây olup gûyâ
Görince lâl olur âdem o çeşm-i gûyâyı

Tâlib Efendi (Abdülkadiroğlu, 1999: 216-217).

1.17. İbrahim Hanif

Esbiyye Der-Vasf-ı Şehinşâh-ı Devrân

1. Ankâ-süvâr-ı kâf-ı adâlet ki himmeti
Temkîn-bahş-ı küngüre-i âsmân olur

Zıll-ı Hüdâ ki sâye-i lutfu inâyeti
Pîrâye-i cebîn-i zemîn ü zamân olur

Mevlâ o şâha bir kerem etmiş ki bâğının
Her bergi şekl-i lâlede sâhib-kırân olur

Bir rahşa kim süvâr ola bin iltifât ile
Ol rahş taht-ı bahtı Süleymân-ı inân olur

5. Bir esb-i hoş-edâya ki olsa o şehsüvâr
Güyâ hümâ-yı saltanata âşiyân olur

Ma'zûrdur hulûsa edince mukârenet
Az sözde çok letâfet-i ma'nâ beyân olur

Hak dâ'im etsin âleme feyz-i himâyetin
Kevn ü mekâna âtıfeti sâyebân olur

İbrahim Hanif K 23, Divan, s.79.

Esbiyye Der-Vasf-ı Şehinşâh-ı A'zâm

1. Sultân-ı melek-haslet ü ferhunde-tabî'at
Hâkân-ı felek-pâye hüdâvend-i yegâne

Dâ'im vere Hak eşheb-i iclâline cevlân
Zâtında müsellem ola etvâr-ı şahâne

Bir esb-i sabâ-sîrete bin izz ü şerefle
Bindikçe netîce o Süleymân-ı zamâne

Gûyâ ki eder taht-ı mu'allâsını terfi'
Bak mertebe-i kudret-i Hallâk-ı cihâna

5. Sen esb-i safâ-ver mi sanırsın nazarında
Bir murg-ı hümâdır o ki çıkmış cevelâna

Gûş eyleyicek vasfını billâhi uruldum
Nâm aldı verip hüsn-i dilârâsı nişâna

Meydanda atıp tutmağa yokdur ana şânı
Ol kâşı kemân dikdi nişân Tozkoparan'a
İbrahim Hanif K 24, Divan, s.80

1.18. Ârif Süleyman

Der Vasf-ı Hunk-i Sabâ-Seyr Pâdişâh-ı Âlem-Penâh Rahmetu'llâhi Aleyh

1. Bâreke'llâh zihî esb-i sabâ-sür'at kim
Hem-inân olsa geçer berk-ı sebük-cevlânı

………. rahş-ı girân-ı cüsse-gârdur
………. Âhen gibi lerzende bu çâr erkânı*

Üç yaşar bir Arabî târ ki hırâm itdükçe
Reşk-i hûbân-ı Arab'dur diseler erzânı

Seyr idenler o hoş-endâmı gözünden sakınur
Cümbüşe başlayup itdükce gubâr-efşânı

5. Habbezâ esb-i sebük-seyr ki olmaz nem-nâk
Pây-ı sür'atle güzâr itse eğer ummânı

Teg ü tâz itse gubâr-ı süm-i sahtından olur
Akl-ı âşüfte rûh-ı mâyede hayrânı

* Boş bırakılan kısım divan metninde aslında bu şekilde verilmiştir.

Şimdide bî-bedel ammâ ki yaşın buldukda
Şübhe yokdur ki bu cünbüşle alur meydânı

Benzedürsen onu tâvus-ı hıramâna eğer
Germ-i cevlân olıcak zâhir olur rechânı

Bu kesemle buna tasvîr dinürse yaraşur
Belki bir bu yana tekâvür bize binmez anı

10. Niçe tasvîr ki muhâl ola bilinmez asla
Şûle mi berk midür eylese ger cevlânı

Râkibin hazret-i Hakk ide hatâdan mahfûz
Kuhl ola dîdelere ger disem yekrânı

Şerer-i nahl-i semendinden ola hem-vâre
Zulmet-âbâd-ı zevâyâ-yı cihân nurânî

Tankuş, 2001: s.76-77

3. ATIN İŞLENDİĞİ DİĞER MANZUMELER

3.1. At İsteğini Anlatan Manzumeler

3.1.1. Lebîb-i Âmidî

Müşarün İleyh Çeteci Abdullah Paşa Hazretleri Nevbet-i Sâlisede Mansıb—Âmid İken Virilen Feresiyye Nazmdur

1. Ey hıdîv-i kerem ey âsaf-ı âlî-mikdar
Zîr-i rânında ola eşheb-i nusret her bâr

Arz-ı hâl-i dili gûş eyle amân sultânum
Gör ki can-bâz-ı felekden ne şikâyetleri var

Ben anun merkeb mi didüm şimdiye deg
Ey efendüm sebeb-i cevrini kıl istifsâr

Yoksa bilmem bana at satdı kusûrı kaldı
Atını na'llemiş ardıma düşmiş gaddâr

5. Hayli dem idi bu ıstabl-ı kühen bî-dâda
Çünki koymışdı piyâde beni baht-ı bed-kâr

Çârsûyı gözedürdüm ki düşüp bir güzel at
Olayum bezmüne lutfına vardıkça süvâr

Meger itmiş fehm eyleyicek çarh-ı le'îm
Hîle enbânını dûş-ı bukul-ı mekrine yâr

Binmiş ol mekr ile şeytân atına bî-pervâ
Hud'a kanturmasını zihnine itmiş efsâr

Sûret-i esbe koyup sihr ile bir gün âhir
Bir büz-i lâgarı itmiş bana bey' ol mekkâr

10. Sahtyân itmiş anı zinde iken debbâgân
Kalmamış mûdan eser cism-i teninde zinhâr

Gencdür toğdığı târîhi hesâb eyleyicek
Rakam-ı sinnine bir nokta ko olur dü-hezâr

Kursa da ursalar itmez hareket câyından
Esb-i şatranc yanında bunun âhû-yı Tatâr

Tıfl-ı nev-pâ gibi kaldursam ayağa farza
İki üç hatveden artuk idebilmez reftâr

Rîhden tabl gibi sînesi müstahkem ü saht
Cümle menfezleri surnâveş ider savt izhâr

Kimi kâ'id kimi sâ'ik anı nakl itdük eve
Hânemüz oldı hemân lâşe-i esbâna mezâr

Çâr-pâ mürdesini halk atar sahrâya
Anı sahrâdan alup geldük eve biz nâ-çâr

Gözin açmaz yürümez turmaz oturmaz uyumaz
Ser-be-bâlîn-i hacergâh u şa'îre der-kâr

Mübtelâ-yı maraz-ı âkiledür tahmînüm
Sevk iden bunı bana nice olur ber-hordâr

Nüsha gösterdi bize eyledi tekmîl-i keder
Yer yatur gicede gündüzde misâl-i enbâr

Konşular kâh u cevin hep buna sarf eylediler
Gâlibâ nahv okımış gibi ider cerr-i civâr

Virdi sırtın yere ıstabl-ı fakîrânemde
Müntefih lâşe gibi kende vü bed-bû murdâr

Kimse yaklaşmaz o bed-peyker-i müntin beden
Şimdi ben kaldum ana sâyis- sâhib-i tîmâr

Köstegi kırdı kaçup hidmet idenler zîrâ
Bu belâya nice tâkat getürür hidmetkâr

Hiffet itmez idenün düşmen-i cânı görinür
Anlanur silsilesinde var imiş ehl-i vakâr

Dûş-ı hammâla kosan sür'ate ruhsat virmez
Mezhebinde acele küfre ber-â-ber bir kâr

Hasb u hâlin bu kadar söyledigüm kâfîdür
Bezm-i hâsun degül at oynağı ey fahr-i kibâr

Virme dizgin kerem it böyle sitem-pîşelere
Tevsen-i mekr ile eyler nicesin zâr u nizâr

Böyle ta'zîre rızâ virme dem-i lutfunda
Reng ider bâzû-yı nîrengi görürse ikdâr

Şekvemi eyleme ilgâ hemân ışgâ eyle
Gayretün hürmetine hasmuma koyma kala se'r

Hemân emr eyle mübâşir ola mîrâ hûrun
Eylesün maksadumı şimdi huzûra ihzâr

Bana bir hüsn-i mükâfât buyur kim diyeler
Sana nerden bu vezîrâne semend-i rehvâr

Öyle bir rahş ki gördükde anı şevkümden
Rahtveş gerdenine sarılayum leyl ü nehâr

Öyle ki bâd-ı sabâ gibi revân oldıkça
Cilve-i rûh-fezâsı komaya dilde gubâr

Öyle ki cünbiş-i mehmîzi hayâl eylemedin
Tek ü tâzında öpe na’lini nesr-i tayyâr

35. Gâh dîvâna saçaklıyla vire zînet ü fer
Gâh meydâna ocaklıya ide geşt ü güzâr

Yâl u bâlında dem ü dûş u hurûşında tamâm
Hâsılı dil-keş ü zîbende be-kavl-i baytâr

Lebîb-i Âmidî K.16, Divan s.190-192

3.1.2. Cevrî

Kaside-i Esbiyye Der-Vasf-ı Musâhib Yûsuf Ağa Aleyhi’r-Rahme

1. Ne denlü görsem en’âm u atâsın halk-ı dünyânun
Unutmam lutf u ihsânın Musâhib Yûsuf Ağanun

Aceb Ağa-yı hoş-zât u aceb rûh-ı musavverdür
Ki olmış lutfına mazhar Hudâ-yı ferd ü yektânun

Bulur lutf-ı kelâmından safâ-yı cân u dil âdem
İder hulkı mutayyeb hâtırın ednâ vü a‘lânun

Bu abd-ı nâ-tüvâna bir atiyye eylemişdür kim
Hezârân vech ile mümtâzıdur cümle atâyânun

5. Virüp bir esb-i zîbâ hâkden ref‘ itdi himmetle
İrişdi sakfına başum o demde çarh-ı vâlânun

Eser yil mi disem ya hod akar su mı disem bilmem
Ne gûna eylesem ta‘rifin ol esb-i sebük-pânun

Senâsına kusûrum var iken ol sâhibü'l-cûdun
Mezîd olmakdadur âsârı lutf-ı behcet efzânun

Selâm irsâl idüp her dem ider hâlümden istifsâr
Alur gönlin ele bu bende-i nâçîz ü ednânun

Semend-i nazmun ey Cevrî inânın çek yeter sürdün
İrişdürdün gubârın âsümâna sahn-ı ma'nânun

10. Vire tâ Âl-i Osmânun cihâna devleti revnak
Tura kânûnı tâ ol devlet-i bî-misl ü hemtânun

Musâhibler mukarrebler bulup ol bâbda rif'at
Ola hem her biri dâyim karîn-i lutfı mevlânun

Huşûşâ Yûsuf Ağa kurb-ı şâhenşâh-ı âlemde
Göre envâ'-ı eltâfın hemîşe Hak te'âlânun

Cevrî K 26, Divan s.109.

3.1.3. Mesihî

Kaside Der Recâ-yı Esb

1. Bir bârgîr itdi atâ bana Kirdigâr
Üş bâr-ı kahr ile beni deng itdi rüzgâr

Bir esbdür ki sanasın olmış durur anun
Kasr-ı memâta her kemügi nerdübân-vâr

Sırtında yağırı aceb âyînedür anun
Kim sûret-i ecel görinür anda âşikâr

Yatdukça öldi diyü köpekler yimemege
Çevre yanın dögüni dögüni ider hisâr

5. Ölüp ayağ uzada diyü intizâr ile
Oldı mahalle segleri çün na'l çeşm-çâr

Suvarmak istedükçe adımını atmayup
Gözüm yaşını suya varınca ider pınar

Fikr itmeyeydi arkası üstinde güllerin
Her subh-demde gözleri olmazdı jâle-bâr

Önine yem virür isen azdur iki çuvâl
Üstine yük urur isen ağırdur iki nâr

Bin var iken delikleri sırtında çıkıcak
Çaylak bilimezin neresinde kılur karâr

10. Tâs-ı felekde encümi ger arpa sanmasa
Giceyle göz diküp göge çekmezdi intizâr

Keştî-i Nûha dahi ağaç taşıyalıdan
Kalmış yağırı yerleri sırtında yâdigâr

Yok kuyruğında bir kılı tâ kim yapam duzağ
Ölüsi üzre eylemege kargalar şikâr

Dağ urmaduğum ana budur yad varıcak
Dağından inleyüp beni kılmaya şermsâr

Mevt ü hayâtını kosalar iki cânibe
Dirligin istemez ölümin ider ihtiyâr

Rıhlet demini bezm sanup dört ayakların
Şol çâr-pâre- veş biribirine çarpar

Gözine karşu çün ki el uram uyana ben
Gögsin geçürüp ister emân idüp âh u zâr

Ben de esirgeyüp kıluram şöyle âh kim
Tolar şerâr-ı nâr ile bu köhne sebze-zâr

Yanında gayrı atlara otlak viricegiz
Utanuram dimege ki bunun da cânı var

Halkun görüp semend ile seyrân itdügin
Ben dahi karşu oluram ana süvâr

Ben arkasında sürmeg içün ra'd-veş figân
Yağmur yirine ebr-i kefüm tâziyâne-vâr

Olmış durur vücûdde bârîk ü hem nahîf
Şol resme kim onurgası dikkatde kıl yarar

Çün sağrısına kamçı uram çevre bakınup
Sanur kimesne tahta kakar anı ince yar

Otlak yüzini görmemiş emmâ giyâh-ı derd
Ömrinde arpa yimemiş illâ ki zehr-i mâr

Ehl-i riyâzeti işidürüz uçar diyü
Bu da riyâzet ehlidür of dir isen uçar

25. Yâ Rab ecel bukağusını ur ayağına
Düzd-i hayât eylemesün tâ anı şikâr

Ne diyeyin bir at durur ol k'anun üstine
Çak bun deminde düşmenüni göreyin süvâr

Ey tabl-bâz-ı zeynüne hûrşîd reşk idüp
Vey zer-rikâs-ı makdemüne mâh-ı nev şi'âr

Rûz-ı musâff azm-ı neberd eylesen şehâ
Hasmun gözine görine atun yelesi mâr

Yağmur gibi yağar gözi yaşı adûlarun
Esbün kaçan ki kişneye altunda ra'd-vâr

30. Hink-i felek segirdmeye bâd-bân ile
Kendüyi bin yarag idüp itsün ham u nizâr

Tozutduğınca yer yüzini pây-ı edhemün
Çarh-ı muhannesün bürinür kalbine gubâr

Esbün kamış kulaklarını arz eylese
Düşmen çerîsin inlede ney gibi zâr zâr

Dir cûd u heybetün ile râkib gören seni
Düldüldür atı kendü Alî tîgı Zülfekâr

Evtâd-ı hilmün itdi zemîni ale's-sükût
Seyr-i semendün eyledi eflâki bî-karâr

35. Kalb-i adûya benzedügiçün meselde taş
Başına her adımda anun na'l od yakar

Bolay ki top olam diyü esbün kotazına
Kendüyi vay ki zeyn ider çarh-ı hîle-kâr

Ger haşre dek ögem seni yüz bin zebân ile
Bulmak muhâl-i akl durur medhüne kenâr

Şehbâz-ı fikretüme hezâr âferin kim
Bir demde nice mürg-i ma‘ânî kılur şikâr

Meddâh-ı muhlisün iken ey şîr-i ner bugün
Niçün peleng-i fakr ide aklumı târmâr

Bu çarh-ı mün‘ akis beni inletmedi her ân
Âciz durur cemî‘-i hekîmân-ı rüzgâr

Âlemde çok belâ vü kaza çekmişem velî
Bu esb-i şûm-makdeme la‘net hezâr bâr

Ne çekdügümi ben bu arık bârgîr ile
Şerh eylemek olur idi ömr olsa pâyidâr

Ökçem yağırlarını yürirken gören sanur
Gül yaprağıdur ayağum altında hâksâr

Gam gicesinde bir nazar itsen vücûduma
Rûşen iderdi hâli sana âh-ı tâbdâr

Lutf it şehâ bir esb buyur ben kuluna kim
Yel gibi tîz-rev ola ammâ cebel-vakâr

Nevmîd eyleme beni kim üstühânumı
Cev gibi pâre pâre kılur ta‘n-ı her himâr

Uzatma ey Mesihî şikâyet selâsilin
Dîvâneligi ko vü du‘â kıl o şâha var

Yeldükçe âlem içre semend-i nesîm-i subh
Bitdükçe tağ u rağda eşcâr u sebze-zâr

Hükmün öninde leşker-i a‘dâ zebûn olup
Pergâr-ı pây-ı esbüne kâmun ola medâr

Mesihî K 17, Divan, s.67-70.

3.1.4. Çelebizâde İsmail Âsım

Der-Teşekkür Esb-i Semend-i Dil- Pesend Ez Taraf-ı Dârüs’s-sa‘âde

Eyâ güzîde-süvâr-ı semend-i cûd u kerem
Ki nutkun itmede dil-mürdegâna

Kerem dedikleri lafzın temâm-ı ma‘nâsı
Cenâb-ı devletin olduğun eyledin isbât

Bu abd-ı kemteri lutfunla eyledin ihyâ
Cenâb-ı Hak sana sadrında vire ömr ü sebât

Urûc edersem eger âsumâna devr olmaz
Müyesser oldu bana çünki iki akçe kanat

Hüdâ bilür ki itdin beni efendimsin
Efendisi aceb olmaz virirse ger kula at

Çelebizâde İsmail Âsım Kıt 1, Divan, s.134.

3.1.5. Üsküdarlı Sırrî

Gazel-i Garrâ Berâ-yı Musâhib Paşa Bi’t-temâs Rahş-ı Sebük-pâ

Ey sütûde zât-ı destûr-ı kerim
Vey nedîm-i hâs-ı şâhen-şâh-ı nâs

Âlem-i evsâfını seyr etmege
Per-güşâde olınmaz mürg-i kıyâs

Pertev-i mihr-i zamîrinden eder
Mihr-i âlem-tâb-ı gerdûn iktibâs

Gurfe-i ikbâl ü ömrün eyliye
Bânî-i takdîr-i mersüsü’l-esâs

Olsa lâyıkdır semender câhına
Şu‘le-i mihr-i cihân-ârâ kutâs

Cevherî-i dil-i yem-i ihlâsdan
Eyleyüp ihdâ-yı lü’lü-yi sipâs

Bin hicâb ile cenâbından bu dem
Eylerim bir rahş-ı çâpük iltimâs

Dil feras kim eşheb-i tab‘ım gibi
At olur her hamlesinde bu ferâs

Divan, s.92

3.1.6. İlahizâde Vâsık

Der-Hakk-ı Kedhudâ Ahmed Paşa Vâlî-i Rakka vü Ruhâ

Vâlî-i Ruhâ hazret-i destûr-ı mükerrem
Dânâ-yı cihân şîr-zebân ehl-i şecâ‘at

Dânâ-yı müdebbir ki odur âkıbet-endîş
Etmiş durur endîşesi dünyâya sirâyet

Ey nâzım-ı ahvâl-i cihân sadr-ı mufahham
Hem-nâm-ı nebî merdümek-i çeşm-i vezâret

Çokdur bilirem bezm-i hümâyûnda medîhin
Bir bencileyin kim eder izhâr-ı mahâret

Vakf eylemişem medhîne evkât-ı azîzi
Âdem seni medh etmese eyler mi kanâ‘at

Endîşen eder Lahza’da dünyâyı tahayyül
Ahvâl-i Haleb cümlesi ma‘lum-ı sa‘âdet

Ednâ nazarın fark eder erbâb-ı kemâli
İsbât-ı hüner nezd-i şerîfinde ne hâcet

Mesmû‘-ı sa‘âdet geleli abd-ı fakîrin
Etmiş degilem ben hele bir vechle râhat

Bî-râbıta-i emn ü emân oldu bu bellde
Bir Lahza’da hep eylediler mâlımı gâret

Ebnâ-yı zamân ile müdârât eder iken
Taş yağduruban başımıza kopdu kıyâmet

Bir beldede kim salb u siyâset ola ma‘dûm
Hükkâma o yerde nice eylerler itâ‘at

Vâlîligini Hak sana tevfîk ede idi
Görseydi halâyık nic’olur nazm-ı velâyet

Çok kimselere haddini bildirmek olurdu
Ser-keşlere hod yârî gelir idi çok ibret

Havfım bu durur nice olur âkıbet-i kâr
Şâm’a döne gitdikçe yamân hâl-i vilâyet

Mâhiyyeti ma’lûm olan eşhâs var ezel
Bâlâ-ter ola memleket anlardan ‘ibâret

Yok bende henüz emn ü ferâğ-ı dil ü hâtır
Sana ne beled ekseriyâ ehl-i şekâvet

Lutf eyle halâs et beni bir ân mukaddem
Bu dâr-ı cefâdan bulayım cây-ı selâmet

Bir esb-i sabâ-rev bana gönder kerem eyle
İzim tozunu görmeye tâ ehl-i şenâ‘at

Hak ömrünü hem devletini eyleye efzûn
Vâsık bunu elbetde Hudâ eyler icâbet

Şehbâ’da tamâm olduğı dem vakt-i hükûmet
Etdim seni Allâhu Te‘âlâ’ya emânet

İlâhizâde Vâsık, K 8, Divan, s.87-89.

4. DİĞER MANZUMELER

4.1. Cirit

4.1.1. Naşid İbrahim Bey

Kaside-i Der Medh-i Cirîd-Endâz Hazret-i Şâh-ı Cihân

1. Cenâb-ı Hazret-i Sultân Selîm Hân-ı melek-haslet
Cirîde bendi cem‘ idüp mukarriblerden erkânı

Ağâ-yı hazret-i darü’s-saâde hem silah-dârı
Dahi Mahmûd-ı mîr-i mekremet-perdâz zî-şânı

Emek-dâr-ı kadîmi kethüdâ-yı medh-i ulyadır
Fürusiyetde yokdur şimdi anın belki akrânı

Rikâb-dârı çûka-dârı binüp tertîb ile cümle
Hazîne kethüdâsı hem sadâketle nihân-dânı

5. Berîde kethüdâ-yı bâb-ı âli mîr şemse’d-dîn
Semâ‘-ı sıdk u ihlasın odır mihr ü rahşânı

Berîde şehr-emîni Abdu’r-rahmân Beg Efendi kim
Fürûsiyetde sebkat eyledi hep cümle akrânı

Dahi abd-ı kadîmi çâker-i hâlis Hüseyn Ağa
Şecâ‘atle fezâ sahnında sürdi esb-i yek-rânı

Husûsa kim kemân-keşlikde menzil bozdı kâm aldı
Geçüp akrân u emsâlün ser-â-pâ aldı meydânı

Berîde baş çûka-dâr ağa kim sıdk-ı niyyetle
Yavuz gözden hemîşe hıfz ide şâh-ı cihân-bânı

Berîde abd-ı memlûkî kadîmî Rüstem Ağadır
Şecâ'atle unutdırsa aceb mi nâm-ı destânı

Berîde Mîr Ahmed necl-i zî-şân-ı Halîl Paşa
Sezâdur arsa-i himmetde esbi itse cevlânı

Berîde sıdk u ihlâsı müsellem Amed Ağa'dır
Sezâdır giyse dûş-ı himmete zer-beft-i kaftânı

Buların cümlesi meydân-ı sahnında idüp cevlân
Çayır-zâde alây-ı lahnenin oldı nigeh-bânı

Görüp bu güne tertîb-i latîfi Nâşid-i Şeydâ
Turup bir köşeden seyrine sarf eylerdi im'ânı

Biri birine gerçi hamleler çok itdiler ammâ
Cenâb-ı pâdişâh-ı kahramânî itdi cevlânı

Cirîdi her atışda birinin darb itdi dûşundan
Kemâl-i zûr-ı darbından havâya oldı perrânı

Sürünce esb-i düldül-fâm musîrsin sen şecâ'atle
Feleklerde melekler cümle tahsîn itdiler anı

O esb âhir-i hayle öyle bâzi itdi kim Hakka
Ki her bir hatvesi hayretde kordı akl-ı insânı

Hele ben dikkat ile hep temâşâ eyledim amma
Mehâretde gözüm tutdı cenâb-ı şâh-ı zî-şânı

Eger rahm itmeyüp bir kez cirîd atsaydı hasmâne
Giderdi hamle-i evvelde hasmın akl u sâmânı

Tokunsa ger cirîdi seng-i hârâbe salâbetle
İderdi zûr-ı kuvvetle hemân kuhl-ı sıfâhânı

İsâbetle iderdi şîşe-âsâ anı bin pâre
Elinde kâse-i fağfûru tutsa Çîn hâkânı

Cirîd atdıkça ol şâh-ı cihân-gîr melek-sîmâ
Giderdi tâ verâ-yı sahna dek çün tîr-i perrânı

Murâd idüp eger cevv-i havâya eylese pür-tâb
Havâdan indirirdi şübhesiz murg-ı hoş elhânı

Efendim pâdişâhım sana bu lutf-ı ilâhîdir
Ki sebkat eyledin her ma'rifete Âl-i Osmânı

Esîrin oldı âlem hüsn-i hulk-ı zât-ı vâlâ ki
Yed-i himmetle itdin ol kadar mebzûl ihsânı

Sen ol ferzâne-i eşheb süvâr-ı sahn-ı himmetsin
Ki ednâ bendene eylersin ihsân-ı firâvânı

Sen ol nabz âşinâ-yı sîne-i dil-hasta kânsın kim
Yerine geldi cism-i âlemin bî-ruh iken cânı

Sen ol eblak-ı süvâr 'arsa-i cûd u atâsın kim
Sana Hâtem virirdi olsa ger nakdîne-i cânı

Sen ol mecmmu‘a-i metn-i inâyetsin ki sultânım
Yazılmış safha-i kalbinde sad eltâf-ı sübhânî

Sen ol yektâ-yı dev pehnâ-yı envâ‘-ı ma‘ârifsin
Musahhardır husûsa zâtına mülk-i sühan-dânı

Eger Nâbî vü Bâkî sağ olaydı asr-ı pâkinde
Temâşâ itselerdi böyle bu tertîb-i dîvânı

El arkasın zemîne eyleyüp ikrâr iderlerdi
Bu nazm-ı dil-keşi görse cihânın nükte-sencânı

Şehen-şâhâ hıdîvâ kâr-fermâ ma‘dilet-kâra
Eyâ mülk-i cihânın irs ile sultân-ı zî-şânı

Eger kim bin kasîde tarh olunsa medh-i zâtında
Bulunmaz kadr-i vasf-ı pâkinin gayetle pâyânı

Yine bir zerresin tayy eyleyemezler sahn-ı ma‘nâda
Cihânın bir yere cem‘ olsa cümle tâze destânı

Hemân tenşîtdir tab‘-ı hümâyûnun garaz yuhsa
Ve-illâ kanda benden kanda zikr-i vasf-ı sultânı

Velî şevk-i sürûr vasf-ı zatınla yine hâmem
Kalender-veş olur meydân-ı ma‘nânın gazel-hânı

Temâşâ eyleyen dikkatle rûy-ı al-ı cânânı
Sanur bâğ-ı cemâlin bir gül-i sad-berg-i handânı

40. Döner gûyâ ki aks-i rûyı cûda pertev-i mâha
Alınca destine ol mâh-peyker câm-ı rahşânı

Kemiyyet sâgarı sürdükçe sâkî sahn-ı rindâna
Virir cem'iyyet-i sâmân-ı mestâne perîşânı

O mâha pertev-i hurşîdden lâzım olup câme
Ola berg-i gül-i terden tırâz-ı zeyl-i dâmânı

Münâsib bûstândan bir güzel beyt eyledim inşâd
Temâşâya çıkarken ol perî sahn-ı gülistânı

Yine bir âfet-i cündîye meyl itdi dil-zarım
Cirîd-i gamzesiyle urmak ister table-i cânı

45. Şu rütbe şeh-levend-i arsa-i nâz u cefâdır kim
Hemîşe pâyimâl itmek diler uşşâk-ı hayrânı

Hezârân âferîn ol zûr-ı hüsn-i âlem-ârâya
Kim itmiş bende-i fermânı cümle hayl-i hûbânı

Yeter Nâlid ko tasdi'i ozanlık eyleme artık
Kalem güftârı tayy itdi gazelde buldı pâyânı

Emânet it cenâb-ı şeh Selîm'i hıfz-ı Mevlâ'ya
Ki olsun bin sene devletle dünyânın nigeh-bânı

Adû-yı dîn ü devlet kahr olup devrinde ser-tâ-ser
Hemîşe leşker-i düşman tuta vâdî-i hizlânı

50. Olup emr-i gazâda şeh Selîm-i evvele sâni
Unutdursun vakûr-ı adl u dâdı Şeh Süleymân'ı

Olup âsûde hâtır taht-ı ikbâl-i sa‘âdetde
Mülâzim ola dâ‘im kalbine gül gibi handânı

Sana mevrûs kalmış bir abîd-i müstemendindir
Unutma pâdişâhım Nâşid-i şûrîde sâmânı

Nâşid İbrahim Bey K 5, Divan, s.157-165.

4.1.2. Mezâkî

Der-Vasf-ı Cirîd-Endâzî-i Sultân Murâd Der-Vakt-i Nizâl u Tırâd Aleyhi'r-Rahme

Havf ider ins ü cân cirîdünden
El-amân el-amân cirîdünden

Şekve-ber-şekve darb-ı muştundan
Sad-figân sad-figân cirîdünden

Rû-be-râh olmada kavâfil-i âh
Kârvân kârvân cirîdünden

Gûyiyâ nîze-i Tehemtendür
Kim olur hûn-revân cirîdünden

Olsa ger Rüstem-i zemâne dahi
Eyler atf-ı inân cirîdünden

Seng-i hârâ-yı arsa-i mel‘ib
Olur âteş-feşân cirîdünden

Tokunınca yire bu şiddet ile
Sarsılur âsumân cirîdünden

Şeş-cihet senc-gerd-i meydândur
Çeşm-i haşm-ı cebân cirîdünden

Beste-râh-ı gulüv-feşârândur
Dem-i pîl-i demân cirîdünden

10. Dâyimâ kebk-i cân hirâsândur
Mürg-ı dem-hurde-sân cirîdünden

N'ola nâbûd olursa âlemde
Oldı ankâ-remân cirîdünden

Ne mukallaklar itdi meydânda
Serverân-ı cihân cirîdünden

Nâgehân çok gedâya açıldı
Der-i genc-i revân cirîdünden

Nîze-bâzân-ı dehre teng oldı
Arsa-i kün-fe-kân cirîdünden

15. At sürince bölük bölük tağılur
Saf-ı nîze-zenân cirîdünden

Korkarın kim tehî kalur âhir
Cilve-gâh-ı yelân cirîdünden

Sen nice şeh-süvâr-ı âlemsin
Bildi her kes hemân cirîdünden

Ne kadar saf-der-i müsellemsin
Hak bu kim hep ayân cirîdünden

Bu ne kuvvet olur ki peydâdur
Sadme-i Kahramân cirîdünden

Lâ-cerem gör nice hüveydâdur
Darb-ı sâhib-kırân cirîdünden

Hem-çü berg-i hazân olur rîzân
Dil-i bebr-i beyân cirîdünden

Pûstîn-i pelenge döndi hemân
Puşt-ı şîr-i jiyân cirîdünden

Hep şikeste vü bestedür şimdi
Ser-i gerden-keşân cirîdünden

Kellesin gûy-ı savlecân itdi
Leşker-i güm-rehân cirîdünden

Baş göstermeyüp kaçup gitdi
Şâh-ı sürh-ı serân cirîdünden

Sûd virmez hazer çü bî-şekdür
İhtimâl-i ziyân cirîdünden

Hem-çü çarh-ı felek müşebbekdür
Siper-i imtihân cirîdünden

Sayda çıkdukça tâzelense n'ola
Kıssa-i heft-hân cirîdünden

Şimdi memnûn-ı cân sipârândur
Merg-i nâ-mihribân cirîdünden

Çü Mezâkî dil-âverân-ı cihân
Havf ider her zamân cirîdünden

Nice havf itmesün ki şakk oluyor
Fark-ı pîr ü civân cirîdünden

Arz-ı hâle hele sebeb oldı
Kelle-i bî-gerân cirîdünden

Dûr-bâş-ı zemâmeden zârum
Çün dil-i saf-derân cirîdünden

Ol zahum-horde gibi hûn-bârum
Kim ola hûn-çegân cirîdünden

Ol mübâriz-misâl nâ-çârum
Ki kala nîm-cân cirîdünden

Bana rahm eyle görmesün âzâr
Böyle bir nâ-tüvân cirîdünden

Bana lutfıyla eyleyen her bâr
Bast-ı sad-dâsitân cirîdünden

Tâ ki esmâ-i hıfzı ehl-i cirîd
İde vird-i zebân cirîdünden

Kalmasun hiç vücûd-ı düşmende
Bir dürüst üstühân cirîdünden

Mezâkî K 7, Divan, s.182-184.

4.2. Çevgân

4.2.1. Lami'î

Çevgân/Guy u Çevgân

977. Sürdi vü erişdi topa fi'l-hâl
Gûy etdi zübân-ı hâlden kâl

Kaldırdı serini yerden evvel
Arz etmege hâlini mufassal

Her vechle oluban sahun-gûy
Çevgâna bu resme söyledi Gûy

980. Ser-Mest-i Cân-ı Gûy-ı Bî-Dil
Der-Sohbet-i Yâr-ı Meh-Şemâil

Ey serv gibi bülend pâyen
Başumda şeref külâhı sâyen

Ben gerçi hakîr ü müstemendem
Dün gün kademünde ser-bülendem

Sensin çû hemîşe dest-gîrüm
Çarh olsa cihânda tan mı yerüm

Yolunda tokınsa başuma taş
Hâk-i kademünden ırmazam baş

985. Her lutfı yerine çûn getürdün
Ben düşmişi hâkden götürdün

A‘lâdur elün hemîşe benden
İkdâm ederem her işe senden

Ferhande-dilem hoş adun ile
Yüksek uçaram kanadun ile

Bin kerre edüp dirâz-destî
Yüz kez kılasın bana şikesti

Başum kademünden etmezem pîç
Da‘vîde yalan isem olam hîç

990. Her râha ki sen edersin irşâd
Ol yere azîmet eylerem şâd

Mihrünle hemîşe bî-karâram
Rakkâs-ı bisât-ı hâk-sâram

Lutfun beni kıldı çûn ser-efrâz
Olsam ne aceb yolunda ser-bâz

Râhunda düşerse her ne hıdmet
Baş üstine eylerem ne minnet

Senden ne diyem şikâyetüm yok
Derdünle velî hikâyetüm çok

995. Işkunla yolunda yeldügümce
Her yirde önünce geldügümce

Üftâde-i âb u gil ben oldum
Ser-bâz u şikeste-dil ben oldum

Erdükçe kafâma sille-i gam
Düşdüm yüzüm üzre hâr u muhkem

Aldun elümi yabana saldun
Yerden yere ben hakîri çaldun

Âvâre edüp beni gam ile
Sen şâhdan özge alem ile

1000. Ben hicr ile turfe hâlet içre
Sen dest-be-dest vaslat içre

Etsem nazarumda lîk dikkat
Gün gibi ayân durur hakîkat

Bu mihnet ü derd şâhdandur
Dâ'im bana kec-nigâhdandur

Ortada senün ne kudretün var
Kârunda hezâr hayretün var

Ben bu gamı benligümle buldum
Kim baştan ayağa gönül oldum

1005. Her nâkese indürüp seri ben
Sandum reh-i ışkı serserî ben

Kıldum çû reh-i hevâda pervâz
Olsam ne aceb son ucı ser-bâz

Anı ki serümde yazdı takdîr
Bir bir okısam gerek ne tedbîr

1008. EZ RÛY-I VEFÂ CEVÂB-I ÇEVGÂN
V’ÂN-GÂH HEVÂ-İ RAKS U CEVLÂN

Çevgân çûn işitdi bu hitâbı
Dedi ki gamumdan al cevâbı

Ey bencileyin şikeste-hâtır
Âsîb-i gam ile haste-hâtır

Sıdk ile vefâ yolında ser-bâz
Üftâde-dil ü bülend-pervâz

Tenhâ seni sanma dil-şikeste
Yüz sen kadaram gam ile haste

Bahtım gibi ben de ser-nigûnem
Bî-tâli‘ ü âciz ü zebûnem

Gamdan dil-i servüm idi âzâd
Şimşâd-sıfât hemîşe dil şâd

1015. Ansuzda sınup dıraht-ı bahtum
Çaldum yere sâye gibi rahtum

Devrân yüzüm üzre hâke saldı
El yerine şimdi pâyum aldı

Bu derd ile ben yine hevâ-dâr
Dâ'im oluram sana kafâ-dâr

Gamdan ki kaddüm hilâl olupdur
Uş mihrüne ayn-ı dâl olupdur

Her dem seni gözleyüp kafâdan
Boynum kec olupdur ol belâdan

1020. Nî hâk derem bu yolda nî taş
Dün gün kademünde ururam baş

Çün yâr-ı vefâ geçersin ey dost
Benden ne içün kaçarsun ey dost

Her yirde senün hevâna yâram
Meydânuna şâh-ı sâye-dâram

Her dem garâzum nişanesisin
Cândan takebüm bahânesisin

Ben öpdüm egerçi dest-i şâhı
Şahun sanadur velî nigâhı

1025. Ben gerçi karîb-i şehriyârem
Meyli sana olmagile zârem

Tutdukça cihânda beni işe
Bâzârı senünledür hemîşe

Ben n'eyleyeyüm bu kâr u sâzı
Her lahzâ ider senünle bâzî

Ben buldum egerçi kurbet-i şâh
Şahun sana meyli her nazar âh

Mihrünle benem cihânda pîrûz
Sa'yum sana irmedür şeb ü rûz

Bir yirde egerçi yok cülûsun
Başumda hevâ-yı pây-ı bûsun

Senden serüm itmezem ebed pîç
Görsem seni tâkatüm olur hîç

Canumda gam u figâr çokdur
Sensüz bana i'tibâr yokdur

Devrân beni hîç nesne tutmaz
Sensüz elümi kimesne tutmaz

Pâyunca benem hemîşe gamda
Sen özge hevâda turfe demde

Senden ne ki geldi dilberâ haş
Hercâyî seven olur belâ-keş

Râhunda geçüp ser ü tenümden
Irsam n'ola bâr u gerdenümden

Çûn gûya cevâbı verdi çevgân
Ser-geşte-dil oldı gûy-ı gerdân

Bu yirde temâmdur diyüp söz
Çevgân ile şâha tutdılar yüz

Şehzâde-i Çîn öninde fi'l-hâl
Kıldı ikisi yüzini pâmâl

1040. Ber-geşte olup cidâl-i râyı
Birbirine itdi merhabâyı

Sürüp yire özr yüzlerini
Ol gerdenin öpdi bu serini

Bu mihr ile kaddin eyledi ham
Ol yüridi başı üzre hurrem

Yüz sürdi bu çünki hâk-i pâke
Ol uçdı hümâ gibi simâke

Bu ışk yolında oldı ser-bâz
Ol evc-i semâya itdi pervâz

Lami'î, Guy u Çevgân (Münazara), (Tezcan, 1983: 59-63).

4.3. Şebdîz

4.3.1. Şeyhî

Hikâyet-i Şebdîz

1155. İdenler nakl-i esmâri hikâyet
İşitdük böyle kıldılar rivâyet

Ki var ol deyr öninde bir mağâra
Demürden kapusı benzer hisâra

Kara taşdan bir at şekli yonılmış
Tılısm ile mağâra içre konılmış

Sürer her gelle-bân kısraklarını
Ki otlada tağun otlaklarını

Gezerler ol mağâra çevresini
Bu deyrün seyr iderler devresini

1160. Olur her karnda bir gün mu'ayyen
Ki girürler mağârun kapusından

Gelür kısraklar anda rağbet ile
Sürinürler bu taşa şehvet ile

İrişür çünki fermânı Hudânun
Yığılur binde biri madyânun

Çün ol tohmun irişe aslı bilden
Toğar bir tay ki geçer yilse yilden

Tevârîh ıssı râvî eyle didi
Ki Şebdîz ol taşun neslinden idi

1165. Anunçün tuynağına âhen ü taş
Hemân ol resmileydi kim taşa bas

Bu resme hâlikün ibretleri çok
Çü kâdir kimsedür kudretleri çok

Deve kılan kayadan odı gülşen
Aceb mi at iderse kara taşdan

ŞHŞ/1155-1167.

4.3.2. Hamidizâde Celilî

Hâsten-i Şîrîn-i Gül-Çehre Ez Mehîn Bânû Şebdîz-Râ ve Azm-Kerden Çün Bâd-Seher-Hîz Be-Gül-Zâr-ı Kûy-ı Pervîz-Râ

675. Seher-geh hink-i çarha urdılar zîn
Ne zîn iki hilâl-i gevher-âgîn

Süvâr oldı ana çün şâh-ı gerdûn
Şikâr içün takındı tîg-ı gül-gûn

Mehîn Bânû katına vardı Şîrîn
O servün ayağına düşdi nesrîn

Didi bâğ-ı cemâlün hurrem olsun
Sabâ sünbülleründen hoş-dem olsun

Kulun kim âdetümdür sayd u nahcîr
Çü hurşîdüm gerek esbüm ola şîr

680. Ne denlü kim sabâ bigi olam cüst
Düşer esbüm hazân bigi süst

Şehün bir atı var şebdîz-i şeb-gûn
Ana nisbet piyâde pîl-i gerdûn

Egerçi ata degmez bir piyâde
Umarum senden iy şeh bin fütâde

Binüp Şebdîze ger olam revâne
Kemend atam gazâl-ı âsmâna

Mehîn Bânû dir iy cân u cihânum
Fedâdur yoluna rûh-ı revânum

685. Nice at kim olursa şâh-ferruh
Yoluna hak olsun iy kamer-ruh

Buyurdı urdılar bir zeyn-i zerrîn
Dimâğına licâm-ı gevher-âgîn

Öpüp Bânû elin ol mâh-ı tâbân
Süvâre oldı Şebdîze şitâbân

Şeref evcine çıkdı sanki Nâhid
Esed burcına tahvîl itdi Hurşîd

Nice Şebdîz esb-i kûh-peyker
Zemîn-peymâ nitekim bâd-ı sarsar

690. Dir idüm âsumândur ana nâ-çâr
Ger olsa âsumânda mâh-ı nev-çâr

Sanasın çâr-unsurdur ayağı
Ki olmış merkez-i âlem turağı

Şeb-i muzlimde gelse karşudan mûr
Gözi rûşen görür san gündüzin nûr

Çü tuta rast iki gûşı nâyın
Karıncanun işidür savt-ı pâyın

Dönerdi nokta-i mevhûm üzre
Yürür hem-vâre seng ü mûm üzre

695. Olup hink-i sipihre hem-rikâb ol
Giderdi berg-veş kılsa şitâb ol

Güneş bigi giderdi çünki yolda
Kor idi sâyesini sağda solda

Süvâr olup binince ol perîler
Sanasın ucdılar kebg-i derîler

Kamu şîr-âne kasd idüp şikâra
Ol âhûlar düşerler kûhsâra

İrişür nâ-gehân bir cüst nahcîr
Havâle olur ol nâhcîre bu şîr

700. Şu resme sıçradur Şîrîn semendi
Bırakmağa ol âhûya kemendi

Kemândan sanasın tîr oldı pertâb
Yahûd yüksekden uçdı bir zülâl-âb

Semendi gerdine irişmedi bâd
Hevâdan mürg dirdi âferîn-bâd

Sanurlar ser-keş olup gitdi Şebdîz
Ne bilsünler ki çekdi ışk-ı pervîz

Egerçi izlediler sâye bigi
Güni bulmadılar kim pâye bigi

705. Dönüp her biri bîcan ü dil-efgâr
Mehîn Bânûyı kıldılar haber-dâr

Ki Şîrîni götürüp kacdı Şebdîz
Gül-i nesrîn san bâd-ı seher-hîz

Mehîn Bânû işidüp eyledi âh
Ki tutuşdı şererden kasr u dergâh

Didi iy gönlümün bağı bahârı
Yüzün can gülşeninün lâle-zârı

Sen idün revnak-ı ayş-ı cevânî
Nidem iy ömr sensüz zinde-gânî

710. Gerek serv-i revânı almaya bâd
Ne yel aldı seni iy şâh-ı şimşâd

Kime çeşm-i cihân-bîn oldun iy mâh
Ki oldı şem‘-i bezmüm şu‘le-i âh

Ne bezme gül bigi pîrâye oldun
Kimünle serv-veş hem-sâye oldun

Biterken müşg-i çîn ter-gülleründen
Tozar mı gerd-i reh sünbüllerinden

Dikenlerden tenün âzürde midür
Hevâdan güllerün pejmürde midür

Aceb nergislerün bî-hâb mıdur
Aceb sünbüllerün bî-tâb mıdur

İrişüp lâle-veş kûh-sar içine
Aceb düşdün mi iy gül hâr içine

Yire düşdün mi yarup bâd-ı pâdan
Gül-i nesrîn bigi bâd-ı sabâdan

Sadefden taşda kıldun gerçi menzil
Güher-veş oldı yirün kangı sâhil

Budur korkum ki iy âhû-yı nahcîr
Şikâr ide seni ser-pençe-i şîr

Bu resme eyler idi nâle vü âh
Giceler tâ irince çîn seher-gâh

Velî çün kim diler Hakkun rızâsın
Çeker her ne kader olsa kazâsın

Hem itmişlerdi rüyâ da işâret
K'irür bir gussadan sonra beşâret

Du'â hem-râh idüp ol dil-rübâya
Tevekkül eyledi cândan Hudâya

HCHŞ /675-723, (Kazan, 1997: 150-154).

4.4. Koşu, At Yarışları, Binicilik

Cemiyyet-i Sûr Encâma İrüp Birkaç Gün Fâsıladan Sonra At Koşusu İçün Cem Olduklarıdur

Hak bilür kim buna benzer dahi sur
Kimse seyreylemiye tâ dem-i sûr

Ol mahalden bozulup cemiyyet
Oldular gûşenişîn-i rahat

Tâ ki şehzâde-i pâkize-nihad
Zahm-ı sünnetten olunca âzad

İtti bir hafta o esnâda güzer
İttiler niyyet-i rûz-ı diğer

Çıktı Sultân-ı cihan şâhâne
Hızrlık dâmenine seyrâna

Câbecâ haymeler oldu berpâ
Zılline müctemi‘ oldu vüzerâ

İttiler bây ü gedâ bende vü şâh
Cisrden şehre gelen râha nigâh

İtmek içün birbirini habîr
İki üç yerde durup kûs u nefir

Koşu seyrine olup dîdeküşâ
Geldi âvâze-i tabl u surnâ

Gördüler birbiri ardınca revan
Geldi onyedi aded esb-i devan

Birisi cümleden amma akdem
Şöyle ki hâke dokunmazdı kadem

Cümleden evvel iren esb- i devan
Aldılar yirmibin akçe ihsan

Nukre-i hink idi ol esb-i zibâ
Nukreye anın içün oldu sezâ

Aldı ihsânı Şeh-i âlemden
Onbin akçe ana peyrev irişen

Aldı ardından irişen esban
Altıbin beşbin üçerbin ihsan

Oldu birbiri alınca in‘am
İbtida menzilin esbânı temam

Çün mürur itti yine bir saat
Koşu-i sâniye geldi növbet

Yine çalındı nefîr ü surnâ
Oldu bir at yine nâgeh peydâ

Pûyede hem-reviş-i nâvek-i âh
Sebkat itmezsi anı tîr-i nigâh

Geldi tâ pîşgeh-i Sultan'a
Derhor oldu özü ol ihâsına

Çünki sermenzile oldı vâsıl
Si hezar nukreye oldı nâil

On bin ana peyrev gelene
Yedi bin ana muâkıb olana

Tâ onaltı ata dek itti kerem
Se hezar râyic-i zîbende direm

İki saat yine ittikte güzer
Pürgubar oldu yine râhgüzer

Geldi nâgâh bir esb-i mümtâz
Ana nisbetle sabâ bîtek ü tâz

Gördüler berk-sıfat oldı ıyan
Siyümin koşuda olan esban

Hiç olur mı buna benzer sür‘at
Yekdeme tayyolunca şeş saat

Cisrden Edirne’ye ide şitâb
Yine yorulmıya mânende-i âb

Olıcak vâsıl-ı pîş-i Hunkâr
Sâhibi aldı atâ çihl hezâr

Sonra tedric ile olan vâsıl
Lûtfa tedric ile oldu nâil

Oldu şehzâde ile Şâh-ı cihan
Seyridüp bunları şad ü handan

İdüp esbâb-ı neşâtı itmam
Urdular sûra bu seyr ile hitam

İde Hallâk-ı tarabgâ-ı cihan
Her zaman Dâver-i dîni şâdan

Zevk ile ide güzer eyyâmı
Olmıya işretinin encâmı

Ola nezzâregehi rûy-ı sürur
İde dahi nice bunun gibi sûr

Kereminden vire ol Bîenbâz
İ ki şehzadesine ömr-i dıraz

Nâbî, Sûrnâme, s.69-71.

4.5. At Canbazları

At Cân-bâzları Yarar At ve Gulâm Piş-Keş İtdükleridür

Bir seher bir nice at cân-bâzı
Gösterüp resm-i hüner-perdâzı

Zîn-i zeyn ile iki turfe semend
Ki ide her birini dehr pesend

1430. Ne semend anlara rahş-ı gerdûn
Olamaz cünbişe gelse makrûn

Birisi aşkar-ı Düldül-sîmâ
Birisi Düldül-i aşkar-peymâ

Birine şîfte sürh-âb-ı sipihr
Birine beste rikâb-ı meh ü mihr

Rahş-ı ömr anlara olmaz pey-rev
Ne kadar tîz kılursa tek ü dev

İtseler anlara irhâ-i inân
Ne akar su ne eser yil akrân

1435. Her biri cennet-i heycâya burak
Tonı istebraka benzer berrâk

Yelesi ser-be-ser altun tel idi
Her biri sanki zer-efşân yel idi

Kişnese veşneleri ra‘da nişân
Na‘li her birisinün berk-feşân

Çekdiler pâdişeh-i devrâna
Her zimâm oldı sebeb ihsâna

Âli Surnamesi (Arslan, 1999: 467).

ŞAİR ADLARI VE KAVRAMLAR DİZİNİ

Ç

D

E

K

L

M

N

P

R

T

U

Ü

V

Y

Z

ÖZET

KAYA, Bülent. Divan Şiirinde At, Yüksek Lisans, Ankara, 2008.

Bu çalışma 13. ve 19. yüzyıllar arasında kaleme alınmış divanlar ve mesnevilerden hareketle oluşturulmuştur. Basılmış divanlar ile tez halindeki divan ve mesnevi metinleri dikkate alınarak, bu metinlerde yer alan atla ilgili malzemeler tespit edilmiştir. Tespit edilen malzeme ve unsurlar da sınıflandırılarak değerlendirilmiştir.

13. ve 19. yüzyıllar arasında kaleme alınmış şiir metinlerinden hareketle tespit edilen atla ilgili malzeme ve unsurların yüzyıllara göre farklı seyirler izlediği görülmüştür. Divan şiirinin ilk dönemlerinde, özellikle de 13. ve 16. yüzyıllar arasındaki şiir metinlerinde yer alan atla ilgili malzemenin daha sonraki yüzyıllara nazaran metin kaynaklarında daha az yer bulduğu görülmüştür. 16. yüzyıldan sonra, özellikle de 17. yüzyılın ortalarından 19. yüzyılın sonlarına kadar atla ilgili malzemenin manzumelerde daha fazla yer bulduğu görülmüştür. Bu, divan şiirinde atın ilk dönemlerden son dönemlere kadar işlene işlene zenginleşmiş bir şiir öğesi konumuna geldiğini göstermektedir.

Metinlerde atın kültürel vasıflarıyla birlikte, estetik açılardan da ifade edildiği görülmüş, şairler arası edebî etkileşimler neticesinde atla ilgili kalıplaşmış ifade ve söyleyişlerin oluştuğu saptanmıştır.

At, manzumelerde; âşık, sevgili, hükümdar ve övülen kişi bağlamında, genellikle belirli özellikleri ve sıfatları dikkate alınarak anlatılmıştır.

Anahtar Sözcükler: 1.Divan şiiri, 2.At, 3.Divan, 4.Mesnevi, 5.Edebî tasvir.

ABSTRACT

KAYA, Bülent. Divan Şiirinde At, Yüksek Lisans, Ankara, 2008.

This study has been done considering the Divans and the texts in Mathnawis written between the 13th and 19th centuries. The published Divans, the Divans which are theses and Mathnawi texts have been studied and 'horse' related items and components have been detected in these texts. These items and components have been evaluated by being classified.

It has been observed that these horse related items and components differ from century to century. In early times of Divan Poetry, particularly, it has been seen that the horse related items in poetry written between the 13th and the 16th centuries took place in text sources less than the ones written in the following centuries. It has been observed that after the 16th century, especially from the midst of the 17th century to the end of the 19th century, horse related items were used in poetry much more. This case indicates that in the Divan poetry 'horse' was made an elaborated item by being used more and more from the early times to the later times.

It has been found that in texts, along with its cultural features horse was expressed in view of aesthetics. It has been also found that set phrases and sayings related to horse were formed as a result of literary interactions between poets.

In poetry, 'horse' was usually described by considering its certain features and characteristics in the context of lover, beloved, ruler and the person praised.

Key Words: 1.Divan poetry, 2.Horse, 3.Divan, 4.Mathnawi, 5.Literary Depiction.